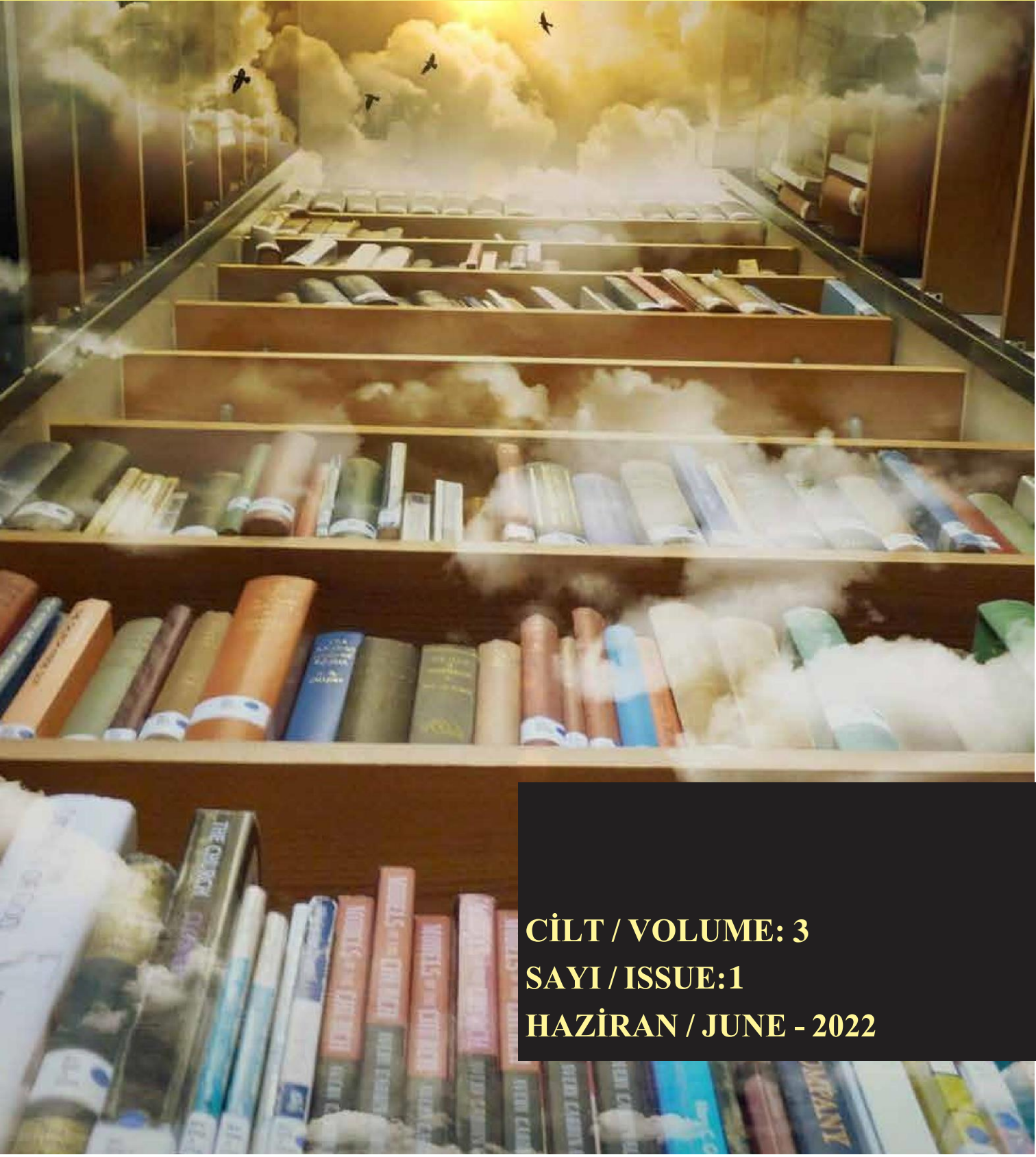

AHİEVİRAN AKADEMİ

SOCIAL
SCIENCES

ISSN 2717-784X

CİLT / VOLUME: 3

SAYI / ISSUE:1

HAZİRAN / JUNE - 2022

BİLİMSEL - HAKEMLİ DERGİ - YILDA 2 SAYI

CİLT 3/ SAYI 1/ HAZİRAN 2022

SORUMLU EDİTÖR VE İMTİYAZ SAHİBİ

Doç. Dr. Halil Özcan ÖZDEMİR / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ALAN EDİTÖRÜ

Öğr. Gör. Dr. Çiğdem ŞAHİN / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

TEKNİK EDİTÖR

Öğr. Gör. Alper YALÇIN / Kafkas Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCISI

Hakan KILIÇ / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU / Nevşehir HBV Üniversitesi

Prof. Dr. Hüsnü KAPU / Kafkas Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Şükrü AKDOĞAN / Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Cemalettin İPEK / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşegül ASUMAN AKDOĞAN / Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Emir ERDEN / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammad ASHFAQ / University of Agriculture Faisalabad

Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Murat AKIN / Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi

Prof. Dr. Şükran GÜNGÖR TANÇ / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA / Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Asfaq Ahmad CHATHA / University of Agriculture Faisalabad

Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU / Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Can Tansel TUĞCU / Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan Gökhan DOĞAN / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe CİNGÖZ / Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa KAN / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Arzu KAN / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Murat TOKSARI / Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU / Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Asghar ALİ / University of Agriculture Faisalabad

Dr. Abdul GHAFOR / University of Agriculture Faisalabad

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Halil Özcan ÖZDEMİR - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Gör. Çiğdem ŞAHİN - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Öğr. Gör. Alper YALÇIN - Kafkas Üniversitesi

BİLİMSEL - HAKEMLİ DERGİ - YILDA 2 SAYI

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Dergimiz Asos İndeks, Google Scholar, ScientificIndexing Services, Openaire, CiteFactor, Europub, Cosmos, DRJI, Index Copernicus, Eurasian Scientific Journal Index, Base ve Acarindeks tarafından indekslenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Kırgızistan'daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları

Burcu SAY, Altynbek JOLDOSHOV 1-18

Devrek'te Yerel Ürün Üretimi ve Yerelde Kadın Girişimciliğinde Kooperatiflerin Yeri

Hayati BAŞARAN, Ebru IRMAK 19-31

Büyümenin Dinamiklerinden Enerji: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Bahar OĞUL 32-40

Arap Baharı ve Irak

Othman JAMELL 41-51

Lise Öğretmenlerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Fatma Hümeyra YÜCEL 52-65

12 Eylül 1980 Darbesinin Sinema Üzerinden Toplumsal Yansımaları

Vahit ÖZDEMİR..... 66-81

Digital Diplomacy and Cybersecurity

Mustafa ALETHAWY 82-90

Kira Bedellerinin Yapay Sinir Ağı ve Regresyon İle Tahminlemesine Yönelik Çalışma

Şenay Hilal ACAR, Pınar Yıldız KUMRU 91-101

Covid-19 Pandemisine Gençlerin Gözüyle Bakmak: Toplumsal Bağlar Bakımından Eleştirel Bir Söylem Analizi

Hamdi ŞAHİN 102-114

Post-Truth Çağda Dijital Dezenformasyon: Covid-19 Aşı Karşıtı Haberler Üzerine Bir İnceleme

Hakan İRAK..... 115-129

Helal Turizm İle İlgili Yapılan Uluslararası Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Uğur PARLAK, Nilgün SANALAN BİLİCİ 130-151

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Kırgızistan'daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları¹

Burcu SAY
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
almila.burcu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5922-1129

Altynbek JOLDOSHOV
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
altynbek.joldoshov@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0003-3204-1117

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 27.01.2022

Kabul Tarihi: 28.02.2022

Atf Bilgisi

Say, B., Joldoshov, A. (2022). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Kırgızistan'daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 1-18

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılması (1991) ile diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Kırgızistan da bağımsızlığını kazanarak yeni bir döneme girmiştir. Bu durum Türkiye'nin Kırgızistan ile ikili ilişkilerini geliştirmekte fırsat olmuştur. Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerini Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) (1992) vasıtasıyla hayata geçirmeye başladığı görülmektedir.

Bu çalışmanın hedefi Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinin merkezinde yer alan TİKA'nın etkinlik alanlarını belirlemektir. Bu hedef doğrultusunda 2004-2020 yılları arasında Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik Türk kamu diplomasisi faaliyetlerinde TİKA'nın hangi kamu diplomasisi faaliyetlerini gerçekleştirdiği sorusu çalışmanın ana problem sorusu olarak kullanılmıştır. Ayrıca TİKA faaliyet ve projelerinin ön görüldüğü biçimde ve zamanda yürüyüp yürümediği, kamu diplomasisi açısından ön görülen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Çalışma konusu ile ilgili hem basılı hem de elektronik materyaller alan yazın taraması yöntemiyle incelenerek TİKA'nın gerçekleştirdiği kamu diplomasisi faaliyetleri ve hangi alanlarda daha etkin olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca TİKA örneğinden hareketle Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik gerçekleştirdiği kamu diplomasisi ile ilgili alan yazındaki gelişmelere ve boşluklara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilmiş verilerle gelecekteki çalışmalara ışık tutmak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Diplomasi, Kamu Diplomasisi, Kırgızistan, Türk Kamu Diplomasisi, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)'s Public Diplomacy Activities in Kyrgyzstan

ABSTRACT

With the disintegration of the Soviet Union (1991), Kyrgyzstan, like other Turkic Republics, gained its independence and entered a new era. This situation has been an opportunity to improve Turkey's bilateral relations with Kyrgyzstan. It is seen that Turkey has started to implement its public diplomacy activities for Kyrgyzstan through the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) (1992).

This study aims to determine the activity areas of TIKA, which is at the centre of Turkey's public diplomacy activities for Kyrgyzstan. In line with this goal, the study examines TIKA's public diplomacy activities towards Kyrgyzstan between 2004-2020. This study also examines whether TIKA's activities and projects are undertaken as planned and delivered on time and whether the targets have been achieved in terms of public diplomacy. By conducting a literature review examining printed and electronic materials related to the public diplomacy activities carried out by TIKA, this study tries to determine how effective these activities have been. This study also draws attention to the developments and gaps in the literature regarding the public diplomacy carried out by Turkey towards Kyrgyzstan, based on the example of TIKA. It is aimed to shed light on future studies with the data obtained within the scope of the study.

Keywords: Diplomacy, Public Diplomacy, Kyrgyzstan, Turkish Public Diplomacy, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)

Giriş

Küreselleşmeye paralel olarak XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası ilişkilerde geleneksel diplomasi anlayışının yerine *yumuşak güç* veya *softpower* olarak da tanımlanan kamu diplomasisi almaya başlamıştır. Devletlerin izledikleri dış politikalar irdelendiğinde farklı kamu

¹ Makale, "Kırgızistan'da Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyet Alanları" isimli yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

diplomasisi uygulamalarının olduğu görülmektedir. Devletler, geleneksel diplomasi anlayışının etkisini kaybetmesi, ülke sınırlarının küreselleşmeyle kalkması ve iletişim araçlarının gelişmesi vb. faktörlere bağlı olarak diplomasi alanında hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşamış, bunun bir sonucu olarak kamu diplomasisine ağırlık vermeye başlamıştır. Devletler; hedef ülkelerin kamuoyunda olumlu bir imaja ve algıya sahip olmaya ve bununla hedef kamuoyunu etkilemeye yönelik siyasi, ekonomik, kültürel vb. alanlarda kamu diplomasisi faaliyetleri gerçekleştirerek uluslararası alanda elde etmek istedikleri hedeflere ulaşmak gayesi gütmüşlerdir. Dış politikada hedef ülkelerin kamuoyunun gönlünü kazanmaya yönelik faaliyetleri içeren kamu diplomasisinin bir ülkenin dışarıdaki imajını ve algısını oluşturmada en önemli yöntemlerden biri olduğu aşikârdır.

Diplomasisi alanında köklü bir geleneğe sahip olan Türkiye, diplomatik faaliyetlerini geniş bir coğrafyada hem resmî hem de resmî olmayan diğer aktörler eliyle etkin olarak yürütmektedir. Uluslararası diplomasideki değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak Türkiye de dış politikada geleneksel diplomasi anlayışı yerine giderek önem kazanan kamu diplomasisi alanına ağırlık vermeye başlanmıştır. Kamu diplomasisi yöntem ve araçlarını etkin olarak kullanmak Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik konum ve uluslararası alanda görülen gelişmeler açısından önem arz etmektedir.

Türkiye yakın ve uzak coğrafyalarda izlediği dış politika gereği kamu diplomasisi çalışmalarını sürdürmektedir. Türkiye için kamu diplomasisi açısından önemli merkezlerden biri de hem tarihî ve kültürel bağları bulunan hem kendisi için jeopolitik önem taşıyan Orta Asya coğrafyasıdır. Kamu diplomasisi açısından çeşitli avantaj ve imkânlarla sahip olan Türkiye, özellikle 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya coğrafyasına yönelmiş, yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerine yönelik oluşturduğu politika ve stratejilerle kamu diplomasisi faaliyetlerine hız vermiş ve söz konusu coğrafyada etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Kendisi için önemli kazanımlar ve fırsatlar sunan bu coğrafyada Türkiye'nin söz sahibi olabileceği düşünülmektedir. Böylelikle Türkiye, sahip olduğu güçle ve yürüteceği kamu diplomasisi faaliyetleri ile ulusal menfaatlerini hem dünya genelinde hem de içinde bulunduğu coğrafyada koruma şansına sahip olabilecektir.

Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasında çeşitli kamu diplomasisi faaliyetlerini yürüttüğü Türk Cumhuriyetlerinden biri de Kırgızistan'dır. Türkiye, uluslararası alanda değişen ve yeni oluşan şartlar doğrultusunda diplomasi alanında yıllardır elde ettiği birikimle başta kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum, özel sektör ve diğer aktörler eliyle Kırgızistan'a yönelik diplomatik yeni açılımlar gerçekleştirerek kamu diplomasisi faaliyetleri icra etmeye başlamıştır. İki ülke arasındaki iş birliğini her alanda geliştirmek amacıyla Kırgızistan kamuoyunun etkilenmesi, yönlendirilmesi, ikna edilmesi gibi hedefler doğrultusunda bu çalışmaların ağırlıklı olarak iktisadi, sosyal, eğitim, insani, sivil toplum, vatandaş (yurttaş), medya, din, ticaret vb. alanlara yönelik olduğu görülmektedir. Türkiye, sahip olduğu kaynaklar ve araçlar vasıtasıyla kamu diplomasisi bağlamında Kırgızistan'ın iktisadi istikrar, devlet teşkilatının güçlenmesi gibi konularda sosyoekonomik stratejiler geliştirmiştir. Bu doğrultuda başta TİKA olmak üzere çeşitli aktörler eliyle yürüttüğü eğitim programları, projeler ve teknik yardımlar ile Kırgızistan'a her alanda gerekli desteği sağladığı görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, diğer Türk Cumhuriyetler gibi Türkiye için stratejik derinliği sahiptir. Türkiye, 1990'lardan beri yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri ile bu ülke ile ilişkilerini daha da geliştirme gayreti içerisinde. Türkiye 2000'li yıllarda kamu diplomasisi alanında kurumsallaşmaya önem vermiş ve önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu alanda yaşanan değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik önceki senelerde süregelen kamu diplomasisi uygulamalarının değiştiği görülmektedir. Türkiye-Kırgızistan ilişkileri daha çok stratejik ortaklık hedefi çerçevesinde gelişmiştir. Özellikle 2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile kamu diplomasisi alanında yeni bir sayfa açılmıştır. Yaşanan dönüşüm ile yeni politikalar oluşturulmuş, kamu kurumları yeniden yapılandırılmış ve kamu diplomasi alanı yeniden şekillendirilmiştir. Türkiye-Kırgızistan ilişkileri de bu kapsamda yeni bir boyut kazanmıştır.

Türkiye, gerçekleştirdiği kamu diplomasi faaliyetleri ile 1990'lardan beri genç Kırgızistan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesine önemli katkılar sunmuştur. Bununla birlikte iki devlet arasında

Sovyetler Birliği Dönemi'nde kaybolan tarihî ve kültürel bağların yeniden kurulması amaçlanmıştır. Tüm bu sürecin sonunda Türkiye ile Kırgızistan arasında stratejik ortaklığın geliştiği ifade edilebilir. Bu ortaklık diğer Türk Cumhuriyetlerinin de bulunduğu “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” (YDSK) mekanizması çerçevesinde yürütülmektedir. Ayrıca Türkiye-Kırgızistan arasında her alanda ilişkileri geliştirmek için devlet başkanlarının nezdinde çeşitli kuruluşlar oluşturulmuş, iki ülke arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Her iki ülke de diğer Türk Cumhuriyetleri ile birlikte siyasi ve iktisadi alanlarda TÜRKSOY, TÜRKPA, TDİK, Türk İş Konseyi, TAKM gibi kuruluşlara üyedir. TİKA, Türk Kızılay, DİB, TDV, MEB, KTMÜ gibi kurumlar da iktisadi, sosyal, kültürel, eğitim ve dinî alanlarında iki ülke ara arasında ilişkileri ve iş birliklerini kamu diplomasisi alanında geliştirmek ve teşvik etmek üzere çalışmalarını sürdürmektedir.

Bu çalışmanın hedefi Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinin merkezinde yer alan TİKA'nın etkinlik alanlarını belirlemektir. Bu hedef doğrultusunda 2004-2020 yılları arasında Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik Türk kamu diplomasisi faaliyetlerinde TİKA'nın hangi kamu diplomasisi faaliyetlerini gerçekleştirdiği sorusu çalışmanın ana problem sorusu olarak kullanılmıştır. TİKA'nın Kırgızistan'da gerçekleştirdiği kamu diplomasisi faaliyetleri konusu *Diplomasi, Kamu Diplomasisi, Kırgızistan, Türk Kamu Diplomasisi, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)* gibi anahtar kelimeler kullanılarak hem basılı hem de elektronik materyallere ulaşılmıştır. Yapılan tarama sonucunda elde edilen veriler incelenerek kullanılan TİKA'nın Kırgızistan'daki Türk kamu diplomasisindeki etkinlik alanları gösterilmeye ve bu konuda alan yazındaki gelişmelere ve boşluklara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Böylelikle benzer konularda çalışan araştırmacılara özet sunarak ortak bilimsel çalışmalara zemin hazırlamak ve elde edilen veriler doğrultusunda politika yapıcılara fayda sağlanması beklenmektedir.

Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik icra ettiği kamu diplomasisi faaliyetleri çerçevesinde TİKA'nın bu ülkedeki etkinliği belirlenmeye ve mevcut durumu gösterilmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilerle TİKA'nın kamu diplomasisi faaliyetlerinin Türkiye-Kırgızistan ilişkilerini nasıl etkilediği ve Türkiye'nin Kırgızistan'ın yeniden inşasına nasıl katkı sağladığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu çalışmada Türkiye'nin TİKA aracılığı ile Kırgızistan'da yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinin sonuçları ve gerçekleştirilme süreci hususuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilmiş verilerle gelecekteki çalışmalara ışık tutmak hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada konusu ve amacından dolayı alanyazın incelenmesi metodu kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi, araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilir (Özkan, 2021,s. 2).

Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri çerçevesinde TİKA'nın yürüttüğü faaliyetlere ilişkin hem basılı hem de elektronik materyaller incelenmiştir. Ulaşılan verilerle Kırgızistan'daki yürütülen Türk kamu diplomasisi faaliyetlerinde TİKA'nın etkinlik alanlarını belirlenmeye çalışılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmaya esas olan basılı materyaller kütüphanelerden, elektronik materyaller ise genel ağ üzerindeki farklı veri tabanlarından elde edilmiştir. Veri tabanlarında Diplomasi, Kamu Diplomasisi, Kırgızistan, Türk Kamu Diplomasisi, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) gibi anahtar kelimeler kullanılarak dokümanlara ulaşabilmek için tarama yapılmıştır. Buna göre çalışmaya esas olan verilere ulaşılmıştır.

Türk Kamu Diplomasisinin Kurumsal Yapısı

Devletler, hedef devletlerin kamuoyuna politikalarını çok boyutlu olarak anlatmak; onları etkilemek, yönlendirmek, ikna etmek vb. amaçlarla kamu diplomasi faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bunun içinde birçok kurumu da içine alan farklı araçlar kullanmaya başlamışlardır.

Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın 1990'ların başında dağılmasının ardından Türkiye Orta Asya ve Balkanlar ekseninde uluslararası siyasette aktif bir rol almak istemiş, bunun için kamu diplomasisine yönelik faaliyetlerine ağırlık vermiş; Başbakanlık, Dışişleri ve MEB teşkilat yapısı içerisinde birtakım kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş, (Emine Kılıçaslan, 2020, s.64), kamu diplomasisi araçlarını etkin ve faal olarak kullanmaya başlamıştır. Türkiye, bu yıllarda kamu diplomasisi çalışmalarını 1992 yılında oluşturulan TİKA üzerinden gerçekleştirmiş, Yugoslavya ve SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan bu süreci TİKA eliyle biçimlendirmiştir. (Baris Doster, 2016, s. 204). TİKA, Orta Asya ve Balkanlardaki Müslüman ve Türk toplumlarla iletişim kurma ve etkileşime geçme sürecinde etkili olmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002'de tek başına iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de kamu diplomasisi kavramı yeni bir dış politika anlayışı ve öğretisi doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş ve kurgulanmıştır. Türkiye, Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafyada köprü görevini üstlenmesinden doğan bir güce sahiptir. Bu güç askerî, ekonomik ya da teknolojik başarıdan daha ziyade Osmanlı deneyiminden gelen, tarih ve kültür bağlarından kaynaklanan yumuşak güçtür. Tarihsel süreçte yaşadığı deneyimlerle elde ettiği kazanımlarla mevcut yaklaşımlarını sentezleyerek kendini etkin bir biçimde uluslararası kamuoyuna ifade etmeye çalışan Türkiye, ulusal menfaatleri doğrultusunda kamu diplomasisi çalışmalarında atağa kalkarak bu alandaki uygulamalara ağırlık vermiştir. Dış politika uygulama süreçlerinde kamu diplomasisi yöntem ve araçlarını çeşitli kamu ve sivil kurum ve kuruluşların çatısı altında faal olarak kullanılmaya başlamıştır. Türkiye, kamu diplomasisi alanında kurumsallaşarak bugünkü kamu diplomasisi mekanizmasının altyapısını oluşturmaya ve bu doğrultuda görev alacak kurumların temellerini atmaya başlamıştır. Kamu diplomasisi kuruluşlarının önemi bu süreçte daha da artarak Türkiye'nin izlediği dış politika süreçlerinde önemli bir işleve sahip olmuşlardır (Ekşi, 2014, s.142). Bu kurumların başında günümüzde T.C. İletişim Başkanlığı çatısı altında faaliyetlerine devam eden Anadolu Ajansı (AA) ile bugün lağvedilmiş olan Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (BYEGM) gelir. BYEGM'nin Türkiye'nin kamu ve diğer aktörle iş birliği hâlinde tanıtma ve aydınlatma çalışmalarını icra etmek, propaganda faaliyetlerini yürütmek ve Türkiye'nin dünya basındaki gücünü, kapasitesini ve etkinliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmak gibi temel görevleri üstlenmişti. Uluslararası kamuoyu ve medyada Türkiye hakkında doğru ve gerçekçi bir algı oluşturmaya yönelik faaliyetler de gerçekleştirmekle yükümlü idi (Aydemir, 2016, s.354).

Kamu diplomasisi faaliyetlerinin ilgili kurumların iş birliğinde yürütülmesi amacıyla üst koordinasyon yapısı olarak 2010 yılında Başbakanlık düzeyinde Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) kurulmuştur (Ekşi, 2014, s.184). KDK'nın oluşturulması Türkiye'deki kamu diplomasisi faaliyetlerinin kurumsallaştırılmasında önemli bir adım olmuştur (Yıldırım Turan ve Ahmet Karafil, 2017, s. 23). KDK, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sürecine kadar Türkiye'nin dünya siyasetinde bölgesel ve uluslararası bir aktör olması yolunda Türkiye'nin tarihî birikim ve kültürel zenginliğinden ve diğer yumuşak güç kaynaklarından faydalanarak kamu diplomasisi alanında yeni etkileşim sahaları oluşturulmasında ve uluslararası kamuoyunun dış politikada desteğinin alınmasında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Türkiye'de kamu diplomasisinin ilk kaynağı, oluşturucusu ve yürütücüsü kamudur. Türk dış politikasında kamu diplomasisinin yürütülmesi T.C. Cumhurbaşkanlığı ile Dışişleri, İçişleri, Kültür ve Turizm, Millî Eğitim, Millî Savunma Bakanlıkları ve onlara bağlı kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Türk kamu diplomasisi alanında devlet kurumları dışında sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler, şirketler ve devlet destekli kurum ve kuruluşlar da faaliyet göstermektedir.

Türk Kamu Diplomasisinde Kırgızistan'ın Yeri ve Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile Türk kamu diplomasisinin merkezlerinden biri hâline gelen Orta Asya coğrafyasına yönelik politikalar geliştirerek bu bölgedeki Türk Cumhuriyetlerine yönelik kamu, kamu destekli, sivil ve özel sektör kurum ve kuruluşlar ile kamu diplomasisi bağlamında etkin olarak birçok faaliyet icra etmiştir. Orta Asya'da aktif bir rol almak düşüncesiyle hareket eden Türkiye, bu ülkelerle ilişki ve iş birliklerini çok boyutlu olarak birçok alanda ortak menfaat ekseninde hızla geliştirmiştir. Yeni kurulan Türk devletleri üzerinde model ve lider olma amacıyla aktif bir kamu diplomasisi yürütmeye ve bölgedeki diğer güçlü devletler olan İran ve Rusya ile rekabet etmeye çabalamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik yürüttüğü politikası değişerek siyasi güç kazanma çabası, stratejik ortaklık ve ekonomik iş birliğini geliştirmeye doğru kaymıştır. Bölgedeki Türk Cumhuriyetlerinin her alanda yeniden yapılanma ve kalkınmalarına yönelik stratejik ve ekonomik ilişkileri geliştiren bir yumuşak güç (soft power) olarak varlığını sürdürme politikası uygulanmaya başlanmıştır (Emrah Denizhan, 2010, s.18). Türkiye'nin TİKA vasıtasıyla bu ülkelere yönelik kalkınma programları icra etmeye başladığı ve her konuda ikili ilişkilerini müteakbil etkinlikler ve egemen eşitlik geliştirme ekseninde hareket ettiği görülmektedir (Uğur Ünal, 2016, s. 313).

Türkiye'nin kamu diplomasisi kapsamında siyasi, iktisadi, sağlık, kültürel, eğitim vb. alanlarda çalışmaların yürütüldüğü Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden biri de Kırgızistan'dır. Türkiye-Kırgızistan arasındaki ilişkilerin temelinde, köklü bir geçmişi olan tarihî ve kültürel derin bağlar ve özellikle aynı dili konuşmaları yatar. Ancak buna rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin SSCB'nin yıkılışına kadar uzun yüzyıllar boyunca güçsüz olduğu söylenebilir.

Kırgızistan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi ile Kırgızistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye'dir. Türkiye-Kırgızistan arasındaki ilişkiler Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanması ile yeni bir döneme girer ve siyasi, iktisadi, kültürel alanlarda çok yönlü olarak gelişir (Akıncı ve Akzholova, 2020, s.725.). Türkiye ile Kırgızistan arasındaki diplomatik ilişkiler 1992'de müteakbiliet esasına dayalı olarak Bişkek ve Ankara'da Büyükelçiliklerinin açılması ile tesis edilir. 2011'de YDSK'nın kurulması ile başlayan stratejik ortaklık seviyesindeki ilişkiler bugün birçok alanda sürdürülen iş birlikleri çerçevesinde çok boyutlu olarak sürdürülmektedir. İki kardeş ülke arasında başlayan stratejik ortaklık "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" (1997) ve "Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte Yirmi Birinci Yüzyıla Bildirisi" anlaşmaları ile daha da derinleşir. Her iki ülkenin üye olduğu TÜRKSOY, TÜRKPA, TDİK, Türk İş Konseyi, TAKM gibi kuruluşlar siyasi ve iktisadi alanlarda ile KTMÜ, Türk Kültür ve Mirası Vakfı, Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı gibi kurumlar da eğitim ve kültür alanlarında iki ülke arasında ilişkileri ve iş birliklerini kamu diplomasisi alanında geliştiren ve teşvik eden unsurlardır (Akıncı ve Akzholova, 2020, s. 721.). Siyasi, etnik, kültürel ve iktisadi nedenlerle dolayı kamu kurumları ile birlikte sıra STK'ların da Kırgızistan'a alakası bu süreçte yüksek olmuştur. Kamu kurumlarının dışında Kırgızistan'da Türk Kızılay, TDV, İnsani Yardım Vakfı, Yunus Emre Vakfı gibi kültürel, insani vb. gayelerle faaliyet gösteren STK'ların gerçekleştirdiği faaliyetler ve özel sektörün yatırımları Kırgızistan'da Türk kamu diplomasisinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin merkezinde yer alan TİKA, ilk olarak Dışişleri Bakanlığına daha sonra Başbakanlığa nihayetinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi ile de Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanmıştır.

TİKA'nın Kırgızistan'daki Etkinlik Alanları

Soğuk Savaş sonrası Orta Asya'da daha önce SSCB'nin egemenliği altındaki Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Türkiye; ortak bir kültüre, dile ve tarihi dayanan bağları nedeni ile çok yönlü bir dış politika izleyerek bu ülkelerle ikili ve bölgesel ilişkilerini geliştirme çabasına girişmiştir. Bu çabalarını bu ülkelerdeki soydaşlarına yönelik sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve teknik vb. alanlarda kamu diplomasi faaliyetleri ile sürdürmüştür. Bu süreç tüm bu çalışmaları yürütecek ve koordine edecek bir kuruma ihtiyaç duyulması üzerine TİKA 1992 yılında kurulmuştur ([http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649\(15.05.2021\)](http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649(15.05.2021))).

TİKA, kuruluş amacına uygun olarak başta Türk Cumhuriyetleri ve akraba toplulukları olmak üzere Türkiye'ye komşu ülkeler ile kalkınma yolundaki ülkeler ve topluluklarına yönelik önemli faaliyetler gerçekleştirmektedir (TİKA Faaliyet Raporu, 2014). Bu bağlamda TİKA'nın en etkin olduğu ülkelerden biri de Kırgızistan'dır. TİKA, Kırgızistan'da ekonomiden sağlığa, tarımdan eğitime, güvenlikten teknik yardıma kadar uzanan çok çeşitli alanlarda kamu diplomasisi uyumaları gerçekleştirmiştir. Kırgızistan'dan gelen talepler doğrultusunda TİKA'nın Kırgızistan'ın sosyoekonomik ilerlemesine ilişkin yürüttüğü çalışma ve desteklerinin çoğunlukla kamu kurumlarının gereksinimlerine ilişkin olduğu görülmektedir (Ünal, 2016, s.365).

TİKA'nın 2004 yılı faaliyet raporu incelendiğinde bu dönemde 39 faaliyetin gerçekleştirildiği ve faaliyetlerin Orta Asya coğrafyasına yönelik politikaların bir parçası olarak sürdürüldüğü ve bazı faaliyetlerin ise Kırgızistan'ın talepleri doğrultusunda yalnızca bu ülke için geliştirilen faaliyetler olduğu belirlenmiştir. TİKA'nın çalışmalarını ağırlıklı olarak proje bazlı olarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Eğitim alanında ders programlarının uyumu, diploma denkliği, öğretmen ve eğitim kurumu yöneticilerine yönelik Türk kültürünü ve millî eğitim sistemini tanıtmaya yönelik hizmetçi eğitim semineri, MEB'e bağlı yurt dışında Türkçe eğitim veren okullara malzeme, ekipman ve teknik yardım sağlanması konusunda olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Kırgızistan'ın ihtiyaç duyduğu güvenlik, tarım, kamu hizmetleri gibi farklı alanlarda uzman eğitimleri için Türkiye'nin bilgi birikimi ve tecrübesini aktarmaya yönelik eğitim çalışmaları, seminerler, konferanslar, danışmanlık hizmetleri ve inceleme ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. TİKA'nın Kırgızistan'a yönelik altyapı desteği de gerçekleştirmiştir. Kırgızistan'da, küçük ve orta ölçekli girişimciliğin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması ile kalkınma faaliyetlerine katkıda bulunulması amacıyla Bişkek'te Küçük İşletmeler Sitesi kurulmuştur. Ayrıca arıcılık ve su ürünlerinin geliştirilmesine yönelik projeler kapsamında ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

TİKA, Türkiye'nin SSCB'nin dağılması ile başlayan yeni dış politika anlayışı içerisinde kamu diplomasisi alanında oluşturduğu ilk kurum olması bakımından ayrı önem taşıdığı bilinmektedir. TİKA'nın faaliyetlerini bölgesel ya da ülkesel bazda kimi zamanda hazırladığı özel projeler kapsamında gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Bu projelerin yazımı ve hayata geçirilmesi sürecinde koordinasyonu sağlamaya ve iş birliği hâlinde olmaya önem verildiği görülmektedir. Proje paydaşı olarak iş birliği için hedeflenen devletlerden gelen istekler; ilgili kurum ve kuruluşlara ve STK'lara sunularak onların görüşü alınmaktadır. Projelerin o kurumlardan gelen dönütler göz önünde bulundurularak, hedef devletlerin görüşlerine değer verilerek yumuşak güç ve kamu diplomasisinin işleyişine uygun bir davranış ve yaklaşım içerisinde hazırlandığı görülmektedir. TİKA'nın bu yaklaşımı Kırgızistan'da uyguladığı projelerde ve yürüttüğü faaliyetlerde de sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Kırgızistan'ın ihtiyaç duyduğu alanlarda ve Kırgız hükümetinin geri dönüşleri doğrultusunda kamu diplomasisi faaliyetleri gerçekleştirdiği ve projeler hazırladığı tespit edilmiştir.

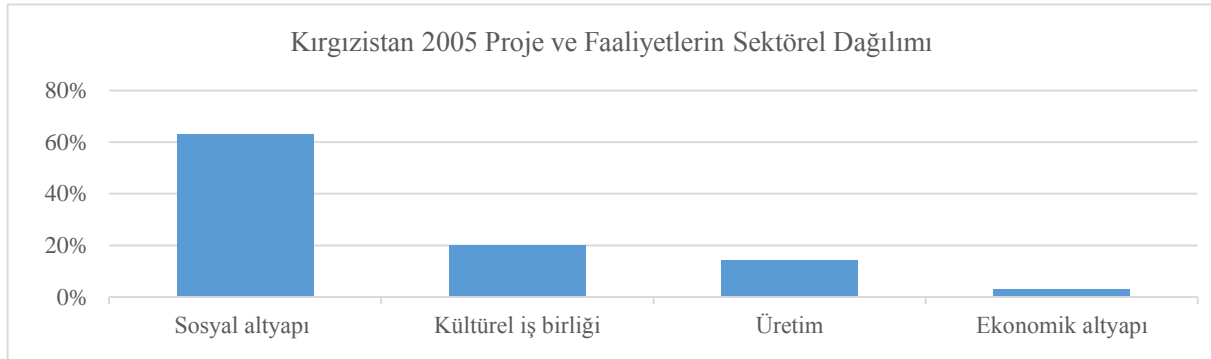
TİKA, 1992'de kuruluşundan günümüze kadar hem ekonomik hem de siyasi yönden zorlu bir dönüşüm süreci yaşayan Kırgızistan'ın kalkınmasına yönelik Türkiye tarafından süreklilik içerisinde yukarıdaki grafiklerde görüldüğü gibi uzmanlık eğitimi, eğitim-öğretime katkı, kültürel çalışmalara katkı ile malzeme ve donanım desteği olarak gerçekleştirilen kamu diplomasisi uygulamaları Kırgızistan'ın ekonomi, sağlık, tarım, askerî, kültür ve eğitim gibi alanlarda ulaşmak istediği sonuçları almasında ve ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücüne ulaşmasında önemli bir rol oynadığı ve ciddi katkılar sunduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda TİKA bünyesinde Kırgızistan'da farklı alanlarda projeler yürütüldüğü, dış yardım faaliyetlerinin TİKA aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmüştür. Tüm çalışmaların ana noktalarından birinin de Kırgızistan'ın idari ve sivil, ekonomik altyapı ve hizmetlere yönelik olarak gerçekleştirildiği ve TİKA'nın bu hususta önemli katkılar sunduğu görülmüştür. TİKA'nın bunu yanı sıra, kültürel ve toplumsal mirası ve değerlerin korunması için de çalışmalar yürüttüğü, bu çerçevede yetişmiş insan gücü desteği verdiği de belirlenmiştir. Türkiye, aynı dili konuşan ve ortak değerlere sahip olan ve yeni kurulan Kırgız Cumhuriyeti'ne eğitim, özellikle ilk yıllarda verdiği her türlü destekle bu ülkenin kalkınmasında ve kendi kimliğini oluşturmasında önemli bir rol oynadığı kabul görmektedir.

Gerçekleştirilen çalışmada Türkiye'nin Orta Asya'da kamu diplomasisi yürüttüğü Türk Cumhuriyetleri arasında en çok destek verdiği ülkelerden biri Kırgızistan olduğu gözlemlenmiştir. Bu yardımlar nüfusa orantılandığında Kırgızistan'ın en çok yardımı alan ülkenin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye tarafından yürütülen bu çalışmalar ve gerçekleştirilen yardımların "Türkiye'nin bu coğrafyada kamu diplomasisi faaliyetlerini önemseydiği" tezini doğrulamakta olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

TİKA tarafından yürütülen tüm bu kamu diplomasi çalışmaları Kırgızistan'ın siyasi ve ekonomik istikrarına destek olduğu ve ülkenin daha demokratik bir düzene kavuşmasına ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağladığı ve Türkiye'nin imaj algısını olumladığı, Türkiye'nin Kırgız kamuoyu üzerinde olumlu imajı ve algısında TİKA'nın önemli bir misyonu olduğu görülmektedir

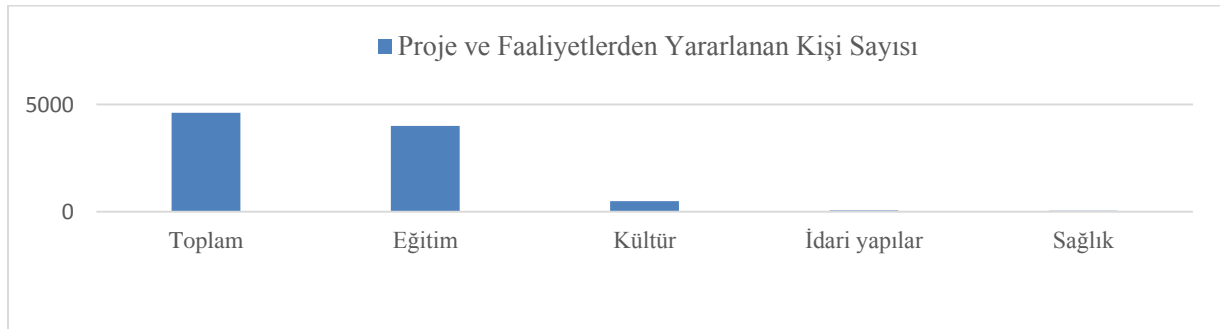
Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik icra ettiği kamu diplomasisi faaliyetleri çerçevesinde TİKA'nın bu ülkede oldukça etkin olduğu gözlemlenmiştir. TİKA'nın kamu diplomasisi faaliyetlerinin Türkiye-Kırgızistan ilişkilerini olumlu yönde geliştirdiği ve Kırgızistan'ın yeniden inşasında rol aldığı söylenebilir. Ayrıca, bu çalışmada Türkiye'nin TİKA aracılığı ile Kırgızistan'da yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinin sonuçları ve gerçekleştirilme sürecin devamlılık olduğu söylenebilir. Dünya, Kırgızistan ve Türkiye'deki siyasi, sosyal, ekonomik gelişmelerin ve krizlerin TİKA'nın faaliyetlerini etkilediği ve buna şekillendiği de gözlemlenmiştir. Proje ve faaliyetlerle sağlanan desteklerin bunlara paralel sürdürüldüğü görülmüştür

TİKA'nın 2005 yılına ilişkin faaliyet raporu incelendiğinde bu dönemde 18 faaliyet gerçekleştirildiği ve bu faaliyetlerin eğitim, idari ve sivil altyapı, sağlık ve kültürel vb. alanlara yönelik olduğu belirlenmiştir. Çalışmaların proje bazlı olarak gerçekleştirildiği görülmüştür. 2005 yılında gerçekleştirilen faaliyetlerin sektörel dağılımı aşağıdaki Grafik 1.1.'de gösterilmiştir.

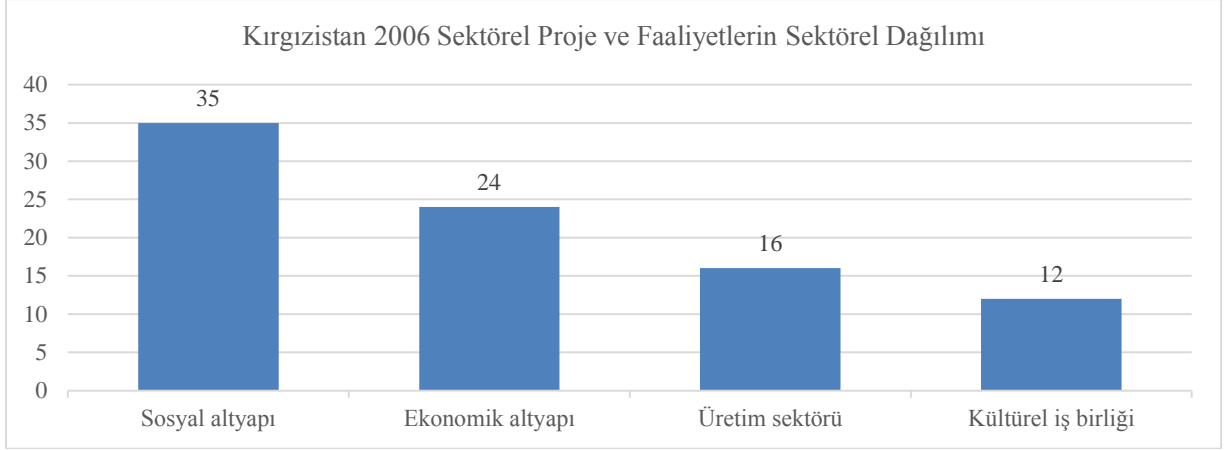
Grafik 1.1. Kırgızistan 2005 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2005:75).

Bu proje ve faaliyetlerden yararlanan kişi sayısı ise sektörlere göre Grafik 1.2.'de gösterilmiştir:

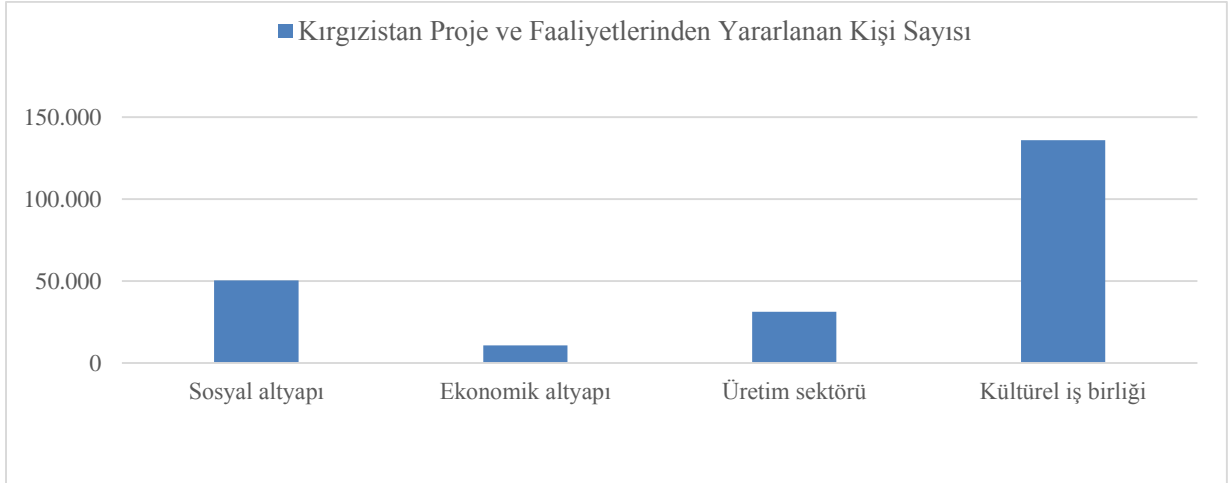
Grafik 1.2. Kırgızistan Proje ve Faaliyetlerinden Yararlananlar (TİKA Faaliyet Raporu, 2005:75)

2006 yılında Kırgızistan'da 87 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerin ağırlık noktası önceki yıllarda olduğu gibi başta eğitim, uzman eğitimidir. TİKA'nın 2006 yılına ilişkin faaliyet raporu incelendiğinde proje ve faaliyetlerin sektörel dağılımı aşağıdaki Grafik 1.3'te gösterilmiştir:

Grafik 1.3. Kırgızistan 2006 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2006:125)

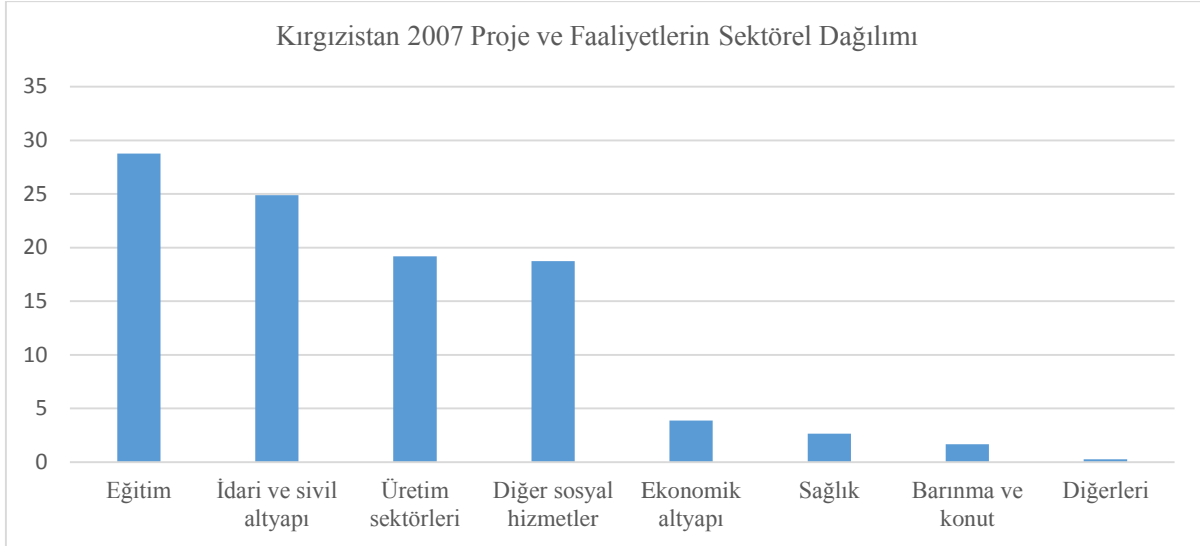
Bu faaliyetlerden yararlanan kişi sayısı sektörlere göre Grafik 1.4.'te gösterilmiştir:

Grafik 1.4. Kırgızistan Proje ve Faaliyetlerinden Yararlananlar (2005) kişi (TİKA Faaliyet Raporu, 2006:125).

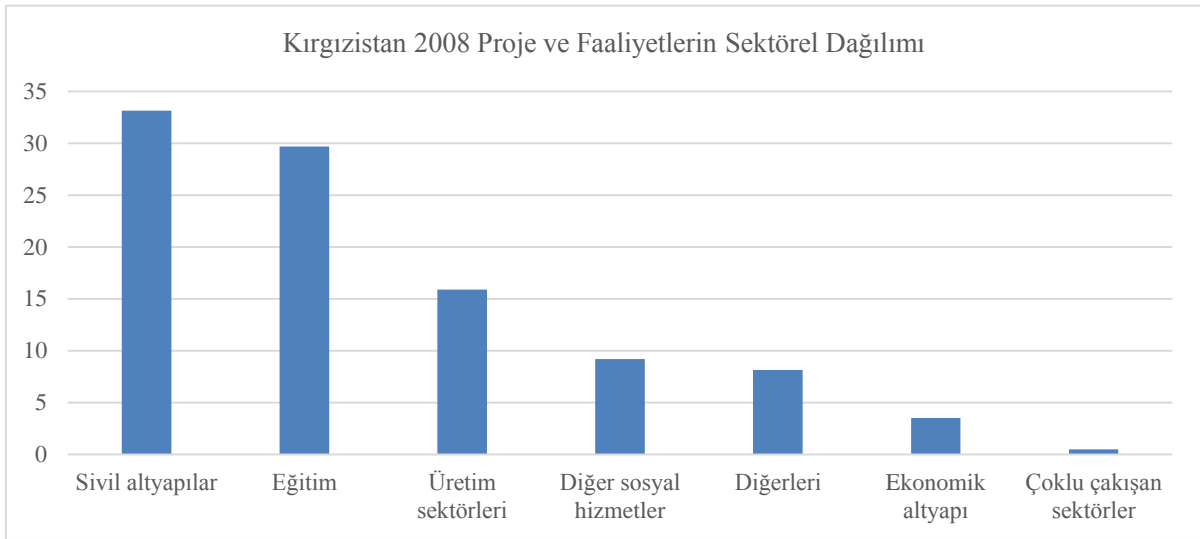
Grafik 1.4.'te görüldüğü gibi Kırgızistan'da yürütülen proje ve faaliyetlerden istifade eden toplam kişi sayısı 218.700'dür. Sektörel bazda 35 proje ile sosyal altyapıların geliştirilmesi sektörü öne çıkarken yararlanan kişi bakımından 136.100 kişi ile kültürel iş birliği birinci sıradadır.

TİKA'nın 2007 yılı faaliyet raporu incelendiğinde bu dönemde de kalkınma yardımı faaliyetleri Kırgızistan'ın ihtiyaç duyduğu alanlarda ekonomik ve siyasi istikrarına destek sağlayacak şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. TİKA tarafından 2007 yılında kullanılan toplam kaynağın %2.35'i Kırgızistan için harcanmıştır. 2007 yılında Kırgızistan'a yapılan kalkınma yardımları kapsamında 35 proje gerçekleştirilmiştir. Bu projelere 93 kişinin katılımı sağlanmıştır. Bu proje ve faaliyetler kapsamında yapılan harcamaların sektörlere göre Grafik 1.5.'te gösterilmiştir:

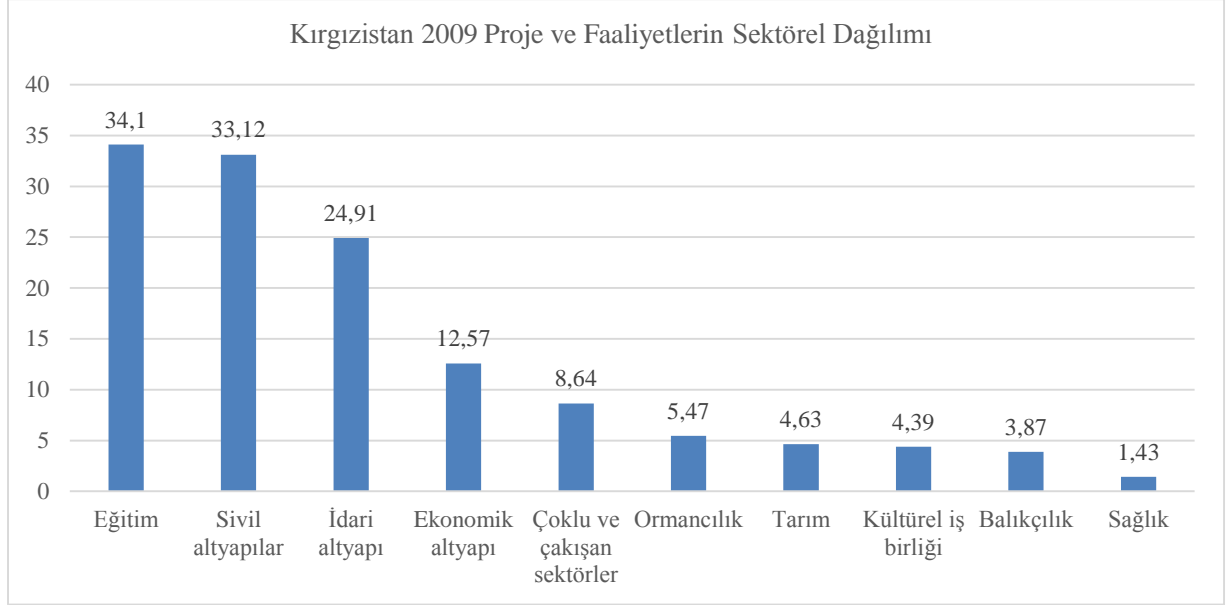
Grafik 1.5. Kırgızistan 2007 Proje ve Faaliyetleri Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2007:35).

TİKA 2008 yılında faaliyetlerini Kırgızistan'ın "2007-2010 Kalkınma Strateji Planı"na paralel ağırlıklı olarak sosyal altyapılar ve üretim sektörlerinde yoğunlaştırmıştır. 2008 yılında Kırgızistan'a yapılan kalkınma yardımları kapsamında 35 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu proje ve faaliyetler kapsamında yapılan harcamaların sektörlere göre Grafik 1.6.'da gösterilmiştir.

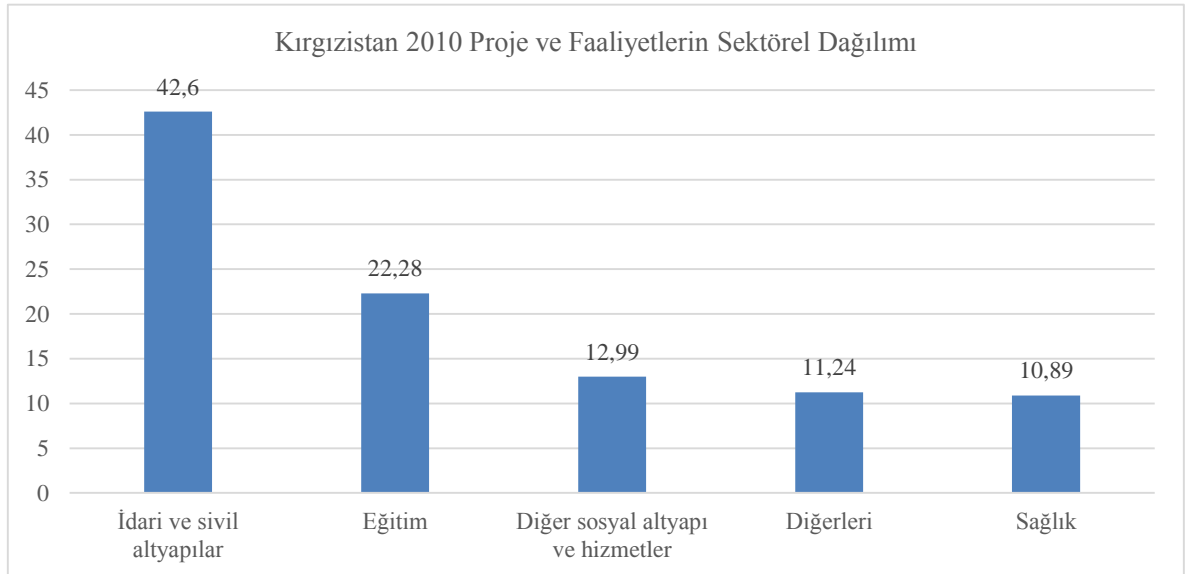
Grafik 1.6. Kırgızistan 2008 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2008:33).

TİKA'nın 2009 yılı faaliyet raporu incelendiğinde TİKA tarafından 2009 yılında kullanılan toplam kaynağın %1.03'ü Kırgızistan için harcağı görülmektedir. 2007-2010 Kalkınma Strateji Planına paralel olarak proje ve programlar yürütülmüş olup bu kapsamda kalkınma yardımı faaliyetlerinin Kırgızistan'ın ihtiyaç duyduğu alanlarda sürdürüldüğü görülmektedir. 2009 yılında daha çok sosyal altyapılar ve üretim sektörlerini destekleyici faaliyetler yürütülmüştür. 2009 yılında Kırgızistan'a yapılan kalkınma yardımları kapsamında 47 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu proje ve faaliyetler kapsamında yapılan proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.7.'de gösterilmiştir.

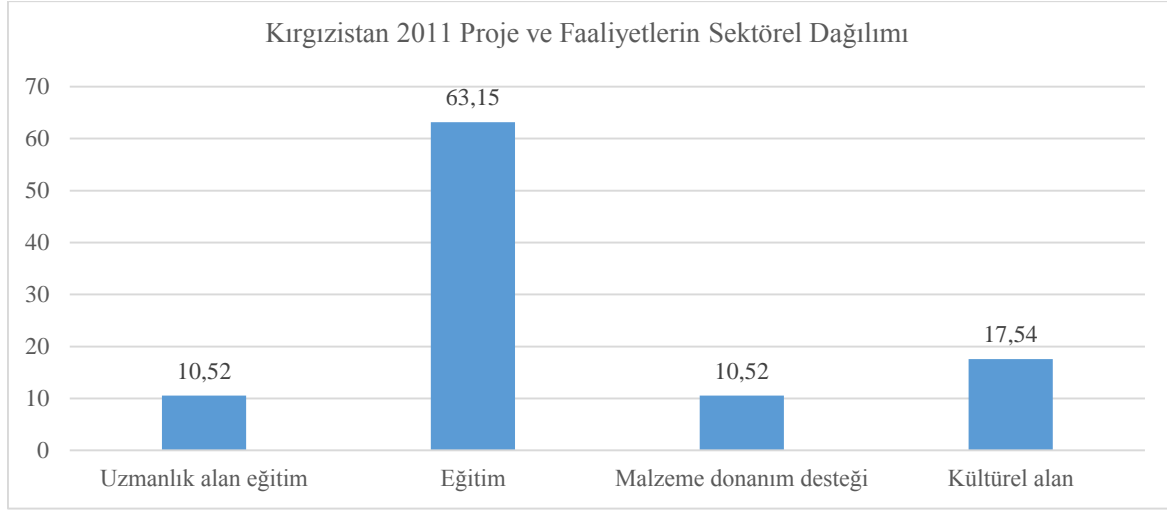
Grafik 1.7. Kırgızistan 2009 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2009).

TİKA'nın 2010 yılı faaliyet raporu incelendiğinde TİKA tarafından 2010 yılında kullanılan toplam kaynağın %1.07'sinin Kırgızistan için harcadığı görülmektedir. TİKA 2010 yılında faaliyetlerini ağırlıklı olarak idari ve sivil altyapılar ile eğitim sektörlerinde yoğunlaştırmıştır. 2010 yılında Kırgızistan'a yapılan kalkınma yardımları kapsamında 27 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.8.'de gösterilmiştir:

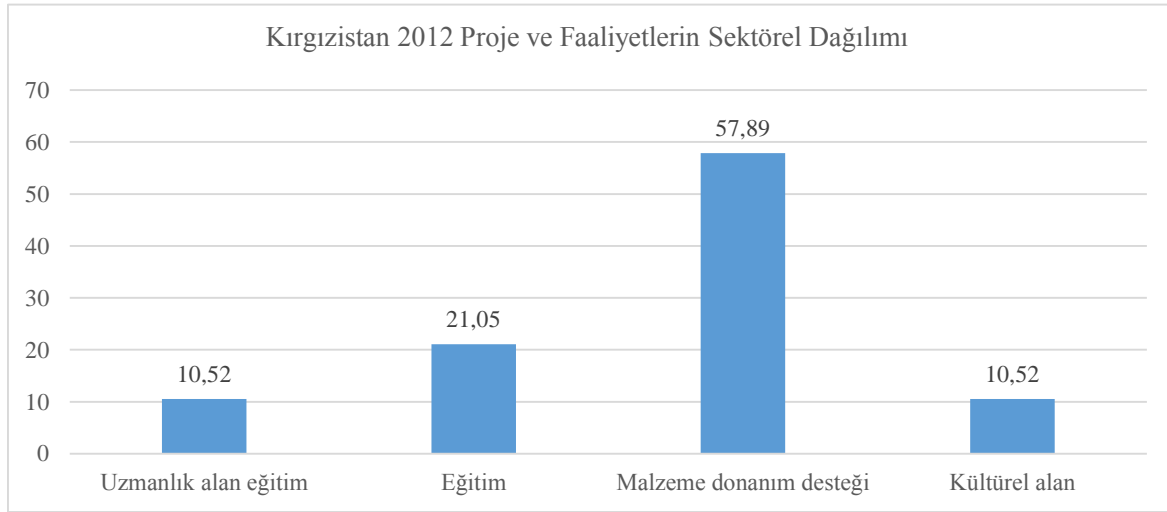
Grafik 1.8. Kırgızistan 2010 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2010:112).

TİKA'nın 2011 yılı faaliyet raporu incelendiğinde TİKA tarafından 2011 yılında Kırgızistan'da kamu diplomasisi kapsamında gerçekleştirdiği proje ve faaliyetlerinin ağırlıklı olarak eğitim alanında destekleyici özellikte olduğu görülmektedir. 2011 yılında Kırgızistan'da 57 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.9.'da gösterilmiştir:

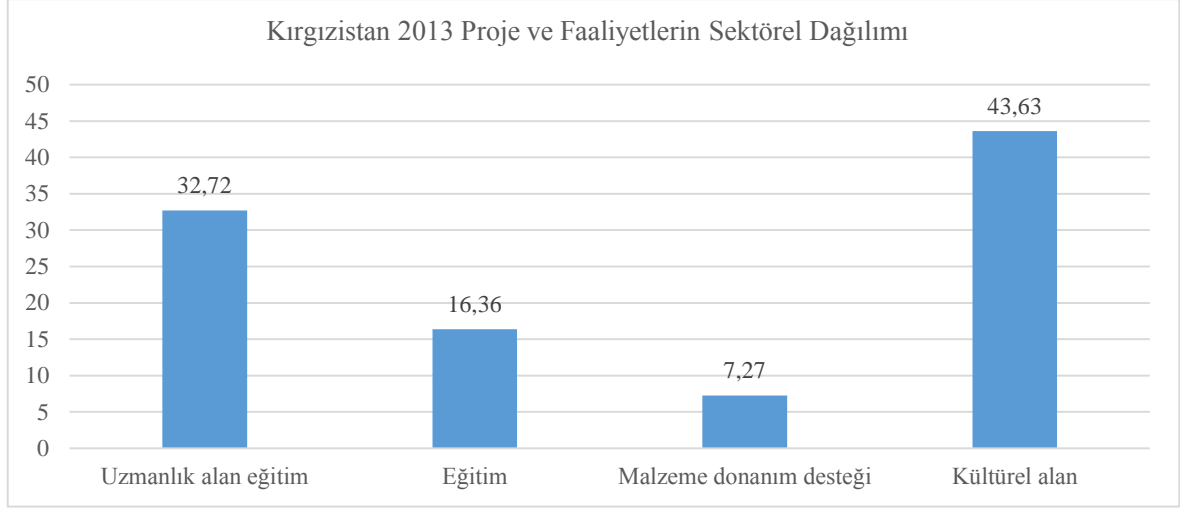
Grafik 1.9. Kırgızistan 2011 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (Ünal, 2016, s.374).

TİKA'nın 2012 yılı faaliyet raporu incelendiğinde TİKA tarafından 2012 yılında Kırgızistan'da kamu diplomasisi kapsamında gerçekleştirdiği proje ve faaliyetlerinin mevcut alt yapının kuvvetlendirilmesi ekseninde Kırgızistan'ın kalkınma hareketini ekonomi, eğitim, sağlık, tarım ve güvenlik alanlarında destekleyici özellikte olduğu görülmektedir. 2012 yılında Kırgızistan'da 38 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.10.'da gösterilmiştir.

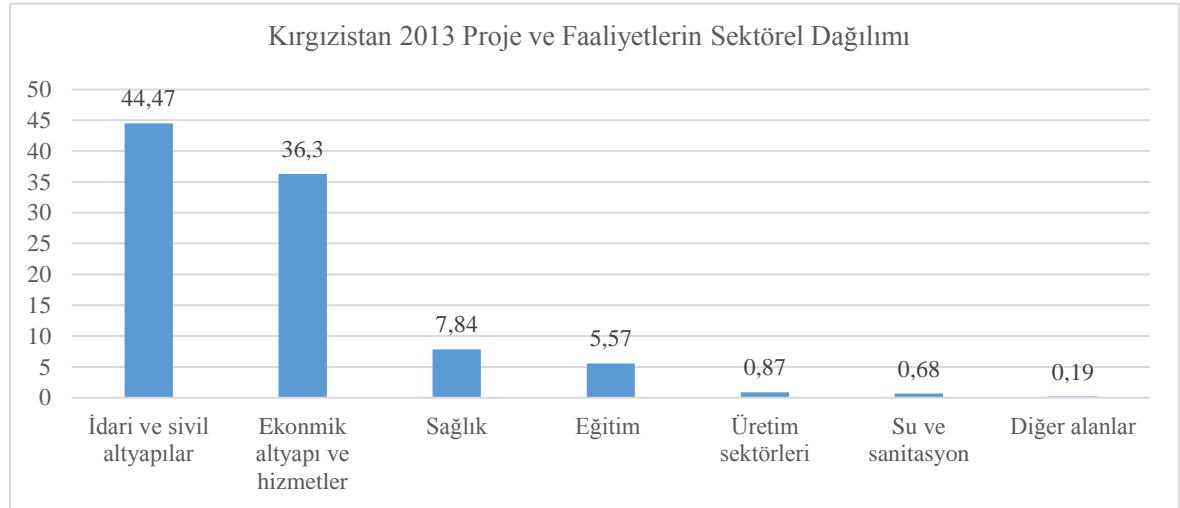
Grafik 1.10. Kırgızistan 2011 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (Ünal, 2016, s.337).

TİKA'nın 2013 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Kırgızistan'daki kamu diplomasisi çalışmaları kapsamında 55 ayrı uygulama gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmaların bir önceki yılda olduğu gibi mevcut alt yapının kuvvetlendirilmesi ekseninde Kırgızistan'ın kalkınma hareketini destekleyici özellikte olduğu görülmektedir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.11.'de gösterilmiştir.

Grafik 1.11. Kırgızistan 2013 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (Ünal, 2016, s.377).

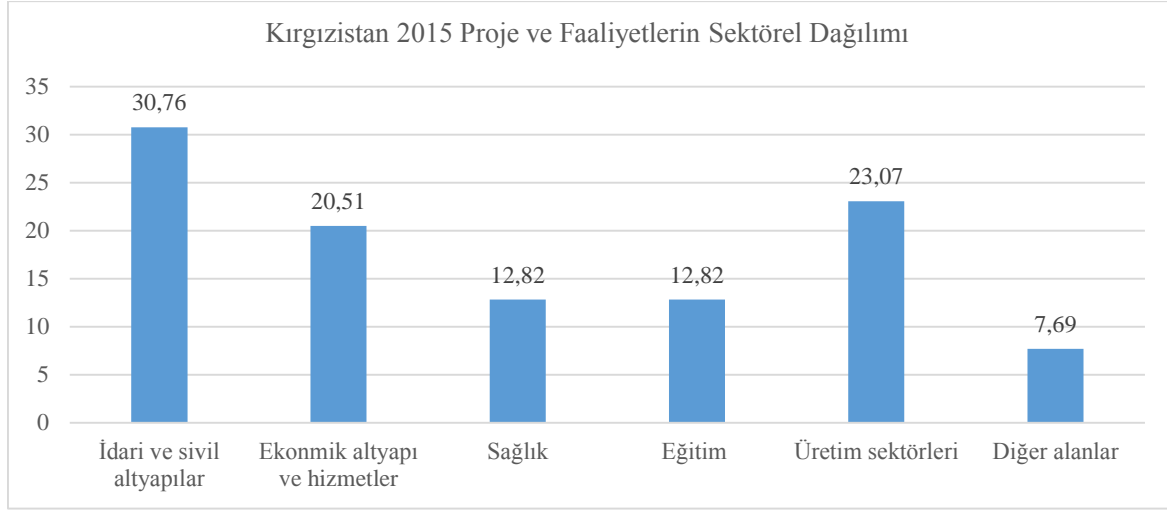
TİKA'nın 2014 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Kırgızistan'daki kamu diplomasisi çalışmaları kapsamında 30 ayrı uygulama gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Kırgızistan'daki kamu diplomasisi çalışmalarının ağırlıklı olarak idari ve sivil altyapıyı destekleyici nitelikte olduğu görülmektedir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.12.'de gösterilmiştir.

Grafik 1.12. Kırgızistan 2014 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2014:44).

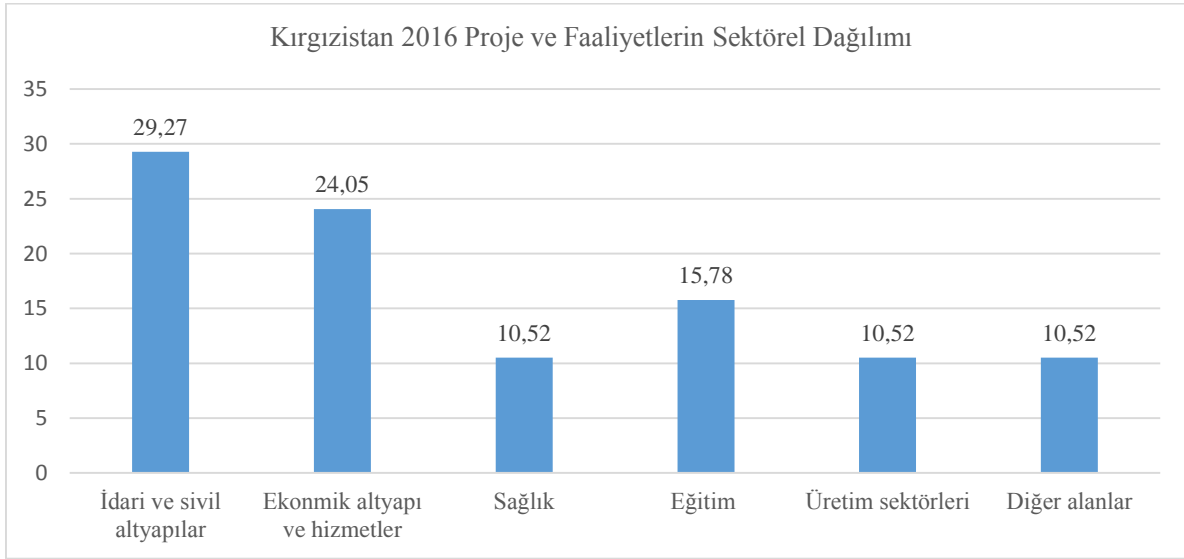
TİKA'nın 2015 yılı faaliyet raporu incelendiğinde kamu diplomasisi kapsamında 39 farklı uygulama gerçekleştirilerek Kırgızistan'a sosyal, idari ve sivil altyapılar ve hizmetler ile üretim sektörleri, eğitim, sağlık vb. alanlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerle destek verilmiştir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.13.'te gösterilmiştir.

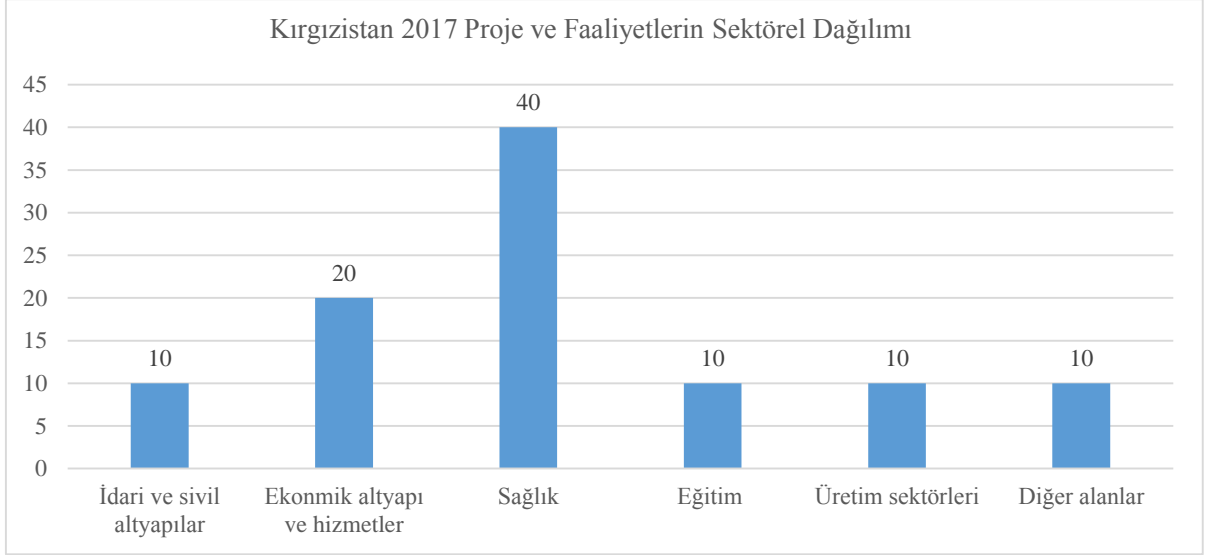
Grafik 1.13. Kırgızistan 2015 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2015:52).

TİKA'nın 2016 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Türkiye'nin 2016 yılında Kırgızistan'a desteğini sürdürdüğü ve kamu diplomasisi kapsamında 19 farklı uygulama gerçekleştirilerek Kırgızistan'a sosyal, idari ve sivil altyapılar ve hizmetler ile eğitim, sağlık vb. alanlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerle destek verdiği görülmektedir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.14'te gösterilmiştir.

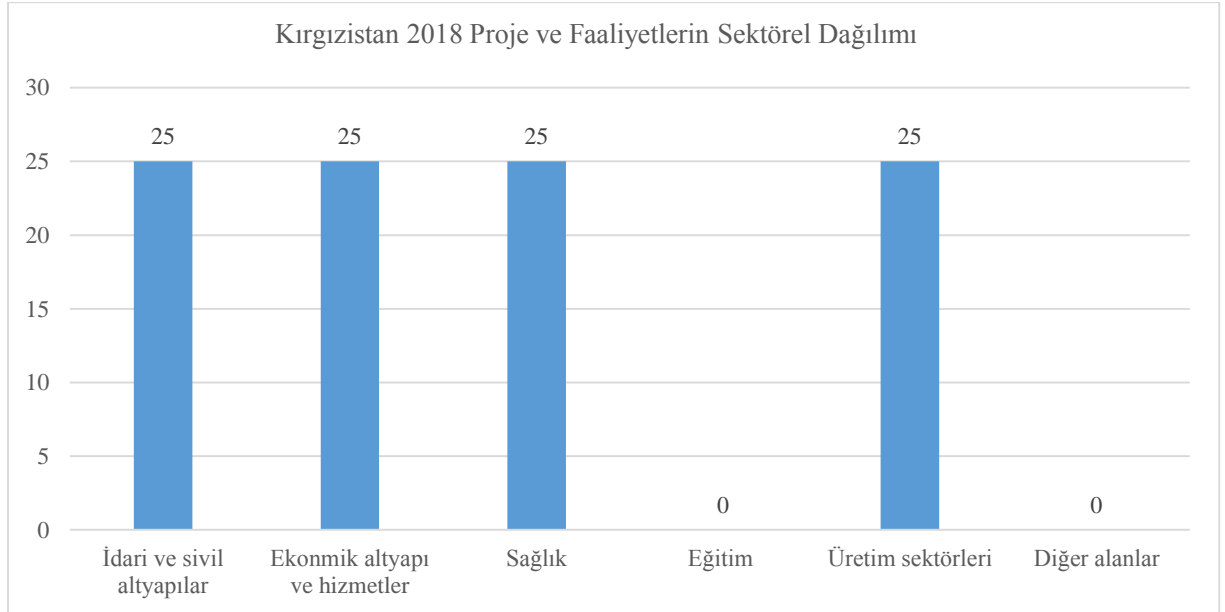
Grafik 1.14. Kırgızistan 2016 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2016).

TİKA'nın 2017 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Türkiye'nin önceki yıllara nazaran Kırgızistan'a kamu diplomasisi kapsamında 10 farklı uygulama gerçekleştirerek Kırgızistan'a sosyal, idari ve sivil altyapılar ve hizmetler ile eğitim, sağlık vb. alanlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerle destek verdiği görülmektedir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.15'te gösterilmiştir.

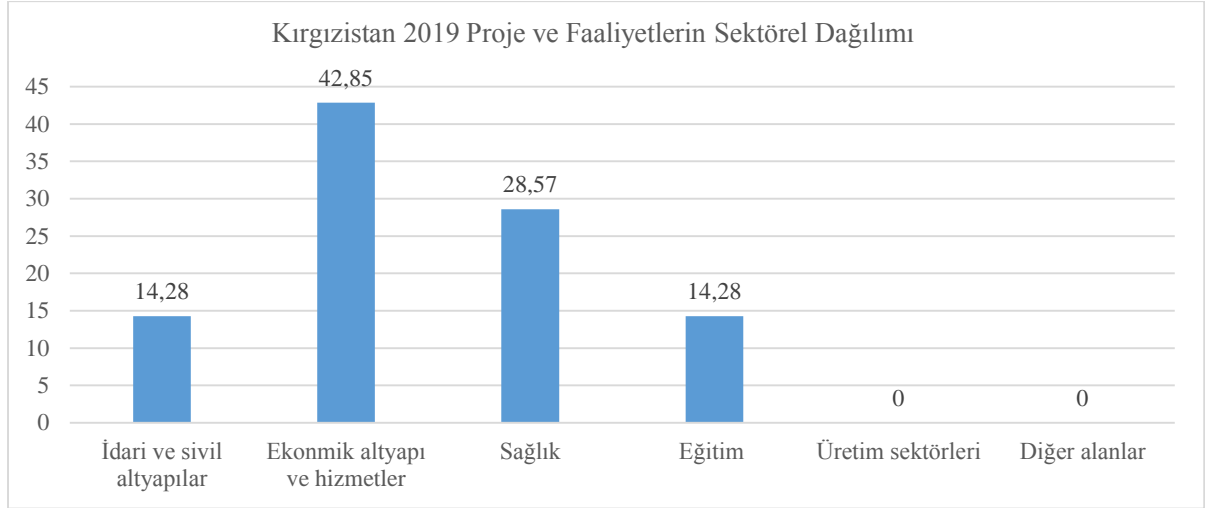
Grafik 1.15. Kırgızistan 2017 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2017).

TİKA'nın 2018 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Türkiye'nin Kırgızistan'da 2018 yılında kamu diplomasisi kapsamında 4 farklı uygulama ile Kırgızistan'a sağlık ve eğitim alanlarında gerçekleştirdiği faaliyetlerle önceki yıllara nazaran daha az destek verdiği görülmektedir. Türkiye'nin 2018 yılında Kırgızistan'a yönelik kalkınma yardımları önceki yıllara göre daha sınırlı bir alanda gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.16'da gösterilmiştir.

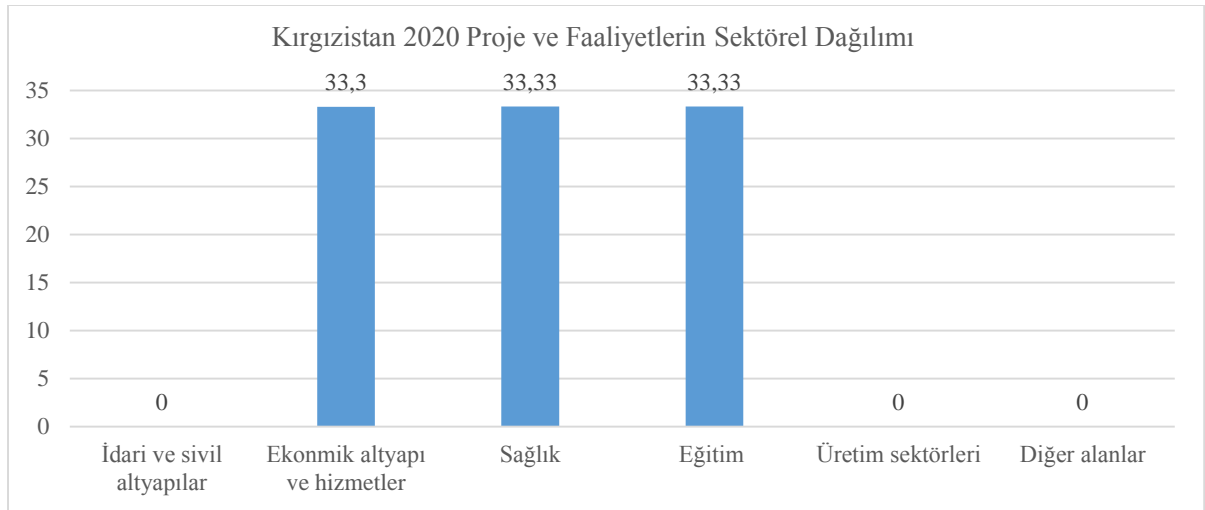
Grafik 1.16. Kırgızistan 2018 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2018).

TİKA'nın 2019 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Türkiye'nin Kırgızistan'da 2019 yılında kamu diplomasisi kapsamında 7 farklı uygulama ile Kırgızistan'a sağlık ve eğitim alanlarında gerçekleştirdiği faaliyetlerle destek verdiği görülmektedir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.17'de gösterilmiştir.

Grafik 1.17. Kırgızistan 2019 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2019).

Türkiye, Kırgızistan’da 2020 yılında kamu diplomasisi kapsamında 3 farklı uygulama ile Kırgızistan’a sağlık, tekstil ve tarım alanlarında gerçekleştirdiği faaliyetlerle destek vermiştir. Bu proje ve faaliyetlerin sektörlere göre dağılımı Grafik 1.18’de gösterilmiştir:

Grafik 1.18. Kırgızistan 2020 Proje ve Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı (TİKA Faaliyet Raporu, 2020).

TİKA Başkanlığından edinilen bilgilere göre, 1992-2014 yılları arasında Türkiye, Kırgızistan’a ilişkin kamu diplomasisi kapsamında gerçekleştirdiği proje ve faaliyetler için yaklaşık 38 milyon Amerikan Doları harcamıştır (Ünal, 2016, s.391).

Tablo 1.1. TİKA’nın Kırgızistan’da 1992-2014 yılları arası harcamaları

Faaliyet Yılları	Tutar (ABD Doları)
1992-2002	5.516.581
2003	334.121
2004	736.182
2005	561.294
2006	948.633
2007	1.426.098
2008	2.367.536
2009	1.418.280

2010	1.149.105
2011	6.681.027
2012	11.211.096
2013	2.685.472
2014	2.772.830
TOPLAM	37.808.255

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye'nin Kırgızistan'a yönelik icra ettiği kamu diplomasisi faaliyetleri çerçevesinde TİKA'nın 2004-2020 yılları arasında Türkiye'nin kamu diplomasisi kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetler araştırılıp oluşturulmuştur. Çalışma, TİKA'nın Kırgızistan'a yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerini ve bu ülkedeki etkinlik alanlarını tespit ederek ortaya koymak amacı üzerine inşa edilmiştir. Bunun için öncelikle Türk kamu diplomasisinin kurumsal yapısı, Türk kamu diplomasisinde Kırgızistan'ın yeri ve Türkiye-Kırgızistan ilişkileri betimlenerek TİKA'nın Kırgızistan'daki etkinlik alanları faaliyet raporlarından hareketle uygulamalar çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışma genel olarak niteliksel verilerle meydana getirilmiş olup içeriği çalışma konusuna uygun olarak gerçekleştirilen alayazın taraması ile ulaşılan bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu süreçte hem bireysel araştırmacıların hem kamu ve özel kurumların yayımladığı basılı ve dijital kaynaklar, TİKA'nın faaliyet raporları, süreli ve süresiz yayınlar vb. kaynaklar incelenerek çalışmanın içeriği oluşturulmuştur. TİKA'nın Kırgızistan'da gerçekleştirdikleri faaliyetler analiz edilerek tasnif edilmiş ve böylece TİKA'nın yıllara göre gerçekleştirdiği faaliyetlerin benzerlik ve farklılıklarının mukayese edilmesine olanak sağlanmıştır. TİKA'nın Kırgızistan'daki etkinlik alanları incelenerek elde edilen verilerle TİKA'nın kamu diplomasisi faaliyetlerinin Türkiye-Kırgızistan ilişkilerini nasıl etkilediği ve Türkiye'nin Kırgızistan'ın yeniden inşasına nasıl katkı sağladığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu çalışmada Türkiye'nin TİKA aracılığı ile Kırgızistan'da yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinin sonuçları ve gerçekleştirilme süreci hususuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte çok taraflı diplomasi anlayışı uluslararası ilişkilerde benimsenmeye başlanmış ve globalleşme ile birlikte devletler arası ilişkilerin kültürel, hukuksal, siyasal ve ekonomik boyutları ile sürdürülmesi zorunluğunu diplomasinin önemini giderek artırmıştır. Geleneksel diplomasi anlayışı yerini kamuoyu ile diğer aktörlerin de içinde bulunduğu yeni bir diplomasi tarzı olan kamu diplomasisi anlayışına bırakır. Devletler, kamu diplomasisini kullanarak hedefledikleri yabancı toplumlarla onların millî ve manevi değerlerine dikkat ederek, aralarındaki ortak paydaları öne çıkararak çeşitli alanlarda bağlar oluşturacak, onların kanaatlerini ve algılarını değiştirecek yönde farklı perspektif ve tezler geliştirirler. Bu bağlamda dış politika süreçlerinde siyasi ve askerî güçle oluşan sert gücün yerine yumuşak güç diye isimlendirilen ve daha çok hedef ülkelerin kamuoyunu etkileyecek ekonomik, kültürel, insani yardım, medya, eğitim ve din vb. alanlarda hizmet ve faaliyetler ağırlık kazanmaya başlanmıştır. Böylelikle bir hükümetten ya da uluslararası kuruluştan yabancı kamuoylarına yönelik iletişim ve etkileşim sürecine odaklanmış bir dış politika sürecine geçilmiştir. Kamu diplomasisi ile birlikte halkla ilişkiler, imaj algısı, algılama yönetimi, lobcilik faaliyetleri vb. metotlarla iletişim kurulan hedef kamuoyunun etkilenmesi, yönlendirilmesi, ikna edilmesi üzerine faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır. Kamu diplomasi içerik bakımından kültürel, insani, sivil toplum, vatandaş (yurttaş), din, ticaret, enerji, sağlık, eğitim, spor, medya, sinema ve dizi alanlarına yönelik faaliyetler bütünü olarak alt türlere ayrılır.

Köklü bir diplomasi geleneğine sahip olan Türkiye'de 1990 sonrasında modern anlamda kamu diplomasisi yaklaşımının benimsenmiş ve 2000'li yıllardan itibaren de bu alana ağırlık verilmiştir. Bu alanda kamu kurumları ve onlara bağlı birimler ile kuruluşların kamu diplomasisi faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. 1992'de kurulan TİKA ve kamu diplomasisi faaliyetlerinin ilgili kurumların

iş birliğinde yürütülmesi amacıyla üst koordinasyon yapısı olarak 2010 yılında kurulan KDK Türk kamu diplomasisi çalışmalarına önemli katkılar sunduğu görülmüştür.

Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren bölgesel ve küresel anlamda dış politikada daha aktif ve söz sahibi olmak amacı ile öncelikle tarihî ve kültürel bağları ile yumuşak güç potansiyelini harekete geçirecek mirasa ve imkâna sahip olduğu Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik birçok alanda kamu diplomasisi faaliyetleri ile yeni bir dış politika sürecine geçmiştir. Türkiye, iç ve dış gelişmelere bağlı olarak kendisi açısından stratejik derinliği olan Türk Cumhuriyetler ile ilişkilerinin geliştirmek amacı ile bu ülkelerde kamu diplomasisi çalışmalarına yönelmiş ve ağırlık vermiştir. Bu ülkelerden Kırgızistan'a yönelik kamu diplomasisi çalışmaları, faaliyet alanları ve kamu, kamu destekli kurumlar, kamu dışı aktörler olan kurum ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir. TİKA'nın bu faaliyetlerin yürütülmesinde önemli bir misyona sahiptir. TİKA, Türkiye'nin SSCB'nin dağılması ile başlayan yeni dış politika anlayışı içerisinde kamu diplomasisi alanında oluşturduğu ilk kurum olması bakımından ayrı önem taşımaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinde en aktif kurumların başında TİKA gelmektedir.

TİKA faaliyetlerini bölgesel ya da ülkesel bazda kimi zamanda hazırladığı özel projeler kapsamında gerçekleştirmektedir. Bu projelerin yazımı ve hayata geçirilmesi sürecinde hedef devletlerin görüşlerine verilen değer, yumuşak güç ve kamu diplomasisinin işleyişine uygun yaklaşımla koordinasyonu sağlamaya ve iş birliği hâlinde olmaya önem verilmektedir. TİKA, 1992'de kuruluşundan günümüze kadar hem ekonomik hem de siyasi yönden zorlu bir dönüşüm süreci yaşayan Kırgızistan'ın kalkınmasına yönelik Türkiye tarafından süreklilik içerisinde uzmanlık eğitimi, eğitim-öğretime katkı, kültürel çalışmalara katkı ile malzeme ve donanım desteği olarak gerçekleştirilen kamu diplomasisi uygulamaları Kırgızistan'ın ekonomi, sağlık, tarım, askerî, kültür ve eğitim gibi alanlarda ulaşmak istediği sonuçları almasında ve ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücüne ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda TİKA bünyesinde çeşitli projeler yürütülmüş, dış yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiş, alt yapılarının oluşturulmasında katkılar sunulmuş, kültürel ve toplumsal mirası ve değerlerin korunması için çalışmalar yürütülmüş, yetişmiş insan gücü desteği verilmiştir. TİKA Başkanlığından edinilen bilgilere göre, 1992-2014 yılları arasında Türkiye, Kırgızistan'a ilişkin kamu diplomasisi kapsamında gerçekleştirdiği proje ve faaliyetler için yaklaşık 38 milyon Amerikan Doları harcamıştır (Ünal, a.g.m., s.391.). Tüm bu kamu diplomasi çalışmaları Kırgızistan'ın siyasi ve ekonomik istikrarına destek olmuş ve ülkenin daha demokratik bir düzene kavuşmasına ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağladığı ve Türkiye'nin imaj algısını olumladığı görülmektedir. TİKA, Kırgızistan'a yönelik gerçekleştirdiği proje ve faaliyetler iki ülke arasındaki ilişkilerin her alanda kalıcı olarak geliştirilmesinde ve Türk ile Kırgız halkı arasında bağları güçlendirilmesinde önemli bir role sahiptir.

Türkiye bugün Kırgızistan için stratejik bir ortak konumundadır. Kırgızistan'ın yeniden yapılanması sürecinde Türkiye'nin oynadığı rol bugüne kadar TİKA bünyesinde gerçekleştirilen faaliyetler ile kalkınma yardımları ile ortadadır. Türkiye, kamu diplomasisi bağlamında elindeki yumuşak güç kaynakları aracılığıyla Kırgızistan'ın iktisadi istikrarı, devlet teşkilatının güçlenmesi gibi hususlarda oluşturduğu sosyoekonomik stratejiler doğrultusunda TİKA üzerinden yürüttüğü eğitim programları, projeler ve teknik yardımlar ile gerekli desteği sağlamıştır. Bu durum TİKA'nın raporlarından açıkça takip edilebilir.

TİKA'nın resmî faaliyet raporları incelendiğinde bu raporların hazırlanışı, ulaşılmada ve daha sonraki yıllara etkisi açısından tekrar değerlendirilmesi gerekliliği gözlemlenmiştir. Faaliyet raporları doğrultusunda ilgili kurumların ve üst politika yapıcılarının faaliyetlerin analizinin tekrar değerlendirilerek gözden geçirmesinin mevcut durumu ilerletebileceği kanısına ulaşılmıştır. TİKA'nın iletişim araçlarını ve sosyal medyayı yeterince kullanmadığı ve gerçekleştirdikleri faaliyetleri raporlaştırma sürecinde bütüncül bir yaklaşımın olmadığı, önceki yıllara göre gelinen noktalara temas edilmediği ve bu konudaki görünürlük çalışmalarının da çok etkili olmadığı görülmektedir.

TİKA'nın sayısal verilerden çok sonuçlara odaklanması, faaliyetlerin içeriği performans açısından değerlendirilmesi ve neticelerini gözden geçirilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Kırgızistan'ın ihtiyaç duyduğu uzman eğitimi TİKA üzerinden verilmektedir. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin MEB'in koordinasyonunda icra edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye'nin Orta Asya'da kamu diplomasisi yürüttüğü Türk Cumhuriyetleri arasında en çok destek verdiği ülkelerden biri Kırgızistan'dır. Bu yardımlar nüfusa orantılı olduğunda Kırgızistan'ın en çok yardımı alan ülkenin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye tarafından TİKA üzerinden yürütülen bu çalışmalar ve gerçekleştirilen yardımlar "Türkiye'nin bu coğrafyada kamu diplomasisi faaliyetlerini önemseydiği" tezini doğrulamakta olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Kırgızistan'a yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri ülkelerde yaşanan siyasi olaylar ile ekonomik krizlerle zaman zaman sekteye uğrasa da Türkiye'nin büyük çabası ve fedakârlıkları ile bu süreç devam ettirilmiştir.

Kaynakça

- Akıncı, A. ve Akzholova, A. (2020). Türkiye-Kırgızistan İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını. IDEA STUDIES Journal International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, 6(23), 725.
- Aydemir, E. (2016). Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya. İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Denizhan, E. (2010). Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2(1), 18.
- Doster, B. (2016). Turgut Özal ve Dış Politika. H. Çakmak (Der.), Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları ve Dış Politika, Ankara: Kripto Kitaplar
- Ekşi, M. (2014). Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası. Ankara: Siyasal Kitap
- Özkan, U. B. (2021). Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi. Ankara: Pegem Akademi
- Turan, Y. ve Karafil, A.(2017). Türk Dış Politikasında Yumuşak Güç Unsuru ve T.C. Başbakanlık KDK Örneği. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 3(1), 23.
- Ünal, U. (2016). Uluslararası Stratejik İletişim Yönetimi Olarak Kamu Diplomasisinin Ülke İmajına Etkileri [Türkiye'nin Kırgızistan'daki Kamu Diplomasisi ve Algısı Üzerinden]. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Devrek'te Yerel Ürün Üretimi ve Yerelde Kadın Girişimciliğinde Kooperatiflerin Yeri

Hayati BAŞARAN¹
altinova.1972@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0506-1649

Ebru IRMAK
ebruirmak22@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3378-0723

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 01.03.2022

Kabul Tarihi: 24.03.2022

Atf Bilgisi

Başaran, H., Irmak, E. (2022). Devrek'te Yerel Ürün Üretimi ve Yerelde Kadın Girişimciliğinde Kooperatiflerin Yeri, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 19-31

ÖZ

Bu çalışmada Zonguldak ili Devrek ilçesi yerel ürünü baston üretimi ve pazarlanması ile kadın girişimciliği ile yöresel ürünleri yerel lezzetlere dönüştüren iki ayrı kooperatifin faaliyeti incelenerek analiz ve çıkarımlar yapılmıştır. Devrek'te baston üretimi yapan çok sayıda üretici bulunmaktadır. Ancak yerel ürünlerin geleneksel üretim tekniklerine uygun olarak üretiminin yapılması ve faaliyetin sürekliliğinin sağlanmasında kooperatifin etkili olduğu görülmektedir. Dünyada nüfus artışıyla birlikte, gıda arz güvenliği önemli hale gelmiş, arz güvenliği de miktar ve hacimle ilişkilendirildiğinden kaliteden daha önemli etken olmuştur. Güvenilir gıda talebi (kaliteli gıda), organik ürün ve yerel lezzetleri de içine katarak geliştiğinden, gıda üretimi de bu talebi karşılayacak şekilde dönüşümde değişmektedir. Bu dönüşümde kadın kooperatifleri bir işletmecilik modeli sunmaktadır. Bu modelde kadınlar sermayeye ihtiyaç duymaksızın hem ekonomik faaliyette bulunup ticari hayatın içinde yer alabilmekte hem de sosyal dayanışma ile işbirliği alanını genişletmektedirler. Devrekliler kadınlar tarafından yönetilen kooperatif faaliyetiyle hem yöresel ürünler yerel lezzet olarak ticari değer kazanmakta hem de sosyal ve ticari hayatta daha çok görünür olan kadınların özgüveni artmaktadır. Devrek'te; kadınların kooperatif faaliyetinden beklentilerinin %62'sini (kendine güven, sosyalleşme ve birlik olma) bireysel gelişim ve toplumsal sorumluluk alanı oluşturmaktadır. Kooperatif ortağı veya kooperatifle işbirliği içinde olmakla Devrekliler kadınların; %78'i kendine güveni sağlamakta, %96'sı sosyal yaşamın içinde daha fazla yer almakta, %74'ü de birlik ve dayanışma davranışını ortaya koyabilmektedir. Yerel el sanatı ürünlerin, sanatsal değerinin de korunarak, üretim sürekliliğini sağlayabilmek için kooperatif gibi örgütlü yapılara ihtiyaç bulunmaktadır. Devrek için hem ticari hem de kültürel değeri bulunan "Devrek Bastonunun" sanatsal değerini korumak için kooperatif önemli bir buluşma yeri olmuştur.

Anahtar kelimeler: Dayanışma, kadın girişi, kooperatif, yerel ürün.

The importance of cooperatives in local product production and local women's entrepreneurship in Devrek

ABSTRACT

In this study, analyzes and inferences were made by examining the activities of two separate cooperatives that transform local products into local delicacies with the production and marketing of walking stick, women's entrepreneurship and local products in Devrek District of Zonguldak Province. There are many manufacturers producing walking sticks in Devrek. However, it is seen that the cooperative is effective in producing local products in accordance with traditional production techniques and ensuring the continuity of the activity. With the increase in population in the World, food supply security has become important, and since supply security is associated with quantity and volume, it has become a more important factor than quality. As the demand for reliable food (quality food) develops by incorporating organic products and local flavors, food production also transform and changes to meet this demand. In this transformation, women's cooperatives offer a business model. In this model, women can both engage in economic activity and take part in commercial life without the need for capital and expand the area of cooperation with social solidarity. With the cooperative activity managed by the women form Devrek, both local products gain commercial value as a local flavor and the self-confidence of women, who are more visible in social and commercial life, increases. In Devrek; 62% of women's expectations form cooperative activities (self-confidence, socialization and unity) constitute the area of individual development and social responsibility. By cooperating with a cooperative partner or cooperative, women from Devrek; 78% of them provide self-confidence, 96% of them are more involved in social life, and 74% of them can demonstrate the behavior of unity and solidarity. Organized structures such as cooperatives are needed to ensure the continuity of production while preserving the artistic value of local handicrafts. The cooperative has been an important meeting place for Devrek to preserve the artistic value of the "Devrek Walking Stick", which has both commercial and cultural value.

Keywords: Solidarity, women's initiative, cooperative, local product

¹ Sorumlu Yazar.

Giriş

Bir bölgenin oluşumunda jeolojik, jeomorfolojik, hidrografik ve iklim özellikleri kadar, yerleşme biçiminden, yapı biçimine, egemen olan ekonomik faaliyetlerden yaşam biçimlerine kadar değişen tüm coğrafi elemanlar göz önünde bulundurulur (Avcı, 2011). Bu özelliklerin farklılaşması ile bölgede “yöre”lerin oluştuğu görülür. Her bir yörenin kendine özgü özellikleri tarımsal ürüne (Finike Portakalı, Malatya Kayısı gibi) “yöresel” anlam kazandırırken, üretim yöresindeki beşeri faktörün gelenekleri ve üretim tekniklerinden kaynaklanan özellikleri ise ürüne (Kayseri Pastırması, Ezine Peyniri, Devrek Bastonu ve Hereke Halısı gibi) “yerellik” anlamı kazandırmaktadır (Demirer, 2010, s. 37; Tekelioğlu, 2016, s. 118). Yerel ürünler terimi mekâna bağımlı bir içeriğe sahip olup, genellikle insanların kendi yaşadıkları yerde yetişen ürünleri nitelemek için kullanılmaktadır. Aynı zamanda tarihsel süreç, yerel ürünü özel kılan kendine özgü bir hikâyeye oluşturur. Yerel ürünün tarihsel derinliği bazen yüzyılları kapsayabilir, ancak her durumda kuşaktan kuşağa aktarılan, toplu belleğe bağlı olarak yürütülür. Bu ürünler zamanı ve mekânı aşabilir ve paylaşılan becerilerin odağını oluştururlar (Bérard, Marchenay ve Casabianca, 2010).

Latince kökenli co-operation kelimesinden türemiş kooperatif sözcüğü, diğer Latin dillerde olduğu gibi Türkçede de orijinal kökenine yakın ifadeyle “kooperatif” olarak kullanılmaktadır. Kooperatiflerin bir ekonomik organizasyon biçimi olarak ortaya çıkması endüstrileşmeyle başlamıştır. Günümüzde kooperatifler, bir milyarı aşkın insanın içinde yer aldığı; ticari, ekonomik ve geniş katılımlı sosyal amaçlı faaliyetleri bulunan büyük organizasyonlara dönüşmüştür. Bu nedenle kooperatif kavramına çok fazla anlam yüklenmektedir. İster ekonomi diliyle ister sosyal yaşam diliyle ifade edilsin kooperatif için tüm dünyada genel kabul gören tanımların içinde “ortak hareket etme” ve “işbirliği ruhu” bulunmaktadır (Başaran, 2020, s.4).

Mithat Paşa'nın kurduğu “Memleket Sandıkları”, Türk kooperatifçiliğinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Ticaret Bakanlığı a). Türk kooperatifçiliğinin geçmişi yüzyılı aşmışken kadın kooperatifçiliği hareketi, 1999 yılı Marmara depreminden en çok etkilenen Düzce ve Kocaeli illerinde, 2000'li yıllarda başlamıştır. Depremden olumsuz etkilenen bölgelerde düzenli gelire sahip olmayan kadınların; hem ekonomik kazanç elde etmeleri hem de sosyal ve kültürel faaliyetler içinde yer almalarını sağlamak amacıyla kadın girişim faaliyeti olarak “kadın kooperatifleri” kurulmuştur. Başlangıçta farklı isimler altında kooperatifçilik faaliyetini sürdüren kadın kooperatif girişimi, 2011 yılında kadın kooperatifleri anasözleşmesinin yayınlanmasıyla doğrudan kadın kooperatifi adını alarak faaliyetlerine başlamışlardır. Bu nedenle kadın kooperatifi anasözleşmesine tabii Türkiye'nin kayıtlı ilk kadın kooperatifi de 2011 yılında kurulmuştur. Kadın kooperatiflerinde ortakların %80-100'ünü kadınlar oluşturmaktadır (Emiroğlu, 2014). Ticaret Bakanlığı'nın 14.06.2021 tarihli verisine göre Türkiye'de kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifi sayısı 594, bu kooperatiflere ortak olan kişi sayısı 66.536'dır (Ticaret Bakanlığı b).

Devrek'te, Türkiye genelinde olduğu gibi, başta tarımsal amaçlı olmak üzere farklı sektörlerde faaliyet gösteren kooperatifler bulunmaktadır. Bu araştırmanın konusunu Devrek Merkez Dedeoğlu ve Çolakpehlivan Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ile Devrek Baston ve El Sanatları Küçük Sanayi Kooperatifi oluşturmaktadır. Devrek Merkez Dedeoğlu ve Çolakpehlivan Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Devrek'te yöresel tarım ürünlerini üretip/toplayıp yerel gıdalara dönüştürme faaliyetinde bulunmaktadır. Kooperatifin kurucu ortakları kadın olduğundan bu kooperatifin faaliyeti tarafımızdan kadın girişimi olarak değerlendirilmiştir. Başlangıçta ortaklarının ürünlerini satın alarak pazarlama faaliyetinde bulunan kooperatif, günümüzde çok sayıda çiftçinin (kadın) tarımsal ürünlerine pazar bulabilen girişimci bir yapıya dönüşmüştür. Bu girişimin asıl faaliyeti, kadın üreticilerin ürünlerini satın alarak, işleyip, yerel ürüne dönüştürmek (reçel, köy makarnası, tarhana, köy ekmeği, beyaz baklava gibi) yerel ve ulusal pazarlarda satışa sunmaktır. Devrek Baston ve El Sanatları Küçük Sanayi Kooperatifi ise ağırlıklı olarak Devrek Bastoncular Çarşısı içinde faaliyet göstermektedir. Ortaklarının hammadde ihtiyacını karşılama ve ürün pazarlama faaliyetini sürdürmektedir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeks Çalışması 2017 yılı araştırma raporuna göre; Zonguldak ili Devrek ilçesi,

Türkiye’de 907 ilçe arasından 309’uncu sırada yer almaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Devrek’in ekonomik faaliyetini, ağırlıklı olarak tarımsal uğraşlar ile yerel el sanatları üretimi ve ticareti oluşturmaktadır. Yerel el sanatlarının en çok bilinen ve ekonomik değer taşıyanı “Devrek Bastonu”dur. Devrek’te bastonculuk faaliyetinin başlangıcı, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanamaktadır. Devrek’te bastonculuğun bir zanaat olarak yürütüldüğü, 1892 tarihli Kastamonu Salnamesi kayıtlarından anlaşılmaktadır (Şavkar, 2013). Baston yapımı zamanla babadan oğula, ustadan çırağa geçerek Devrek’te gözde bir meslek ve zanaat haline gelmiştir. Başlangıçta Devrek için ekonomik faaliyetin önemli unsuru olan Baston, zamanla kültürel ve sosyal yaşamın da önemli unsuru haline gelmiştir. İlki 1984 yılında “Baston ve Güreş” ismiyle düzenlenen festival, 1989 yılından buyana “Baston ve Kültür” ismiyle düzenlenmektedir (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2015). Devrek’te bastonculuk üretimi ve pazarlama faaliyetine yönelik ilk örgütlü yapı dernek statüsünde ortaya çıkmıştır. Bu dernek 1997 yılında kooperatif statüsünde de örgütlenmiş ve aynı yıl Devrek Bastoncular Çarşısını hizmete açmıştır. Halen Devrek Baston ve El Sanatları Küçük Sanayi Kooperatifi ve Devrek Bastonculuğunu Yaşatma ve Geliştirme Derneği aktif olarak faaliyetini sürdürmektedir (Çelikdönmez vd. 2009). Devrek Bastonu 2004 yılında “coğrafi işaretli” ürün olmuştur (Türkpatent, 2022).

Kooperatifçiliğin başta tarım olmak üzere sektörel önemi ve gerekliliği üzerine Türkiye’de çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Başaran ve Irmak 2018). Ancak kooperatifçilik ilkelerinin algılanmasını ölçen uluslararası çalışmalara rastlanılmasına rağmen bu konuyla ilgili ulusal düzeyde sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmıştır (Everest ve Yercan. 2010). Ülkemizde kooperatif faaliyetlerini yerel ürün bazında analiz eden çalışmalar daha çok tarım satış kooperatiflerinin faaliyet gösterdiği ürünler üzerinden olup (Ertan, 2016), yerel ürün ile kooperatif faaliyetini ilişkilendiren çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir (Hoşcan. 2018).

Araştırmaların kapsam alanı büyüdükçe bulguların derinliği azalır; tam tersine odaklanılmış araştırmalarda ise özel olarak tanımlanmış parametrelerin kullanılması derinlemesine bilgi sağlar (Aykaç, 2018). Bu çalışmada; Devrek’te, baston üretimi ve ticareti faaliyetini yürüten bir küçük sanat kooperatifi ile yöresel tarım ürünlerinin üretimi ve pazarlanması faaliyetinde bulunan (kadınlar tarafından yönetilen) bir tarımsal kalkınma kooperatifine odaklanarak analiz ve değerlendirmeler yapılmış kooperatiflerin yerel düzeyde önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Baston üretim faaliyeti ağırlıklı olarak erkekler tarafından, tarımsal ürünlerin toplanıp/işlenerek gıda olarak pazarlama faaliyeti ağırlıklı olarak kadınlar tarafından gerçekleştirildiğinden aynı zamanda kadınların ve erkeklerin görüşlerine göre karşılaştırmalı analiz, değerlendirme ve çıkarımlar da yapılmıştır. Bu çalışma ile literatüre katkı sağlanması da hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli/Deseni

Araştırma, ilişkisel tarama modelinden ve nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılarak kurgulanmıştır. Tekil tarama modellerinde, anlık durum saptamalar yanında zamansal gelişimler ve değişimler de belirlenebilmektedir. Tarama türü araştırmaların sonuçlarında sorulara verilen yanıtların yüzde dağılımlarının ve frekanslarının verilmesi katılımcıların görüşlerinin gösterilmesi açısından önemlidir (Büyüköztürk vd. 2021).

Çalışma Grubu/Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini Devrek’te baston üretimi ile uğraşan 50 erkek ile yöresel tarımsal ürünleri kadın girişimi kooperatifi aracılığıyla yerel lezzete dönüştürüp pazarlayan Devrekli 50 kadın olmak üzere toplam 100 kişi oluşturmaktadır. Görüşme yapılan kadınların %24’ü, erkeklerin %56’sı kooperatif ortağıdır.

Veri Toplama Araçları

Anket verileri, anket soruları üzerinden elde edilmiştir. Sorular; kooperatiflerle ilgili saha çalışması yaparak anket soruları geliştiren Acar ve Yıldırım (2000) ile Hansen ve arkadaşlarının (2002) tarımsal pazarlama kooperatiflerine uyguladıkları yöntemlerden alıntı yapılarak aynı zamanda bölgenin kendine özgü yapısı da dikkate alınarak hazırlanmıştır. Anket, 28 sorudan oluşmaktadır. Soruların 12'si araştırma alanında sosyo-ekonomik yapının da tespit edilmesi ile ilgili genel içerikli olup 16'sı kooperatif faaliyetinin yerel düzeyde etkilerini belirleme içeriklidir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Her bir soru için bir kodlama yapılmış, görüşme yapılan her bir kişiden elde edilen veriler bilgisayara ayrı ayrı girilerek kodlar oluşturulmuştur. Her bir koddan elde edilen verilerden salt rakamsal değerler üzerinden bulgular oluşturulmuştur. Bu bulgular araştırma kapsamında oluşturulan tablolara dönüştürülmüştür. Tablolar kadın ve erkekler olarak iki ayrı sütundan oluşturulmuştur. Tablo içeriği her bir rakamsal değer üzerinden analiz ve değerlendirme yapılmıştır. Bu istatistiksel analiz ile nitel veriler arasında ilişki olup olmadığı irdelenmiştir. Nitel veriler üzerinde çalışırken; kooperatif faaliyetinin yerel ürün üretimi ve yerel üretimde kadın erkek yaklaşımları ile ilgili konulara odaklanılmıştır.

Ayrıca ikincil veriler olarak adlandırılan gazete ve dergi yayınları, yüksek lisans ve doktora tezleri ve diğer akademik çalışmalardan yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırma Alanının Beşeri Yapısı ve Kadın Girişimcilik Faaliyeti

TÜİK verilerine göre Devrek nüfusu 2011 yılında 59.234 kişi iken, 2020 yılında 57.161 kişidir (TÜİK 2022). Devrek nüfusunun %18,9'u 20 yaş altında olup, %36,6'sı 20-50 yaş aralığında, %44,5'i 51 ve üzeri yaşta. İlçe nüfusunun %9,0'u üniversite mezunu olup, %15,56'sı lise düzeyinde, %21,49'u ortaokul/ilköğretim düzeyinde eğitim görmüş iken % 53,95'i ilkokul mezunu veya eğitimsiz kişilerden oluşmaktadır (Endeksa, 2022).

Araştırma alanında görüşme yapılan kadınların %66'sı köylerde, %34'ü ilçe merkezinde yaşarken, erkeklerin %22'si köylerde, %78'i ilçe merkezinde yaşamaktadır.

Araştırma alanında görüşme yapılan kadınların ortalama yaşı 46.09 yıl, erkeklerin ortalama yaşı 52.4 yıl bulunmuştur. Yaş aralığı dağılımında; kadınların %2'si 18-30 yaş arasında, %56'sı 31-50 yaş arasında ve %42'si 51 ve üzeri yaşta iken erkeklerin %6'sı 18-30 yaş arasında, %38'i 31-50 yaş arasında, %56'sı 51 ve üzeri yaşta.

Araştırma alanında görüşme yapılan kadınların %14'ünü diplomalı eğitime sahip olmayanlar oluştururken, %46'sı ilkokul-ortaokul diplomasına, %38'i lise diplomasına sahiptir. Yükseköğrenim gören kadınların oranı %2'dir. Erkeklerin %6'sını diplomalı eğitime sahip olmayanlar oluştururken, %32'si ilkokul-ortaokul diplomasına, %52'si lise diplomasına sahiptir. Yükseköğrenim gören erkeklerin oranı %10'dur.

Araştırma alanında kadınların ekonomik faaliyete katılımını sınırlandıran etmenleri tespiti edebilmek amacıyla görüşülen kişilere, kadın girişiminin önündeki engellerin neler olduğu, sorulmuştur. Alınan yanıtlar; toplumsal baskı, sermaye yetersizliği veya erkeğe göre daha az sermaye sahipliği, dış çevre ilişki zayıflığı ve cesaret/kendine güven eksikliği başlıklarında gruplandırılarak karşılaştırmalı olarak (kadınlar ve erkekler) tablo-1'de özetlenmiştir.

Tablo-1. Kadın girişimini sınırlandıran faktörler.

Durum	Kadın (%)	Erkek (%)
Toplumsal Baskı	24	4
Sermaye yetersizliği/erkeğe göre daha az	46	42
Dış çevre ilişkisi zayıf	22	40
Cesaret/kendine güven eksikliği	8	14

Kadınların %24'ü toplumsal/geleneksel baskıyı, %46'sı sermaye yetersizliği veya erkeğe göre daha az sermaye sahipliğini, %22'si dış çevre ile olan ilişkinin yetersizliğini, %8'i de cesaret, kendine güven, iş tecrübesi ve başarı hırslarının erkekler için daha az olmasını kadın girişiminin önündeki engel olarak görmektedir. Erkeklerin ise %4'ü toplumsal/geleneksel baskıyı, %42'si sermaye yetersizliği veya erkeğe göre daha az sermaye sahipliğini, %40'ı dış çevre ile olan ilişkinin yetersizliğini ve %14'ü de cesaret, kendine güven, iş tecrübesi ve başarı hırslarının erkekler için daha az olmasını kadın girişiminin önündeki engel olarak görmektedir.

Araştırma alanında yerel ürün üretimini sınırlandıran veya etkileyen faktörlerin tespiti amacıyla görüşülen kişilere, yerel ürün üretimini kısıtlayan faktörlerin neler olduğu, sorulmuştur. Yanıtlar; gençlerin ilgisizliği, yerel ürünlerin değer görmemesi, nüfus azalması ve hammadde temin zorluğu başlıklarında gruplandırılarak karşılaştırmalı olarak (kadınlar ve erkekler) tablo-2'de özetlenmiştir.

Tablo-2. Yerel ürün üretimini etkileyen faktörler

Durum	Kadın (%)	Erkek (%)
Gençlerin ilgisizliği	62	22
Yerel ürünlerin değer görmemesi	24	48
Nüfus azalması	14	6
Hammadde temin zorluğu	-	14

Kadınların %62'si gençlerin ilgisizliğini, %24'ü yerel ürünlerin değer görmemesini ve %14'ü de nüfus azalmasını yerel ürün üretimini sınırlandıran etken olarak görmektedir. Erkeklerin ise %22'si gençlerin ilgisizliğini, %48'i yerel ürünlerin değer görmemesini, %6'sı nüfus azalmasını ve %14'ü de hammadde temininde karşılaşılan güçlükleri yerel ürün üretimini sınırlandıran etken olarak görmektedir.

Kooperatif Faaliyetleri

Araştırma alanında; hem kooperatif ortaklarının bireysel beklenti ve kazanımlarının tespitini yapmak hem de kooperatif faaliyeti üzerinden sosyal ve ekonomik dayanışmanın seviyesini belirlemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda olmak üzere görüşülen kişilere, kooperatife ortak olurken veya kooperatifle ortak iş yaparken beklentilerin neler olduğunu tespit etmek ve kooperatif faaliyetinin bu beklentileri karşılama durumunu belirlemek amacıyla sorular yöneltilmiştir. Ayrıca, yerel ürün üretiminde kooperatiflerin faaliyetini değerlendirmeye esas olmak üzere, mevcut faaliyetin devam etmesini veya üretimin sürdürülebilir olmasını sınırlandıran faktörlerin belirlenmesi amacıyla da sorular yöneltilmiştir.

Araştırma alanında görüşme yapılan kişilere kooperatif ortaklığından veya kooperatifle iş ortaklığından beklentilerin neler olduğu hakkında sorular yöneltilmiştir. Alınan yanıtlar; kendine güven/başarmak, sosyalleşme/boş zamanı değerlendirmek, birlik/dayanışma içinde olmak, hammaddeyi daha ucuz/kolay temin etmek, daha kolay satış yapmak ve para kazanmak/aileye destek olmak başlıklarında gruplandırılarak karşılaştırmalı olarak (kadınlar ve erkekler) tablo-3'te özetlenmiştir.

Tablo-3. Kooperatif ortaklığından veya kooperatifle iş ortaklığından beklentiler

Durum	Kadın %	Erkek %
Kendine güven/başarmak	12	-
Sosyalleşmek/boş zamanı değerlendirmek	20	-
Birlik/dayanışma içinde olmak	30	32
Hammaddeyi daha ucuz/kolay temin etmek	-	48
Daha kolay satış yapmak	10	14
Para kazanmak/aileye destek olmak	28	6

Kadınların %12'si kendine güven/başarmayı göstermek, %20'si sosyalleşmek/boş zamanlarını değerlendirmek, %30'u birlik/dayanışma içinde olmak, %10'u ürünlerini daha kolay satmak ve %28'i de para kazanmak aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla kooperatif faaliyeti içinde yer almaktadır. Erkeklerin ise %32'si birlik/dayanışma içinde olmak, %48'i hammaddeyi daha kolay/ucuz temin etmek, %14'ü ürünlerini daha kolay satmak ve %6'sı da para kazanmak aile bütçesine katkı sağlamak amaçlı kooperatif faaliyetinin içinde yer almaktadır.

İnsan odaklı yönetim sistemi sunan kooperatifler, işbirliği ve dayanışmanın buluşma yerleri olarak kabul edilirler. Kooperatifler, içinden çıktığı yerelin sosyal ve ekonomik sorunlarına ürettiği çözümlerle özgün yapılardır. Dayanışma tek bir biçimde, standart bir kuramsal yapıda veya tipik bir ekonomik alana ait olarak ortaya çıkmaz. Dayanışma, farklı biçimlerde yerelde ki insan kaynağını ve doğal kaynakları kullanarak gelişir. Araştırma alanında, kooperatif faaliyetinin beklentileri karşılama seviyesini belirlemeye yönelik olarak yöneltilen sorulara alınan yanıtlar; kendine güven/başarma etkisi, sosyalleşme etkisi, ürünleri iyi fiyat/kolayca satma etkisi ve hammaddeyi kolay/ucuz temin etme etkisi, dayanışma sağlama birlik olma etkisi ve gelir artışı üzerine etkileri başlıklarında gruplandırılmıştır. Veriler, karşılaştırmalı olarak (kadınlar ve erkekler) tablo-4'te özetlenmiştir.

Tablo-4. Kooperatifle işbirliği yapmanın beklentileri karşılama durumu (%)

Durum	Çok etkili		Etkili		Etkisiz		Bilgim yok	
	K	E	K	E	K	E	K	E
Kendine güven/başarma etkisi	30	8	48	44	12	20	10	28
Sosyalleşme etkisi	42	12	54	36	4	12	-	40
Birlik olma/dayanışma etkisi	58	20	16	40	-	18	26	22
Hammaddeyi kolay/ucuz temin etme etkisi	26	22	38	58	-	10	36	10
Ürünleri iyi fiyata satma etkisi	34	6	52	28	14	50	-	16
Gelir artışı oluşturma etkisi	40	14	50	38	10	26	-	22

Araştırma alanında kendine güven ve başarama üzerine kooperatif faaliyetini kadınların %30'u, erkeklerin %8'i çok etkili bulurken, kadınların %48'i, erkeklerin %44'ü etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %22 iken erkeklerin oranı %48'dir.

Araştırma alanında kooperatif faaliyetinin sosyalleşmeye etkisini kadınların %42'si, erkeklerin %12'si çok etkili bulurken kadınların %54'ü, erkeklerin %36'sı etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %4 iken erkeklerin oranı %52'dir.

Araştırma alanında kooperatif faaliyetinin birlik olma/dayanışma etkisini kadınların %58'i, erkeklerin %20'si çok etkili bulurken, kadınların %16'sı, erkeklerin %40'ı etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %26 iken erkeklerin oranı %40'dir.

Araştırma alanında hammaddeyi kolay/ucuz temin etme üzerine kooperatif faaliyetini kadınların %26'sı, erkeklerin %22'si çok etkili bulurken kadınların %38'i, erkeklerin %58'i etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %36 iken erkeklerin oranı %20'dir.

Araştırma alanında ürünleri iyi fiyat/kolayca satma üzerine kooperatif faaliyetini kadınların %34'ü, erkeklerin %6'sı çok etkili bulurken, kadınların %52'si, erkeklerin %28'i etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %14 iken erkeklerin oranı %66'dır.

Araştırma alanında kooperatif faaliyetinin gelir artışı üzerine etkisini kadınların %40'ı, erkeklerin %14'ü çok etkili bulurken, kadınların %50'si, erkeklerin %38'i etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %10 iken erkeklerin oranı %48'dir.

Araştırma alanında, görüşme yapılan kişilere, mevcut faaliyetin devam etmesini veya üretimin sürdürülebilir olmasını sınırlandıran faktörlerin neler olduğu veya faaliyetin sürdürülebilirliğine ilişkin endişe duyup duymadıklarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Yanıtlar; kooperatif faaliyetinin sonlanması, iyi usta/aşçı bulunmaması, ürünün sanat/lezzet değerinin kaybı, Devrek dışından gelenlerin ilgi göstermemesi başlıklarında gruplandırılmıştır. Veriler, karşılaştırmalı olarak (kadınlar ve erkekler) tablo-5'te özetlenmiştir.

Tablo-5. Yerel üretimin sürekliliğini sınırlandıran faktörler veya endişe kaynağı

Değerlendirme durumu	Kadın %	Erkek %
Kooperatif faaliyetinin/birliğin dağılması	48	4
İyi usta/aşçı bulunmaması	12	36
Sanat/lezzet değeri kaybı	18	42
Devrek dışından gelenlerin ilgi göstermemesi	22	18

Araştırma alanında, üretimin sürekliliğini sınırlandıran faktör veya endişe kaynağı olarak kadınların %48'i kooperatif faaliyetinin/birliğin dağılmasını, erkeklerin ise %42'si ürünün sanat değeri kaybını ilk sırada görmektedir. Erkeklerin %36'sı iyi usta bulunmamasını, %18'i Devrek dışından gelenlerin ilgi göstermemesini önemli bulurken kadınların %22'si Devrek dışından gelenlerin ilgi göstermemesini %18'i ürün lezzet değerinin kaybını, %12'si de iyi aşçı bulunmamasını önemli faktör olarak görmektedir.

Araştırma alanında, görüşülen kişilerin kooperatifçilik hakkında (mevzuat bilgisi dahil) bilgi düzeylerini ölçmek ve kooperatiflerin yönetim süreçleri hakkında ki görüşlerini tespit etmek amacıyla sorular yöneltilmiştir. Yanıtlar; kooperatife ortaklık durumu, mevzuat bilme durumu, toplantılara katılma durumu, yönetim kararlarına katılma durumu ve yönetim organları hakkında düşünceler başlığında gruplandırılmıştır. Veriler, kooperatifçilik hakkında değerlendirme başlığı ile kadınlara ve erkeklere göre karşılaştırmalı olarak tablo-6'da özetlenmiştir.

Tablo-6. Kooperatifçilik hakkında değerlendirmeler (%)

Değerlendirme Durumu	Evet		Hayır		Fikrim yok	
	K	E	K	E	K	E
Kooperatife ortaklık durumu	24	56	76	44	-	-
Kooperatif mevzuatını bilme durumu	16	28	62	40	22	32
Kooperatif toplantılarına katılma durumu	24	46	76	28	-	26
Kooperatif yönetiminin kararlarına katılma durumu	68	34	-	18	32	48
Kooperatif yönetim organları hakkında düşünceler	76	40	-	24	24	36

Kadınların %24'ü, erkeklerin ise %56'sı kooperatif ortağıdır. Kooperatifçilik mevzuatını bilen kadınların oranı %16, erkeklerin oranı %28'dir. Kadınların %84'ü, erkeklerin %72'si mevzuatı ya bilmiyor ya da fikri yoktur. Kadınların %24'ü, erkeklerin %46'sı kooperatif toplantılarına katılmaktadır. Kadınların %68'i, erkeklerin ise %34'ü kooperatifte alınan kararlara katılmaktadır (yönetim kurulu ve genel kurul kararları diye ayırım yapamadık). Kooperatif yönetimi hakkında kadınların %76'sı, erkeklerin ise %40'ı olumlu düşünceye sahip iken erkeklerin %24'ü olumsuz değerlendirmelerde bulunmuş, %36'sı fikir beyan etmemiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkiye'de Kooperatiflere Ortak Olmada ve Kooperatif Başarısında Etkili Faktörlerin Analizi isimli çalışmada (Şahin ve ark. (2013), kooperatif ortaklarının yaş ortalamasını 47.3 yıl bulmuşlardır. Devrek'te de kooperatife ortak veya kooperatifle iş ilişkisi olan; kadınların ortalama yaşı 46.09 yıl, erkeklerin ortalama yaşı 52.4 yıl bulunmuştur.

Türkiye'de; kooperatiflerin ortak özelliklerinin belirlenmesine yönelik yayımlanan araştırmaların çoğunda, kooperatif ortaklarının orta düzeyde eğitilmiş oldukları görülmektedir. Başaran ve İrmak (2018); Edirne'de Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Ortaklık Yapısı ve Kooperatif Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi adlı çalışmalarında, kooperatif ortaklarının %0.37'sinin okur-yazar olduğunu, %51.57'sinin ilköğretim mezunu olduğunu, %19.06'sinin ortaokul mezunu olduğunu, %21.93'ünün lise mezunu olduğunu ve %7.06'sinin üniversite mezunu olduğu bulgusunu paylaşmışlardır. Devrek'te de kadınların %14'ünü diplomalı eğitimden yoksun olanlar, %84'ünü ilk ve orta öğrenim seviyesinde diploma sahibi olanlar oluştururken, erkeklerin %6'sını diplomalı eğitimden yoksun olanlar, %84'ünü ilk ve orta öğrenim seviyesinde diploma sahibi olanlar oluşturmaktadır.

Kadınların özellikle kırsal kadınların girişimcilik deneyimlerini sınırlandıran ve baskılayan birtakım yapısal eşitsizlikleri göz ardı etmek elbette mümkün değildir (Bilgiç, 2020). "Sermaye yetersizliği veya erkeklere göre daha düşük sermaye sahipliği" Devrek'te hem kadınlar (%46) hem de erkekler (%42) tarafından kadın girişimini sınırlandıran en önemli faktör olarak görülmektedir. Toplumsal/geleneksel baskının kadın girişimini sınırlandırma özelliği Devrekli kadınlarda (%24), Devrekli erkeklere (%4) göre daha yüksek bulunmuştur. "Kadınların dış çevre ile olan ilişki yetersizliğinin" kadın girişimini sınırlandırma etkisini Devrekli erkekler (%40), Devrekli kadınlara (%22) göre daha önemli bulmaktadır.

Tarama araştırmalarında araştırmacılar, genellikle görüşlerin ve özelliklerin neden kaynaklandığından çok örneklemdeki bireyler açısından nasıl dağıldığıyla ilgilenmektedir (Fraenkel ve Wallen, 2006). Türkiye'de yerel ürün üretimini sınırlandıran faktörlere dikkat çekilerek, yerel ürün üretim ve pazarlanmasını kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak adına kooperatiflere yönelik hibe yardım programları dahil teşvik edici politikalar son yıllarda uygulamaya konulmuştur. Bu politikalar kapsamında yerel ürün üretiminde olumlu gelişmeler beklenmektedir (Ticaret Bakanlığı a). Devrekli kadınlar gençlerin ilgisizliğini (%62), Devrekli erkekler ise (%48) "yerel ürünlerin değer görmemesini" yerel ürün üretimini sınırlandıran ana faktör olarak görmekteyiz.

Lashgarara (2011), kırsal alanda girişimciliğin ekonomik ve sosyal olmak üzere başlıca 2 hedefi olduğunu vurgulamaktadır. Erkekleri motive eden hedefler finansal başarı ve kar maksimizasyonu iken kadınları tatmin eden ve başarılı hissetmelerini sağlayan kazanımlar salt ekonomik getirilerle ilgili değildir (Cliff, 1998). Devrek'te; kadınların önemli kısmı (%62) sosyal hedeflere yönelik beklentiyle (kendine güven/başarı, sosyalleşmek/boş zamanları değerlendirmek, birlik/dayanışma içinde olmak), erkeklerin büyük kısmı (%68) ekonomik hedeflere yönelik beklentiyle (hammaddeyi daha kolay/ucuz temin etmek, daha kolay satış yapmak, para kazanmak aile bütçesine katkı sağlamak) kooperatif faaliyeti içinde yer almaktadır.

Ev ekseni üretime dayalı olsa da girişimcilik, kadınların özgüven ve özsayıgılarını artırmaktadır (Oberhauser, 1995). Kooperatifleri karar alma süreçlerinde eşit konumdaki üyelerce yönetilen ve denetlenen demokratik kuruluşlar olarak kabul eden Warbasse, kooperatifçiliği sosyal bir kültür olmanın yanı sıra faaliyet ve hedefleriyle tek başına bir demokrasi alanı olarak tanımlamıştır (Rehber, 2011). Devrek'te; bireylerin kendine güven ve başarıya ile sosyalleşme üzerine kooperatif faaliyetinin etkisini, kadınlar, erkeklere göre daha yüksek oranda olumlu bulmaktadır.

Araştırma alanında kendine güven ve başarıya üzerine kooperatif faaliyetini kadınların %30'u, erkeklerin %8'i çok etkili bulurken, kadınların %48'i, erkeklerin %44'ü etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %22 iken erkeklerin oranı %48'dir.

Araştırma alanında kooperatif faaliyetinin sosyalleşmeye etkisini kadınların %42'si, erkeklerin %12'si çok etkili bulurken kadınların %54'ü, erkeklerin %36'sı etkili bulmuştur. Etkisiz bulan veya görüş belirtmeyen kadınların oranı %4 iken erkeklerin oranı %52'dir.

Kalkınma, sadece toplumdaki bireylerin ekonomik açıdan gelir seviyesinin artırılması olarak değil, sosyal ve kültürel açıdan da iyileşmedir (Çetin, 2009). Yörenin coğrafi ve tarihsel özelliği yerel ürünün değerini belirleyen faktör olduğundan hammadde temini ve ustaca kullanımı önem taşımaktadır. Devrek'te de hem baston üretiminde hem de yerel lezzetlerin ortaya çıkarılmasında hammadde oldukça önemlidir. Hammaddeyi daha ucuz ve daha kolay temin bakımından, baston üretimi yapan Devrekli erkekler (%80), yöresel lezzet üreten Devrekli kadınlara (%64) göre kooperatif faaliyetini daha etkili bulmaktadır.

Kooperatiflerce satın alınan ürünün fiyatı, ortak beklentilerini karşılamadığı için bazen kooperatiflerin tüm faaliyetine yönelik olumsuz değerlendirmelere rastlanır. Bu değerlendirmelerin nedeni, fiyatın rakamsal büyüklüğünden ziyade beklentinin başka referanslarla (önceki yıl fiyatı gibi) ilişkilendirilmesidir (Başaran ve Irmak, 2018). Kooperatif aracılığıyla yapılan satışlarda oluşan fiyattan; Devrekli kadınlar (%86), Devrekli erkeklere göre (%34) daha yüksek oranda memnun kalmaktadır. Ürünlerin kısa sürede gelire dönüşmesi Devrek bastoncuları tarafından en zor bulunan konulardan biridir (Şavkar, F. 2013). Araştırmamızda da kooperatif faaliyetinin gelir artırıcı etkisi; Devrekli kadınlarda (%90), Devrekli erkelere (%52) göre daha etkili bulunmuştur.

Yerel ürünlerin kazanç getirisi sürekli ve yüksek olmadığından aileler çocuklarını el sanatı mesleğine yönlendirmemektedirler (Şavkar, 2013). Bu durum; usta çırak ilişkisinin bozulmasına bağlı olarak yerel ürünün sanat değerinin korunamaması gibi sonuçlar da ortaya çıkarabilmektedir. Nitekim Devrek Baston'u üreticisi erkekler, iyi usta yetişmemesini, hem baston üretiminin sürdürülebilirliğini sağlama bakımından hem de ürünün sanat değerinin korunması bakımından önemli bir eksiklik olarak görmekteyiz. Birey veya toplum ihtiyaçlarını kendi merkezlerine yerleştirmek suretiyle kooperatifler, kendine özgü bir "ortak değer" oluşturarak konjoktürel krizlere karşı dayanıklılığı sağlamada etkili olmaktadır. Basit bir anlatımla kooperatif, faydaları tek bir paydaş için maksimize etmek yerine sonuçları bir dizi paydaş için optimize etmek isteyen kolektif bir sürdürülebilirlik arayışıdır (Başaran ve Zeyrek, 2016). Nitekim Devrek'te kooperatif faaliyetinin birlik olma/dayanışma üzerine etkisini hem kadınlar hem de erkekler önemli düzeyde olumlu bulmaktadır.

Kırsal topluluğa ait yerel lezzetlerin bilgi ve beceri olarak genç kuşaklara aktarılma görevi kadının (anne) başat sorumluluğu olarak görülmektedir (Bilgiç, 2020). Devrekli kadınlar yemek yapma ile ilgili el becerisinin anne sorumluluğu ile kızlara aktarılmasına olan inançla, yerel ürün üretimi bakımından iyi aşçı yetişmemesi endişesini taşımamaktadırlar. Ancak aynı kadınların büyük çoğunluğu (%62), "gençlerin ilgisizliğini yerel ürün üretimini sınırlandıran faktör" olarak görmektedir. Bu durum, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin detay çalışma alanı olarak değerlendirildiğinden ayrıca yorum yapılmamıştır.

Kırsal alanlarda kooperatif gibi sorumluluk ve yaptırım içeren yasal örgütlere kadınların üye olmalarını sağlamak oldukça zordur (Çelik, 2013). Devrek'te kooperatif faaliyeti üzerinden gelir elde edip ve sosyalleşme ortamına ulaşan kadınların bir kısmının kooperatife ortak olmadığı görülmektedir. Devrek'te kooperatif ortağı olan veya kooperatifle iş ortaklığı bulunan kadın girişimciler ile baston üretim ve pazarlaması yapan erkeklerin kooperatifçilik mevzuatı hakkında bilgi yetersizliği bulunmaktadır. Kadınları aslında çok da bilmedikleri bir kurumsal yapıya (kooperatifler gibi) ortak/üye yapmak yerine sınırları esnek bir sosyal ağa (köy pazarları gibi) dahil etmek suretiyle dayanışmayı sağlamak daha kolay olabilmektedir (Bilgiç 2020). Devrek'te kadınların ve erkeklerin kooperatif yönetim süreçlerine katılım oranı düşüktür. Kooperatif yöneticileri hakkında Devrekli erkekler, Devrekli kadınlara göre daha olumsuz görüş taşımaktadırlar. Sonuç olarak, Türkiye'de örgütü yapıların yönetiminden kaynaklı sorunların kooperatifleri de olumsuz etkilediği görülmektedir.

Tarımın sanayinin etkisinde yürütülmesi, küresel ısınma ve insan kaynaklı fiziki müdahale nedenleriyle güvenilir gıda konusu günümüz insanın önemli gündemi olmuştur. Güvenilir gıda talebi,

organik ürün ve yerel lezzetleri de içine katarak gelişmektedir. Gıda üretimi de bu talebi karşılayacak şekilde dönüşüp değişmektedir. Bu dönüşümde hem sermayeye ihtiyaç duymaksızın ekonomik faaliyette bulunabilme hem de sosyal dayanışma ile işbirliği alanını genişleten kadın kooperatiflerinin bir işletmecilik modeli sunduğu Devrek'te de görülmektedir. Ayrıca, yerelde dayanışma ilişkisi ile yöresel el sanatı ürünlerin, sanatsal değerinin de korunarak, üretim sürekliliğini sağlamada da, kooperatif gibi örgütlü yapılara ihtiyaç olduğu, Devrek'te de, görülmektedir.

Sonuç olarak, sosyal alanda dayanışmayı hâkim kılan ve ekonomik olarak paylaşımcı anlayışla yürütülen iş modellerinin toplumsal sorunları azalttığı görülmektedir. Kurumlar kendi varoluş nedenlerinden bağımsız olarak her bir toplumsal katmanın ortak menfaatini koruyan ve toplumsal ilişkilerin temsil edildiği aktörlerin buluşma yeri olarak kabul edilirse, kooperatifler insan odaklı yaklaşımla hem temsiliyette adil yaklaşıma fırsat vermekte hem de faydanın optimal korunmasına hizmet etmektedir. Bununla birlikte; Türkiye kırsal alanında yerel üretimin sürekliliğini kurumsal sorumlulukla sahiplenen aynı zamanda kadın dayanışmasının sosyal gelişim ve ekonomik faydayla karşılık bulduğu yapıların da kooperatifler olduğu görülmektedir.

Öneri olarak; yönetim hataları ve başarısız uygulamalar üzerinden kooperatifçilik hakkında ülkemizde olumsuz değerlendirmelere sıkça rastlanmaktadır. Bu tür olumsuz değerlendirmelerin toplumsal dayanışmaya da olumsuz tesir ettiğini dikkate alarak kooperatifçiliği; dayanışma, yerel kalkınma ve işbirliği ruhunu sürdürme bağlamında el alamlıyız. İçinde bulunduğunuz salgın hastalık döneminde yerel kaynakların daha etkin ve toplumun dayanışma içinde bulunmasına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Yönetimde adil temsiliyet ve ekonomik menfaatin bölüşümünde insan odaklı hakça yaklaşım sunan kooperatifçilik; toplumun hemen her kesimine daha çok anlatılmalı ve yerel değerlerin ekonomik değerini artıracak modelin kooperatifler olacağı ısrarla vurgulanmalıdır.

Kaynakça

- Acar, İ. ve Yıldırım, İ. (2000). *Mandıra işleten Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifine ortak işletmelerin ekonomik analizi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi. 10(1):61-70.
- Ahatlı Kadın Kooperatifi. (2020). *Biz kimiz*. <https://ahatli.org/>. 19 Ocak 2022 tarihinde erişilmiştir.
- Avcı, S. (2011). *Birinci coğrafya kongresi ve Türkiye'nin coğrafi bölgeleri hakkındaki tartışmalara dair bir not*. Türk Coğrafya Dergisi. s. 95-99.
- Aykaç, A. (2018). *Dayanışma Ekonomileri: Üretim ve bölüşüme alternatif yaklaşımlar*. Basılı Kitap. ISBN-13:978-605-316-144-8. Metis yayınları. İstanbul.
- Başaran, H. (2015). *Kooperatifçilikte yeni yaklaşımlar*. 21. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi basılı kitap. 14-15 Mayıs 2015. Safranbolu/Karabük.
- Başaran, H. ve Zeyrek, A. E. (2016). *Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal gelişmişliğinde toplumsal dayanışma uygulamaları ve kooperatifçilik*. 2nd International Congress on Applied Sciences: Migration, Poverty and Employment - UUBK'2016 Bildiriler Kitabı. S:29-37. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi genel Müdürlüğü. Ankara.
- Başaran, H. ve Irmak, E. (2018). Araştırma Makalesi. *Edirne'de tarımsal amaçlı kooperatiflerde ortaklık yapısı ve kooperatif faaliyetlerinin değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, cilt 21 Özel sayı, s. 116-122. DOI: 10.18016/ksutarimdog.vi.472753.
- Başaran, H. (2020). *Covit-19 pandemi etkisinde dayanışma ilişkilerinin önemi ve kooperatifçilik*. Türk Kooperatifçilik Kurumu Karınca Dergisi, Sayı: 1001, s.4012 Ankara

- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı. (2015). *Devrek Baston Kültürü*.
http://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/devrek_05_Mart_2021_tarihinde_erisilmistir.
- Bérard, L., Marchenay, P., & Casabianca, F. (2010). *Bilgi ve beceriler, yöreler, ürünler: biyolojik ve kültürel özvarlık*. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. S: 19, s. 148-160. Antalya.
- Bilgiç, D. N. (2020). *Yeni Bir Kırsal Kalkınma, Bilindik Bir Kırsal Annelik: Ticarileşen Yöresel Yemeklerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Etkisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi 40(1): 79–108
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2021). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Basılı kitap. Pegem Akademi. ISBN 978-9944-919-28-9DOI 10.14527/9789944919289.
- Cliff, J. E. (1998). Does one size fit all? Exploring the relationship between attitudes towards growth, gender and business size. *Journal of Business Venturing*, 13, 523–542.
[https://dx.doi.org/10.1016/S0883-9026\(97\)00071-2](https://dx.doi.org/10.1016/S0883-9026(97)00071-2)
- Çakıroğlu, E. (1945). *Bugünkü Devrek kasabası*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt:3, sayı:4, sayfa: 403- 406. Ankara.
- Çelikdönmez, Ö., Yılmaz, Ö. ve Korum R. (2009). *Baston tarihi Devrek'ten bastonla tarihe bakış*, Kalkan Matbaacılık, 2009 Ankara Sayfa:56
- Çetin, H. (2009). *Kalkınma sürecinde kooperatifçiliğin sosyal ekonomik ve demokratik etkileri üzerine bir değerlendirme*. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 4 (2), 35-50.
- Demircan Yıldırım, P. (2020). *Kırsal kalkınmada kadın kooperatiflerinin rolü: Ahatlı kadın kooperatifi örneği*. Etü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Etüsbed), S. 11, Ekim 2020, Sayfa: 159-170
- Demirer, H. R. (2010). *Yöresel ürün ve coğrafi işaretler; Fransa ve Türkiye üzerine bir inceleme*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi. Antalya.
- Devrek Ticaret ve Sanayi Odası. (2014). *Devrek bastonculuğu mevcut durum analizi, envanter çalışması ve Devrek Evi fizibilete raporu*. <https://www.devrektso.org.tr/Portals/193/projeler/>. 05 Ocak 2022 tarihinde erişilmiştir.
- Devrek Ticaret ve Sanayi Odası. (2020). *Devrek Ticaret ve Sanayi Odası 2020-2023 Stratejik Planı*. <https://view.publitas.com/mbt/devrek-tso-2020-2023-stratejik-plani/page/10-11>. 18 Kasım 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Duguid, F., Ph.D. Durutaş, G. ve Wodzicki, M. (2015) *Türkiye'de kadın kooperatiflerinin mevcut durumu*. [https://documents.worldbank.org/curated/en/683371485321510204/pdf/112242-](https://documents.worldbank.org/curated/en/683371485321510204/pdf/112242-18) 18 Mart 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Düzce Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi. (2021). <https://www.niluferkadin.org/niluferkoop/>. 14 Şubat 2022 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Emiroğlu, M. (2014). *Kooperatifçilik ve kadın kooperatifleri. Derleme makale*. <https://ticaret.gov.tr/data/5d41e48b13b87639ac9e02df/7458fc6b5805cfbbaf4a3f0d76ad0bf5.pdf>. 8 Aralık 2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.

- Endeksa veri portalı. (2022). <https://www.endeksa.com/tr/analiz/zonguldak/devrek/demografi>. 15 Şubat 2022 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Ertan, A. (2010). *Prestijli tarım ürünlerinin pazarlanmasında kalite ve coğrafi işaret kavramlarının tutundurulması ve bu bağlamda tarım satış kooperatiflerinin önemi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(12), 157-170.
- Everest, B. ve Yercan, M. (2016). Araştırma Makalesi. *Kooperatif ortaklarının kooperatifçilik ilkelerini algılamaları üzerine bir araştırma: Tarım Kredi Kooperatifleri örneği*. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 2016, 53 (1):67-73 ISSN 1018 – 8851
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education* (6th ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Goodman, D. (2003). *The quality 'turn' and alternative food practices: reflections and agenda*. Journal of Rural Studies, 19, 1–7. [https://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00043-8](https://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00043-8). 15 Aralık 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Hansen, H. M., Morrow J. L. Jr. ve Batista J. C. (2002), “*The impact of trust on cooperative membership retention, performance and satisfaction an exploratory study*”, International Food and Agribusiness Management Review Volume:5, No:1, 41-59.
- Hoşcan, N. (2018). *Küreselleşme sürecinde yöresel gastronomik ürünlerin üretiminde ve pazarlanmasında kooperatifçilik üzerine bir model önerisi*. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi Cilt: 2, Sayı: Ek.1, Bahar: 390-413, 2018 e-ISSN: 2602-3008
- Ilbery, B. ve Kneafsey, M. (2000). *Producer constructions of quality in regional speciality food production: A case study from Southwest England*. Journal of Rural Studies, 16, 217–230. [https://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(99\)00041-8](https://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(99)00041-8)
- Lashgarara, F., R. Nshim ve M. O. Najafabadi. (2011). *Influencing factors on entrepreneurial skills of rural women in ilam city, Ira*. African Journal of Business Management Vol. 5(14): pp. 5536-5540.
- Oberhauser, A. M. (1995). *Gender and household economic strategies in rural Appalachia*. Gender, Place & Culture, 2, 51–70. doi.org: 10.1080/09663699550022080
- Özyücel, M. (2021). *Kırsal kalkınmada yeni çözüm arayışlarında kooperatifleşme: İnegöl incelemesi*. International European Journal of Managerial Research Dergisi (EUJMR) ISSN:2602-4179, güz, cilt 5, sayı: özel sayı:1.
- Rehber, E. (2011). *Kooperatifçilik*. Ekin Basın Yayım Dağıtım. Bursa. ISBN: 978-605-5431-28-0
- Serinikli, N. (2019). *Kırsal alandaki mikro kadın girişimcilerin kooperatifleşmeye karşı tutumları: Agro-turizm kadın kooperatifler*. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,14 (1), 45-57.
- Soysal, A. (2013). *Kırsal alanda kadın girişimciliği: Türkiye için durum değerlendirmesi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan 2013, 8(1), 163- 189 Eskişehir
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması. SEGE-2017*. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı:2. Araştırma Raporu Sayı:2 Aralık 2019. Ankara ISBN: 978-605-7679-01-7. <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b>. 27 Eylül 2021 tarihinde erişilmiştir.

- Şahin A, Cankurt M, Günden C, Miran B, Meral, Y. (2013). *Türkiye’de kooperatiflere ortak olmada ve kooperatif başarısında etkili faktörlerin analizi*. Akademik Ziraat Dergisi. 2(1):23-34
- Şavkar F. (2013). “*Devrek Bastonunun var olma süreci*”. 2. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Uluslararası Kültür Sanat Etkinlikleri. S: 311-322
- Ticaret Bakanlığı a. (2014). *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2013*. Sayfa.9. Ankara. <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data/5d44177313b8764330655452/6e3c93a2e155de583013793703ecec39.pdf>. 16 Şubat 2022 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Ticaret Bakanlığı b. (2021). *Türkiye Geneli Kooperatif ve Birlik Raporu*. <https://ticaret.gov.tr/data/5d43d82d13b876433065528e/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20GENEL%C4%B0%20KOOPERAT%C4%B0F%20VE%20B%C4%B0RL%C4%B0K%20RAPORU.pdf>. 16 Şubat 2022 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Teke T. ve Çalışkan E. Ş. (2018). *Geçmişten günümüze Devrek’te bastonculuk geleneği*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt:11, sayı:56, Nisan 2018, sayfa:95 -100.
- Tekelioğlu, Y. (2016). *Coğrafi işaretleme: Yöresel ürünler, coğrafi İşaretler ve Türkiye uygulamaları*. Gastro Dergisi (59), 118-121.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Nüfus ve demografi*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>. Erişim tarihi 6 Şubat 2022
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2022). *Coğrafi işaretler*. <https://www.turkpatent.gov.tr/> 11 Ocak 2022 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Büyümenin Dinamiklerinden Enerji: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Bahar OĞUL
baharogul@yahoo.com
ORCID: 0000-0002- 4335-9086

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 12.03.2022

Kabul Tarihi: 28.03.2022

Atf Bilgisi

Oğul, B. (2022). Büyümenin Dinamiklerinden Enerji: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 32-40

ÖZ

Dünya ekonomileri açısından çok büyük bir yere sahip olan enerji tüketimi, ekonomik büyüme üzerinde de önemli etki yaratmaktadır. Bu çalışmadaki amaç Türkiye ekonomisi açısından enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1990-2019 dönemine ait yıllık veriler aracılığıyla ele almaktır. Çalışmadaki değişkenlerin birim kök sınaması ADF birim kök testiyle incelenmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testiyle analiz edilmiştir. Ayrıca uzun dönem katsayı tahmincilerinden olan FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden yararlanılmıştır. Aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenlerin katsayı tahmincilerine göre enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0.90 artırmaktadır. Dolayısıyla enerji tüketiminin herhangi bir nedenle artmasının sonucunda ekonomik büyüme pozitif yönde etkilenecektir.

Anahtar kelimeler: Enerji tüketimi, ekonomik büyüme, Johansen eşbütünleşme testi.

Energy from Growth Dynamics: An Empirical Study on the Turkish Economy

ABSTRACT

Energy consumption, which has a very large place in terms of world economies, also has a significant impact on economic growth. The aim of this study is to examine the effect of energy consumption on economic growth in terms of the Turkish economy through annual data for the period 1990-2019. The unit root test of the variables in the study was examined with the ADF unit root test. Whether there is a cointegration relationship between the variables was analyzed with the Johansen cointegration test. In addition, FMOLS, DOLS and CCR methods, which are long-term coefficient estimators, were used. According to the coefficient estimators of the variables that have a cointegration relationship between them, the increase in energy consumption increases economic growth by approximately 0.90%. Therefore, as a result of an increase in energy consumption for any reason, economic growth will be positively affected.

Keywords: Energy consumption, economic growth, Johansen cointegration test.

Giriş

Enerji, ülkeler açısından gittikçe önemini artıran ve ekonomiye yön veren temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Temel ihtiyaçların karşılanmasında farklı şekillerde kullanılan enerjiye, Sanayi Devrimi'yle kitlesel üretime geçiş sonucunda yeni bir perspektiften bakılmaya başlanmıştır. Sanayi Devrimi sonucunda enerjiye yönelik ihtiyaç artmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyüme sürecine giren ülkelerin enerji talebinde artış gözlemlenmiştir. Ayrıca küreselleşme sürecinin hızlanması da enerji talebini etkileyen unsurlardan biri haline gelmiştir. Türkiye ekonomisinde de özellikle 1980 sonrası süreçte sanayileşme ve nüfus artışı ile enerji tüketimi hızlanmıştır. Enerji üretimini artırmak, ülke kalkınmasında enerji faktörünü doğru kullanmak ve hatta tüm bunları yapabilmek için çevreye en az şekilde ya da hiç zarar vermeden enerji faktöründen yararlanmak ülkeler açısından bir hedeftir. Bu denli önemli yeri olan enerji, diğer ekonomik faktörler üzerinde de etki yaratmaktadır (Özata, 2010, s. 26; Usta ve Berber, 2017, s. 174; Mucuk ve Uysal, 2009, s. 106).

Sosyal ve ekonomik kalkınmada dayanak sağlayan enerji, politik etkileri olan makroekonomik etmendir. Enerji sektörünün ekonomideki sektörlerle olan yapısal bağılılığı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinden dolayı enerji, önemli yere sahiptir. Enerji talebindeki artışa teknolojik ilerlemeler neticesinde gelişen sanayi sektöründeki gelişmelerin yanı sıra hem taşıt sayısındaki artış hem de yurt içi ev aletlerindeki artış sebep olmaktadır. Enerji, ülke ekonomileri açısından önemli girdidir. Yeterli enerji kaynağı olmayan Türkiye'de bu durum bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye için artan nüfus ile gayri safi yurt içi hasılaya orantılı olarak enerji tüketiminde artışlar

meydana gelmektedir (Kızılkaya, 2018, s. 60; Uzunöz ve Akçay, 2012, s. 2). Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki özellikle son yıllarda incelemelere konu olmaktadır. Çünkü sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte ekonomik faaliyetlerde enerji kullanımı artışı ile enerji kullanımı sanayileşme, kentleşme ve iktisadi büyümenin kilit girdisi haline gelmektedir (Şengül ve Tuncer, 2006, ss. 1-2).

Bu çalışmadaki amaç Türkiye ekonomisi açısından enerji tüketimi değişkeninin ekonomik büyüme değişkeni üzerindeki etkisini 1990-2019 dönemine ait yıllık veriler aracılığıyla ele almaktır. Çalışmanın ilk kısmında alan yazında enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenleri ile ilgili yapılmış olan bazı literatür çalışmalarına yer verilecektir. Ampirik kısımda ise öncelikle değişkenlerin birim kök sınaması ADF birim kök testiyle incelenecektir. Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünlük testiyle analiz edilecektir. Ayrıca uzun dönem katsayı tahminlerinden olan FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden yararlanılacaktır. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile sonlandırılacaktır.

Literatür Taraması

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisat alan yazınında üzerinde durulan bir inceleme konusu olup Tablo 1’de bu konu ile ilgili yapılmış olan bazı çalışmalara yer verilecektir.

Tablo 1: Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme ile İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar

<i>Yazar-(lar)</i>	<i>Dönem-(ler)</i>	<i>Ülke-(ler)</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Sonuç</i>
Sarı vd. (2001)	1960-1995	Türkiye	Johansen Eşbütünlük	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur.
Paul ve Bhattacharya (2004)	1950-1996	Hindistan	Engle-Granger Eşbütünlük	Değişkenler karşılıklı etkileşim içindedir.
Campo (2013)	1971-2007	10 Latin Amerika Ülkesi	Granger Nedensellik Pedroni Eşbütünlük	Değişkenler arasında iki yönlü eşbütünlük ilişkisi mevcuttur.
Adhikari ve Chen’in (2013)	1990-2009	80 Kalkınmakta Olan Ülke	Westerlund Eşbütünlük Pedroni Eşbütünlük Panel OLS ve DOLS	Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi mevcuttur.
Erdal vd. (2008)	1970-2006	Türkiye	Johansen Eşbütünlük	Değişkenler arasında iki yönlü eşbütünlük ilişkisi mevcuttur.
Mucuk ve Uysal (2009)	1960-2006	Türkiye	Pair-wise Granger Nedensellik Johansen-Juselius Eşbütünlük Granger Nedensellik	Enerji tüketimi değişkeninden ekonomik büyüme değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik mevcuttur.

Yanar ve Kerimoğlu	1975-2009	Türkiye	Johansen-Juselius Eşbütünleşme VECM	Enerji tüketimi değişkeninden ekonomik büyüme değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik mevcuttur.
Yalta (2011)	1950-2006	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Engle-Granger Eşbütünleşme	Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
Shaari vd. (2014)	1975-2008	Malezya	Johansen-Juselius Eşbütünleşme VECM	Enerji tüketiminden ekonomik büyüme değişkenine doğru pozitif bir nedensellik mevcuttur.
Alshehry ve Belloumi (2015)	1971-2010	Suudi Arabistan	Johansen-Juselius Eşbütünleşme VECM	Enerji tüketimi değişkeninden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü pozitif bir nedensellik mevcuttur.
Magazzino (2015)	1970-2009	İtalya	Johansen-Juselius Eşbütünleşme Engle-Granger Eşbütünleşme	Değişkenler arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Pata vd. (2016)	1960-2014	Türkiye	ARDL	Enerji tüketimi değişkeninden ekonomik büyüme değişkenine doğru tek yönlü pozitif bir nedensellik mevcuttur.
Polat (2017)	1980-2013	Türkiye	Gregory Hansen Eşbütünleşme	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur.
Kızılkaya (2018)	1960-2015	Türkiye	Bayer ve Hanck Eşbütünleşme HackerHatemi-J Bootstrap Nedensellik	Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi ve nedensellik yoktur.
Gozgor vd. (2018)	1990-2013	29 OECD Ülkesi	Panel ARDL Kantil Regresyon Modeli	Enerji tüketimi ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Erdoğan vd. (2020)	1990-2014	8 MENA ülkesi	Panel Nedensellik	Enerji tüketimi ekonomik büyümenin nedenidir.
Yanıktepe vd. (2021)	1970-2015	Türkiye	Granger Nedensellik	Değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki mevcuttur.

Enerji tüketimiyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin seviyesi, yönü ve şiddeti alan yazındaki çoğu çalışmada sınanmıştır. Söz konusu çalışmalarda eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri analiz edilmiştir. Ülke, zaman, yöntem ve değişkenlerin farklı olmasından kaynaklı olarak bulgulara göre ortak bir görüş birliği sağlanamamıştır.

Ekonometrik Analiz

Model ve Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için 1990-2019 dönemi yıllık enerji tüketimi ve kişi başına düşen milli gelir verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi sınamak için değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak bir model oluşturulmuştur.

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln EC_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde (1) yer alan $\ln GDP$; ekonomik büyüme değişkenini ve $\ln EC$; enerji tüketimi değişkenini göstermektedir. β_0 , sabit ve β_1 tahmin edilecek parametreleri ifade ederken ε_t ise hata terimini göstermektedir. Modelde kullanılan kişi başına düşen milli gelir değişkeni Dünya Bankası (WDI) veri tabanından ve enerji tüketimi verileri ise Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) veri tabanından elde edilmiştir. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme ile İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar

	$\ln GDP$	$\ln EC$
Ortalama	8.944090	14.82297
Medyan	8.917535	14.80585
Maksimum	9.393230	15.29657
Minimum	8.576030	14.34088
Std. Sapma	0.269624	0.300476
Çarpıklık	0.301209	0.011061
Basıklık	1.750794	1.778524
Jargue-Bera	2.404279	1.865616
Olasılık Değeri	0.300550	0.393447
Gözlem Sayısı	30	30

Tablo 2’de verilen tanımlayıcı istatistiklere göre modeldeki her iki değişkenin de ortalama ve medyan değerlerinin birbirine yakın olması ve Jargue-Bera olasılık değerinin anlamlı çıkması modelin hem normal dağılım özelliği gösterdiğini hem de değişkenlerin analize uygun olduğunu göstermektedir.

Metodoloji

Çalışmadaki değişkenlerin birim kök içermedikleri yani durağanlıkları Genişletilmiş Augmented Dickey Fuller (1981) birim kök testiyle sınanmıştır. Dickey ve Fuller (1979-1981) zaman serilerinde durağanlığı test etmek için birim kök testi ortaya atarak ADF birim kök testi geliştirilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testiyle analiz edilmiştir. Ayrıca uzun dönem katsayı tahmincilerinden olan FMOLS, DOLS ve CCR testlerinden yararlanılmıştır.

Birim Kök Testi

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenlerinin birim kök sınaması ADF testiyle (Augmented Dickey Fuller) yapılmıştır. Bu testte temel hipotez serinin durağan olmaması şeklinde kurulmaktadır. Tablo 3'te ADF birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi

	Sabit-Seviye			Sabit- 1.Sıra Fark	
	lnGDP	lnEC		Δ lnGDP	Δ lnEC
ADF Test İstatistiği	0.135380 (0.9631)	-0.544405 (0.8681)	ADF Test İstatistiği	-5.427468 (0.0001)	- 7.306775 (0.0000)
%1 Kritik Değer	-3.679322	-3.679322	%1 Kritik Değer	-3.689194	- 3.689194
%5 kritik Değer	-2.967767	-2.967767	%5 kritik Değer	-2.971853	- 2.971853
%10 Kritik Değer	-2.622989	-2.622989	%10 Kritik Değer	-2.625121	- 2.625121
	Sabit ve Trendli-Seviye			Sabit ve Trendli- 1.Sıra Fark	
	lnGDP	lnEC		Δ lnGDP	Δ lnEC
ADF Test İstatistiği	-2.504488 (0.3237)	-4.138796 (0.0148)	ADF Test İstatistiği	-5.336869 (0.0009)	- 7.168794 (0.0000)
%1 Kritik Değer	-4.309824	-4.309824	%1 Kritik Değer	-4.323979	- 4.323979
%5 kritik Değer	-3.574244	-3.574244	%5 kritik Değer	-3.580623	- 3.580623
%10 Kritik Değer	-3.221728	-3.221728	%10 Kritik Değer	-3.225334	- 3.225334

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerini ifade etmektedir. ADF testinin gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 3 sonuçlarına göre enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenlerinin birinci dereceden farkı alındığında durağan olduğu bir başka deyişle birim kök içermediği görülmektedir. Söz konusu değişkenler teknik bir ifade ile I(1) düzeyindedir. Tablo 3 sonucuna göre birinci sıradan farkında hesaplanmış olan değerler tablo kritik değerlerinden mutlak değerce büyüktür. Bu ise modeldeki seriler için temel hipotezin reddedilemediğini serilerin birinci farkı alındığında durağa hale geldiğini ifade etmektedir.

Johansen Eşbütünleşme Testi

Modelde kullanılan serilerin durağanlığını sağlamak için fark alma işlemine başvurularak serilerde bilgi kayıplarının oluşmasına sebep olunmaktadır. Bu ise seriler arasındaki ilişkileri de ortadan kaldırmaktadır. Eşbütünleşme teorisi serilerin durağan olmadığı durum söz konusuysen de modeldeki seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koyan yöntemdir. Eşbütünleşme testlerinden biri olan Johansen (1988) eşbütünleşme yöntemi aynı dereceden durağan olan seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini analiz etmektedir. Bu test her bir değişkenin düzey ve gecikmelei değerlerinin bulunabileceği VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanan bir testtir (Özcan ve Arı, 2013, s. 112).

Johansen eşbütünleşme testi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını iz ve maksimum özdeğer istatistiklerinden yararlanarak sınımlanmaktadır. Öncelikle temel hipotezle alternatif hipotez karşılaştırılır. Bu ise iz ve maksimum özdeğer istatistiklerinin kritik değerler ile karşılaştırılmasıyla belirlenmektedir. Söz konusu test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olması halinde temel hipotez reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmektedir. Kritik değerler Johansen ve Juselius (1990) tarafından belirtilerek değerlendirilmektedir (Güneş ve Yıldırım, 2017, s. 54).

Tablo 4: VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	47.13610	NA	0.000106	-3.472007	-3.375231	-3.444139
1	98.66384	91.16446*	2.76e-06*	-7.127987*	-6.837657*	-7.044383*
2	101.8800	5.195401	2.95e-06	-7.067695	-6.583812	-6.928354
3	103.8035	2.811183	3.52e-06	-6.907960	-6.230523	-6.712883
4	105.6120	2.365039	4.31e-06	-6.739387	-5.868397	-6.488574

Tablo 4'e göre model seçim kriterleri (HQ-Hannan-Quinn information criterion, SC-Schwarz information criterion ve AIC-Akaike information criterion) en uygun gecikme sayısının "1" olduğunu göstermektedir. Modeldeki seçim kriterleri sonucunda tespit edilen gecikme uzunluğu sayısı dikkate alınarak çalışmada VAR(1) modeli tahmin edilmiştir. Bu işlem sonrasında değişkenlerin arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme testiyle ele alınmaktadır. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Test İstatistikleri

H ₀	H ₁	Öz değer İstatistiği	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	H ₁	Maksimum Öz değer İstatistiği	%5 Kritik Değer
r = 0	$r \geq 1$	0.390493	13.95271**	12.32090	$r = 1$	13.86295**	11.22480
r ≤ 1	$r \geq 2$	0.003201	0.089759	4.129906	$r = 2$	0.089759	4.129906

Not: ** ifadesi hesaplanmış olan katsayı değerlerinin %5 seviyesinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5'te verilen Johansen eşbütünleşme testindeki iz istatistiği göz önünde bulundurulduğunda boş hipotezin reddedildiği sonucu elde edilmektedir. Söz konusu bulgu enerji tüketimiyle ekonomik büyüme arasında en az "1" adet eşbütünleşik vektör olduğu sonucunu vermektedir.

Uzun Dönem Katsayı Tahmincileri

Johansen eşbütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Böylece eşbütünleşme ilişkisinin hangi yönde ve hangi derecede etkilenme durumunun tespiti aşamasına geçilmesine olanak sağlanmıştır. Uzun dönem katsayıların tahmincilerine göre hassasiyet gösterip göstermediğini anlamak adına 3 farklı tahminciden faydalanılmıştır. Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS), Hansen (1992) tarafından geliştirilen Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ile Park (1992) tarafından geliştirilmiş olan Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu (CCR) yöntemleri eşbütünleşme ilişkisine ait katsayıları vermektedir (Çağlar vd., 2017, s. 122). Tablo 6'da eşbütünleşme parametre tahminlerine ait sonuçlar verilmiştir.

Tablo 6: Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: lnGDP	Katsayı	Standart Hata	T-Oranı	Olasılık Değeri
DOLS				
lnEC	0.909811***	0.046388	19.61306	0.0000
C	-4.543591	0.687676	-6.607170	0.0000
FMOLS				
lnEC	0.901365***	0.043471	20.73485	0.0000
C	-4.415991	0.645212	-6.844246	0.0000
CCR				
lnEC	0.901731***	0.043238	20.85518	0.0000
C	-4.420777	0.639988	-6.907598	0.0000

Not: “***” ifadesi %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5’te FMOLS, DOLS ve CCR sonuçları verilmiştir. Bulgular enerji tüketiminin uzun dönem katsayı tahmincilerine karşılık duyarsız bir seyir izlediğini göstermektedir. FMOLS, DOLS ve CCR sonuçları benzer niteliktedir. Öyle ki tahmincilerin katsayılarının birbirine çok yakın olması bu tahmincilerden hangisine bakılırsa bakılsın politika önerilerinin benzer olacağını göstermektedir. Tüm katsayı tahmincilerine göre enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0.90 artırmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Dünya ekonomileri açısından çok büyük bir yere sahip olan enerji tüketimi, ekonomik büyüme üzerinde de önemli etki yaratmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisi açısından enerji tüketimi değişkeninin ekonomik büyüme değişkeni üzerindeki etkisi 1990-2019 dönemine ait yıllık veriler aracılığıyla ele alınmıştır. Çalışmadaki değişkenlerin birim kök sınaması ADF birim kök testiyle incelenmiştir. Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünlük testiyle analiz edilmiştir. Ayrıca uzun dönem katsayı tahmincilerinden olan FMOLS, DOLS ve CCR yöntemlerinden yararlanılmıştır. Aralarında eşbütünlük ilişkisi bulunan değişkenlerin katsayı tahmincilerine göre enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0.90 artırmaktadır. Dolayısıyla enerji tüketiminin herhangi bir nedenle artmasının sonucunda ekonomik büyüme pozitif yönde etkilenecektir.

Türkiye ekonomisi açısından enerji tüketiminin dışa bağımlı olduğu düşünülürse özellikle büyümedeki süreklilik için bu bağımlılığı azaltıcı tedbirler ya da olası bir enerji krizinde en az zarar ile etkilenecek şekilde politikalar ortaya koyulması önem arz etmektedir. Özellikle ülkedeki iç kaynakların enerjiye dönüşümü noktasında teknolojik açıdan ve Ar-Ge çalışmaları hususunda gerekli tüm eylemlerin faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. Enerji alanındaki yeniliklerle birlikte enerji tüketiminin sürdürülebilirliği noktasında gerekli tüm önlemlerin alınması ekonomik açıdan iyimser bir süreç yaşanmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adhikari, D. and Chen, Y. (2013). Energy consumption and economic growth: A panel cointegration analysis for developing countries. *Review of Economic & Finance*, 3, 68-80.
- Alshehry, A. S., and Belloumi, M. (2015). Energy consumption, carbon dioxide emissions and economic growth: The case of Saudi Arabia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 237-247.

- Campo, J. and Sarmiento, V. (2013). The relationship between energy consumption and gdp: Evidence from a panel of 10 Latin American Countries. *Latin American Journal of Economics*, 50(2), 233-255.
- Çağlar, A. E., Kubar, Y. ve Korkmaz, A. (2017). Türkiye ekonomisinde büyümenin dinamiği olarak enerji. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 17(36), 103-129.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Erdal, G., Erdal, H. ve Esengün, K. (2008). The Causality between energy consumption and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 36, 3838-3842.
- Erdoğan, S., Gedikli, A., Demir Yılmaz, A., Haider, A. ve Zafar, M.W. (2020). Investigation of energy consumption-Economic growth nexus: A note on MENA sample. *Energy Reports*, 5, 1281-1292.
- Gozgor, G., Lau, C. K. M. and Lu, Z. (2018). Energy consumption and economic growth: New evidence from the OECD countries. *Energy*, 153, 27-34.
- Güneş, S. ve Yıldırım, C. (2017). Kredi genişlemesi ile cari açık arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 43-60.
- Hansen, B. E. (2002). Tests for parameter instability in regressions with I(1) processes. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 45-59.
- International Energy Agency (IEA), <https://www.iea.org/>, Erişim Tarihi: 02.02.2022
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. and Juselius (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kızılkaya, O. (2018). Türkiye’de enerji tüketimi ve büyüme ilişkisi: Eşbütünleşme ve nedensellik analizi, *UIIID-IJEAS, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı*, 59-72.
- Magazzino, C. (2015). Energy consumption and gdp in Italy: Cointegration and causality analysis. *Development and Sustainability*, 17(1), 137-153.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (200). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme, *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Özata, E. (2015). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ekonometrik incelemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26).
- Özcan, B., ve Arı, A. (2013). Para talebinin belirleyenleri ve istikrarı üzerine bir uygulama: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 105-120.

- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 119-143.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S. ve Kalça, A. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: ardl sınır testi yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38 (2), 255-271.
- Paul, S. and Bhattacharya, R. N. (2004). Causality between energy consumption and economic growth in India: A note on conflicting results. *Energy Economics*, 26, 977-983.
- Polat, M. A. (2017). Yapısal kırılmalar altında Türkiye’de enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 299-313.
- Sarı, R., Soytaş, U. ve Özdemir, Ö. (2001). Energy consumption and gdp relations in Turkey: A cointegration and vector error correction analysis, *Economies and Business in Transition: Facilitating Competitiveness and Change in the Global Environment Proceedings*, 1, 838-844.
- Shaari, Mohd S., Hussein Nor E. and Rashid, Intan M. A. (2014). The relationship between energy use, economic growth, and CO2 emission in Malaysia. *Economics, Management and Financial Markets*, 9(2), 41-53.
- Stock, J. H., and Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 783-820
- Şengül, S., ve Tuncer, İ. (2006). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: 1960-2000. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(242), 69-80.
- Usta, C. ve Berber, M. (2017). Türkiye’de enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisinin sektörel analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, 173-187.
- Uzunöz, M. ve Akçay, Y. (2012). Türkiye’de büyüme ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi: 1970-2010. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-16.
- World Bank (WDI), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> , Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- Yalta, A. T. (2011). Analyzing energy consumption and gdp nexus using maximum entropy bootstrap: The case of Turkey. *Energy Economics*, 33, 453-460.
- Yanar, R. ve Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.
- Yanıktepe, B., Kara, O. ve Kısakürek Parlak, T. (2021). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 452-465.

Arap Baharı ve Irak

Othman JAMELL
masterothman850@gmail.com
ORCID: 0000-0002- 1990-4953

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 25.03.2022

Kabul Tarihi: 29.03.2022

Atf Bilgisi

Jamell, O. (2022). Arap Baharı ve Irak, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 41-51

ÖZ

2003'teki işgal sonrasında Irak ordusunun ve güvenlik teşkilatının dağılması ile Irak ordusunda güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının yeniden inşa edilme süreci başlasa da bu süreçte de yapılması gerekenler gerçekleştirilmemiştir. Bu sil baştan hazırlık ve yeniden inşa sürecinin başlamasından günümüze kadar 18 yıldan fazla bir süre geçse de ülkede güvenliğin sağlanması ve vatandaşlarının korunması gerçekleştirilememiş ve güvenlik ortamı sağlanamamıştır. Terörizm ve aşırıçılık gibi konular 2011 yılı başlarında başlayan Arap Baharı hareketinden sonra daha da artarak kötüleşmiştir. Arap Baharının getirdiği olumsuzlukların başında kaosu yayılması, güvensizliklerin artması, ulusal devletlerin prestijlerinde zayıflamaların görülmesi ve özellikle de Irak ve Suriye'de ayrılma ve bölünme girişimlerinin görülmesi gibi olayların yaşanması gelmektedir. Şiddet, terörizm, anarşi ve tiranlıkların düzeyi geniş bir alanı ve çeşitli sistemleri içine alacak biçimde artış göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Irak, Arap baharı, Terör

The Arab Spring and Iraq

ABSTRACT

Despite the fact that the process of rebuilding the security and intelligence agencies in the Iraqi army began with the dissolution of the Iraqi army and security agency after the invasion in 2003, what needed to be done in this process was not realized. Although more than 18 years have passed since the beginning of the preparation and reconstruction process of all over again from the beginning to the present day, the provision of security and the protection of its citizens in the country has not been realized and the security environment has not been provided. Issues such as terrorism and extremism have worsened after the Arab Spring movement, which began in early 2011. At the beginning of the negativity caused by the Arab Spring, events such as the spread of chaos, increasing insecurities, weakening of the prestige of national states, and attempts to separate and divide, especially occur in Iraq and Syria. The level of violence, terrorism, anarchy and tyrannies has increased to cover a wide area and various systems.

Keywords: Iraq, the Arab spring, Terror.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Irak bölgesinin İngiltere'nin işgaline geçmesinin ardından 1932'de bağımsızlığını kazansa da Irak'taki sosyo-kültürel yapıdaki farklılık ve kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçteki siyasi istikrarsızlıklar, dış kuvvetlerin müdahalesi ve kanlı askeri darbeler gibi nedenlerle Irak devleti siyasi istikrarsızlığın daima sürdüğü bir bölge olmuştur.

ABD, kitle imha silahlarının varlığını bahane ederek 2003 yılında İngiltere ile beraber Irak'a girip ülkeyi işgal etmiştir. Burada her ne kadar kitle imha silahları bahane edilse de bu müdahalenin arkasında İsrail'in ve bölgedeki petrolün güvenliği vardı. Saddam Hüseyin devrildikten sonra bölgeyi geçici Koalisyon yönetse de daha sonrasında Irak Yönetim Konseyi kurularak 2004 yılında tüm yetkilerini Irak Geçici Hükümeti'ne devreder.

Sünnilerin siyasi temsili, 2003 yılında gerçekleşen ABD işgalinden sonra yapılan değişiklikler ve Nuri el-Maliki'nin 2006'da iktidara gelmesiyle kısıtlanır. Yatırımların azalması ve terör örgütleriyle mücadelede güvenlik önlemlerinin alınmaması ülkedeki güven krizini daha da derinleştirir.

Sonraki süreçte 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı adıyla başlayan olaylar, 2011 yılı ve sonrasında Irak'ı da olumsuz etkiler.

Arap Baharı

Arap Baharı, Tunus, Libya, Bahreyn, Yemen, Mısır ve Suriye gibi Arap ülkelerinde başlayan ve bazı Arap ülkelerinde halen zaman zaman devam eden barışçıl protesto hareketleridir. Diğer bir ifade ile Arap ülkeleri halklarının genel hak ve özgürlükleri için başlatılan gösterilerdir. Başlangıcından itibaren bu süreç tüm dünyayı meşgul etmiş ve hala da meşgul etmeye devam etmektedir. Bu nedenle, farklı uzmanlıkları, yönelimleri ve ilgi alanları ile doğudan, batıdan ve dünyanın her yerinden araştırmacılar, düşünürler ve uzmanlar -özellikle de bölgesel ve uluslararası dönüşümler ışığında olayların Arap varlığının kendisini etkileyebilecek kasvetli bir geleceğe işaret eden tehlikeli sapmalarla sonuçlanmasından sonra- bu olguyu ve ona ilişkin gelişmeleri incelemişlerdir (Salimin, 2014, s.11). Dünya, Arap insanının temel haklarına ilişkin eşi benzeri görülmemiş bir bozulmaya tanık olmuş ve bu durum savaş cehenneminden kaçan göçmenler, mülteciler ve yerinden edilmiş insan sayısı bakımından uluslararası ölçeklere göre tarihte eşi benzeri olmayan insani felaketlere yol açmıştır. Bu bozulmanın kısa vadede değişeceğine dair açık belirtiler de bulunmamaktadır.

Bu durum tehlikenin daha önce benzeri görülmemiş şekilde büyüyüp Arap dünyası ve bölgesel coğrafyayı aşarak uluslararası barış ve güvenliğe uzanacak büyük bir bozulmaya, ciddi insani acılara ve başka ülkelerin parçalanmasına yol açabilir. Ulusal, bölgesel ve uluslararası anlamda belli önlemler alınmaz ise, tüm tarafların zamanla ağır bir bedel ödemesi kaçınılmazdır (Said, 2014, s.9). Arap Baharının olduğu ülkelerde esen fırtınalar olayların seyrini değiştirmiş ancak bu olaylar insanlara bilinç ve farkındalık bakımından yeni kazanımlar sağlamıştır. Bu nedenle bu kazanımlar küçümsenemez, zira tarih geriye gitmez. İleriye doğru, geleceğe yönelik atılan her adım bir kazanç ve bir başarıdır (Salimin, 2014, s.11).

Arap ülkelerinde yaşayan halklar, baskıcı politikalar, otoriterlik ve tiranlığın sonucu olarak kişisel özgürlüklere erişilmesi, cehaletin yaygınlaşması ve Arap vatandaşlarına gerekli hizmetlerin verilmemesinden uzun süredir şikâyetçidir. Bu durum, belli Arap ülkelerinde sokakları hareketlendirmiş, gelişigüzel bir şekilde birlikte hareket etmeye itmiş ve halk korku ve sessizlik duvarını yıkarak ayağa kalkmış ve yapılan kıyımlara aldırış etmeden, kendisinden çalınan haklarını talep etmiştir. Çünkü halkın her şeye el koyan otoriter rejimlerin uygulamaları karşısında kaybedecek bir şeyi yoktu. Otoriter rejimler vatandaşların ayrıcalıklarına el koymuş, güç ve serveti ele geçirmiş, halkların özgürlüklerine ve onurlarına el uzatmıştır. Bu başkaldırı, olayları bu yöne sevk eden birçok faktör ve etki sonucunda ortaya çıkmıştır (el-Cüburi, 2017, s.4).

2010'da Tunus'ta Bûazîzî'nin zorlu ekonomik koşulları protesto etmek için kendini yaktığı olaydan sonra Arap Baharı 2011 yılında başlamış ve "Yasemin Devrimi" olarak bilinen bu hareket, Tunus'ta devrimin kıvılcımını ateşleyerek başkan Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesine ve bu yangının Arap ülkelerine yayılmasına kadar devam etmiştir. Arap vatandaşı, 1950'li ve 1960'lı yıllardaki bağımsızlık devrimlerinin veya sömürge sonrası devrimlerin ardından gelen 60 yıllık otoriter yönetimden sonra uyandığında, ülkesinin zenginliklerini yozlaşmışlar tarafından yağmalanmış ve sömürülmüş, idaredeki en üst kademeleri vasıfsız insanlar tarafından işgal edilmiş halde bulmuştur. Arap insanı kendi ülkesinde hiçbir söz hakkının ve kendisinin bir anlamının olmadığını, bağımsızlıktan sonra ülkesinin şartlarının bin kat daha beter bir hale geldiğini görmüş, ilerleyen, geriye ve geride kalanlara bakmayan bir dünyanın ortasında kendisini bir budala gibi kalmış vaziyette bulmuştur (el-Kütbi vd., 2012, s.249).

Gösterilerin etkisi, devlet başkanı Hüsnü Mübarek rejimine son veren "25 Ocak Devrimi" olarak bilinen devrimle birlikte Mısır'ı da içine alarak Suriye, Libya ve Yemen'e kadar uzanmıştır. Bu devrimlerde öne çıkan slogan, "Halk rejimi devirmek istiyor" ifadesi olmuş ve bu tüm Arap devrimlerinin sloganı haline gelmiştir. Gençlik hareketlerinin ve aktivistlerin devrimlere veya "Arap Baharı" olarak adlandırılan olaylara yol açan protestoları organize etmede oynadığı önemli rol nedeniyle 2011'den sonra gerçekleşen devrimler "Gençlik Devrimleri" olarak nitelendirilmiştir. Bazı analist ve gözlemciler, bu devrimlerin Arap dünyasında köklü değişiklikler meydana getirdiği, Arap halklarının ulus olma yönünü ve ortak kader duygusunu canlandırdığı ve buna yönelik sloganları var ettiği kanaatinde dirler. 25 Ocak'ta Mısır'da Tahrir Meydanı'nda Mısırlı göstericilerin attığı "Ey Filistin! Randevumuz var" sloganı bunlardan biridir.

Bununla birlikte, otoriterlik sorunu, insanlık ve toplumsal adalet mefhumlarının yokluğu gibi tek olan Arap toplumunu farklı topluluklara, milliyetlere, azınlıklara ve mezheplere bölen, büyük sosyal tabaka farklılıklarının ortaya çıkmasına ve bahar devrimlerine yol açan genel etkenlerin böyle bir harekete yol açtığını anlamak mümkündür. Bazı Arap hükümetlerinin başarısız ekonomik politikalarının bir sonucu olarak, “en düşük yoksulluk sınırının altındaki sınıf” olarak isimlendirilen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf günlük hayatını sürdürecektir hiçbir şeyi olmayıp zenginlerin ve orta gelirli olanların yaptığı maddi ve aynı yardımlarla geçimlerini sağlayan kesimdir. Bu toplumlarda hükümetler ve halk arasındaki uçurum büyümüş ve halkın öfkesi her geçen gün artmış, yolsuzluk, tiranlık, korkutma, hapse atmalar ve hükümet karşıtlarının öldürülmesi türünden uygulamalarla yurdu fesada boğan rejimlere karşı halkın öfkesi patlama noktasına gelmiştir. Bu ülkelerde yaşayan herkes, onuruna yakışır bir şekilde özgürlüğün, sosyal adaletin, eşitliğin hâkim olduğu daha iyi bir geleceğe yönelik özlennlerini kısıtlayan tüm emir ve kararların dinleyicisi ve uygulayıcısı olmuştur (Salih, 2013, s.145).

Ne yazık ki, Özgürlük ve demokrasi onlar için lüksün ötesinde bir lüktür. Böyle bir toplumda Batı Avrupa veya Kuzey Amerika'nın, hatta Japonya gibi gelişmiş toplumdaki şartların gerçekleşmesi onlar için şimdilik çok uzaktır (Abdu'ş-Şafi, 1433h, s.3).

2010 yılının sonu itibariyle Arap coğrafyası, toplumsal hareketleri düzenleyenler veya ona çağırınlar tarafından gerçekleştirilen, barışçıldan şiddete değişen bir dizi ayaklanma ve toplumsal hareketin başlangıcına tanık olmuştur.

Arap Baharı olayları bütünüyle adaletsizliğe, zulme ve geri kalmışlığa karşı bir başkaldırıydı ve bu ülkeleri silah, ateş ve zor kullanarak idare eden rejimler tarafından böyle bir çıkış beklenmiyordu. Çünkü halk, mazlum ve zayıflar için kamusal ve özel haklar isteyen ve adalet talep eden her kişiyi veya grubu derdest edip öldürmek için mutlak güce sahip olan rejimler ve onların baskıcı aygıtları karşısında doğruyu söyleme cesaretini daha önce göstermemişti.

Arap Baharı'nın kıvılcımı Tunus'ta atılmış, ardından Cumhurbaşkanı Muhammed Hüsnü Mübarek'in yönetimine karşı Mısır'a taşınmıştır. Reform talepleriyle başlayan protestolar, daha sonra Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmasına dönüşmüştür. Mısır'ın bir kısmı ve Batı dünyası istediğini elde etmiş, değişim talebi ateşi diğer Arap ülkelerine de yayılmaya başlamış, Libya'da da değişim yaşanmış ve ardından Suriye'de protestolar patlak vermiştir. Belki de ayaklanmaların ilk etapdaki faydası, totaliter polis rejimlerini kendi istekleri dışında belli adımlar atmaya zorlamıştır. Bu isyanlar, totaliter rejimleri ilk defa korkutmuştur. En azından kendi içinde olsa bile, tarihinde ilk kez bu rejimleri müzakere ve diyalogun anlamını öğrenmeye zorlamıştır (Salih, 2013, s.235). Libya, Mısır ve Tunus'taki devrim, mevcut rejimleri değiştirmeyi başarmış ancak Libya'da olduğu gibi bazı ülkelerde yıkılan rejimler yerine siyasi bir alternatif bulunamamıştır. Libya'da devrimin Muammer Kaddafi rejimini devirmedeki başarısından sonra, bu ülkenin bölünmesi ve kaynaklarının yağmalanması amacıyla önce Fransa, İtalya ve İngiltere'nin temsil ettiği sömürge ülkeleri ve ardından Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan dış müdahaleler nedeniyle durum kanlı bir çatışmaya ve devam eden bir iç mücadeleye dönüşmüştür. Yemen ve Suriye'de ise çatışmalar devam etmektedir. Yemen ana oyuncular olan İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri arasında bölünmüş olup olaylar devam etmektedir. Suriye ise rejim ve muhalefet arasında bölünmüş durumdadır.

Öte yandan Arap baharının etkisiyle oluşan gelişmeleri yakından takip eden diğer bir ülke İsrail'dir. Bu bağlamda güvenlik, siyaset ve akademi ile ilgili çevreler bu gelişmeleri takip etmek ve İsrail civarındaki Arap ülkeleriyle ilişkileri ve üzerindeki olası sonuçlarını incelemekle meşgul olmaktadır. İsrail güvenlik yetkilileri, Arap devrimlerinin meydana getireceği yeni gerçeklikle başa çıkmak için gelecekteki stratejileri belirleyeceklerini belirtmişlerdir.

Arap dünyasında patlak veren demokratikleşme hareketleri ve bu olayların potansiyel projeksiyonları, İsrail'i güvenlik doktrinini yeniden formüle etmeye ve potansiyel tehditlere yanıt vermek için İsrail ordusunun güvenlik dengesinin artırılması ve ordunun yeniden düzenlenmesini gerektiren köklü ve yapısal değişikliklere gitmeye sevk etmiştir (Muhammed, 2011, s.138). Şunu da belirtmekte fayda var

ki, özellikle Ortadoğu'da meydana gelen tüm savaşların ve yıkımların ana nedenlerinden birinin İsrail'in güvenliğini sağlamak amacıyla Arap ülkeleri içinde kaos yaratılmaya çalışılmasıdır.

Arap Baharı'na Etki Eden Faktörler

Arap baharıyla insanlar özetle meydanlarda ve sokaklarda ülkede var olan siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları reddetmiş, siyasi sistemlerin değiştirilmesini ve iktidarın yolsuzluk yapmak ve ülke çıkarlarına zarar vermekle yargılanmasını talep etmiştir. Bu süreç, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi geniş ölçüde netleştirmiş ve mevcut siyasi sistemden memnuniyetsizliği açığa çıkarmıştır. Protesto hareketlerinin başlamasında baskı, yıldırma, diktatörlük, mutlakiyetçilik, insan hakları ihlalleri, siyasi ve idari yolsuzluk, yoksulluk, ekonomik gerileme ve işsizlik gibi çok çeşitli faktörler etkili olduğu görülmektedir. Halklara karşı sistematik yoksullaştırma politikası, zenginliğin yeniden dağıtımında şeffaflığın olmaması, gıda fiyatlarındaki artış, yoksulluk oranlarının yükselmesi ve bunların getirdiği huzursuzluk gibi itici unsurlar da devrimlerin yayılmasına ve on yıllardır iktidarda olan rejimlere odaklanılmasına yol açmıştır. Arap Baharı'nın en önemli nedenlerinden biri de Arap gençliğinin statükoyu reddetmeye başlaması ve bazı protestocuların Türk modelini barışçıl seçimler ve hızla büyüyen bir ekonomi için ideal bir tip olarak görmeleri olmuştur (ez-Zamili, 2016, s.1884). Uydu istasyonları, internet, cep telefonları, dijital kameralar vb. modern iletişim araçlarının varlığı, Arap Baharı ülkelerindeki egemen rejimlerin kusurlarının ortaya çıkmasında, devrimlerin ve protestoların yayılmasında en büyük etkiye sahiptir. Medya, birçok partinin konumunu etkileyen ve hatta bu devrimleri desteklemeye, bu otoriteler üzerinde baskı kurmaya, onlara yaptırımlar uygulamaya, hatta nihayetinde iktidardan düşürülmesine katkıda bulunmuş ve gerçekleri ilk elden ve bazen de doğrudan tüm dünyaya iletmiştir.

Bu araçlar rejimlerin yalanlarının açığa çıkarılıp ifşa edilmesine katkıda bulunmuş, bu da Tunus, Mısır ve Yemen'deki gibi bazı rejimlerin birkaç gün sonra bu görüntülerle yüzleşmekten kaçmasına neden olmuştur. Çoğu araştırmacılar, Arap rejimlerinin değişim karşısındaki istikrarını iki faktöre bağlamaktadırlar: Bunlardan birincisi, tamamen egemen rejimlerle bağlantılı faaliyetler yürüten askeri güçlerin ve güvenlik teşkilatlarının varlığıdır. Ancak, Arap devrimleri sırasında siyasi rejimlerin başına gelenlere tekrar bakıldığında bu hipotezin hatalı olduğu ortaya çıkar. İkinci faktör, orduların devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü aksatmasıdır. Öte yandan, ekonominin özelleştirilmesi ve yabancı yatırımın teşvik edilmesi de yoksulluğu, ekonomik ve politik sorunları ve sosyal eşitsizliği daha da artırmış ve hükümetlerin gerekli düzenlemeleri yapmalarını engellemiştir (Gause III, 2011, s.147-154). Tüm bu olaylara rağmen rejimler çöküntüye uğrayacaklarını tahmin edememişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, galip Müttefikler arasındaki Yalta Anlaşması'nda tanımlanan yeni bir uluslararası düzenin oluşmasıdır (Selame, 2021). Öteden beri diktatör rejimler bedeli ne olursa olsun, mümkün olduğu kadar uzun süre iktidarda kalmaya çalışır. Devletler belli bir aile veya zümre tarafından yönetilir ve bu devletler demokrasiye ve barışçıl güç alışverişine değil, halefiyet ilkesine inanırlar. Bu nedenle bu rejimlerin ülkedeki zenginlikler üzerindeki mutlak kontrolü artmış, işsizlik, yolsuzluk, yoksulluk ve cehalet yayılmıştır. Daha önceden bilinen türden sahtekârlıklarla seçim sandıklarında hile yapılmış ve sandıkları değiştirme gibi saçmalıklarla ülke yönetimi uzun süre ipotek altına alınmıştır. Bu durum, yöneten ile yönetilen arasında büyük bir uçuruma yol açmıştır.

Siyasi düzlem. Ekim 1973 savaşı ve özelde Arap halkları ve genel olarak üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan gerileme ve felaket savaştan sonra Arapların durumunu değiştirmiş ve tüm uluslararası örgütlerde bölgesel ve uluslararası döngüyü zayıflatmıştır. Mısır, Arap ülkeleri arasında daha önce sahip olduğu etkili liderlik rolünü içeride ve dışarıda kaybetmiş ve gerileme Arap halklarını öfkelenirerek siyasi sistemlere olan güvenin kaybolmasına yol açmıştır.

Yaptığımız bu değerlendirmeler ve analizden sonra şimdi de bir kısmı dâhili, bir kısmı ekonomik, siyasi, idari ve harici birçok faktör tarafından tetiklenen Arap Baharını etkileyen faktörleri şu şekilde özetleyebiliriz.

Ekonomik Faktörler

Bazı Arap ülkelerinde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın baskı ve emirleri altında benimsenen ekonomik istikrar ve yapısal uyum programlarına uygun ekonomik liberalleşme politikası uygulanmış ve buna göre şekillenen ekonomik faktör, Arap dünyasındaki huzursuzluğun büyümesinde ana etkenlerden biri olmuştur. Zaman zaman IMF, ilgili Arap devletlerinden, daha fazla ekonomik kısıtlamalar getirmelerini, bazı kurumların özellikle de hastaneler, okullar ve üniversiteler, deniz ve hava limanları, demiryolları, ulusal havayolları, kamu projeleri ve diğer stratejik kamu tesislerinin özelleştirilmesini talep etmiş ve bu yolla sağlanacak ekonomik refahın, halka yansıtacağını belirtmiştir (Fevlif, 2016, s.15).

İzlenen kontrol ve takip prosedürleri, vergilerin artırılmasını ve devlet harcama sübvansiyonlarının azaltılmasını talep eden bu politikalarla bağlantılıdır. Arap Baharı ülkelerinde devletin istihdam politikasından ve vatandaşı desteklemekten vazgeçilmesi, yoksulların zarar görmesine, marjinalleştirilmesine neden olmuş, sınıflar arasındaki uçurumu genişletmiş ve insanlar arasındaki çelişkileri ve farklılıkları artırmıştır. Buna ek olarak kalkınmada denge ve adalet eksikliği nedeniyle Arap ekonomileri büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır (Rebi ve Mukallid, 1994, s.123). Uzmanlara göre Arap devrimlerinin başlıca nedenlerinden biri ekonomidir.

Arap dünyasının sahip olduğu muazzam ekonomik potansiyele ve halkların refahı için gerekli faktörlerin varlığına rağmen, Arap rejimleri, ülkelerindeki yer altı ve yer üstü nimetlerden istifade edememişlerdir. Bütün bunlar, yüksek işsizlik oranlarına, yoksulluğun ve cehaletin yayılmasına yol açmış, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumu büyütmüş, malî ve idari yolsuzluk güvenlik, yargı, yasama ve yürütme gibi devletin tüm birimlerine yayılarak Arap vatandaşına yük olmuştur. Arap olan veya olmayan birçok ülke, sağlam eğitim-öğretim ve kültür kurumları inşa etmiş ve tüm endüstriyel, tarımsal ve bilimsel alanlarda gelişmeyi başarmışken bazı Arap rejimleri de, halkların kabiliyetlerini kontrol etmiş ve onların fakirleşip muhtaç hale geldiği bir dönemde zenginleşmişlerdir. İşte bunlar, Arap baharı devrimlerine yol açan sosyal faktörler ve sebeplerdir. Öte yandan hala bazı Arap ülkelerinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüksektir. Eğitim kurumlarının performans düzeyinde de ciddi bir düşüşe tanık olunmaktadır. Eğitim, sağlık ve hizmet kurumlarının durumu kötüleşirken Arap ülkelerinin askeri kurumlara ve silah anlaşmalarına milyarlarca dolar harcaması talihsiz bir durumdur. Tüm bu nedenler Arap halklarının egemen rejimlere karşı giderek artan öfkesine neden olmuş, protestolar çeşitli mahalle ve şehirde su yüzüne çıkmıştır (Shehata ve Vahid, 2011, s.11).

Siyasi Faktörler

Arap rejimlerinin uzun süren egemenliği, halk üzerindeki izleme, takip ve teftişleri sıradan hale getirmiştir. Bunlar geleneksel yönelimli sistemlerdir ve insanlarla ilişkilerde demir yumrukla temsil edilirler. Analistler ve gözlemciler Arap rejimlerinin tutum, kültür ve davranışlarının her alandaki gelişmeye uygun olarak gelişmediği, donukluk ve durgunluktan muzdarip olduğu kanaatinde idirler.

Birçok Arap rejimi özünü değiştirmeden değişmiş, biçim değişikliği zihniyet ve içerik açısından hiçbir değişiklik getirmemiştir. Arap idarecileri otoriter ve katı karakterli olup güç ve ayrıcalık aramaktan ne pahasına olursa olsun vazgeçmemiş, bu durum bazı yöneticileri son nefesine kadar iktidarda kalmaya ve bazı rejimleri de idareyi çocuklarına miras bırakmanın yollarını aramaya sevk etmiştir. İktidardaki otoriter rejimler inkâr yaklaşımına başvurmuş ve komplo teorilerine dayanmışlardır. Bu rejimler bir halk hareketinin varlığını ve onunla birlikte bir takım ulusal krizlerin bulunduğunu reddetmiş ve halk hareketini bir dış komplo olarak görmüştür (Kuş, 2012, s.232). Bu nedenle Arap rejimlerinin reform arayışında olan herkesi ajan, casus veya terörist olmakla suçlaması şaşkıncı değildir (Kasım, 2013, s.33-34). Böylece tüm Arap ülkelerinde iktidara karşı bir gösteriye kalkışan herkes için kullanılacak bir suçlama hazırlanmış, siyasi ve ekonomik sistemde reform talep eden herkes için müeyyideler ölüm cezasına kadar ulaşmıştır.

Tüm toplumlarda siyasi ve güvenlik istikrarını sağlamak için siyasi sistem ile onu kucaklayan sosyal çevre arasında uyum olmalıdır. Bu uyum ve denge, bir vatandaşlık devletinin kurulmasına yardımcı olur. Bu, birçok Arap ülkesinde çeşitli nedenlerle başarısız olmuştur. Bu nedenler şunlardır:

-Gücü temsil eden siyasi söylem ile Arap toplumlarının yaşadığı gerçeklik arasında büyük bir boşluk bulunmaktadır. Bu durum, iktidardaki siyasi sisteme ve ayrıca zor yaşam koşullarına, kötü sağlık ve eğitim hizmetlerine karşı geride bir güvensizlik krizi bırakmıştır.

-Seçimler sırasında ve sonrasında sonuçların açıklanması aşamasında meydana gelen hile vakaları nedeniyle siyasi rejimin seçim sandığı yoluyla değiştirilmesi mümkün olamamış ve bu nedenle başkanlık koltuğu ömür boyu ipotek altında kalmıştır.

-Arap ülkelerinde parti temsilindeki zafiyet de bir başka faktördür. Siyasi partiler gençlerin çıkarlarını, isteklerini ve sorunlarını dile getirememekte ve siyasi hayatta etkin bir rol oynayamamaktadır. Partiler her zaman kişisel kazanç için rejimleri razı etmeye çalışmakta ve böylece gençlerin çıkarlarını ve sorunlarını önemsemeyen mevcut sistemin bir temsili haline gelmektedirler.

-Yine iç ve dıştan gelen tüm öneri ve çağrılara, çok partili sistem ve siyasal katılımlı taleplere rağmen on yıllardır var olan siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm bulunamaması, Arap Baharı devrimlerinin nedenleri arasında sayılabilir.

İdari ve Organizasyonel Faktör

Sistemin demokratik olmayan kaotik bir yaklaşıma dayanmasının yanı sıra devlet kurumlarının performansındaki başarısızlık, idari gevşeklik ve yolsuzluk siyasi ve ekonomik reform programlarını sahada çok az sonuç veren hayali içerikli medya propagandalarına dönüştürmüştür (el-Bacuri, 2016, 9). Hükümetler tarafından etkin bir gözetim olmaksızın yapılan icraatlarda mali ve idari yolsuzluklar yapılmış, bu uygulamalar fakir vatandaşa yük olmuş, halk hiçbir hizmet alamayan, hiçbir hakka sahip olmayan ancak devlete karşı bedelsiz olarak yerine getirilecek yükümlülükleri bulunan kimseler haline gelmiştir.

Sosyal Faktör

Yolsuzluk, baskı, sindirme ve siyasi tiranlığın yaygınlaşmasıyla birlikte devrimlerin patlak vermesinin temel nedenlerinden biri toplumsal mağduriyetler olup sosyal adalet içeride ve dışarıda bir talep haline gelmiştir. Arap ülkelerindeki protesto hareketlerinin çoğundaki tutum ve nedenleri açıklamada sosyal faktör en hassas etkidir.

Sosyal adalet, sosyal hizmetlerin bozulmasından kaynaklanmakta ve bu faktörler sosyal adalete ilişkin aşağıdaki unsurları belirlemektedir:

İşsizlik

İşsizlik devrim hareketlerinin önemli bir nedeni ve ana faktörü kabul edilmektedir. Arap Baharı ülkelerinin çoğunda protestoların arka planı işsizlikle açıklanabilir.

Sosyal Adaletsizlik

Egemen azınlık ve onun çevresinde para ve güce sahip olanlarla toplumun çoğunluğunu oluşturan fakirler arasındaki büyük sınıf farklılıkları nedeniyle meydana gelen adaletsizliktir. Bu durum, ülkenin imkanlarını çalan egemen otoriteye ve onun sembollerine karşı halkın öfkesine ve kızgınlığına yol açmaktadır. Zira sosyal adalet, payların emek, beceri, bilimsel yeterlilik vb. farklılıklar da dâhil olmak üzere birçok konuda insanlar arasındaki bireysel farklılıkları dikkate alacak şekilde dağıtılması şeklinde ifade edilebilir (el-Isevi, 2012, s.10-11). Eşitlik ise, temelde ayırım ve ayrıcalık gözetmeksizin tüm vatandaşlara tanınan hak, görev ve fırsatlarda söz konusudur. Arap ülkelerindeki adaletsiz

politikalar toplumsal huzursuzlukların sebepleri arasında yer almakta ve bu politikalar halk devrimleri ile sonuçlanmaktadır.

İdari ve Mali Yolsuzluk

Her türlü yolsuzluk, vatandaş üzerindeki doğrudan olumsuz etkileri nedeniyle Arap Baharı'nın nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Arap vatandaşına yük olan rüşvet olgusunun devletin her yerine yayılması halk öfkesine dönüşerek bu öfke hükümetlere yönelmiştir.

Dış Faktörler

Önceleri iç ve dış meseleleri birbirinden ayırmak daha kolay iken küreselleşme şartlarında bunları birbirinden ayırmak zorlaşmıştır. Arap Baharı ülkelerinde terör olgusu, organize suçlar, çevre kirliliği, yoksulluk ve rejimlerin halklarına zulmü gibi çözümü ulusal sınırları aşan olgular, zorluklar ve tehlikeler sıklıkla ön plana çıkmış ve dış müdahaleyi zorunlu kılmış, hatta bazı bölgelerde devlet kendi üyeleri için ilk tehdit haline gelmiştir. Bazı ülkeler ise, diğer ülkelerin iç işlerine müdahalelerini meşru bir kılıf uydurmak için bu zorlukları bir bahane olarak kullanmışlardır (Şahmat ve Jassas, 2013, s.56). Arap devrimlerine yol açan dış faktörler şu şekilde ifade edilebilir:

Bölgedeki Amerikan rolünün azalması

ABD'de gerçekleşen ikiz kule saldırısının ardından başta Körfez ülkeleri olmak üzere Arap ülkelerine yönelik baskılar yoğunlaşmış, bunu Afganistan ve Irak'ın işgali ve İsrail'in Filistin ve Lübnan'a karşı savaşları takip etmiştir. ABD'ye dost olanlar da dâhil olmak üzere diğer Arap rejimlerinin maruz kaldığı şantajlara ek olarak bu stresli koşullar devrimleri geciktirmiştir. 2008-2009 yılından sonra bu baskılar kısmen hafifleyince dış müdahale nedeniyle değil, daha çok ABD'nin ülkelerin politikalarındaki dış rolün azalması nedeniyle Arap ülkelerinde rejim değişimi beklemek mantıklı hale gelmiştir (es-Seyyid vd., 2012, s.215-216). Düşen Arap siyasi rejimlerine Amerika'nın önceden vermiş olduğu destek olmasaydı, bu rejimlerden geriye yoksulluk, kıtlık, yolsuzluk kalmaz ve iktidarda kalabilmek için İsrail'le destek verilmezdi.

İsrail'in barış sürecine karşı direnişi ve İran'ın Irak, Lübnan ve Suriye'de Etkisinin Artması

Dış boyutları olan bu gelişmeler Arap dünyasında bölgedeki güncel olaylara ayak uydurabilecek yeni bir siyasi sistem inşa etmek için protesto gösterilerinin başlamasına neden olmuştur. Bu ülkelerde iç durumu düzeltmek ve ulusal güvenliği korumak için değişim acil bir gereklilik haline gelmiştir.

Bilgi, iletişim ve medya alanındaki gelişmelerin Arap kamuoyunu bilgilendirip bilinçlendirmesi

Yeni küresel gelişmelerden biri, devrimle ilgili ses ve görüntülerin dünyanın tüm ülkelerine ulaştırma imkânlarının güvence altına alınmasıdır. Bu sayede dünya ülkeleri ve kuruluşlar devrimle ilgili gelişmeleri takip etme ve bunlara anında karşılık verme imkânı bulmuşlardır. Bu gelişmeyle birlikte Arap vatandaşının devrimle ilgili ses ve görüntüleri kaydederek gerçeği an be an dış dünyaya aktarmadaki aktif rolü ortaya çıkmıştır.

Tunus, Mısır, Yemen ve Libya'da yaşanan Arap Baharı devrimlerinin seyri, bu devrimlerin birbiriyle örtüşen, siyasi hareketlere ve halk gösterilerine yol açan bir grup iç ve dış etkenlerin bir araya gelmesiyle gerçekleştiğini göstermektedir. Twitter, YouTube ve Facebook gibi sosyal ağların ve diğer iletişim araçlarının kullanılması bu sürece yardımcı olmuş, bu araçlar gençlik gruplarının iletişim kurarak gösterilere çıkma konusunda anlaşmalarına ve halkın siyasi rejimlere karşı devrimlere girişme çabalarını harekete geçirmeye katkıda bulunmuştur (es-Sevair, 2017, s.25).

Kültürel Faktörler

İktidardaki Arap rejimleri uzun yıllar devam eden despot yönetimleri boyunca, ülkelerini yurttaşları için büyük hapisaneler haline getirmişlerdir. Bu ülkelerde kültür, bu rejimlerin ve onların yönelimlerinin lehinde olacak, hâkim siyasi düzen felsefesinden kaynaklanacak ve aynı yere dökülecek şekilde kullanılmıştır. Bu yüzden devletin kültürle ilgili her şeye hâkim olması çok doğaldır. Bu ülkelerde hiçbir kitap, gazete, dergi rejimin talimatlarına karşı çıkmakta ısrar edemez. Hükümetler, sansür makası gibi bazı fikirleri gömme ve diğer bazı fikirleri de kısıtlama konusunda her zaman önemli rol oynamışlardır. Bu, herhangi bir kültürel veya medya faaliyetinin, rejimin organlarının güçlü ve sıkı denetiminden geçmesi gerektiği anlamına gelir. Dâhili ölçekte durum böyledir. Konferanslar ya da diğer kültürel faaliyetler yoluyla dışarıyla iletişim kurma konusuna gelince, bu (yönetici rejimlerin bakış açısından) bir ulusal güvenlik meselesidir. Bu nedenle, Arap ülkelerine giren kitap ve eserler dünyadaki yayınevleri ve kütüphaneleri dolduranlar eserlere kıyasla çok azdır (ed-Delimi, 2011, s.116). Diktatörlük rejimleri, insanları en basit ve en önemli haktan mahrum bırakmıştır. Bu yasağın nedeni, başka toplumlarda yeni kültürler öğrenme korkusuyla insanların zihniyet ve düşüncelerini kontrol etmektir. Bu nedenle kitaplar, gazeteler, dergiler, görsel-ışitsel medya ve siyasi meselelerle ilgili her konuda kontrol esastır.

Şu anda yaşananlara gelince, geçmiş ve yaşanmakta olan olumsuzluklara rağmen durum artık kökten farklılaşmıştır. Bu ülkelerdeki her insan dünyada olup bitenleri kolaylıkla ve rahatlıkla, hiçbir sıkıntısı olmadan ve yorulmadan an be an takip edip izleyebilmektedir. Bu durum gelişmiş dünyada olup biteni günlük olarak takip etmeyi mümkün kılmış, birçok halkın ve özellikle de Batı ülkelerindekilerin faydalandığı demokrasinin ve kurumlarının tezahürlerini bütün halkın günlük olarak görmesini sağlamıştır. Arap halkları, zalim diktatörlük rejimlerinin boyunduruğu altında kıvrınırken yaşanan acıların, zulmün ve kalp kırıklığının derinden farkına vararak, bedeli ne olursa olsun bu rejimlerin baskısından kurtulmayı arzulamıştır. Ayrıca, Arap sokağının körüklenmesinde ve sokağa inilmesinde büyük ve önemli bir rol oynayan bazı uydu kanalları, gece gündüz yayınlanan programlar ve canlı etkinlikler aracılığıyla devrime ve kölelikten kurtulmaya çağrı yaparak devrimde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Sosyal ağ siteleri, özellikle Twitter ve Facebook, Arap Baharı devrimlerinde uydu kanalları kadar önemli ve belirgin bir rol oynamıştır. Bu araçlar Arap dünyasındaki diktatörlük rejimleri ile eğitilmiş Arap gençliği arasındaki büyük uçurumu gözler önüne sermiştir. Bu siteler, Arap vatandaşını canlı yayım, ses ve video ile haberleri doğrudan olay yerinden ileten aktif bir muhabir haline getirmiş ve bu iletişim araçları, gösterilerin zamanlarını ve gösterilerin nereden başlayıp nereye doğru ilerlediğini belirlemeye yardımcı olmuştur. Koordinasyon liderleri arasındaki bu araçlar sayesinde gerçekleştirilen iletişim yoluyla devrimlerin hızının kontrolü ve gerekli hazırlıkların önceden yapılması mümkün olmuştur. Bu teşkilatlanma ve disiplin, dünya ülkelerinin destek ve onayını aldığı gibi Arap halklarının çoğunluğunun da desteğini kazanmıştır.

Arap Baharı'nın Irak'taki Etkileri

Arap Baharı Devrimleri, sadece uzun yıllar iktidarı ve ülke zenginliklerini ele geçiren belirli grupların uyguladığı tiranlığa, adaletsizliğe ve yolsuzluğa karşı bir devrim değil, aynı zamanda eski yolu izlemeyi reddeden, derin bir ahlaki eylem olarak ortaya çıkmıştır. Devrime katılanlar artık egemen toplumsal değerlere inanmıyor ve onları yeni siyasi ve ahlaki değerlerle değiştirmek istiyordu (el-Mena vd., 2012, s.36). Bu gösteriler, elli yılı aşan bir süre boyunca ülkeyi ve halkı soyan, ülkede yolsuzluklar yapan ve yoksul vatandaşlara yük olan diktatörlük rejimlerinden kurtulmak amacıyla başlatılmıştır. Bu devrimlere karşı Arap Baharı devrimlerinin yıktığı diktatör rejimlerin kalıntıları ve menfaat grupları öncülüğünde karşı-devrimci gösteriler başlatılmıştır. Karşı devrim yanlısı bu kişiler siyasi görüşlerinde aşırıya kaçıp siyasi konumlarını korumak için ona kutsiyet atfeden gruplardır.

Irak'ta toplumun büyük kesimi, 2011 yılı sonunda işgalci Amerika'nın Irak'tan çıkmasının Irak'ta art arda gelen krizleri sona erdirmek için tek çözüm olduğunu düşünmüştür. Sivillere yönelik şiddet ve terör eylemlerini durdurmak, demokrasiyi yeniden inşa etmek, tüm gevşek hükümet sektörlerini rehabilite etmek ve 2003 yılında Amerika'nın Irak temsilcisi Bremer tarafından oluşturulan "mezhepçi

kotalar” üzerine Irak devletini inşa etme meselesine son vermek ve geçiş döneminde adaleti sağlamak için de tek yolun bu olduğuna karar vermiştir (<http://www.acrseg.org/2294/bcrawl>). Ancak siyasi partilerin uzlaşmazlığı ve iktidar arzuları nedeniyle şiddeti sona erdirmeye ve yeni demokratik sistemin temellerini oluşturma hedeflerine ulaşamamıştır. Amerikan işgal güçlerinin Irak’tan çekilmesinden sonra siyasi sistem çatlamaya başlamış ve siyasi görüş ayrılıkları açıkça ortaya çıkmıştır. 2011 yılında Irak’ta masum insanların cezaevlerinden serbest bırakılması, adil bir siyasi sistem, ötekileştirme ve adaletsizliğe son verilmesi talepleriyle gösteriler başlamış ancak bu taleplerin hiçbiri gerçekleşmemiştir. Göstericilerle siyasi rejim arasında olaylar tırmanmaya başlamış, uluslararası istihbarat teşkilatları bu durumdan yararlanarak aynı ülkenin insanları arasında fitne ve kavga çıkarmış ve olan olmuş, güvenlik güçleri bir yılı aşkın süredir devam eden oturma eylemlerini sonlandırmaya çalışırken çoğu protestocu şehit olmuş ve çoğu da yaralanmıştır. Siyasi rejim ile isyan eden iller arasında tansiyon yükselmiş, her iki tarafın da ortada kesin bir delil olmaksızın diğer tarafı başkası hesabına çalışmak ve vatana ihanetle suçlaması 2012-2013 yılları arasında gösterilerin ivmesinin artmasına yol açmıştır. Terör örgütü “İŞİD”, mevcut durumdan ve bunun neticesinde Batılı illerin çoğunda ortaya çıkan yıkım ve siyasi sistemin meşru taleplere yanıt vermedeki etkisizliğinden yararlanarak Haziran 2014’te ülkenin batısında ve kuzeybatısının büyük bir bölümünde kontrolü ele geçirmiştir (<http://www.acrseg.org/2294/bcrawl>).

İŞİD, özellikle Musul ve Selahaddin illerinde resmi güçlerle savaşmadan Irak’ın üçte birlik bir alanını kontrolünü ele geçirmiş, terör örgütüne direnen şehirlerde Irak ordusundan ve masum sivillerden binlerce kişi terör örgütü tarafından şehit edilmiştir. İŞİD’in bu bölgeleri önceden bir anlaşma olmaksızın yirmi dört saatten daha kısa bir sürede kontrol etmeyi nasıl başardığı Irak meselesini takip eden askeri ve siyasi analistler arasında şüpheye neden olmuş, bunun üzerine, siyasi rejimi reddeden bölgelerin terör örgütü İŞİD’e teslim edildiğine dair bazı suçlamalar yapılmıştır. Daha sonra İŞİD Suriye ve Irak’ta kontrolü altındaki tüm bölgelerde Irak ve Şam İslam Devleti’nin kurulduğunu ilan etmiş, örgütün fikirlerine katılmayan, karşı çıkan ve emirlerine uymayan herkesi sokaklarda infaz etmeye başlamıştır. Suriye ve Irak’ın baharı cehenneme dönmüş, belli kararı olmayan uluslararası toplum insan hakları örgütlerinin tüm çağrılarına rağmen, diktatörlük rejimlerine karşı çıkan halk hareketlerine karşı tutumunu değiştirmiş ve buna gerekçe olarak sunacağı her türlü argümanı üretmiş, aşırılıkçılık ve terörle mücadelede bu rejimleri destekleme bahanesiyle Arap diktatörlük rejimlerinin yanında yer almıştır. Sadece Irak’ta değil, diktatörlüklere isyan eden diğer Arap ülkelerinde de Arap Baharı devrimlerinin karşı karşıya olduğu bu büyük zorluklarla yüzleşmek için halkı karşılaştığı zorluklardan ve büyük sömürge projelerinden kurtaracak gerçekçi ve pratik bir uyum projesi ve mekanizmasının geliştirilmesi gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’nın başını çektiği Büyük Ortadoğu Projesi de dâhil olmak üzere, bu projelerde:

Birinci hedef: Araplığın ve İslam’ın sembollerini, “Arap” kelimesini ve onun çağrışımlarını, bu kelimenin sağladığı iletişim ve etkileşim imkânlarını her ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırmaktır. Araplık özelliklerini Araplardan ayırmak ve Arapları, birbirlerini tanımak ve iş birliği yapmak için yaratılmamış kabile ve mezhepler olarak kabul etmektir. Bu nedenle Batı literatürü bizi “Arap bölgesi”, “Arap dünyası”, “Arap ulusu” ve “Filistin davası” gibi doğru ifadeler yerine “Orta Doğu”, “Ortadoğu Bölgesi”, “Orta Doğu ülkeleri” ya da “Orta Doğu meselesi” gibi yanlış kavramlarla incelemektedir. Büyük Ortadoğu Projesi’nde “Arap Mağrip” ifadesinin kullanılmasından kaçınmak için kullanılan “Kuzey Afrika” kavramı da bu nedenle ortaya çıkmıştır.

İkinci hedef: Arap atasözünün dediği gibi ikinci hedef “atların bağlandığı yer”dir. Bütün bu teşebbüslerin özü, içindeki her şeyle birlikte, İsrail’i Ortadoğu grubuna dahil etmek, onu etkin bir şekilde Arap doğunun içine sokarak Arap dokusuna entegre etmektir (el-Mehadimi, 2005, s.41-42). Sonuç olarak İsrail, küçük boyutluluk ve bölgesel izolasyondan oluşan iki kompleks durumla karşı karşıyadır. Batılı siyonist projeye aynı yönde ilerlemeye başlayan ve ümmetin ilerlemesini engellemeye ve kaynaklarını yağmalamaya çalışan İran projesinin hedefi de aynıdır. Bu büyük krizden çıkmak için, tüm uzman ve araştırmacıların ortak çabalarıyla düzenlenecek, Arap-İslam projesinin temellerini atmaya ve kuruluş amacına ulaşmasına yetecek kadar bir zaman devam edecek bir çalıştayın yapılması tartışılmaz bir öneme sahiptir. Bunun için aşırılıktan, terörden, mezhepçilikten, partizanlıktan ve milliyetçilikten uzak, dürüst bir ulusal yapıya ihtiyaç vardır. Bu sayede mevcut

krizlerimizden çıkış yolunda doğru ve pratik adımın atılacağını umuyoruz. Bu düşmanca projeler, onları elde etmeye çalışan ortak çıkarlar tarafından inşa edilmekte, bir taraftan da aralarında büyük çelişkileri barındırmaktadır. Bu nedenle yeni sömürgeci politika projelerini engellemek veya en azından ulus üzerindeki tehlikeli etkilerini azaltmak için bu çelişkiler üzerinde çalışmanın gerekli olduğuna inanıyoruz. Tüm dünyada kullanılan sosyal medya başta olmak üzere teknoloji dünyasında yaşanan büyük gelişmeye uygun olarak sömürgeci ülkeler yeni yöntem ve fikirler kullanmaya başlamışlardır. Tüm insanlarla iletişim kurmak kolaylaşmış ve dünya Amerikan ve İran projesini reddeden ülkelerin güvenliğini ve ekonomik durumunu etkilemek için zayıf düşünen insanları, terör örgütlerini ve silahlı milisleri kendine çeken güvenlik ve istihbarat servisleriyle dolu küçük bir köy haline gelmiştir.

Sonuç

2003'teki işgal sonrasında Irak ordusunun ve güvenlik teşkilatının dağılması ile Irak ordusunda güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının yeniden inşa edilme süreci başlasa da bu süreçte yapılması gerekenler gerçekleştirilememiştir.

Terörizm ve aşırıçılık gibi konular 2011 yılı başlarında başlayan Arap Baharı hareketinden sonra daha da artarak kötüleşmiştir. Arap Baharının getirdiği olumsuzlukların başında kaosun yayılması, güvensizliklerin artması, ulusal devletlerin prestijlerinde zayıflamaların görülmesi ve özellikle de Irak ve Suriye'de ayrılma ve bölünme girişimlerinin görülmesi gibi olayların yaşanması gelmektedir. Şiddet, terörizm, anarşi ve tiranlıkların düzeyi geniş bir alanı ve çeşitli sistemleri içine alacak biçimde artış göstermiştir.

Bu da çok derin güvenlik krizlerine ve terör eylemlerine sebep olmuştur. ABD bu süreçte radikal örgütleri ve bu grupların Irak'ta bulunmasını sağlamayı hedeflemiş ve bunun sonucunda Irak'a demokrasi getirme bahanesiyle ülkedeki görevleri bölmüştür. Bu karmaşada Irak'taki siyasi partiler de uzlaşma yönünde bir çözüme ulaşma noktasında başarı gösterememişlerdir. Irak'ta endişe oluşturan siyasi güvenlik durumu, pek çok silahlı grubun doğmasına sebep olmuştur. Bu durum Irak'taki şiddet olaylarında önemli bir rol oynamış ve Irak'ın dünyadaki tehlikeli bölgelerden biri olarak görülmesine sebep olmuştur.

Netice itibariyle eğer bir ulusun birliği temin edilmek, güvenlik sorunlarının önüne geçilmek ve ülkede huzur ve güvenlik teminatının sağlanması isteniyorsa öncelikle farklı gruplar arasındaki diyalog ve yakınlaşmanın ortaya çıkarılması ilk ve nihai hedef olmalı ve bu yalnızca bir taktik aracı değil kalıcı bir strateji haline getirilmelidir.

Kaynakça

- Abdüş Şafî, Assam Muhammed, “es-Sevratü'l-Arabiyye el-Esbab ve'l-Müserat ve'l-Malat”, *Suudi el-Beyan Dergisi*, el-Merkez el-Arabi, Suudi Arabistan, S. 9, 1433 h.
- Araştırmalar ve Çalışmalar Birliği, “Riyahu'r-Rebi'l-Arabi Tehibü ala'l-Irak Ma Beyne't-Taifiyyeti ve's-Sıral's-Siyasi”, <http://www.acrseg.org/2294/bcrawl>, e.t. 01.10.2021.
- El-Bacuri, Halid Abdu'l-Vehhab el-Bendari, *el-Adaletü'l-İctimaiyye ve't-Tenmiyye fi Dilli's-Sevratü'l-Mısriyye*, Mısır Teknoloji Bilimleri Üniversitesi, Mısır, 2016
- El-Cüburi, Sabah Muhammed Salih, “Devru'l-Amil el-Harici fi Ameliyyeti't-Tehavvuli'd-Dimokrati”, *Siyasal Bilimler Dergisi*, Tikrit Üniversitesi, S. 11, Tikrit, 2017, s. 267-294.
- Ed-Delimi, Muhammed Abdu'r-Rezzak, *el-Elamü'l-Arabi, Duğutatü'l-Hadır ve Tehaddiyatü'l-Müstakbel*, (1. Baskı), (el-Mesira Basım Yay.), Amman, 2011.
- Fevlif, Ernst, *Sunduk Nakd ed-Düveli Kuvvetun Uzma fi's-Sahati'l-Alemiyye*, Arapçaya Çev. Adnan Abbas Ali, Alemlü'l-Marife, Kuveyt, 2016

- Gause III, Gregory, “Limaza Eğfelet Dirasatu’ş-Şarkı’l-Evsat er-Rebi’l-Arabi, Hurafetü İstikrar Enzimetü’l-İstibdad”, *el-Mustakbel el-Arabi Dergisi*, el-Merkez el-Vahdetü’l-Arabiyye, S. 392, 2011.
- El-Isevi, İbrahim, “el-Afaku’l-Müstakbeliyye li Tahkiki’l-Adaleti ve’t-Tenmiyye fi İktisadi’r-Rebi’l-Arabi: Haletü Mısır”, *Arap Baharı Ekonomileri Çerçevesinde Bölgesel Forum*, Ürdün, Aralık 2012
- Kasım, Abdu’l-Hay Ali, *el-Mesatü’l-Müşterake li’n-Nazmi’l-Arabi ve Teatıha mea’t-Teğayyuri’s-Sevri*, el-Merkez el-Vahdetü’l-Arabiyye, Beyrut, 2013
- Kuş, Ömer, *İla Eyne Yezhebü’l-Arab Ruyetün 30 Müfekkiri fi Müstakbeli’s-Sevratı’l-Arabiyye*, (1. Baskı), el-Müessese el-Fikru’l-Arabi, Beyrut, 2012
- El-Kütbi, İbtisam ve diğerleri, *İla Eyne Yezhebü’l-Arab Ruyeti 30 Müfekkiri fi Müstakbeli’s-Sevratı’l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru’l-Arabi, Beyrut, 2012.
- El- mehadimiabdu’l-Kadir Ruzeyk el-Mehadimi, *Meşruu’ş-Şarkı’l-Evsatı’l-Kebir el-Hakaiku ve’l-Ehdefu ve’t-Tedaiyyat*, (1. Baskı), (Divan Üniversite Matbaası), Cezayir, 2005, s. 41 – 42.
- El-Mena, Salih vd., *İla Eyne Yezhebü’l-Arab Ruyetün 30 Müfekkiri fi Müstakbeli’s-Sevratı’l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru’l-Arabi, (1. Baskı), Beyrut, 2012.
- Muhammed, Velid Hasan, “es-Sevratü’l-Arabiyye fi Am 2011 el-Haşiş el-İsraili”, *Mustansiriyye Üniversitesi Dergisi*, S. 46, Bağdat, 2014, s. 135-166.
- Rebi, Muhammed Mahmud – Mukallid, İsmail Sabri, *Mevsuatü’l-Ulumi’s-Siyasiyyeti’l-Kuveyt*, Kuveyt Üniversitesi, Kuveyt, 1994.
- Said, Muhammed es-Seyyid, *Muhakemetü’r-Rebi’l-Arabi Haletü Hukuki’l-İnsan fi’l-Alemi’l-Arabi*, (1. Baskı), el-Merkez el-Kahire, Kahire, 2014
- Salih, Haşim, *el-İntifadatü’l-Arabiyye ala Dui Felsefeti’t-Tarih*, (es-Saki Yay.), Mısır, 2013
- Salimin, Ahmed Mübarek, *el-Arab beyne Mese’l-Hadır ve Ahlami’t-Tağyir Erbea Senevar mine’r-Rebi’l-Arab*, (1. Baskı), el-Müessese el-Fikru’l-Arabi, Beyrut, 2014.
- Selame, Abdu’l-Ğani, “Asru’s-Sevratı’l-Arabiyye el-Esbab ve’t-Tedaiyyat”, <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?Aid>, e.t. 28.09.2021.
- Es-Sevair, Selam Ahmed, *Tevcihatü’s-Siyasiyyeti’l-Hariciyyeti’l-Ürdüniyye Ticah Ezmati’r-Rebi’l-Arabi*, Ortadoğu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Siyasal Bilimler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Amman, 2017
- Es-Seyyid, Rıdvan vd., *İla Eyne Yezhebü’l-Arab Ruyetün 30 Müfekkiri fi Müstakbeli’s-Sevratı’l-Arabiyye*, (1. Baskı), el-Müessese el-Fikru’l-Arabi, Beyrut, 2012.
- Shehata, Dina – Vahid, Meryem, “Muharrekätü’t-Tağyir fi’l-Alemi’l-Arabi”, *es-Siyasetü’l-Düveliyye Dergisi*, S. 184, Kahire, 2011.
- Şahmat, Murad – Jassas, Lubna, “Mukarabetün Marifiyyetün li Tefsiri’l-Hıraki’ş-Şabi fi’l-Vatani’l-Arabi”, *el-Arabiyye Siyaset Bilimleri Dergisi*, S. 38, Beyrut, 2013.
- Ez-Zamili, Macid Ahmed, “Sevratü’r-Rebi’l-Arabi el-Esbab ve’n-Netaic”, *Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 43, ek 4, 2016, s. 1883-1900.

Lise Öğretmenlerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Fatma Hümeysra YÜCEL
fhyucel@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5991-6502

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 05.03.2022

Kabul Tarihi: 30.03.2022

Atf Bilgisi

Yücel, F.H. (2022). Lise Öğretmenlerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 52-65

ÖZ

Bu araştırmanın amacı lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesidir. Araştırmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 eğitim öğretim yılında, Millî Eğitim Bakanlığının bünyesinde, Kırşehir il merkezindeki liselerde görev yapan 315 lise öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada “Ekonomi Okuryazarlığı Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek, 4 alt boyut ve 33 ifadeden oluşmaktadır. Araştırma bulgularına göre; finansal okuryazarlık düzeyi, alt boyutları ile aynı yönlü doğrusal ilişkiye sahiptir. Ayrıca, lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlıkları eğitim ve ikamete göre farklı bulunmamış fakat cinsiyet, yaş, branş ve gelire göre ise farklılaştığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Finansal okuryazarlık, finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış.

Investigation of Financial Literacy Levels of High School Teachers According to Some Variables

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the financial literacy levels of high school teachers according to some variables. Relational screening model was used in the research. The study group of the research consists of 315 high school teachers working in high schools in the city center of Kırşehir within the body of the Ministry of National Education in the 2019-2020 academic year. “Economic Literacy Scale” was used in the study. The scale used in the research consists of 4 sub-dimensions and 33 statements. According to the research findings; financial literacy level has a linear relationship with its sub-dimensions. In addition, financial literacy of high school teachers was not found to be different according to education and residence, but it was determined that it differed according to gender, age, branch and income.

Keywords: Financial literacy, financial knowledge, financial attitude, financial behavior.

Giriş

Finansal okuryazarlık, bireylerin temel düzeydeki ekonomi bilgileri ile ilgili olan bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır. Ekonomi biliminin temeli, sınırsız insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklar tarafından karşılanmasıdır. İnsanlar, farklı ihtiyaçları meydana geldikçe, kıt olan kaynakları rasyonel olarak kullanma eğilimi içerisine girmektedirler. Finansal okuryazarlık, bireylerin kıt kaynakları tam ve etkin yönetebilme becerisi kazandıran bir yeterlilik göstergesidir. Ayrıca; bireyler, finansal okuryazarlıkla ilgili oldukça çeşitlilik gösteren bir yapıya sahip olan farklı ekonomik sistemleri; üretim, tüketim, yatırım ve tasarruf araçlarını; farklı finansal araçların kendileri ve piyasaya olan yansımalarını değerlendirebilirler ve bireysel harcama ile ilgili çeşitli tutum ve davranışlar geliştirirler. Değişen dünya koşulları içerisinde ekonomik sistemlerin de değişmesi aşikârdır ve bu koşullar altında bireylerin farklı seviyelerde finansal okuryazarlık tutumları göstermeleri kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Finansal okuryazarlık kavramı “finansal yeterlilik”, “finansal farkındalık”, “finansal eğitim” gibi terimlerle de anılan bir kavramdır. Bu kavramın, finansal okuryazarlığın bireylerin temel ekonomi bilgisini ve bu bilgilerini tutum ve davranışlara yansıtan bir finansal beceri aracı olarak geliştiği varsayılmaktadır. Finansal okuryazarlık, tüketicinin parasını kullanmasında ve yönetmesinde bilinçli değerlendirme yapmasını ve finansal araçlarının tercihinde etkili ve rasyonel kararlar verebilmesini sağlayan yeterlilik düzeyidir. Başka bir deyişle finansal okuryazarlık yeterliliğini bireylerin gelirlerini,

birikim ve yatırımlarını ustaca değerlendirme ve bütçelerini doğru yönetebilme yetkinliği olarak tanımlamak mümkündür.

Finansal okuryazarlığın ölçülmesinde farklı göstergeler dikkate alındığından dolayı literatürde finansal okuryazarlıkla ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bu kavram, Hilgert ve Hogarth (2003) tarafından, finansal bilgi; Mandell (2006) tarafından, yeni ve karmaşık finansal araçlar arasında değerlendirme yeteneğine sahip olmak ve bilgiye dayalı kararlar almak yoluyla en doğru uzun vadeli tercihlere yönelmek; Lusardi (2008) tarafından ise, bileşik faiz, nominal ve reel getiri arasındaki farklılıklar ve risk çeşitlendirmesi gibi temel finansal terimlerin bilgisi olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü finansal okuryazarlığı; “finansal tüketicilerin finansal ürünler ve kavramlar hakkında bilgilendirilmesi ya da finansal risk ve alternatifler arasında seçimde bulunabilecek farkındalığa sahip olmaları ve bireylerin refahını artırma süreci” olarak tanımlamıştır (OECD, 2020). Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı ise finansal okuryazarlığı; “finansal bilgileri bilme, tanıma; finans ile ilgili kavramları bilme, finans ile ilgili olan riskleri ve becerileri anlama; bu bilgi ve anlayışı farklı finansal bağlamlarda etkili kararlar almak üzere kullanma güdüsü ve ayrıca güvenine sahip olmak” şeklinde ifade etmiştir (PISA, 2012). Ayrıca, bireylerin ve toplumun finansal düzeyindeki refahını artırmak için kullanmaları gerektiği belirtilmiştir. Finansal okuryazarlık yeterliği, paranın farklı biçim ve amaçlarının farkında olma becerisi olarak da nitelendirmek mümkündür, ayrıca günlük harcamalar, ödemeler, para değeri, banka hesapları, para birimlerine ilişkin parasal işlemleri yürütebilme yeterliği olarak da tanımlamak mümkündür.

Finansal okuryazarlıkla ilgili tanımların çoğunluğu beş temel çerçevede değerlendirilmektedir. Bu çerçeveler: (i) finansal kavramlarla ilgili bilgi, (ii) finansal kavramlarla ilgili iletişim kurabilme yeteneği, (iii) kişisel finans yönetimi becerisi, (iv) uygun finansal kararlar verme becerisi ve (v) gelecekteki finansal ihtiyaçlar için planlama yapma davranışdır (Remund, 2010). Finansal okuryazarlığın birden çok bileşkesi bulunmakla birlikte finansal okuryazarlık, insanların finansal bilgilerinin temellerine göre bu bilgiyi reel hayatta kullanmasının tutum ve davranışlarına yansımalarıdır.

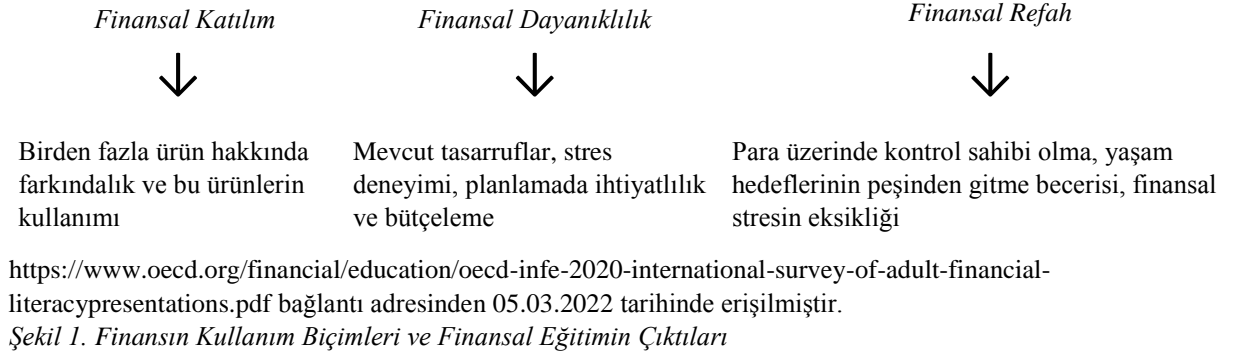
Finansal okuryazarlık sadece temel bilgilere sahip olmak değil, finans ile ilgili beceri, tutum ve davranışlardır. Gökmen (2012), finansal okuryazarlığı üç farklı boyutta ifade etmektedir:

“(i) *Finansal bilgi*, finansal okuryazar olarak adlandırılan bireylerin temel finansal kavramlar hakkında bazı temel bilgilere sahip olmasıdır. Kişilere aşırı karmaşık ve çeşitli olmayan, uzman bilgisi gerektirmeyen bir yapıda, değişik kolaylık ve zorluk derecelerinde çeşitli mali konuları içeren sorular sorulmaktadır.

(ii) *Finansal tutum*, bireylerin finansal tercihleriyle ilgili olarak eğer insanların geleceğe yönelik birikim yapma yönünde olumsuz bir tutumları bulunmaktaysa onların birikim yapma davranışını gerçekleştirmeye çok daha az yatkın olacağını tartışmak mümkündür. Benzer doğrultuda, kısa vadedeki isteklerini yerine getirmeyi seçen bireylerin, acil durumlar için tasarruf ya da uzun vadeli finansal planlar yapma ihtimalleri daha az olacaktır.

(iii) *Finansal davranış*, satın alma davranışı yapmadan önce düşünme, faturaları zamanında ödeme ve bütçeleme, hedeflere ve gereksinimlere ulaşabilmek için tasarruf ve harcama gibi davranışlar hakkında bilgi edinmeyi amaçlar. Finansal davranış aynı zamanda bireylerin refahlarını artırma ve kişisel bütçelerini yönetebilmelerine katkı sağlar.”

OECD/INFE'nin 2018'deki ifadesinde, önceki sınıflandırma biçimleri korunarak finansal okuryazarlık kavramı; finansal bilgi, tutum ve davranış boyutlarıyla ele alınmaktadır (OECD,2016). Bu boyutlar: (i) finansal bilgi, enflasyonu temel düzeyde anlama ve faiz, bileşik faiz hesaplaması, risk bilgisi ile, (ii) finansal davranış, tasarruf konusunda ihtiyatlı davranan, uzun vadeli planlama yapan, nakit akışını takip eden, satın almalarını dikkate alan, (iii) finansal tutum ise paraya yönelik uzun vadeli tutum sergileyen, tasarruf etme eğiliminde olan bireylerle ilişkilendirilmektedir. OECD 2020'deki ifadesinde ise, finansal okuryazarlığı, finans kullanımı ve finansal eğitimin çıktıları birlikte ele almaktadır. Finansın kullanılma biçimleri ve finansal eğitimin çıktıları aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

Finansal okuryazarlıkla ilgili olarak Şekil 1'deki ifadeler incelendiğinde, (i) *finansal katılım*, (ii) *finansal dayanıklılık*, (iii) *finansal refah* biçiminde üç adet kategori oluşturulduğu görülmektedir. Bireylerin finansal okuryazarlıklarını arttırmak için ürün yelpazelerini genişletmeleri, tasarruf tedbirleri almaları, bireysel planlama ve bütçeleme yapmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır. Finansal refah düzeyine ulaşmak isteyen bireylerin ise para üzerinde hakimiyeti ile hayattaki hedeflerini finansal argümanlarla desteklemeleri ve stres yönetiminde başarılı olmaları beklenmektedir.

Yirmi birinci yüzyılda giderek finansal okuryazarlığın önemi artmakta, farklı nitelikteki çok sayıdaki ülkenin politika ve strateji hamlelerine yön veren yeni bir paradigma türü olarak ön plana çıkmaktadır. Dünya Bankası ve OECD'nin ifadelerinde uluslararası değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu kuruluşlar tarafından çeşitli raporlar ve araştırmalar yayımlanmakta, çeşitli ülkelerin finansal okuryazarlığı devlet politikalarının içinde de uygulamaları gerektiğinin altı sıklıkla çizilmektedir. OECD'nin "Avrupa Ülkelerinde Finansal Eğitim: Eğilimler ve Son Gelişmeler" raporuna göre, bu konudaki gelişmiş ülkelerde konuya dair ilerlemeler ve uygulama örneklerine yer verilmiş, öğretim materyalleri geliştirilmiş ve öğretmenlere yönelik finansal okuryazarlık eğitimleri belirtilmiştir (OECD, 2016).

Türkiye'de, Dünya Bankası ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun iş birliği ile bir araştırma yapılmış ve araştırma yetişkinler üzerine uygulanmıştır. Bu araştırmaya göre; katılımcıların yüksek düzeydeki çoğunluğunun basit hesaplamaları yapabildikleri, faiz gibi temel finansal kavramlar hakkında bilgi sahibi oldukları, daha karmaşık hesap ve bilgi gerektiren finansal konularda ise yüksek düzeydeki çoğunluğunun düşük performans gösterdiği belirlenmiştir (SPK, 2012). Türkiye Ekonomi Bankası ve Boğaziçi Üniversitesi tarafından yapılan Türkiye genelindeki diğer bir araştırmada finansal okuryazarlık endeksi hesaplanmış ve sonuç 0,61 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, finansal okuryazarlık düzeyinin demografik özelliklere göre kırılımı incelenmiş, finansal okuryazarlık bakımından avantajlı grup; genellikle erkek, 25-44 yaş aralığında bulunan, eğitim seviyeleri yüksek, yüksek seviyede gelir ve sosyoekonomik statüye sahip bireylerden ve genellikle ücretli, serbest nitelikteki uzmanlar, işyeri sahipleri, yönetici olmayan memurlar, teknik elemanlar, uzmanlar ve yöneticilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlık açısından dezavantajlı grubun ise çoğunlukla kadın, nispeten düşük seviyede eğitim, gelir ve sosyoekonomik statüye sahip bireylerden, genellikle işsizler, ev hanımları ve öğrencilerden oluştuğu ifade edilmiştir (TEB, 2016).

Finansal Okuryazarlık ve Erişim Derneği tarafından "Paramı Yönetebiliyorum" adlı bir proje gerçekleştirilmiştir ve "Türkiye Finansal Okuryazarlık Araştırması" sonuçları yayınlanmıştır. Bu araştırmada; Türkiye'de minimum finansal bilgiye sahip olan bireylerin oranı (%70) oranında hesaplanmıştır. Finansal bilgi düzeyi; çalışma hayatında olan, gelir düzeyi yüksek ve eğitilmiş olan bireylerde ise daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Aynı araştırmada, Türkiye toplumu finansal bilgi, tutum ve davranışlarına göre beş temel gruba ayrılmıştır. Bu gruplar ve dağılımları: (i) Finansal bilgeler (%22), (ii) Mütevazı ebeveynler (%24), (iii) İdareli muhafazakârlar (%20), (iv) Plansız hayalciler (%19), (v) Kaygısız gençler (%15) olarak değerlendirilmiştir (FODER, 2017).

Sermaye Piyasası Kurulu, Finansal Eğitim ve Finansal Tüketicinin Korunması Eylem Planları 2014 ve 2017 yıllarına yönelik olarak düzenlemiştir (SPK, 2014). Bu eylem planında, ilköğretim ve ortaöğretim MEB düzeyinde, müfredatta yer alan ve yaygın eğitim programlarında bulunan finans

konularının geliştirilmesi, öğrencilerin finansal konulara yönelik ilgilerini artırma projelerinin yürütülmesi, finansal konularda öğretmenlerin, eğitim yöneticilerinin bilgilendirilmesi ve yetiştirilmesi alanında birtakım çalışmaların yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Yükseköğretim kurumlarında ise, öğrencilerin finansal konularda bilgi ve farkındalık düzeyinin artırılması bakımından ders içerikleri ve ders programlarının düzenlenmesi, yarışmalar yapılması, burslar yoluyla teşviklerin artırılması, üniversite-finance sektörünün iş birliğine gitmesi yönünde çeşitli kararlar alınmıştır.

Öğretmen ve öğrencilerin finansal okuryazarlıklarının artırılması için 2016 yılında çeşitli kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü ve Türkiye Ekonomi Bankası arasında protokol imzalanmıştır. Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Merkez Bankası, Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği ve Hazine Müsteşarlığının destekleriyle birlikte web sitesi açılmıştır. Öğretmen ve öğrencilerin finansal konularda seminerler ile bütçeleme yapmayı öğrenmeleri, tasarruf ve yatırım yapma fırsatlarını değerlendirmeleri, gelir-gider dengelerini karşılamaları, borçlanma, finansal hak ve yükümlülüklerini bilmeleri konularında bilgi sahibi olmaları amaçlanmaktadır.

Alan yazında uluslararası ve ulusal düzeylerde finansal okuryazarlıkla ilgili farklı çalışmalar yapıldığı belirlenmiştir. Uluslararası düzeyde “üniversite öğrencileri” üzerine (Chen ve Volpe, 1998; Cude vd., 2006; Wagland ve Taylor, 2009; Ansong ve Gyansar, 2012; Rodrigues vd., 2012; Barmaki, 2015; Homan, 2015); “genç nüfus” üzerine (Lusardi vd., 2010), “yetişkinler” üzerine (Worthington, 2006) araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca, finansal okuryazarlık konusundaki standartlara yönelik ve farklı ülkelerin finansal okuryazarlık düzeylerini inceleyen araştırmalar da bulunmaktadır (Krzek ve Hradil, 2012; Nicolini vd., 2013).

Alan yazında ulusal düzeyde “üniversite öğrencileri” üzerine (Ergün vd., 2014; Alkaya ve Yağlı, 2015; Çam ve Barut, 2015; Kılıç vd., 2015; Özdemir vd., 2015; Barış, 2016, Biçer ve Altan, 2016; Coşkun, 2016; Elmas ve Yılmaz, 2016; Tuna ve Ulu, 2016, Demirkol ve Erduru, 2017) araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca, “yetişkinler” üzerine (Temizel, 2010; Mercan vd., 2012; Fettahoğlu, 2015; Öztürk ve Demir, 2015; Gutnu ve Cihangir, 2015; Kaderli vd., 2016; Korkmaz, 2016) çalışmalar yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin finansal okuryazarlıklarının bazı değişkenlere göre incelenmesidir. İlişkilendirilen amaca yönelik aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişki nasıldır?
2. Lise öğretmenlerinin finansal okur yazarlığı,
  - a) cinsiyet, b) yaş, c) ikamet, d) eğitim, e) gelir, f) branş değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

Dünya çapında değişen ekonomideki gerçeklikler ve ekonomik enstrümanlar bireyleri farklı biçimlerde etkilemektedir. Ulusal ve uluslararası ölçekte piyasa koşullarından etkilenen bireyler, bu koşullar altında finansal bilgilerini yenilemekte, yeni finansal tutum ve davranışlar geliştirmektedirler. Alan yazında finansal okuryazarlıkla ilgili farklı meslek ve yaş gruplarına yönelik birtakım araştırmaların yapıldığı fakat öğretmenlerin finansal okuryazarlığına yönelik bir araştırmanın yapılmadığı belirlenmiştir. Buradan hareketle araştırmanın eğitim sektöründe görev yapan bireylerin finansal konulardaki bilgi, tutum ve davranışlarının incelenmesiyle alan yazına katkı sağlaması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma türlerinden biri olan betimsel bir araştırmadır. Bu araştırmalar, var olan bir durumun tespit edilebilmesi amacıyla bir grubun belli özelliklerini belirlemek için verilerin

toplanmasıdır. Araştırmanın modeli, ilişkisel tarama modelidir. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkileri belirlemek ve neden-sonuç ile ilgili ipuçları elde etmek amacıyla yapılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2017).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Kırşehir il merkezinde bulunan liselerde görev yapan lise öğretmenleri oluşturmaktadır. 2019-2020 eğitim-öğretim yılında MEB'e bağlı 19 lisede, 685 öğretmen görev yapmaktadır. Araştırmanın örneklemini, uygun örnekleme yöntemine dayanılarak seçilmiştir. Uygun örnekleme yöntemi, örneklemin kolay ulaşılabilir ve uygulanabilir gruplardan seçilmesini ifade etmektedir (Büyüköztürk vd., 2017). Bu kriterler baz alınarak Kırşehir il merkezindeki liselerde öğretmenlik görevini yürüten 340 lise öğretmenine görev yaptıkları liselerde kendilerine doğrudan dağıtılmıştır. Lise öğretmenlerinden 315'i araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlamış ve araştırma yürütülmüştür. Tüm katılımcılardan (%93) geri dönüş alınmıştır. Çalışmaya katılan öğretmenlerden 127'i kadın (%40,31), 188'i erkek (59,68) öğretmenden oluşmaktadır. Öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin betimsel analiz Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1: Öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin betimsel analiz

Değişken	Kategori	n	Yüzde (%)	Değişken	Kategori	n	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	127	40,30	Yaş	20-30	61	19,40
	Erkek	188	59,70		31-40	121	38,40
					41-50+	133	42,20
İkamet	İl	252	80,00	Coğrafya	51	16,20	
	ilçe	63	20,00	Kimya	64	20,30	
Eğitim	Lisans	267	84,80	Branş	Edebiyat	46	14,60
	Yüksek Lisans/Doktora	48	15,20		Matematik	40	12,70
					Muhasebe	61	19,40
Gelir	Orta	119	37,80	Meslek	53	16,80	
	Yüksek	196	62,20				
<i>Toplam</i>		<i>315</i>	<i>100,00</i>	<i>Toplam</i>		<i>315</i>	<i>100,00</i>

Cinsiyet: Araştırmanın katılımcılarındaki kadınların (n=127), %40,30 ve erkeklerin (n=188) %59,70 oranında olduğu belirlenmiştir. Erkek katılımcı sayısı, kadın katılımcı sayısına oranla daha fazladır.

Yaş: Araştırmanın katılımcılarındaki yaş düzeylerinin 20-30 yaş aralığında olanların (n=61) %19,40, 31-40 yaş aralığında olanların (n=121) %38,40, 41-50 yaş aralığında ve 50 yaşın üstünde olanların (n=133) %42,20 oranında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılım oranlarında 40 yaş ve üstündeki yaş aralığında olanların oranının en fazla, 20-30 yaş aralığında olanların oranının ise en az orana sahip oldukları tespit edilmiştir.

İkamet: Araştırmanın katılımcılarının (n=252) %80 oranında il merkezinde, (n=63) %20 oranında ilçe merkezinde ikamet ettikleri belirlenmiştir. İl merkezinde ikamet edenlerin oranı, ilçe merkezinde ikamet edenlere göre daha fazladır.

Eğitim: Araştırmanın katılımcılarının lisans düzeyinde olanlarının (n=267) %84,80 oranında, yüksek lisans ve doktora düzeyinde olanlarının (n=48) %15,20 oranında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılım oranlarında lisans mezunu olanların, yüksek lisans ve doktora mezunlarına göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Gelir: Araştırmanın katılımcılarındaki gelir düzeyi orta olanların (n=119) %37,80 oranında, yüksek olanların (n=196) %62,20 oranında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılım oranlarında geliri yüksek düzeyde olanların, geliri orta düzeyde olanlara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Branş: Araştırmanın katılımcılarının branşları coğrafya (n=51) %16,20 oranında, kimya (n=64) %20,30 oranında, edebiyat (n=46) %14,60 oranında, matematik (n=40) %12,70 oranında, muhasebe (n=61) %19,40 oranında, meslek (n=53) %16,80 oranında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılım oranlarında en fazla kimya branşının, en az ise matematik branşındaki öğretmenlerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma, iki bölümden oluşan ölçek formu şeklinde düzenlenmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde “kişisel bilgiler”, ikinci bölümünde ise “ekonomi okuryazarlığı ölçeği” yer almaktadır. Birinci bölümde demografik durumları içeren 6 soru, ikinci bölümde ise lise öğretmenlerinin ekonomi okuryazarlıklarını içeren 33 ifade bulunmaktadır.

Bu çalışmada Gerek ve Kurt (2011) tarafından şekillendirilen, geçerlik ve güvenilirliği test edilen “Ekonomi Okuryazarlığı Ölçeği” uygulanmıştır. Ölçekte ekonomi okuryazarlık düzeyi, dört alt boyuta ayrılmaktadır. Bu boyutlar: (i) “Ekonomi bilgisi”, (ii) “Ekonomik akılcılık”, (iii) “Toplumsal ekonomik yansımalar”, (iv) “Bireysel ekonomik planlama”. Ölçek, “Kesinlikle katılmıyorum.” (1) ve “Kesinlikle katılıyorum.” (5) arasında değişen ve beşli Likert tarzında bir ölçektir. Ölçekte 1-5 arasındaki değerler ekonomi okuryazarlığının düzeylerini yansıtmaktadır ve bu değerler 5’e yaklaştıkça ekonomi okuryazarlık düzeylerinin yüksek oranlarda bulunduğunu göstermektedir. Ölçeğin uygulanma aşamasında yazarlardan ölçeğin kullanım izni alınmış ve ölçeğin yetişkinler için uygulanmasına karar verilmiştir.

Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik değeri Gerek ve Kurt (2011) tarafından $\alpha=0,93$ olarak hesaplanmasına karşın Şantaş ve Demirgil (2015) tarafından $\alpha=0,92$ olarak hesap edilmiştir. Alan yazında iç tutarlılık katsayısının $\alpha=.70$ ’in üzerinde olması “iyi” olarak kabul edilmektedir. Ayırt edici geçerlik tespiti yapıldığında 33 maddenin alt grup ile üst grubun birbirinden anlamlı düzeyde ayırt edildiği sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçların ölçeğin alan yazında önerilen ve kabul edilebilir aralıklara arasında olduğu tespit edilmiştir ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Veri Toplama Aracının Güvenirlik Analizi

Boyut ve Alt Boyutlar	İfade Sayısı	Cronbach Alpha Katsayısı
Ekonomi bilgisi	13	0,87
Ekonomik akılcılık	9	0,88
Toplumsal ekonomik yansımalar	8	0,84
Bireysel ekonomi planlama	3	0,83
Finansal okuryazarlık	33	0,92

Değişkenlerin normal dağılıma uyup uymadığı Shapiro-Wilk testi ile değerlendirilmiştir ve normal dağılıma uyan değişkenler ortalama ve standart sapma değerleri ile birlikte verilmiştir. İki grup arasındaki farkların analizinde “Bağımsız Örneklem t-Testi”, üç veya daha fazla grup arasındaki farklar için “Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)” testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler “Pearson Korelasyon Katsayısı” ile incelenmiştir. İstatistiksel analizler SPSS programında yapılmış ve anlamlılık düzeyi 0,05 alınmıştır.

Araştırma Etiği

Bu çalışma, etik kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar üzerinde herhangi bir etik ihlal barındıran uygulamada bulunulmamıştır. Kullanılan ölçek için yazarlardan izin alınmış, katılımcılar araştırmanın uygulama aşamasına gönüllü olarak katılmışlardır.

Bulgular

Araştırmaya katılan lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlıklarına ilişkin anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan analiz sonuçları aşağıda belirtilmektedir. Elde edilen bulgular tablolar halinde düzenlenmiş ve belli bir sıraya göre sunulmuştur.

1. Araştırmanın bu kısmında lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir ve Tablo 3’de gösterilmiştir. Bu tablo ile finansal okuryazarlığın alt boyutları arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Tablo 3: *Finansal okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*

		Ekonomi bilgisi	Ekonomik akılçılık	Toplumsal ekonomik yansımalar	Bireysel ekonomi planlama	Finansal okuryazarlık
Ekonomi bilgisi	r	1	,407**	,608**	,288**	,644**
	p		<0,001	<0,001	<0,001	<0,001
Ekonomik akılçılık	r		1	,592**	,414**	,493**
	p			<0,001	<0,001	<0,001
Toplumsal ekonomik yansımalar	r			1	,390**	,594**
	p				<0,001	<0,001
Bireysel ekonomi planlama	r				1	,421**
	p					<0,001
Finansal okuryazarlık	r					1
	p					

** $p < 0.01$, Pearson Korelasyon Analizi

Tablo 3’de görüldüğü üzere toplumsal ekonomik yansımalar ve ekonomi bilgisi arasında ($r=0.60$) ve ekonomik akılçılık arasında ($r=0.59$), bireysel ekonomi planlama ile toplumsal ekonomik yansımalar arasında ($r=0.39$), ekonomik akılçılık ($r=0.41$) ve ekonomi bilgisi ($r=0.28$) pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomi bilgisi, ekonomik akılçılık, toplumsal ekonomik yansımalar ve bireysel ekonomi planlama düzeyleri arasında aynı yönlü doğrusal ilişki mevcuttur.

2. Araştırmanın bu kısmında lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlık düzeyleri, a) cinsiyet, b) yaş, c) ikamet, d) eğitim, e) gelir, f) branş değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir? sorularına cevap aranmıştır. Elde edilen bulgular belli bir sırada aşağıda sunulmuştur.

a) Cinsiyete göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: *Cinsiyete göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi analizi*

	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Ekonomi bilgisi	Kadın	127	29,24	7,29	1,590	0,095
	Erkek	188	27,65	9,54	1,673	
Ekonomik akılçılık	Kadın	127	32,78	7,49	5,172	<0,001
	Erkek	188	27,13	10,65	5,524	
Toplumsal ekonomik yansımalar	Kadın	127	31,61	7,36	3,043	0,001
	Erkek	188	28,38	10,32	3,242	
Bireysel ekonomi planlama	Kadın	127	29,94	11,70	7,619	<0,001
	Erkek	188	20,13	10,86	7,510	
Finansal okuryazarlık	Kadın	127	124,76	24,05	1,654	0,079
	Erkek	188	119,01	33,88	1,764	

$p < 0,05$, Bağımsız Örneklem t-Testi

Kadın katılımcıların ekonomik akılcılık ($\bar{x} = 32,78$; $ss=7,49$), toplumsal ekonomik yansımalar ($\bar{x} = 31,61$; $ss=7,36$) ve bireysel ekonomi planlama ($\bar{x} = 29,94$; $ss=11,70$) düzeyi erkek katılımcılara ($20,13 < \bar{x} < 28,38$) kıyasla daha yüksektir. Kadın katılımcıların ekonomi bilgisi ($\bar{x} = 29,24$; $ss=7,29$) erkek katılımcılara ($\bar{x} = 27,65$, $ss=9,54$) kıyasla yakın düzeyde bulunmuştur. Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların ekonomik akılcılık, toplumsal ekonomik yansımalar, bireysel ekonomi planlama ve ekonomi bilgileri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$).

b) Yaşa göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Yaşa göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin tek yönlü varyans analizi

		KT	sd	OK	F	p	Fark
Ekonomi bilgisi	Gruplar Arası	359	2	179,519			
	Grup İçi	23546,5	312	75,47	2,379	0,094	
	Toplam	23905,5	314				
Ekonomik akılcılık	Gruplar Arası	246	2	123,001			
	Grup İçi	30444,2	312	97,577	1,261	0,285	
	Toplam	30690,2	314				
Toplumsal ekonomik yansımalar	Gruplar Arası	384,2	2	192,102			
	Grup İçi	27149,7	312	87,018	2,208	0,112	
	Toplam	27533,9	314				
Bireysel ekonomi planlama	Gruplar Arası	181	2	90,485			
	Grup İçi	46436,9	312	148,836	0,608	0,545	
	Toplam	46617,9	314				
Finansal okuryazarlık	Gruplar Arası	41181,1	2	20590,54			41-50 yaş >
	Grup İçi	248822,2	312	797,507	25,819	<0,001	20-30 yaş, 31-40 yaş
	Toplam	290003,3	314				

$p < 0,05$, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların finansal okur yazarlık düzeyleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). 41-50 yaş grubunda olan katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyleri 20-30 veya 31-40 yaş grubunda olan katılımcılara kıyasla daha yüksektir. Diğer ölçek puanları ise katılımcıların yaşlarına göre farklılık göstermemektedir ($p > 0,05$).

c) İkamete göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi sonuçları Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6: İkamete göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi analizi

	İkamet	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Ekonomi bilgisi	İl	252	28,27	8,79	-,800	0,905
	İlçe	63	28,41	8,52	-,780	
Ekonomik akılcılık	İl	252	29,30	9,92	-2,065	0,699
	İlçe	63	29,84	9,83	-2,001	
Toplumsal ekonomik yansımalar	İl	252	29,39	9,36	-2,600	0,261
	İlçe	63	30,87	9,36	-2,509	
Bireysel ekonomi planlama	İl	252	23,93	12,09	-2,597	0,663
	İlçe	63	24,68	12,62	-2,645	
Finansal okuryazarlık	İl	252	122,10	30,01	1,018	0,365
	İlçe	63	118,22	31,93	1,007	

$p < 0,05$, Bağımsız Örneklem t-Testi

Katılımcıların ikamete göre il bazında ekonomi bilgisi ($\bar{x}$ =28,27; ss=8,79), ekonomik akılcılık ($\bar{x}$ =29,30; ss=9,92), toplumsal ekonomik yansımalar ($\bar{x}$ =29,39; ss=9,36), bireysel ekonomi planlama ($\bar{x}$ =23,93; ss=12,09) ve ilçe bazında ise ekonomi bilgisi ($\bar{x}$ =28,41; ss=8,52), ekonomik akılcılık ($\bar{x}$ =29,84; ss=9,83), toplumsal ekonomik yansımalar ($\bar{x}$ =30,87; ss=9,36), bireysel ekonomi planlama ($\bar{x}$ =24,68; ss=12,62) olarak bulunmuştur. Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların finansal okuryazarlıkları ikamete göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

d) Eğitime göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Eğitime göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi analizi

	Eğitim düzeyi	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Ekonomi bilgisi	Lisans	267	28,44	8,60	,437	0,494
	Yüksek lisans/Doktora	48	27,50	9,42	,445	
Ekonomik akılcılık	Lisans	267	29,43	9,89	,774	0,916
	Yüksek lisans/Doktora	48	29,27	9,95	,856	
Toplumsal ekonomik yansımalar	Lisans	267	29,78	9,34	,123	0,677
	Yüksek lisans/Doktora	48	29,17	9,59	,124	
Bireysel ekonomi planlama	Lisans	267	23,94	12,13	3,320	0,625
	Yüksek lisans/Doktora	48	24,88	12,57	3,815	
Finansal okuryazarlık	Lisans	267	121,77	30,53	-,496	0,545
	Yüksek lisans/Doktora	48	118,88	29,81	-,498	

$p<0,05$, Bağımsız Örneklem t-Testi

Katılımcıların lisans eğitimine göre ekonomi bilgisi ($\bar{x}$ =28,44; ss=8,60), ekonomik akılcılık ($\bar{x}$ =29,43; ss=9,89), toplumsal ekonomik yansımalar ($\bar{x}$ =29,78; ss=9,34), bireysel ekonomi planlama ($\bar{x}$ =23,94; ss=12,13) ve yüksek lisans/doktora eğitimi ise ekonomi bilgisi ($\bar{x}$ =27,50; ss=9,42), ekonomik akılcılık ($\bar{x}$ =29,27; ss=9,95), toplumsal ekonomik yansımalar ($\bar{x}$ =29,17; ss=9,59), bireysel ekonomi planlama ($\bar{x}$ =24,88; ss=12,57) olarak bulunmuştur. Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların finansal okuryazarlıkları eğitime göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

e) Gelire göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Gelire göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin t-testi analizi

	Gelir düzeyi	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Ekonomi bilgisi	Orta	119	27,79	9,31	,685	0,436
	Yüksek	196	28,60	8,36	,643	
Ekonomik akılcılık	Orta	119	27,94	10,61	,105	0,047
	Yüksek	196	30,30	9,33	,105	
Toplumsal ekonomik yansımalar	Orta	119	27,94	10,11	,417	0,013
	Yüksek	196	30,74	8,74	,409	
Bireysel ekonomi planlama	Orta	119	21,82	11,51	-,489	0,009
	Yüksek	196	25,46	12,40	-,477	
Finansal okuryazarlık	Orta	119	123,56	31,19	,607	0,310
	Yüksek	196	119,97	29,90	,617	

$p<0,05$, Bağımsız Örneklem t-Testi

Katılımcıların yüksek gelir düzeyine göre ekonomik akılcılık ($\bar{x}$ =30,30; ss=9,33), toplumsal ekonomik yansımalar ($\bar{x}$ =30,74; ss=8,74), bireysel ekonomi planlama ($\bar{x}$ =25,46; ss=12,40) ve orta düzey gelire

göre ekonomik akılcılık ($\bar{x} = 27,94$; $ss=10,61$), toplumsal ekonomik yansımalar ($\bar{x} = 27,94$; $ss=10,11$), bireysel ekonomi planlama ($\bar{x} = 21,82$; $ss=11,51$) düzeylerine kıyasla daha yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Ekonomi bilgisi orta düzey geliri olanlar ($\bar{x} = 27,79$; $ss=9,31$) ile yüksek olanlar ($\bar{x} = 28,60$; $ss=8,36$) olarak bulunmuştur. Bu ölçek puanları ise gelir düzeyine göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

f) Branşa göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Branşa göre lise öğretmenlerinin finansal okuryazarlığına ilişkin tek yönlü varyans analizi

		KT	sd	OK	F	p	Fark
Ekonomi bilgisi	Gruplar Arası	2470,42	5	494,085	7,123	<0,001	Coğrafya, Edebiyat, Matematik, Meslek, Muhasebe> Kimya
	Grup İçi	21435,12	309	69,369			
	Toplam	23905,54	314				
Ekonomik akılcılık	Gruplar Arası	783,23	5	156,645	1,618	0,155	
	Grup İçi	29906,94	309	96,786			
	Toplam	30690,17	314				
Toplumsal ekonomik yansımalar	Gruplar Arası	1048,42	5	209,684	2,446	0,051	
	Grup İçi	26485,47	309	85,713			
	Toplam	27533,89	314				
Bireysel ekonomi planlama	Gruplar Arası	1091,49	5	218,299	1,482	0,195	
	Grup İçi	45526,36	309	147,335			
	Toplam	46617,85	314				
Finansal okuryazarlık	Gruplar Arası	18357,63	5	3671,525	4,176	<0,001	Matematik, Meslek> Kimya
	Grup İçi	271645,70	309	879,112			
	Toplam	290003,32	314				

$p<0,05$, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların ekonomi bilgisi ve finansal okuryazarlık düzeyleri branşlarına göre farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Coğrafya, edebiyat, matematik, meslek veya muhasebe branşına sahip olan katılımcıların ekonomi bilgisi kimya branşına sahip olan katılımcılara kıyasla daha yüksektir. Matematik veya meslek branşına sahip olan katılımcıların finansal okuryazarlıkları kimya branşına sahip olan katılımcılara kıyasla daha yüksektir.

Sonuç

Lise öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre finansal okuryazarlıkları incelendiğinde; kadın öğretmenlerin finansal okuryazarlıkları, erkek öğretmenlerin finansal okuryazarlıklarından daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç bazı araştırmacılarının bulgularıyla örtüşmekte olup (Wagland ve Taylor, 2009; Homan, 2015, Elmas ve Yılmaz, 2016), bazı araştırmacıların bulgularına göre ise farklılaşmaktadır (Chen ve Volpe, 1998; Worthington, 2006; Krizek ve Hradil 2012; Ergün vd., 2014; Kılıç ve vd., 2015; Barış, 2016, Tuna ve Ulu, 2016).

Araştırmada yaş değişkeni incelendiğinde; lise öğretmenlerin yaşlarına göre finansal okuryazarlık düzeylerinin değiştiği belirlenmiştir. Öğretmenlerin yaş ortalamaları yükseldikçe finansal okuryazarlık düzeyleri de yükselmektedir. Bu sonuçlar, bazı araştırmalarda belirtilmiştir (Chen ve Volpe, 1998; Worthington, 2006; Ansong ve Gyansore, 2012; Tuna ve Ulu, 2016). Bu durum aynı zamanda bireylerin yaşları ilerledikçe tecrübelerinin artması, gelir düzeylerinin yükselmesine bağlı olarak satın alma güçlerinin de artmasıyla açıklanabilir.

Araştırmaya katılan lise öğretmenlerinin eğitim düzeylerinin finansal okuryazarlığa etkisi incelendiğinde; eğitim düzeyleri arasında farklılık tespit edilememiştir. Aynı sonuçlar, lise öğretmenlerinin yerleşim yerlerine göre de geçerli bulunmuştur. Başka bir deyişle, lise öğretmenlerinin ikametleri, finansal okuryazarlıklarını etkilememektedir.

Araştırma kapsamında yer alan lise öğretmenlerinin branşlarına göre değerlendirme yapıldığında; ekonomi bilgisi ve finansal okuryazarlık düzeylerinin branşlarına göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Coğrafya, edebiyat, matematik, meslek veya muhasebe branşına sahip olan katılımcıların ekonomi bilgisi düzeyleri kimya branşına sahip olan katılımcılara kıyasla daha yüksektir. Matematik veya meslek branşına sahip olan katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyleri kimya branşına sahip olan katılımcılara kıyasla daha yüksektir. Bu durum, mesleki yeterlilik ve bireysel ilgi alanları ile ilişkilendirilebilir.

Araştırmaya katılan lise öğretmenlerinin ekonomik akılcılık, toplumsal ekonomik yansımalar ve bireysel ekonomi planlama düzeyleri gelir düzeylerine göre farklılık göstermiştir ve yüksek gelir düzeyindeki lise öğretmenlerinin orta gelir düzeyindeki öğretmenlere kıyasla finansal okuryazarlıklarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, daha önce yapılan bir araştırma sonucundan farklıyken (Homan, 2015), bazı araştırma sonuçlarında ise benzerlik bulunmuştur (Worthington, 2006; Ergün ve vd., 2014). Ayrıca, bu sonuçlar öğretmenlerin düzenli gelir elde etmeleri ve bireysel bütçeleme davranışını gelirlerine göre düzenlemeleri ile açıklanabilir.

Lise öğretmenlerinin ekonomi bilgisi, ekonomik akılcılık, toplumsal ekonomik yansımalar ve bireysel ekonomi planlama düzeyleri arttıkça finansal okuryazarlık düzeylerinin arttığı belirlenmiştir. Alan yazında yapılan çalışmalarda bu kanıyı güçlendirmektedir (Öztürk ve Demir, 2015; Korkmaz, 2016). Bu bağlamda, öğretmenlerin finansal okuryazarlıkları ile ilgili yapılan çalışma sayısının artırılması önerilebilir. Küresel dünyanın gereklerine uygun olarak, temel bir yaşam becerisi olarak nitelendirilen finansal okuryazarlığa yönelik öğretmenlere eğitimler verilebilir, birtakım etkinlikler gerçekleştirilebilir. Çeşitli kurum, kuruluşların yanı sıra sivil toplum kuruluşları ile iş birliğine gidilerek, çeşitli tür ve seviyelerde eğitim programları düzenlenebilir.

Kaynakça

- Alkaya, A. ve Yağlı, İ. (2015). Finansal okuryazarlık-f finansal Bilgi, davranış ve tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 585-599.
- Ansong, A. and Gyansare, M. A. (2012). Determinants of University working-students' financial literacy at the University of Cape Coast, Ghana. *International Journal of Business and Management*. 7(9), 126-133.
- Barış, S. (2016). Finansal okuryazarlık ve bütçeleme davranışı: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(2), 13-38.
- Barmaki, N. (2015). *Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Hacettepe Üniversitesi örneği*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biçer, E. B. and Altan, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık ile ilgili tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık. 20(4), 1501-1517.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. U., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A.

- Chen, H. and Volpe, R. P. (1998). An analysis of personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
- Coşkun, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal davranış ve tutumlarının belirlenmesi: Finansal okuryazarlık algıları üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(7), 2247-2258.
- Cude, B., Lyons, A.C. and Lawrence, F.C. (2006). College students and financial literacy: What they know and what we need to learn. *Proceedings of the Eastern Family Economics and Resource Management Association*, 102-109.
- Çam, A. V. ve Barut, A. (2015). Finansal okuryazarlık düzeyi ve davranışları: Gümüşhane Üniversitesi önlisans öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 63-72.
- Elmas, B. ve Yılmaz, H. (2016). Finansal okuryazarlık: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir çalışma. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 115-140.
- Ergün, B., Şahin, A. ve Ergin, E. (2014). Finansal okuryazarlık: İşletme bölümü öğrencileri üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 847-864.
- Fatoki, O. (2014). The financial literacy of non-business university students in South Africa. *International Journal of Education and Science*, 7(2), 261-267.
- Fettahoğlu, S. (2015, Temmuz). Hane halkının finans eğitimi ve finansal okuryazarlık düzeyleri üzerine Kocaeli’nde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 101-115.
- Finansal Okuryazarlık ve Erişim Derneği (FODER). (2017). <https://www.paradurumu.com/butce/foder-ve-visaturkiyenin-finansal-okuryazarlik-haritasini-cikardi-haberi-3629> bağlantı adresinden 03.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Gerek, S. ve Kurt, A. A. (2011). Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 59-73.
- Gökmen, H. (2012). *Finansal okuryazarlık*. İstanbul: Hiperlink.
- Gutnu, M. M. ve Cihangir, M. (2015). Finansal okuryazarlık: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi personeli üzerinde bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(10), 415-424.
- Hilgert, M. A. and Hogarth, J. M. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behaviour. *Federal Reserve Bulletin*. 89. 309-322.
- Homan, H. S. (2015). *Comparative study of student financial literacy and its demographic factor*. First International Conference on Economics and Banking (ICEB-15), Atlantis Press. 106-111. https://www.teb.com.tr/upload/PDF/aile%20akademisi%20erisim%20endeksi%20raporu/foe_endeks_rapor_2013.pdf bağlantı adresinden 05.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Mandell, L. (2006, Ağustos). Financial Literacy: If It’s so Important, Why Isn’t it Improving? *Networks Financial Institute Policy Brief*. Page 11.
- Kaderli, Y., Gümüş, U.T. ve Danışman, E. (2016). Finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Türk Silahlı Kuvvetleri emekli personeli üzerinde bir araştırma. *Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi*, 5(5), 52-70.

- Kılıç, Y., Ata, H.A. ve Seyrek, İ. H. (2015). Finansal okuryazarlık: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 22, 129-150.
- Korkmaz, S.S. (2016). *Finansal tüketicilerin finansal okuryazarlık tutum ve davranış düzeylerinin ölçülmesi: Giresun ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Krizek, T. J. and Hradil, I. (2012). Standart in financial literacy for university students: Methodology and empirical evidence. *International Journal of Business and Social Research*, 2(7), 21-32.
- Lusardi, A. (2008). Financial literacy: An essential tool for informed consumer choice? *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No. 14084, 1-30.
- Lusardi, A., Mitchell, O. S. and Curto, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 358-380.
- Mercan, N., Oyur, E., Altınay, A. ve Aksanyar, Y. (2012). Ekonomi okuryazarlığına yönelik ampirik bir araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 109-118.
- Nicolini, G., Cude, B.J. and Chatterjee, S. (2013). Financial literacy: A comparative study across four countries. *International Journal of Consumer Studies*, 37(6), 689-705.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2016). <https://tedmem.org/memnotlari/degerlendirme/temel-bir-yasam-becerisi-finansal-okuryazarlikbaglantı> adresinden 05.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020). *Launch of the OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. 5 Mart 2022 tarihinde <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adultfinancial-literacy-presentations.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2012). *PISA 2012 results: Students and money: Financial literacy skills for the 21st century (Volume VI)*. PISA, OECD Publishing.
- Özdemir, A., Temizel, F., Sönmez, H. ve Er, F. (2015). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlığı: Anadolu Üniversitesi Türkiye için bir vaka çalışması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), s.97.
- Öztürk, E. ve Demir, Y. (2015, Ekim). Finansal okuryazarlık ve para yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi akademik personel üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. s.113.
- Remund, D.L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44(2), s. 279
- Rodrigues, C.S., Vievira, F.D., Amaral, A. and Martins, F.V. (2012). Financial Literacy of University Students. <http://hdl.handle.net/1822/21813>.
- Sermaye Piyasası Kurulu (2012). <https://www.spk.gov.tr/Duyuru/Dosya/20121116/0> bağlantı adresinden 04.03.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Sermaye Piyasası Kurulu (2014). <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/1076> bağlantı adresinden 05.03.2022 tarihinde erişilmiştir.

Şantaş, F. ve Demirgil, B. (2015). Ekonomi okuryazarlığı düzeyinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 48, 46-60.

Temizel, F. (2010). *Mavi yakalılarda finansal okuryazarlık*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

Tuna, G. ve Ulu, M.O. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: İşletme bölümü öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16, 128-141.

Türkiye Ekonomi Bankası (2016). www.teb.com.tr adresinden alınmıştır. PDF/upload/aile%20akademisi%20erisim%20endeksi%20raporu/2016_finansal_okuryazarlik_ve_endeksi_raporu.pdf bağlantı adresinden 02.03.2022 tarihinde erişilmiştir.

Wagland, S.P. and Taylor, S. (2009). When it comes to financial literacy, is gender really in issue? *Australasian Accounting Business and Finance Journal*,3(1), 13-25.

Worthington, A.C. (2006). Predicting financial literacy in Australia. *Financial Services Review*, 15(1), 59-79.

12 Eylül 1980 Darbesinin Sinema Üzerinden Toplumsal Yansımaları

Vahit ÖZDEMİR
vahitozdemir@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5658-6387

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 17.03.2022

Kabul Tarihi: 11.04.2022

Atf Bilgisi

Özdemir, V. (2022). 12 Eylül 1980 Darbesinin Sinema Üzerinden Toplumsal Yansımaları, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 66-81

ÖZ

Ülkemizde ve dünyada silahlı kuvvetler tarafından gerçekleştirilen darbelere baktığımız da darbenin gerçekleştiği ülkeler açısından çok da olumlu sonuçlar doğurmadığı görülmektedir. En önemli olumsuz sonucu ülke demokrasilerine verdiği zarardır. Sonraki aşamada ise darbelerin toplumsal ve bireysel olarak oluşturduğu zararlarıdır. Bu olumsuzluklar çerçevesinde bakıldığında araştırmamızın temelinde olan ‘sinema’ nerede konumlanmaktadır? İlk olarak sinema kendi oluşturduğu dil sayesinde önemli bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sinema bir iletişim aracı olması yanında toplumun yaşadıklarına ayna tutarak toplumsal meseleleri eleştirme, ortaya çıkartma ve geleceğe taşıma özelliği de bulunmaktadır. Geçmişten günümüze Türkiye’de gerçekleşen darbeler toplumun her alanını etkilediği gibi Türk Sinemasını da olumsuz etkilemiştir. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen sinema sanatı, yapılan filmler sayesinde hem dönemin siyasal, ekonomik, toplumsal ve bireysel alanlarında bilgi almamıza hem de eleştirel bir bakış açısı kazanmamıza aracılık etmiştir. Bu çalışmanın temel meselesi 1980 darbesinin toplumsal yansımalarına sinema penceresinden bakmaktır. Bu çerçevede ilk önce darbeyi hazırlayan sebeplere bakılarak daha sonra darbenin sinemamıza etkilerine değinilmiştir. Son olarak dönemi konu alan ‘Eve Dönüş’ ve ‘Zincirbozan’ filmlerinin analizi gerçekleştirilerek darbenin ortaya çıkardığı sonuçların toplumsal yansımalarına bakılmıştır. **Anahtar kelimeler:** 80 Darbesi, Sinema, Türk Sineması, Toplum.

Social Reflections of 1980 Coup on Cinema

ABSTRACT

When we look at the coups carried out by the armed forces in our country and in the world, it is seen that the coup does not produce positive results in terms of the countries where the coup took place. The most important negative result is the damage to the countries’ democracies. The other results of the coups are the social and individual damages. When we look at these negative aspects, where is the "cinema", which is the basis of our research, located? First of all, cinema emerges as an important communication tool thanks to the language it has created. In addition to being a communication tool, cinema also has the feature of criticizing, revealing and carrying to the future social issues by mirroring the experiences of the society. The coups that took place in Turkey from past to present have negatively affected Turkish Cinema as well as every aspect of society. However, despite all the negativities, the art of cinema, thanks to the films made, mediated the society both to obtain information in the political, economic, social and individual fields of the period and to gain a critical perspective. The main issue of this study is to look at the social reflections of the 1980 coup from the perspective of cinema. In this framework, first the reasons for the coup will be mentioned, then the effects of the coup on our cinema will be mentioned, and the social reflections of the results of the coup will be examined by analyzing the films of ‘Eve Dönüş’ and ‘Zincirbozan’, which are about the period.

Keywords: 80 Coup, Cinema, Turkish Cinema, Society

Giriş

Dünyada ve Türkiye’de bugüne kadar gerçekleşmiş olan darbelerin ortak özelliği müdahale sonrasında toplumdaki bütün sivil kurum ve kuruluşların tüm faaliyetlerine son verilmesidir. Bu bağlamda 12 Eylül 1980 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren’in önderliğinde ordu ülkenin idaresine el koyarak hükümet, meclis ve birçok sendikayı feshetmiştir. Tabii ki bu süreç bir anda gerçekleşen bir durum değildir. Darbenin gerçekleşmesi sürecine kadar ülke istikrarını ve huzurunu bozan birçok kriz, kargaşa ve sonu gelmeyen problemler meydana çıkmıştır. Aslında darbenin gerçekleşme süreci 1970’li yılların başlarına kadar gitmektedir. Son on yıllık süreçte birçok ekonomik kriz, siyasal istikrarsızlık ve toplum içerisinde aşırı siyasi kutuplaşmalar yaşanmıştır. Buda ülkeyi içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Darbenin sebeplerini üç ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi zayıf koalisyon hükümetlerinin ülkeyi idare edememesi yani siyasal istikrarsızlıklar, ikincisi mali krizlerin

atlatılmaması ve son olarak da sağ ve sol grupların sokak çatışmaları ve suikastlar düzenleyerek toplum huzurunu bozmuş olmasıdır.

80 Darbesi çeşitli sebepler sonucunda gerçekleştirildikten sonra kültürel, ekonomik ve sosyal alanda toplum üzerinde birçok alanda olumsuz etkileri olmuştur. Bu olumsuz durumdan etkilenen sektörlerden biride sinema sektörüdür. 1980 askeri müdahalesinden önceki süreçte de Türk sineması kendi içindeki birçok problem ile mücadele etmekteydi. Müdahaleden sonraki süreçte de özellikle sansür meselesinin gündeme gelmesi Türk sinemasında toplumsal meselelerin işlenememesine neden olmuştur. Darbe sonrasında birçok film idare açısından uygunsuz bulunarak gösterimine izin verilmemiştir. Bu çalışmanın “1980 Sonrası Türk Sineması” kısmında bu problemlere değinilecektir. Fakat çalışmanın asıl amacı geçmişi günümüze taşıma özelliği olan sinema sanatının o dönem gerçekleşen olayları nasıl gördüğü ve nasıl yansıttığını incelemektir. Bu kapsamda ilk olarak darbenin gerçekleşme sebeplerine değindikten sonra darbe sürecinde Türk Sinemasının konumuna bakılacaktır. Son olarak da Türk Sinemasının darbeye nasıl baktığını ve darbenin toplumsal yansımalarının filmler aracılığı ile nasıl işlendiğine film analizleri yapılarak incelenecektir. Süreci daha iyi anlayabilmek adına ilk olarak darbeyi hazırlayan nedenlere bakmakta fayda olacaktır.

Siyasi İstikrarsızlıklar

1980 Darbesi gerçekleştiğinde iktidarda Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) hükümeti vardı. Darbenin sebeplerinden bir tanesi de dönemin hükümetinin ülkenin problemlerine çözüm bulamamasıdır. O dönemde Adalet Partisi, dönemin en önemli problemlerinden olan iç savaş aşamasına yaklaşan sağ-sol çatışmalarına ve ayrılıkçı Kürt hareketine karşı bir önlem alamamakla suçlanmaktadır. Bunun yanında yüzde yüzün üzerinde seyreden enflasyonda AP'nin başarısızlığı olarak sayılmaktaydı. AP hükümetinden önce iktidar olan Cumhuriyet Halk Partisi lideri Bülent Ecevit' de aynı başarısızlıklar nedeniyle eleştirilmiştir. Aslında askerler darbe öncesi hedeflerinden bir tanesi de AP ve CHP birleşmesiyle oluşacak güçlü bir hükümet kurulmasıydı. Ancak askerden gelen ikazlara karşın bu adı geçen iki parti arasında bir koalisyona oluşturulamamıştır (Karpaz, 2015).

Bu bağlamda bakıldığında siyasi istikrarsızlıkların 1970'li yılların başına dayandığı görülmektedir. 1973-1980 yılları arasında ülkeyi zayıf koalisyonlar idare etmiştir. Büyük ve güçlü bir iktidarın oluşması sadece AP ve CHP arasında yapılabilecek bir koalisyona bağlıydı. Fakat bu iki parti ortak hareket etmeyi başaramamışlar ve aşırı uç gruplara imtiyaz sağladıkları için siyasi sistem giderek içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Dönemin siyasi partilerinin kutuplaşmasının iki ana sebebi vardır. Birincisi ideolojik etkenler, ikincisi ise liderler arasındaki kişisel anlaşmazlıklardır. Bunun yanında partilerin koalisyon yapmamalarının bir sebebi de kendilerinin bir sonraki seçimde tek başlarına iktidar olabilecekleri düşüncesidir. Koalisyonların bir sonraki seçimde kendilerine zarar vermesinden korkmaktadırlar. Bu yaşananların üzerine, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 1980 yılında görev süresi dolması nedeniyle mecliste cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır fakat 100 tur oylamadan sonra yeni cumhurbaşkanını seçemeyen partiler olumsuz imajlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Ülke si setinde gerçekleşen bu olaylar sonucunda hiçbir hükümetin ülkedeki siyasi şiddeti ve ekonomik bunalımı engelleyebilecek güçte olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu da ülkeyi yavaş yavaş darbe sürecine taşımıştır (Zürcher 2009).

Darbe sürecini hızlandıran bir siyasi nedende Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi'nin faaliyetleriydi. MSP'nin İslam'ın temel ilkelerine dönerek ülkeyi yönetme isteği ülkenin çeşitli bölgelerinde karşılık bulmuştur. Ordu bu gelişmeleri takip etmekteydi. MSP'nin Konya'da düzenlemiş olduğu miting, orduyu harekete geçmeye iten en önemli sebeplerden biri olmuştur. Çünkü mitingde, MSP'nin İslamcı politikalarının sonucu olarak, halkın belli bir kesiminin şeriat ile yönetilmek istediği düşüncesinin zirveye çıktığı görülmektedir (Karpaz, 2015).

Sağ – Sol Çatışmaları

1970'li yılların sonlarına doğru sağ sol çatışmaları ülke için büyük bir problem haline gelmişti. Solda ve sağda aşırı gruplar ve dinci radikal gruplar mahallelere, üniversitelere hâkim olabilmek için sürekli

çatışıyorlardı. Bu döneme bakıldığında bir taraftan liseden mezun olan gençlerin çok azının üniversiteye gidebiliyor olması, bir taraftan da mali krizler yüzünden insanların sıkıntılı günler geçiriyor olması gençleri gelecek kaygısı yaşamasına neden oluyordu. Bunun sonucunda gençler bu tür gruplara kolayca dâhil olabiliyorlardı. Siyasi şiddet sonucunda hayatını kaybeden kişilerin sayısı her geçen gün artmaktaydı. 1977 yılında 293 olan cinayet sayısı, iki yıl sonra 1200 ile 1500 arasına yükselmiştir (Zürcher 2009).

O dönemin idarecileri toplumsal düzeni sağlamak konusunda çokta başarılı gözüküyorlardı. Çatışan gruplar mahalleleri hâkimiyetlerine alıp kurtarılmış bölge ilan ediyorlardı. Kurtarılmış bölgeye en önemli örnek Fatsa ilçesiydi. Bu ilçede solcu belediye başkanı ve etrafındakiler devlet otoritesini reddederek bağımsız bir Sovyet Cumhuriyeti ilan etmiştir. Sonra buraya gönderilen asker sayesinde bu girişimden vazgeçmişlerdir (Dodd: 1983).

1979 ve 1980 yıllarında şiddetin boyutu değişim göstermiştir. Yapılan şiddet sağ sol grupların birbirine uyguladığı şiddetin dışında, tanınmış kişilerin suikastlar sonucunda infaz edilmesi şekline dönmüştür. 1980 Mayıs'ında MHP'nin Genel Başkan Yardımcısı öldürüldü, bunun ardından temmuz ayında eski başbakan Nihat Erim'in ve DİSK eski başkanı Kemal Türker'in öldürülmeleri izledi. İç çatışmaların ve infazların zirve yaptığı bu dönemde ülkede sıkıyönetimin ilan edilmiş olmasına rağmen, ordu problemlerle uğraşmak adına tam yetkiden yoksun olduğu düşüncesindeydi ve bu konuda da mevcut hükümeti sürekli baskı altına almaktaydı (Zürcher 2009).

Ülkede yaşanan bu ideolojik çatışmalar bir aşamadan sonra sokak savaşlarına hatta son noktada ülkeyi bir iç savaşa götürebilecek bir aşamaya gelmiştir. Polis bir noktadan sonra çaresiz kalmaktaydı asker ise sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen bir türlü çatışmaları sonlandıramıyor ve sürekli hükümetten yetki talep ediyordu. Hükümet ve siyasi partiler ise kendi iç çekişmeleri içindeydiler. Neticede ülkenin içinde bulunduğu bu çatışma ortamı sebebiyle halk sokağa çıkmaktan korkmaktaydı, vatandaşların can ve mal güvenliği yoktu ve ülke genelinde önemli ölçüde huzursuzluk hâkimdi, işte bu olumsuz durum, askerin sivil idareye el koyarak darbe yapmasının önemli bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik Krizler

Siyasi istikrarsızlıklar ve sağ-sol çatışmalarının dışında darbeyi hazırlayan sebeplerden bir tanesi de ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik durumdur. O dönemde ülkenin sanayisi dış girdiler sayesinde ayakta duruyordu, bu nedenle ülke ekonomisi dövize bağımlıydı. Devamlı olarak dış ödemeler dengesi açığı oluşuyordu. Bu nedenlere bağlı olarak ülke ekonomisi tehlikelere açık bir hala geliyor ufak bir dengesizlikte büyük ekonomik krizlerle karşılaşılıyordu. 1973-1974 dünyadaki petrol bunalımı uluslararası piyasada petrol fiyatlarını dört misline çıkarmıştı. Enerji ihtiyacının büyük bir kısmını petrolden sağlayan Türkiye için bu önemli bir kriz oluşturmuştu. 1979-1980 yıllarına gelindiğinde ikinci bir petrol krizinin ortaya çıkması ile birlikte, Türkiye'nin döviz gelirlerinin üçte ikisi, bu petrol faturalarının ödenmesi için harcandı. Dünya'daki kriz nedeni ile Avrupa pazarı da daralınca Türk ürünlerinin Avrupa'ya satışını da oldukça azaltmıştır (Zürcher, 2009).

Türkiye'nin Merkez Bankası'ndaki döviz rezervleri ve Almanya'daki Türk işçilerinin döviz kaynakları kullanılarak bir süre daha ekonomik büyüme sağlansa da, 1974 yılından sonra Avrupa'daki Türk işçilerinin ekonomik anlamda durumlarının kötüleşmesi ve Türkiye'deki siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle ülkeye olan güvenin azalması, Avrupa'dan gelen döviz kaynağının kesilmesine neden olmuştur. Bu durumda ülke ekonomisini olumsuz anlamda etkilemiştir. Bunun yanında 1974'deki Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ülkeye getirdiği maliyette söz konusuydu. Bu olumsuz ekonomik durum karşısında dönemin Milliyetçi Cephe koalisyon hükümetleri bu problemleri, kısa vadeli dövizle borçlanarak ve para basarak gidermeye çalışmışlardır. Buda ülkeyi ekonomik anlamda daha da sıkıntıya sokmuştur. Elektrik ve Petrol gittikçe kıtlasmaya başlamıştır ve 1979 yılında kış ortasında beş saate varan elektrik kesintileri yaşanmıştır. 1970'lerin başlarında yüzde 20 olan enflasyon, 1979 yılına gelindiğinde yüzde 90'ların üzerine çıkmıştır. Sonuç olarak sanayi ve ekonomide dışa bağımlı olmak halkın alım gücünü de azaltarak vatandaşın ekonomik anlamda büyük krizler yaşamasına neden

olmuştur. Bu olumsuz ekonomik problemler 80 darbesinin gerçekleşmesinin önemli bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır (Zürcher, 2009).

Darbe Sonrası Süreç

Türk silahlı kuvvetleri ülkenin idaresine el koyduğunu, 12 Eylül 1980 sabahı 04:30'da okuduğu bir bildiri sayesinde ilan etmiştir. Gerekçe olarak da genel itibarı ile devletin organlarının işlemediği ve sonuç olarak görevlerini yerine getiremediği varsayımını ortaya atıyordu. Ayrıca bildiri ilk olarak, meclisin dağıtıldığını, hükümetin ve bakanlar kurulunun görevlerine son verildiğini, milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırıldığını ifade ediyordu. Ardından bütün siyasi partiler, işçi sendika konfederasyonları olan sosyalist DİSK ve sağcı-milliyetçi MİSK kapatıldı. Siyasi parti liderleri tutuklandı ve ülke genelinde yurt dışına çıkışlar yasaklanarak olağanüstü hal ilan edildi. Ülkenin tüm idaresi Kenan Evren'in başkanlığında kurulan, tüm üyelerinin askerlerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nin elinde toplandı. Tüm ülkedeki belediye başkanları ve belediye meclisleri azledildi ve yerel yönetimler sıkıyönetim komutanlıklarına devredildi (Zürcher, 2009).

Darbe sonrasında Süleyman Demirel döneminde uygulanan ekonomik politika aynen kabul edilmiştir. Demirel hükümetini 1980 başında uygulamaya çalıştığı politika, Uluslararası Para Fonu tarafından da savunulan ve ülkenin acil ihtiyacı olan kredilerin verilmesi için çeşitli yaptırımları olan bir ekonomik paketin kabul edilmesidir. Bu paket tamamen serbest piyasa ekonomisine geçişi ifade ediyordu. Alınan krediler karşısında belirlenen yaptırımlar, büyüme hızının yavaşlatılması, vergi sisteminin tekrardan yapılanması, TL'nin değerinin düşürülmesi ve yeni bir yabancı sermaye politikası oluşturulmasıdır. Darbeden sonra kurulan askeri idare de bu ekonomik politikayı aynen sürdürmeye devam etmiştir (Karpaz, 2015).

1980 Darbesi'yle birlikte şiddet olaylarının son bulması ve ekonomide kısmen iyileşme olması nedeniyle vatandaşlar, ilk dönemde darbeyi olumlu karşılamış olsalar da, kitlesel tutuklamalar, yargılamalar ve hukuksuzluklar sebebiyle ağır bir bedel ödemek durumunda bırakıldılar (Findley, 2012). Askeri müdahalenin sonrasında gözaltına alınan kişi sayısı 650.000'dir, açılan davalarla sonucunda 230.000 kişi çeşitli suçlamalarla askeri mahkemelerde yargılandı. Bunlardan 517'sine idam cezası verildi ve 15'i infaz gerçekleştirildi. 151.683.000 kişi fişlendi, 30.000 kişi ülkeyi terk etti, 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, 300 kişinin neden öldüğü belirlenemedi, 800 kişi kayboldu, 23.667 sivil toplum kuruluşu ve örgüt faaliyetlerine son verildi, 9400 memur, 3947 akademisyen ve 47 hakim istekleri dışında emekliliğe ayrıldı; 1984 yılında 1200 askeri personel ordudan uzaklaştırıldı (Ünsaldı, 2008).

1980 darbesi haksız yargılamalar ve tutukluların maruz kaldığı işkenceler nedeniyle çok eleştirilmiştir. Darbenin kendisinin demokrasiye vurulan bir pranga olduğu düşünüldüğünde, birde buna haksız ve işkence altında yapılan davalar eklenince 80 darbesi birçok çevre tarafından olumsuz bir olay olarak anılmasına neden olmuştur. Yeni anayasanın da darbe sürecinde hazırlanması nedeniyle çokta özgürlükçü bir anayasa olmadığı açıktır. Bu yeni anayasa 7 Kasım 1982 yılında referanduma götürülerek %91 evet oyu ile kabul edilmiştir. Referandumun demokratik bir ortamda yapılmadığı eleştirisi de uzun yıllar tartışılmıştır. Ayrıca bu yeni anayasa ile Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olması sağlanmıştır ve 1980 darbesini gerçekleştirenlerin daha sonra yargılanmasının önü de kapatılmıştır.

Darbe sonrası ilk seçimler 1983 yılında gerçekleşmiştir. Bu seçimlerin üzerinde de askeri baskının olduğu açıktır çünkü seçime sadece üç partinin katılmasına izin verilmiştir. Bunların ilki Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'in liderliğindeki, askerinde desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi, ikinci parti Necdet Calp'in, CHP'nin geleneksel Kemalist kanadına yakın olan Halkçı Parti, diğer partide Turgut Özal'ın Anavatan Partisiydi. Turgut Özal diğer partileri askerinin desteklemesini fırsat bilerek, tek demokratın kendisi olduğunu savunmuştur. Bu durumu avantaja çeviren Özal, 1983 seçimlerini kazanmıştır (Zürcher, 2009). Bu seçimlerden sonra artık ülke için normalleşme süreci başlamıştır.

1980 Sonrası Türk Sineması

Dünya ve Türkiye tarihine bakıldığında gerçekleşen bazı önemli olayların sonucunda toplumun veya o toplumda bulunan bazı kurum ve kuruluşların olumlu ya da olumsuz etkilenmesi, değişmesi, dönüşmesi söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında önemli olaylar sonrasında kitle iletişim araçları özellikleri itibari ile kimi zaman bu önemli olayların ortaya çıkmasında etkili olmuş kimi zamanda olay karşısında en çok etkilenen taraf olmuştur (Çağlak,2018). Sinemada aynı zamanda bir iletişim aracı olması nedeniyle Türkiye için önemli bir dönüm noktası olan 12 Eylül 1980 darbesinde önemli oranda etkilenmiştir.

12 Eylül darbesinin gerçekleşmesi sonucunda, ülkeyi idare eden hükümetin, meclisin, siyasi partilerin, bazı sivil toplum kuruluşlarının ve sendikaların faaliyetlerini engellemek adına kapatıldığı hukukun hiçe sayıldığı, binlerce kişinin hapis edilerek veya işten çıkarıldığı birçok kişinin işkenceye maruz kaldığı görülmektedir. Bu çerçevede bakıldığında 1980 süreci, bütün kesimlerde olduğu gibi sinema sektörü ile uğraşanlar için de önemli sorunların meydana geldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sinema sektörü ile uğraşanlar genel olarak, 1960 Askeri Darbesi'nin aksine, 1980 Darbesi'ne iyimser yaklaşmamışlardır. Bu olumsuz bakış açısını darbe hakkında kullandıkları kelimelerden anlamak mümkündür. 1960 Askeri Müdahalesi için "ihtilal" ya da "devrim" kelimelerinin kullanımı yaygınken 1980 Askeri müdahalesi için genellikle darbe kavramı kullanılır. Scognamillo 2005 yılında Zahit Atamla gerçekleştirdiği röportajda "darbe" ve "ihtilal" kelimelerini art arda gelen cümlelerde 12 Eylül'ü kastedecek şekilde kullanır (Scognamillo, 2011). Evren ise, 1980 darbesi için; "12 Eylül 1980 yılındaki askeri darbe, toplumumuzdaki çok partili yaşama, çağdaş demokrasiye geçme isteklerine ve kimi özgürlüklere olumsuz bir etki yapar," açıklamasını yapmaktadır (Evren, 2014).

Türk sinemasının 1980 Darbesi gerçekleştiği dönemdeki ki yasal çerçevesine baktığımızda ise, 1939 tarihinde yürürlüğe giren "Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname"sinin, 1977 yılına kadar ufak farklılıklarla yürürlükte kaldığı görülmektedir. 1977 yılında "Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesi Hakkında Tüzük" yürürlüğe girer. Bu tüzüğe göre "Film Denetleme Kurulu" ve "Film Denetleme Yüksek Kurulu" isminde iki yeni kurul meydana getirilmiştir. Daha önceleri İl Kontrol Komisyonları'nın yürüttüğü görevi 1977 yılından sonra Film Denetleme Kurulu devir almıştır. Film Denetleme Kurulu'nun aldığı kararlarına karşı oluşan itirazlar için ise Film Denetleme Yüksek Kurulu yetkili makam olarak tayin edilmiştir (Doğan, 2010). Fakat 1980 darbesinden iki yıl sonra kabul edilen 1982 Anayasası'nın, ifade özgürlüğünü düzenleyen 26. Maddesi, kişilerin fikir beyan etme özgürlüğünü kabul ettikten sonra, "Bu fıkra hükmü radyo, televizyon sinema veya benzeri yollarla yapılan yayınların izin sistemine bağlanmasına engel değildir." diyerek idarece uygun olmayan filmlerin gösterimine engel olmuştur (Boztepe, 2007).

1982 Anayasası çerçevesinde 1983'te "Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesine İlişkin Tüzük" yürürlüğe girer. Bu yeni tüzük de sinema filmlerine uygulanan sansür meselesine olumlu bir katkı yapmaz. 1977 yılında yürürlüğe giren tüzükte yer alan "Film Denetleme Kurulu" ve "Film Denetleme Üst Kurulu" varlığını korurken, kurulların içyapısı ve denetim esnasında incelenecek maddeler aynı kalmıştır. 1983 tarihli tüzüğe göre, gösterimi onaylanmış olan bir sinema filminin, gösterimi esnasında ki film ile daha önce denetimden geçmiş hali arasında fark olursa veya gösterimin uygunsuz olduğu fikri ortaya çıkarsa, kaymakam, vali ya da İçişleri Bakanlığı tarafından filmin gösterimi engellenebilirdi (Doğan, 2010). 1986 yılına kadar sinema filmlerinin denetimi için oluşturulan yönetmeliklerin ve bu tüzüklerin hukuksal kaynağı 14 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı "Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu"nun 6. maddesi olmuştur. Bu gelişmelerden sonra 1986 yılında önemli bir gelişme gerçekleşir. 1986 yılında yürürlüğe giren 3257 sayılı "Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu"yla Türk Sineması ilk olarak başlı başına kendine ait bir yasaya kavuşmuştur. Bu yasa yalnızca sinema filmlerinin denetlenmesini değil; sinema ve müzik sanatçılarının teşvik edilmesi ve sanatçıların meydana çıkardıkları eserlerle alakalı haklarının korunmasını da kapsamaktaydı (Doğan, 2010). 1986 yılında çıkan "Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu"yla birlikte sinema eserlerinin denetimi ve sinemayla ilgili diğer meselelerin çözümü noktasında adres artık Kültür Bakanlığı olmuştur (Onaran, 1995). Sinema alanında faaliyet gösteren birçok kişi 1986

yılında kabul edilen bu yasanın Türk sineması adına meydana gelen en önemli başarılarından biri olduğunu dile getirmektedir.

Askeri darbeden sonra sıkıyönetim kanunlarının genişletilmesi, darbeyi gerçekleştiren idareciler tarafından birçok sinema filminin, basılı eserin ve yayınların suç unsuru olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde toplamda 39 ton ağırlık tutan basılı eser yok edilir. Bu bağlamda 937 sinema filmi idare tarafından uygunsuz bulunduğu için sansürlenir. Sinema filmlerinin yanı sıra Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda (TRT) gösterilmesi için Halit Refiğ'in gerçekleştirdiği "Yorgun Savaşçı" adındaki TV dizisi de yasaklanarak yok edilmiştir (Kara, 2012). Bu çerçevede 1982 yılında Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye Ödülü'nü layık görülerek Türk Sinemasına ikinci büyük ödülünü kazanmasını sağlayan Yılmaz Güney'in "Yol" isimli sinema filmi, Erden Kıral'ın 1983 yılında Berlin Film Festivali'nde Gümüş Ayı Ödülü'nü kazanarak büyük başarıya imza atan "Hakkâri'de Dört Mevsim" sinema filmleri sansüre uğrayıp gösterimine izin verilmemiştir (Şimşek, 2015).

1980 Darbesi'nin ardından sonra özellikle sol kesime hitap eden sinemacıların yaptıkları bazı Türk sinema filmleri dönemin idaresi aracılığıyla yasaklanmıştır. Bu süreçte ise Milli Sinemacılar olarak adlandırılan bir grup sinemacı, TRT için çalışma olanağı bulmuşlardır. 1975 yılından sonra TRT'de çalışmaya başlayan Yücel Çakmaklı'nın yanı sıra Mesut Uçakan ve Salih Diriklik de TRT için dizi filmler üretmeye başlamışlardır. Bu yönetmenlerin TRT'deki çalışma alanları, Cem Duna'nın 1987 yılında TRT'nin genel müdürü olarak göreve başlamasıyla birlikte olumsuz yönde değişmeye başlamıştır. 1987 senesinde Turgut Özal'ın liderliğindeki hükümet Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu'nu çıkarması ve Avrupa Birliği'ne girmek amacıyla başvurunun tekrarlaması, milli programlar yerine Batı kültürüne yakın programların ve dizilerin ekranlarda ye almasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, 1988 yılında TRT'ye, bu düşüncüyü uygulayabilecek bir yönetim kurulu atanması sonucunda Milli Sinemacılar olarak adlandırılan yapımcı ve yönetmenlerin TRT serüveni bitmiştir. (Özden, 2005; Lüleci, 2009). Bu sebepten dolayı 14 yıllık TRT serüveni sonra eren Yücel Çakmaklı, sinemaya geri döner. 1989 yılında yaptığı "Minyeli Abdullah", 1970'de başlayan Milli Sinema Akımı adına yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Milli Sinemacıların bu dönemde gerçekleştirdiği sinema filmleri bu defa ideolojik bir anlam kazanmaya başlamıştır (Özgüç, 2005; Lüleci, 2009). Bu yeni dönem 1980'lerin sonuyla 1990'ların ortasını kapsamaktadır. Yücel Çakmaklı ve Mesut Uçakan'ın bu süreçte yaptıkları sinema filmleri İslamcı bir bakış açısıyla gerçekleştirilmiştir. (Lüleci, 2016).

1980 Askeri Darbesi'nin Türk sinema sektörüne yönelik olumsuzluklarında biri de sinema sendikalarına, derneklerine ve ideolojik bir bakış açısıyla film üreten sinemacılara yönelik faaliyet durdurma, yargılama ve tutuklama uygulamalarıdır. Bu çerçevede Devrimci İşçi Sendikaları(DİSK)'na bağlı olan Sine-Sen'in faaliyetleri durdurulur. Bu süreçte Sine-Sen'in 25 idarecisi idamla yargılanır, 6 aydan 2,5 yıla kadar hapis cezaları alırlar ve çeşitli işkencelere maruz kalırlar. Bu çerçevede Şerif Gören, Erol Batıbeki, Gani Turanlı, Necmettin Çobanoğlu işkenceye maruz kalan sinemacılar arasında bazılarıdır. 1980 Askeri Darbesi'nden 1991 yılları arasında hem Sine-Sen hem de yöneticileri sendikal faaliyetlerinden el çektirilir. Türk sineması adına önemli kuruluşlardan biri olan Türk Sinematek Derneği'de darbe sonrası faaliyetleri durdurulan sivil toplum kuruluşlarından biridir (Kara, 2012; Boztepe, 2007).

1987 yılına gelindiğinde darbenin üzerinden yedi yıl geçmesine ve yönetimin tekrardan sivil siyasetçilerin eline geçmesine rağmen darbenin etkileri hala devam ederken, Türk sineması adına önemli bir gelişme daha yaşanır. Bu gelişme 1987 yılında Turgut Özal'ın başında bulunduğu hükümet ile ABD hükümeti arasında gerçekleşen ve yabancı sermayeli ticari şirketler gibi, yabancı sermayeli sinema yapım firmalarının da Türkiye'de faaliyet gerçekleştirme kolaylığı sağlayan anlaşmadır (Esen, 2010). Aslında Özal, Türkiye'deki sinema filmleri salonlarında Amerikan filmlerinin yoğun bir şekilde gösterilmesinden rahatsızdır ve bu hâkimiyeti ortadan kaldırmak adına bir yasa tasarısı üzerinde çalışmaktaydı. Turgut Özal, o yıl Camp David'de bir araya geldiği ABD Başkanı Baba Bush'a buyasa tasarısından söz eder. Fakat Bush, "Korkarım bunu yaparsanız bizim de sizintekstil ürünlerinize kota koymamız gerekecek." diyor. Bu üstü kapalı tehdit Türk sinemasını korumak adına yapılacak olan

yasanın çıkmasındaki en büyük engel olarak karşımıza çıkıyor. O dönemde Türkiye’de sinemaların toplam cirosu 30 milyon dolar civarındadır. Tekstildeki oranlar çok daha yüksek olduğu için ekonomik kaygılardan dolayı bu yasa yürürlüğe sokulamıyor (Boztepe,2007).

Türkiye’de yabancı film şirketlerinin faaliyet göstermesinin önü açılınca Türkiye’deki sinema filmi ile ilgilenen yapımcıları büyük zarara uğramıştır. Bundan sonra film yapmak isteyenler, ya Amerikan film şirketlerini kapısını çalacaktı ki, bu Türk sinemacılarla Amerikan sinemacılarının ekonomik açıdan sahip oldukları imkânların farklılıkları nedeniyle çok mümkün görünmemektedir- veya bağımsız olarak sinema filmi yapmayı deneyeceklerdir fakat bu da dağıtım ve gösterim olanağı kısıtlı olacağından dolayı çok mümkün görünmemekteydi. Bu olumsuz havaya rağmen Türk sinemacılar, Eurimage, Kültür Bakanlığı ve bazı özel film destekleme kuruluşlarından sağladıkları kısıtlı gelirlerle film yapım, dağıtım ve gösterim olanağı elde etmişler ve meydana yeni bir “bağımsız sinemacılar” dönemi ortaya çıkmıştır (Esen, 2010). Bağımsız sinemacılar bu yıllarda, sınırlı olanakları ile daha az bütçeli, özgün ve bağımsız yapımcılık sonucu ortaya çıkansinema filmleriyapmaya devam ederler (Kara, 2012). 1980’lerde sinema işletmecilerinin ön ödemeleri yerine, sayıları hızlıca yükselen video firmalarının ödediği ücretler almıştır. Bu süreçte video firmalarının faaliyetleri Almanya pazarına doğru kaydığı görülmektedir, bu yeni pazar sinemacıları maliyet açısından bir süre daha desteklese de Amerikan filmlerine sağlanan bu ayrıcalık, Türk sinemasını ekonomik açıdan oldukça olumsuz etkilemiştir (Esen, 2010).

1980 darbesi döneminde, Türk sineması belli bir süre duraklama yaşamıştır. Tekrardan film üretimine başladığında ise sinemada koşullar farklılaşmaya başlamıştır. 1970’lerin sonuna doğru erotik filmlerin sinema salonlarına hâkim olması ve televizyonun yaygınlaşması nedeniyle aileler, artık sinema salonlarından uzaklaşıp evlerine kapanmaya ve sinema filmlerini televizyondan izlemeye başlamışlardır (Kara, 2012). Darbenin etkisi ve saydığımız sebeplerden dolayı o dönemde film sayısında önemli oranda düşüş gerçekleşir. 1979 yılında 195 olan sinema filmi, 1980 yılında 68’dir. Askeri müdahalenin sonrasındaki zaman diliminde ise, sinema filmleri sayısında yeniden bir yükseliş meydana gelir (Kara, 2012). Yıllara göre üretilen film sayısına bakıldığında durum şöyledir;

1980 yılında 68,
1981 yılında 71,
1982 yılında 72,
1983 yılında 78,
1984 yılında 126,
1985 yılında 123,
1986 yılında 184,
1987 yılında 186,
1988 yılında 117
1989 yılında 99 film üretilir (Scognamillo, 2011).

Bu sayılara göre 1979 yılında 195 film üretilmesine karşın sadece bir yıl sonra bu sayı 68’e düşmüştür. Bu veriler önemli bir düşüşe işaret etse de 1979 senesinde üretilen 195 filmin 131’ini 16mm’lik erotik filmler olduğu görülmektedir (Scognamillo, 2011). Bu konu hakkında da Özön 1979 senesinde gerçekleşen birçok filmin 50-60 dakikadan oluşan erotik filmler olduğunu belirtir. Yine Özön’e göre o yılda gerçek film sayısı 100’e yakındır (Özön, 1995).

1980’li yıllarda yerli yapım sinema filmi sayısındaki gerilemeyle aynı oranda yerli sinema filmi izleyicisinin sayısında da bir daralma görülmektedir. 1979 senesinde yaklaşık 52 milyon olan Türk filmi izleyicisi, 1980 yılından sonra önemli ölçüde bir azalma yaşamıştır. Bu bağlamda veriler şöyledir;

1980 yılında 38 milyon,
1981 yılında 41 milyon,
1982 yılında 33 milyon,
1983 yılında 35 milyon,

1984 yılında 26 milyon,
1985 yılında 21 milyon,
1986 yılında 20 milyon,
1987 yılında 11 milyon
1988 yılında yaklaşık 8 milyon olarak gerçekleşir (Scognamillo, 2011).

Darbe sonrası yıllardaki izleyici sayısındaki düşüşün ana nedenleri arasında sansürün etkisi, içerik ve teknik olarak kaliteli yapımların gerçekleştirilememesi, erotik filmlerin yoğun olduğu dönemlerde izleyicilerin sinema salonlarından uzaklaşmış olması gösterilebilir. İzleyici sayısındaki düşüş sadece yerli sinema filmlerinde değil yabancı sinema filmlerinde de görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biride televizyonun Türk toplumunda yaygınlaşmaya başlamasıdır. Bu kapsamda yıllara göre yabancı filmlere giden izleyici sayıları aşağıdaki gibidir;

1978 yılında 22,5 milyon,
1980 yılında 24 milyon,
1982 yılında 32,2 milyon,
1984 yılında 29,5 milyon,
1986 yılında 19,8 milyon,
1988 yılında 12,5 milyon,
1990 yılında 13,5 milyon,
1992 yılında 10,1 milyon olarak gerçekleşmiştir (Scognamillo, 2011).

Film izleyicisi sayısının azalmasıyla birlikte sinema filmi gösterimi yapan salonların sayısında da önemli ölçüde bir azalma olduğu görülmektedir. Örneğin, 1969 yılında 2954 olan sinema salonu sayısı, 1988 yılında 460'a, 1989 yılında ise yaklaşık olarak 250'ye kadar gerilemiştir (Scognamillo, 2011).

1980'li yılların ikinci yarısında Türk sinema filmlerinin ilk yarısına göre sayısından gözle görülür bir artış kaydedildiği görülmektedir. Fakat 1990'lı yıllara gelindiğinde çekilen film sayılarında önemli bir azalma görülmektedir. Bu dönemde Amerikalı film dağıtım şirketlerinin Türkiye'de şubeler açarak kendilerine ait yapımları dağıtmak amacıyla sinema salonlarının büyük bir kısmının faaliyetlerini durdurmaları Türk filmlerinin azalmasıdaki önemli etkenlerinden biridir. Bunun yanında 90'lı yıllarda televizyonun ülke içerisinde oldukça yaygınlaşması yine Türk filmi sayısının azalmasıdaki önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Teksoy, 2007).

1980 darbesi sadece sinemanın rakamsal değerlerini olumsuz etkilemez aynı zamanda oyuncu profili ve sinema filmlerinin konularına da bazı değişiklikler yapılmasına neden olur. 1970'lerin ortalarından itibaren erotik filmlerin sektörde yaygınlaşması nedeniyle sinemadan sektörden uzak durmayı tercih eden birçok oyuncu 1980 darbesinin ardından beyaz perdeye döndüklerinde yeni bir akımla karşılaşmışlardır. Bu akım o dönemin müzik piyasasının hakimi olan arabesk şarkıcıların konu edindiği sinema filmlerinden başkası değildir. Dönemin bazı oyuncularını Sinema filmi yapabilmek ve ekonomik açıdan giderlerini karşılamak amacıyla arabesk filmlerde oynamak durumunda kalırlar (Kara, 2012). Erotik filmlerin darbe yönetimince yasaklanması arabesk filmlerin yaygınlaşmasına da neden olmuştur. Arabesk filmler hem salonları doldurmaları hem de sansüre takılabilecek temalarının olmaması nedeniyle ticari sinemacıların yeni gelir kapısı olmuştur (Esen, 2010). Birçok filmde rol alan dönemin önemli arabesk sanatçıları Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur, İbrahim Tatlıses ve Müslüm Gürses aslında 1970'li yıllardan itibaren beyaz perdede yer almaya başlamıştır. Fakat en fazla 1980'lerdeki filmlerde rol alırlar. Daha sonraları bu isimlere ek olarak Küçük Emrah ve Ceylan gibi arabesk sanatçıları da birçok filmde yer almıştır.

Arabesk filmler olarak adlandırılan filmlerin başrollerini genellikle yukarıda isimlerini saydığımız altı ses sanatçısı oynamıştır. Filmlerin senaryoları da bu sanatçıların şarkı sözlerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır ve birçok filmin ismi de şarkı sözlerinden oluşmaktadır. Bu filmlerin temalarına bakıldığında karakterlerin yaşadıkları aşk acıları, aile içi şiddet, ekonomik sıkıntıları, iç ve dış göçler sonucunda yaşanan olumsuzluklar gibi bireysel ve sosyal problemler oluşmaktadır, filmlerde

arabesk şarkıların da içeriğini oluşturan dram, isyan ve hüznün belirgin bir özellik olarak karşımıza çıkar. 1980'li yıllarda sinemayı olumsuz durumundan kurtarmak adına film yapımcıları için bir kurtarıcı olan arabesk filmler, önemli sayıda izleyiciyi sinemaya çektikleri gibi bunun yanında bu dönemde yaygınlaşan video-kasetler aracılığıyla evlere ve kahvehanelere yoğun bir şekilde ulaşmıştır. Bu filmler sadece Türkiye sınırları içinde çok seyredilmemiştir bunun yanında Türk nüfusunun yoğun olduğu Avrupa'da ki bazı ülkelerde de yoğun bir şekilde talep görmüştür (Esen, 2010).

Darbe sonrası sinemada işlenen konulardan biride göç meselesidir. Aslında göç teması darbe öncesinde de işlenen konular arasındadır fakat 80'li yıllarda da işlenen konuların başında gelmektedir. Değişen dünya ile birlikte daha iyi bir hayat yaşama isteğiyle özellikle köylerden kentlere yoğun bir şekilde göçler gerçekleşmiştir. İç göçün yanında yurt dışına gerçekleşen göçlerde sinemamızda yer almıştır. Sinemada göç meselesi kapsamında işlenen konuların başında göçlerin oluşturduğu kültür çatışmaları, uyum süreçleri, dışlanmalar, göç edenlerin başlarına gelen sıkıntılar gelmektedir (Esen, 2000).

Darbenin etkisinden dolayı Türk sineması ancak 1986 yılından sonra siyasi temaları içeren filmler üretmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1986-1990 yılları arasında on iki adet 1980 darbesi konulu film çekilir. 1986 yılından sonra ülkedeki siyasi ve hukuki ortamın rahatlaması ve 1986 yılında yürürlüğe giren Sinema Yasası'nın oluşturduğu olumlu etki sonucunda siyasi içerikli filmler çekilmeye başlanmıştır. Fakat bu filmler, 80 darbesini sert ve kesin bir dille eleştiren filmler değildir. Üretilen filmler daha çok kişiler üzerinden bireysel uyumsuzlukları ve bireyin topluma karşı nasıl yabancılaştığını konu edinmektedir. Toplum üzerinde oluşan derin baskıdan çok fazla söz edilmemektedir. (Esen, 2010). Yani bu filmler, darbenin olumsuz sonuçlarını siyasal ve toplumsal açıdan değil, bireysel çerçeveden işlemişlerdir (Esen, 2010). Bu temaların dışında o dönemde toplumsal konuların işlendiği farklı sinema filmleri de görülmektedir. Dünya'da ve Türkiye'de uyuşturucuya karşı başlatılan mücadelenin etkisiyle Türk sinemacıları da filmlerinde bu temayı işlemişlerdir. Bu çerçevede uyuşturucu ve fuşun işlendiği Beyaz Ölüm (1983), Kayıp Kızlar (1984), Tele Kızlar (1985), Kahreden Gençlik (1985), Kanun Adamı (1985), Kısıkvrak (1986), Kurtar Beni (1987), Damga (1987) gibi filmler çekilmiştir (Şimşek, 2015).

Darbe sonrasında, oluşan olumsuz koşullar nedeniyle değinilemeyen toplumsal meseleler Türk sinemasında eskiye oranla daha bireysel temaların işlenmesine neden olmuştur. Böylece, Dorsay'ın ifadesiyle, "...toplumsal mesaj vermeyi, siyasal film yapmayı, sinemayla 'devrim gerçekleştirme'yi' genel toplumsal gidiş paralelinde unutan sinemamız, nihayet yıllardır yapamadığı bir işi yapmış, bireyi keşfetmiştir." (Dorsay, 2000, Aktaran: Kara, 2012: 93). Fakat "bunalım filmleri" olarak da tanımlanan, bireyin içsel yolculuğunu ve bunalımlarını işleyen bu filmler izleyiciyi de karamsarlığa sürükleyip sinema salonlarına olan ilgiyi azaltmıştır (Kara, 2012).

1980'li yıllarda bireysel temalar, siyasi ve arabesk film türlerinde işlenmiştir. Bununla birlikte bu dönemde bireysel temaların belki de en yoğun görüldüğü filmlerin içeriğini kadınlar oluşturmuştur. 1980'li yıllarda kadının merkeze alındığı çok sayıda sinema filmi çekilmiştir. Bir yandan ana akım Türk sinemasının popüler sinema filmlerinde, Yeşilçam'ın kadına yaklaşımı konusundaki geleneksel bakış açısı devam ederken, daha gerçekçi bir bakış açısıyla kadınları ele alan sinema filmleri de üretilmeye başlanır. Yani daha önceden, uç noktalara konumlandırılmış, "iyi kadın-kötü kadın" kalıpları bu dönemde kırılmıştır (Esen, 2010). Atıf Yılmaz'ın çektiği "Mine" filmiyle başlayan, kadın merkezli filmlerin ortak özelliği, "Yeşilçam sinemasından farklı olarak kadınların her alanda özgür bir şekilde kendini ifade eden, güçlü ve hayatı istediği gibi yaşayan karakterlerin beyaz perdede yer bulmasıdır. (Boztepe, 2007). Daha önceki dönemlerde sinemada çok fazla görünmeyen bu kadın tiplerinin 80 sonrasında sinema filmlerinde artmasının önemli sebeplerinden biride tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de feminist hareketlerin toplum içerisinde yaygınlaşmasıdır (Uluyağcı, 2002).

Çalışmanın Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın araştırma yöntemi söylem analizi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda seçilen Eve Dönüş ve Zincirbozan sinema filmleri söylem analizi yöntemine göre incelenerek toplumlar için

dönüm noktası olan bazı önemli olayların sinema filmleri üzerinden nasıl işlendiğine bakılmıştır. Söylem analizi, bir söylemin yapısını ve biçimini ortaya çıkarmayı hedefleyen metinsel bir yöntemdir. Söylem analizinin hedefi, dilin, görsel ve yazılı metinlerin insan davranışını nasıl etkilediğini ve dönüştürdüğünü bunun yanında dünyayı nasıl şekillendirdiğini bilimsel olarak araştırmaktır (Balcı, 2018).

Sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırmaların analizlerinde gün geçtikçe daha çok kullanılan söylem analizi, yorumlamacı ve nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitel araştırmalar, “olguların, kavramların, sosyal gerçekliğin ve sosyal dünyanın” toplumda yaşayan bireyler için ne ifade ettiğini inceler. Bu bağlamda söylem analizi, toplumun genelinin zihninde oluşan gerçeklerin, olguların, doğruların, değerlerin ve düşüncelerin nasıl ortaya çıktığını, sürdürülebildiğini, paylaşıldığını, uzlaşmalarını, çatışmalarını ve sonuç olarak nasıl değerlendirildiğini analiz eder. Söylem analizi, genellemeye açık ya da daha ziyade üretimsel ve dönüşlü bir araştırma yöntemidir (Parker, 1992). Bu çerçeveden bakıldığında, söylem analizini gerçekleştiren araştırmacılar bir söylemi analiz ederken, o söylemin kendinde oluşturduğu etkileri de değerlendirerek, yorumlama yaparak neticeye ulaştığından gerçekte yeni bir söylem oluşturmaktadır (Gür, 2013).

Eve Dönüş (2006) Filmi Analizi

Eve Dönüş, askeri darbenin apolitik ve normal bir işçi sınıfı ailesinin hayatını nasıl olumsuz etkileyebileceği teması üzerine kurgulanan bir 12 Eylül filmidir. Yönetmenliğini ve senaristliğini Ömer Uğur’un yaptığı filmin hikâyesi 1980 yılında geçmektedir. Mustafa ve Esmâ küçük bir kız çocuğu sahibi olan fabrikada çalışan bir işçi ailesidir. Bu küçük işçi ailesi ekonomik anlamda hayatlarını zar zor geçindirmektedirler. Bu ailenin hiçbir üyesinin siyasetle, sağ ve sol çatışmalarıyla ilgisi yoktur ve siyasi ideolojilere de inanmamaktadırlar.

Almış oldukları yeni televizyonun taksitlerini ödeyebilmek için hem Mustafa hem de Esmâ fazla mesai yapmaktadır. Bu durum aile içi ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Bir aydır Mustafa ve Esmâ fabrikadaki vardiyaları farklı olduğu için çok az görüşebilmektedirler ve küçük kızlarını da ananeleri bakmaktadır. Mustafa fabrikanın dışında vaktini kahvede geçiren maçları takip eden normal bir vatandaş konumundadır. Esmâ’da aslında hali vakti yerinde olan bir ailenin kızıdır fakat Mustafa’yla evlenerek daha olumsuz koşullarda hayatını devam ettirmektedir. Esmâ’nın ailesi de bu yüzden sürekli onu eleştirmektedir. Fakat Mustafa’yı sevdiği için çocuğu ile birlikte mutlu bir şekilde hayatını sürdürmektedir. En büyük problemleri ev sahibinin onları evden çıkarmak istemesi ve televizyonun taksitleridir.

Filmin ana teması, politikayla veya çatışmalarla hiçbir ilgisi olmayan kişilerin bir iftira sonucunda darbe sürecinden nasıl olumsuz etkilenebileceğidir. Bunun yanında filmde, o süreçte toplumun suçlu olsun olmasın tutuklanan kişilere karşı bakış açıları, işkence görmüş kişilerin psikolojik durumları, halk içerisinde darbeyi destekleyen kesimin olaylara bakış açılarını ve polisin gözünden o dönem kapsamında yaşananları geniş bir perspektifle görmektediriz.

Mustafa ve ailesi darbenin gerçekleştiği gün arkadaşları ile birlikte pikniğe gideceklerdir. Darbenin gerçekleşmesi ile piknik iptal edilmiştir. Mustafa’nın “bari darbeyi iş günü yapsaydınız da bizde fazladan tatil yapsaydık tatil günümüzü de boşa gitti” demesi ülkenin içinde bulunduğu durumdan ne kadar haberdar olduğunu ve bu durumu ne oranda önemseydiğini göstermektedir. Mustafa haberlerden takip ettiği darbe sürecini birçok vatandaş gibi olumlu karşılamaktadır. Esmâ ile konuşurken tutuklanan kişileri duydukça “ilgisi olmasa neden tutuklasınlar bak seni beni tutukluyorlar mı?” diyerek gerçekleşen tutuklama olaylarına darbeyi normalleştiren bir ön yargıyla yaklaştığını görüyoruz.

Mustafa’nın bu düşünceleri polisin evlerine bir gece baskını yaparak onu tutuklamasıyla değişmiştir. Mustafa gerçekte suçsuzdur fakat kira yüzünden tartıştığı ev sahibi onun bir örgüt üyesi olduğunu ihbar edince Mustafa’nın 22 günlük işkence günleri başlamıştır. Burada darbe sürecinde yalan bir ihbar ile bir insanın hayatının nasıl mahvedilebileceğini açık bir şekilde görüyoruz. Mustafa 22 gün

boyunca polis merkezinde inanılmaz işkencelere maruz kalmaktadır. Film bu işkence sahnelerini net bir şekilde tüm acımasızlığı ile yansıtmaktadır. Filmde sadece Mustafa'ya uygulanan işkence sahnelerini değil orada bulunan tüm sorgu altında ki kişilerin maruz kaldığı şiddete tanık oluyoruz.

Polis, Mustafa'yı "Şehmuz" kod adlı silahlı çatışmalara katılmış bir siyasi suçlu olduğu iddiası ile yakalıyor ve her şeyi itiraf edip bazı isimlerin yerlerini söylemesi için işkence yapıyor. Mustafa psikolojik ve fiziki şiddete o kadar çok maruz kalıyor ki bir süre sonra işkenceden kurtulmak için "ben Şehmuz'um diyor" fakat gerçek Şehmuz olmadığı için çelişkili ifadeler veriyor ve bu defada daha çok işkenceye maruz kalıyor. 22 gün sonrasında gerçek Şehmuz bir çatışmada ölü ele geçiriliyor ve Mustafa'nın suçsuz olduğu anlaşılıyor.

Dışarıda yalnız kalan Mustafa'nı eşi Esmâ ve küçük kızları da bu olaylardan olumsuz etkileniyor. Bu bağlamda darbenin dışarıda kalanların üzerindeki etkilerini de filmde görmek mümkün. Esmâ kocasının durumundan dolayı evinden ve işinden atılıyor. Babasının evine sığınan Esmâ eski bir Kore gazisi olan ve askeri müdahalenin haklı olduğunu savunan babasının psikolojik baskısı altında kalıyor. Babası da Mustafa'nın suçsuz olduğuna inanmıyor ve onu komünist olmakla suçluyor. Mustafa'nın bir suçu olduğu için tutuklandığına inanıyor suçu olmasa neden tutuklasınlar diyor. Filmde baba aslında toplumun önemli bir kesiminde hâkim olan darbeyi meşrulaştırma düşüncesinin yansıması olarak karşımıza çıkıyor.

Darbe nedenlerinden bir tanesi de ülkenin ve halkın kötü ekonomik durumudur, bunu da filmde görmemiz mümkündür. Ailenin aldığı televizyonun aile ekonomisini nasıl sarstığı defalarca birçok sahnede gösterilmiştir. Bir televizyonun taksitlerini ödeyebilmek için iki kişi bir ay boyunca sürekli mesaiye kalmak zorundadır. Esmâ darbenin gerçekleştiği gün "darbe kira fiyatlarını arttırır mı?" sorusunu endişeli bir şekilde sormaktadır. Zaten ev sahibinin evden çıkarmak istemesinin sebebi de ev kirasını ödeyememeleridir. Filme konu olan ailenin özelinden bakıldığında ülkedeki ekonomik sıkıntı ve yoksulluk açık bir şekilde görülmektedir.

Filme baktığımızda dikkat çeken bir noktada verilen ideolojik mesajlardır. Filmde işçi sınıfı bir olup haklarını savunmamaları ve egemen güçlere karşı bir duruş sergilemedikleri için eleştirilmektedir. Bunu sorgu sahnelerinin ikisinde görmek mümkündür. Mustafa nezarete onun gibi sorgulanan Hoca kod adlı Nurettin ile tanışır. Mustafa ona bu işler ile ilgisi olmayan sadece basit bir işçi olduğunu söyler, Hocada bunun özerine Mustafa ve Mustafa gibilerinin ilgisizliğinden dolayı bu işkencelerin ve haksızlıkların yaşandığını söylemiştir. Başka bir nezaret sahnesinde ise Mustafa'nın Şehmuz olduğunu kanıtlamak üzere, örgüt mensubu olduğu bilinen Turist lakaplı siyasi suçluyu Mustafa'yla karşılaştırırlar, Turist polise evet bu Şehmuz der ve suçu Mustafa'nın üstüne atar. Daha sonraki sahnede Hoca, Turiste neden bu şekilde yalan söylediğini sorar. Turist "polis bununla uğraşırken gerçek Şehmuz yurtdışına kaçır, burada işkenceleri çeken biziz nerede haklarımızı savunduğumuz işçi sınıfı birazda onlar işkence çeksin" der. Bu bağlamda bakıldığında film o dönemde işçi sınıfının birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmemesini eleştirir.

Gerçek suçlunun öldürülüp Mustafa'nın özgürlüğüne kavuşması sahnesinde, polisin kendini o süreçte nasıl konumlandığını ve topluma bakış açısını açık bir şekilde görebiliyoruz. Mustafa ve polis şefi arasındaki sahne şöyle gelişiyor;

Polis Şefi: "Söyle bakalım, kod adın Şehmuz mu değil mi? Söylesene oğlum, Şehmuz musun değil misin?"

Mustafa: "Şehmuz'um valla billah Şehmuz'um" (Mustafa burada benliğini yitirmeye başlamıştır.)

Polis Şefi: "Hayır değilsin"

Mustafa: "Bilmiyorum siz ne dersiniz oyum"

Polis Şefi: "Sen Şehmuz değilmişsin. Hakkında yapılan ihbar asılsızmış. Geç otur."

Mustafa: "İhbar mı?"

Polis Şefi: "Otursana oğlum korkma. Otur. Biz sadece vatan millet düşmanlarına karşı acımasız, sertizdir. Bakma sen. Senin bu işlerle pek ilgin olmadığı anlaşıldı. Ama emin olmak zorundaydık, değil mi Mustafa? Bu yüzden seni biraz üzdük. Benim kızın doğum gününe gidemedim geçen gün. İki

aydır buradayız, neredeyse eve uğradığımız yok, vallahi kokuştuk neredeyse, kolay mı bizim işimiz. Hadi iç çayını. Aç mısın, kebab söyleyeyim mi sana yoğurtlu? Kolay mı oğlum bizim işimiz? Allah'ın itiyle, kopuğuyla, teröristiyle, bölücüsüyle, yıkıcısıyla uğraş dur. Hepsisi de eğitilmiş, işi sağlam tutmak zorundayız. Bunlar bu vatana dinamit koyanlar. Biz de insanız, yoruluyoruz. Ara sıra da hata yapıyoruz tabii. Yani özet, bir yanlışlık olmuş, kusura bakma, serbestsin. Arkadaşlar seni istediğin yere bırakacaklar.’’

Polis şefi bu sahnede kendi açısından, yaptığı hatanın özrünü dilerken bir taraftan da bu süreçte kendi konumları hakkında da bilgi vermektedir. Tabii sahnenin devamında polis şefi burada olanların burada kalması gerektiğini telkin edip şayet dışarıda konuşması halinde tekrardan buraya getirileceğinin tehdidini yapmıştır. Bu telkinle de polis şefi yaptıklarının hukuksuz olduğunu kendi ağzıyla itiraf etmektedir. Çıkarken Mustafa'nın polis şefinin elini zorla öpmesi de orada yaşadığı zor zamanların getirdiği yitirilmişliğin bir özeti olarak ifade edilebilir. Bunun yanında el öpme sahnesi o dönemin darbe yönetimini halk özerinde asıl yapmak istediği etkinin bir yansıması olarak da görülebilir. Her ne olursa olsun sorgulamayan ve tam itaat eden bir toplum.

Mustafa tutukluken maruz kaldığı psikolojik ve fiziki şiddet sonucunda çıktıktan sonra normal hayatına dönmekte zorlandığını filmde net bir şekilde görüyoruz. İlk çıktığı zamanlarda gördüğü fiziki şiddet nedeniyle kendi özel ihtiyaçlarını giderirken bile zorlandığını görüyoruz. Psikolojik etkiler açısından bakıldığında ise dışarıda sürekli birileri tarafından takip edildiği düşüncesi Mustafa'da hâkimdir ve sokakta gördüğü güvenlik güçlerinden sürekli kaçmaktadır. Kimi zamanlarda psikolojik etkilerin halüsinasyonlar görmeye kadar ileri seviyelere çıktığı görülmektedir. Otobüs şoförünü polis olarak algılaması ve hemen oradan kaçması da buna bir örnektir. Karısı ile olan duygusal ve fiziki ilişkilerinin de sarsıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Tutuklu geçirdiği 22 günün etkileri Mustafa'nın hayatını alt üst etmiştir.

Mustafa'nın iş hayatı ve sosyal yaşantısı da bu durumdan zarar görmüştür. Fabrikadaki işinden, adının terörist olarak anılmasından dolayı kovulmuştur. En yakın arkadaşları artık ondan uzak durmaktadır. Kayınpederi bile hala ona şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu arada kendini ihbar edenin eski ev sahibi olduğunu öğrenmiştir. Çok sinirlenen Mustafa ondan intikam almak için ev sahibini bulmuştur. Fakat ya yaşadıklarının etkisi sebebiyle ya da tekrar aynı şeyleri yaşama korkusundan hiç bir şey diyememiştir ve ev sahibinin ikram ettiği çayı içmek için masasına sakın bir şekilde oturmuştur.

O dönemde bir yanlış anlaşılma veya iftira nedeniyle sadece 22 gün sorguda kalmanın bile (filmde Mustafa'ya göre 2 ay gibi gelmiştir) bir insanın tüm yaşamını nasıl alt üst edebileceğini bu filmde açık bir şekilde görmekteyiz. Aynı zaman da bu film, darbelerin bireysel ve toplumsal anlamda olumsuz etkilerini, toplumun bu duruma maruz kalan kişilere karşı bakış açısını, polisin bakış açısını, geride kalan ailelerinin yaşadığı olumsuzlukları ve yoğun bir şekilde şiddete maruz kalan kişilerin yaşamlarını anlamak adına bize önemli ipuçları vermektedir.

Zincirbozan (2007) Filmi Analizi

Zincirbozan, yönetmenliğini Atıl İnanç'ın üstlendiği, senaryosunu Avni Özgürel'in yazdığı merkezinde 12 Eylül 1980 darbesi olan bir film olarak karşımıza çıkmaktadır. Film gazeteci Abdi İpekçi suikastıyla başlayarak, 12 Eylül 1980 darbesine kadar gelişen kargaşa ortamını, bu kargaşa ortamıyla mücadele eden siyaseti ve sonuç olarak ordunun yönetime el koyuşunu işliyor. Film adını, darbe sonrası bazı siyasilerin alı konularak tutuldukları Çanakkale'deki Zincirbozan Askeri tesislerinden almaktadır.

Film, 1980 darbesini genel itibari ile siyaset, siyasetçiler, ABD'nin darbedeki etkisi ve silahlı kuvvetler çerçevesinden işliyor. Toplumsal ve bireysel etkileri çerçevesinde veya halk gözüyle darbenin nasıl karşılandığı meselesine çok fazla değinmiyor. Silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasının toplumun üzerindeki etkilerini filmde göremiyoruz. Konu daha çok siyaset, ordu ve darbeyi destekleyen dış etmenler bağlamında şekilleniyor.

Zincirbozan filminin özelliklerinden bir tanesi, 1980 darbesinin Amerika Birleşik Devletleri'nin desteği ve etkisi ile olduğunu savunan ilk film olarak karşımıza çıkmasıdır. Film de, darbe öncesi gerçekleşen sağ sol çatışmalarının ideolojik nedenlerden daha çok Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi ile olduğu yönündeki düşünceleri yoğun bir şekilde destekleyen argümanlarla karşılaşıyoruz. Filmin ilk sahnesi darbeden sonra tutuklanan bir mahkûmun "tuzağa düştük sadece biz değil sağcısı da solcusu da tuzağa düştü, geriye bakınca sanki her şey darbenin gerçekleşmesi içinmiş gibi geliyor" sözleriyle başlıyor. Hemen filmin başındaki diğer sahnelerde Çorum katliamının, Abdi İpekçi suikastının Amerika'nın desteği ile gerçekleştiğini görüyoruz, tabii Amerika bu kışkırtmaları film boyunca kimler olduğunu anlamadığımız Türkiye içindeki destekleyicileriyle birlikte yapmaktadır. Filmde, darbeye giden süreçte yapılan tüm eylemlerde ve bazı siyasi meselelerde Amerika'nın etkisinin çok fazla olduğunu görüyoruz.

Filmin başında 80 öncesi dönemdeki siyasi kargaşayı göstermek adına, silahlı sağ-sol çatışmalarını, grupların gerçekleştirdiği karşılıklı suikastlarını, kahve baskınlarını, sokak çatışmalarını, grupların soygunlarını yani ideolojik düşünceleri çerçevesinde insanların nasıl acımasızlaştığını, birçok sahenin birleştirilmesi ile oluşan bir sekansla izliyoruz.

Filmde gördüğümüz başka bir meselede darbenin gerçekleşme sebeplerinden bir tanesi olan siyasi istikrarsızlık meselesidir. 1970'lerden sonra güçsüz koalisyon hükümetleri siyasi istikrarsızlığa sebep olmuştur. Dönemin siyasetçilerinden olan Süleyman Demirel'in, Bülent Ecevit'in ve Necmettin Erbakan'ın arasındaki siyasi çekişmeler filmde de açık bir şekilde görülmektedir. Bir sahnede Ecevit ve Erbakan ülkedeki siyasi çıkmazdan dolayı bir toplantı yapmışlardır. Ortak basın açıklamasında olaylardan dolayı Demirel'in istifa etmesi gerektiği söylenmiş, Ecevit ve Erbakan'ın ortak bir hükümet kurmakta anlaştığı açıklanmıştır. Filmde Erbakan basın açıklamasında ülkenin en önemli probleminin hükümet problemi olduğunu savunmuştur. Ülkedeki birçok kargaşa, sıkıntı ve çıkmazların göz ardı edilerek en önemli problemin hükümet problemi olduğunu savunmak manidardır. Yine filmde bir sahnede Süleyman Demirel erken seçim talebini Ecevit'e iletmiştir fakat Ecevit bunun mevcut hükümet ile yapılamayacağını ifade ederek reddetmiştir. Bunun gibi birçok siyasi çekişmeyi filmin içerisinde görmek mümkündür. Bu bağlamda bakıldığında bu siyasi çekişmelerin darbeye zemin hazırladığı filmde de açık bir şekilde görülmektedir.

Filmde ilgi çeken bir konuda hem solcu grupları hem de sağcı grupları yapacakları eylemleri için organize eden şebekenin aynı kişiden emir almasıdır. Bunu filmde hem sağcılarının hem de solcuların kullandıkları silahların yakın çekimlerinden anlıyoruz. Her iki tarafında kullandığı silahlar aynıdır ve silahların eylemler sonrasında toplanması detayı da geride delil bırakılmaması açısından önemlidir. Senarist Avni Özgürel'in filmde savunduğu tez, gerçekleşen olayların ardında CIA'in, yani Amerika'nın olduğu iddiasıdır. Bu çerçevede devlet içindeki bir oluşum, yukarıdan gelen emirleri yerine getirir ve iki ayrı grup içerisindeki silahlı gençlere, hedefler bildirilir, onlarda eylemleri gerçekleştirirler. Bu aşamada, kilit noktada bulunan kişi de emirleri, CIA'ye bağlı bir (Cüneyt Bey) Türk istihbaratçısından alır. Bu organizasyonun başındaki kişi ise Karanlıklar Prensi lakabıyla bilinen Richard Perle bulunmaktadır. Richard ekibiyle birlikte darbenin sonuna kadar Türkiye'deki süreci yönetir (Kara, 2012).

Richard Perle bir sahnede darbenin daha çabuk gerçekleşmesi adına "siyasilerin dibe çekmek için sağdan ve soldan eylemlerin devam etmesi gerekiyor" diyerek emirler verdiğini görmekteyiz. Tabii bu emirler araçlar vasıtası ile iki cephenin de liderlerine ulaşıyor. Filmde solcuların lideri Kaya, sağcılarının lideri de Reis'tir. Bu iki liderde aslında ideolojik olarak gruplarına bağlı olmayan karanlık güçlere hizmet eden ajanlardır ve sürekli grupları inanmadıkları fikirlerle motive edip eylemler yapmalarını sağlamaktadırlar. Zaten iki liderde darbeden çok kısa bir süre öncesinde ülkeden çıkartılıyorlar. İkisinin kaçarken aynı anda havaalanında karşılaşma sahneleri filmin önemli sahnelerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Bu sahnede iki lider tedirgin ve endişeli bir şekilde birbirlerine bakarlar sonradaha önce birbirlerini hiç görmemiş gibi yaparak kendi yollarına giderler.

Filme göre Amerika'nın bu darbe olayının içine neden dâhil olduğunun sebebi şöyle açıklanıyor. O dönemin Türk siyasi kanadı Yunanistan'ın NATO'ya girişini veto ediyorlar. Komünizmin yayılmasını

engellemek adına Yunanistan'ın NATO'ya girmesinin önemli olduğunu savunan Amerika gerekli hükümet değişikliğini yaparak, Yunanistan vetosunu ortadan kaldırmak istiyor. Aslında filmin ana teması da bunun üzerine geliyor. Ancak NATO üyesi bir ülkeye sadece bu nedenle, birkaç ajanın faaliyetleri çerçevesinde darbe yapılmış olması çokta inandırıcı olmamaktadır. Filminde eksik yönü de burada ortaya çıkmaktadır. Darbe bağlamında konu edilebilecek diğer toplumsal, fikirsel ve ekonomik meselelere filmde çok fazla değinilmemiştir.

Filmde eleştirilmesi gereken bir noktada yaşanan toplumsal bunalımdan dolayı asker tarafından müdahale edilmesinden başka çarenin kalmadığı duygusunun vurgulanmasıdır. Hatta bir sahnede Kenan Evren Amerika'nın daha fazla iç işlerimize karışmaması için bir an önce müdahale edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Darbeyi yapan askeri cuntanın eleştirilmemesi de büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında darbe döneminde gerçekleşen olayların toplumsal yansımalarına da çok fazla değinilmemiştir.

Filmde darbeden sonra bütün eylemlerin ve kargaşanın bir anda azalması hem Kenan Evren'in hem de silahlı eylemlere katılmış sağ ve sol mensuplarının merak ettiği bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun cevabını yine film içinde buluyoruz çünkü Amerika kışkırtmalarından vazgeçmiştir. Ancak Kenan Evren'in ve askeri idarenin bundan habersiz olması gerçeklik anlamında filmi zayıflatmaktadır. Filme göre darbeyi yapan aslında Amerika'dır ama askeri cuntanın bundan hiçbir şekilde haberi yoktur onlar sadece meselenin görünen kısmıyla ilgilenmiş ve düzeni sağlamak amacıyla kontrolü ele almıştır. Buda filmin inandırıcılığını azaltmaktadır.

Filmin sonlarına doğru Kenan Evren'in eline darbe sürecinin hazırlanmasında faaliyet gösteren kişilerin listesi geçmiştir. Bu listede her kesimden her teşkilattan isim olduğunu görünce dosyayı işleme koymadan kapatma kararı almıştır. Çünkü askeri idareye göre darbe başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir, barış ve düzen sağlanmıştır. Bunun sebeplerini tekrar tekrar kurcalamaya gerek yoktur. Tabi Evren'in daha önceden yine bu konuyla ilgili hiçbir bilgisi ve fikri olmadığını görüyoruz. Buda yine filmin, gerçeği yansıtması anlamında sorgulanması neden olmaktadır.

Filmde dikkat çekici bir noktada Amerika'nın sadece darbeyi hazırlamakla kalmayıp darbeden sonrada kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilecek bir yönetime ihtiyacı olduğu vurgusudur. İçerisinde Richard Perle'in bulunduğu, Amerikalı yetkililerinin yaptığı toplantıda bu yönetimin Turgut Özal başkanlığında olması gerektiği kararlaştırılmıştır. Turgut Özal'ın daha önceden IMF ve Dünya Bankası ile arasının iyi olması da bu kararı etkilemiştir. Richard Perle seçim öncesinde zaten siyasi olarak ön planda olan Özal'la irtibata geçerek başbakan olması halinde Amerika'dan ve Dünya Bankası'ndan kredi sağlanacağı sözü vermiştir ve filme göre Özal darbe sonrası yapılan 1983 seçimlerinde Amerika tarafından desteklenmiştir.

Darbenin toplumsal yansımalarına, işkence konusuna, insanı etkilerine çok fazla değinmeyen film sadece ara görüntülere bir simitçi üzerinden darbenin kişiler üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekilmiştir. Filmde tutuklama yapan bir askeri tim ellerinden bir tutukluyu kaçırmıştır onlarda tutuklu sayısını tamamlamak adına yolda hiç suçu olmayan bir simitçiyi tutuklamışlardır. Sonraki süreçte yanlışlıkla tutuklanan simitçi idam cezasına çarptırılmıştır. Bu sahne aslında birçok suçsuz insanın darbe sonrası da ki süreçte kargaşa ve hukuksuzluktan dolayı nasıl haksız yere cezalandırıldığını aktarmak adına önemlidir.

Sonuç

Sinema, birçok sanat ve bilim dalı ile ilişkili olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında ilişkili olduğu bilim dallarından biri de tarihtir. Sinema geçmişte yaşanmış birçok olayı kendi oluşturduğu dil sayesinde günümüze ve geleceğe taşımaktadır. Bu sayede bireyler ve toplumlar sinema sayesinde daha önce yaşanmış olaylar ile ilgili birçok bilgiye ulaşabilmektedir. Hatta sinemanın olayları dramatize etme özelliği sayesinde geçmişten günümüze aktarılan bu bilgiler, toplumlara daha gerçekçi ve etkili bir şekilde yansıtılabilmektedir. Bu çalışmada, analizi yapılan filmlere bakıldığında her iki filmde dönemle ilgili bizlere önemli bilgiler verdiğini görmekteyiz. Bu

filmler bizlere dönemle ilgili bilgiler vermenin yanında, darbe sürecini yaşayan kişilerin ve toplumun hangi aşamalardan geçerek hangi olumsuz etkilere maruz kaldıkları konusunda da veriler sunmaktadır. Analizini gerçekleştirdiğimiz filmler neredeyse darbeden 25 yıl sonra çekilmişlerdir. O süreçte darbeye ilgili eleştirel filmler yapmak çokta mümkün değildir. Darbe konulu filmler 1986 yılı sonrasında yapılmaya başlanmıştır. ‘‘Zincirbozan (2007)’’ filmi daha çok darbenin nedenlerine değinmiş ve siyaset, ordu gözünden süreci işlemiştir. Bunun yanında darbenin gerçekleşmesi sürecinde ABD’nin nasıl etkili olduğu konusu üzerinde de oldukça fazla durmuştur. Ancak filmde darbenin toplumsal yansımaları çok fazla görülmemektedir. Bunun yanında darbeyi gerçekleştiren askeri kadronun eleştirilmemesi de dikkat çekici bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘‘Eve Dönüş (2006)’’ filmi ise döneme apolitik bir ailenin maruz kaldığı haksızlık çerçevesinde bakmıştır. Film işkence sahneleri ile ön plana çıkmaktadır, bunun yanında suçsuz kişilerin bir iftira sonucunda nelere maruz kalabileceğini ve toplum tarafından nasıl ötekileştirilebileceğini bizlere açık bir şekilde göstermektedir. Eve Dönüş filmi, Zincirbozan filmine göre daha eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir. Sonuç olarak baktığımızda iki filmde dönemle ilgili birçok konu hakkında bizlere bilgiler vermek suretiyle o dönemde ki yaşananları bu güne taşımaktadır.

Kaynakça

- Balcı, A. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik Ve İlkeler* (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Boztepe, V. (2007). *1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çağlak, E. (2018). Farkındalık Yaratmada İletişimin Gücü. *Journal of Awareness*, 3 (Özel), 653-660.
- Dodd, C. H. (1983). *The crisis of Turkish democracy*. Beverley: Eothen.
- Doğan, D. Ç. (2010). Sinemanın Toplum Hayatındaki Rolü Ve Denetimi. *Hukuk Gündemi*.<http://www.ankarabarasu.org.tr/site/ankarabarasu/hgdmakale/2010-2/14.pdf> (Erişim Tarihi: 18-04-2021).
- Esen, Ş. (2000). *80’ler Türkiye’sinde Sinema*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Esen, Ş. K. (2010). *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*. 3. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Evren, B. (2014). *Türk Sinemasının 100 yılı*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Findley, C. V. (2012). *Modern Türkiye tarihi*, 2. Baskı, Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gür, T. (2013). Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi. *ZeitschriftfürdieWelt der Türken*, 5 (1),185-202.
- Kara, M. (2012). *Sinema ve 12 Eylül*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karpat, K. H. (2015). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Lüleci, Y. (2009). *Türk Sineması Ve Din*. İstanbul: Es Yayınları.
- Lüleci, Y. (2016). 27 Mayıs ve 12 Eylül Askeri Darbelerinin Türk Sinema Sektörüne Etkileri. *Muhafazakâr Düşünce*, 13(49), 183- 208.
- Onaran, A.Ş. (1995). *Türk Sineması II cilt*. Ankara: Kitle Yayınları.

- Özden, T. (2005). 'Millî Sinema' Dönüyor. *Aksiyon*, Sayı:558. <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=22351> (Erişim tarihi: 01-05-2021).
- Özgüç, A. (2005). *Türlerle Türk Sineması*. İstanbul: Dünya Kitapları.
- Özön, N. (1995). *Karagözden Sinemaya Türk Sineması Ve Sorunları, Cilt:1*. Ankara: Kitle Yayınları.
- Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical Analysis For Social And Individual Psychology*. Londra: Routledge.
- Scognamillo, G. (2011). *Giovanni Scognamillo'nun Gözüyle Yeşilçam*. Haz. Barış Saydam, İstanbul: Küre Yayınları.
- Şimşek, G. (2015). Siyasi Olayların Türk Sinemasına Yansımaları. *Türk Sinemasının 100. Yılına Armağan*, Ed. Nurşen Mazıcı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.
- Teksoy, R. (2007). *Rekin Teksoy'un Türk Sineması*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Uluyağcı, C. (2002). 1980 Sonrası Türk Sinemasında Kadın İmgesi: Türkan Şoray ve Müjde Ar. *Kurgu Dergisi*, 19, 1-8.
- Ünsaldı, L. (2008). Türkiye'de Asker Ve Siyaset, Çev. Orçun Türkay, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Zürcher, E. J. (2009). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (çev. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

Digital Diplomacy and Cybersecurity

Mustafa ALETHAWY
mustafal1alethawy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0311-9579

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 28.03.2022

Kabul Tarihi: 18.04.2022

Atf Bilgisi

Alethawy, M. (2022). Digital Diplomacy and Cybersecurity, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 82-90

ABSTRACT

Recently, modern concepts have appeared widely in the international arena, these concepts have become widely spoken about, and the reason for this is Instagram, etc., which are now widely used. Despite the adverse effects of these digital means, the positive results are non-neglectable, as they facilitate communication with the audience and make the world become like a small village. Due to the widespread use of modern digital technology and its various applications, such as Facebook, WhatsApp, and Twitter, especially in digital diplomacy, international diplomacy is spreading widely. Still, in any case, it is not a substitute for traditional diplomacy. Digital diplomacy, on the other hand, is described as a type of public diplomacy that includes the usage of digital technology, media platforms, social media, and low-cost communication with the public. Digital diplomacy has many goals that it seeks to achieve, the most important of which is communicating with the audience virtually and providing new communication tools to the public to communicate and influence it using the official means of the state via the Internet. Among the tools of this digital diplomacy are social media, virtual embassies, websites, and the online education of diplomats.

Keywords: Digital diplomacy, cyber security, modern technology, international politics.

Dijital Diplomasi ve Siber Güvenlik

ÖZ

Son zamanlarda, modern kavramlar uluslararası arenada yaygın olarak ortaya çıkmıştır. Artık yaygın olarak kullanılan Instagram vb., bu kavramların çok konuşulur hale gelmesinin nedenidir. Bu dijital araçların olumsuz etkilerine rağmen, izleyicilerle iletişimi kolaylaştırdığı ve dünyayı küçük bir köy haline getirdiği için olumlu sonuçları göz ardı edilemez. Modern dijital teknolojinin yaygınlaşması ve özellikle dijital diplomaside Facebook, WhatsApp, Twitter gibi çeşitli uygulamalar nedeniyle uluslararası diplomasi yaygınlaşmaktadır. Yine de, her durumda, bu araçlar geleneksel diplomasiyi yerini tutmaz. Dijital diplomasi ise dijital teknolojinin, medya platformlarının, sosyal medyanın kullanımını ve halkla düşük maliyetli iletişimi içeren bir kamu diplomasisi türü olarak tanımlanmaktadır. Dijital diplomasiye ulaşmaya çalıştığı pek çok amacı vardır ve bunların en önemlisi izleyicilerle sanal olarak iletişim kurmak ve internet üzerinden devletin resmi araçlarını kullanarak kamuoyuyla iletişim kurmak ve onu etkilemek için yeni iletişim araçları sağlamaktır. Bu dijital diplomasi araçları arasında sosyal medya, sanal elçilikler, web siteleri ve diplomatların çevrimiçi eğitimi bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dijital diplomasi, siber güvenlik, modern teknoloji, uluslararası politika

Introduction

The end of the Cold War led to the emergence of many challenges and threats that the international community had not witnessed previously, referred to as asymmetric threats cross-border, which neither recognise nor respect each boundary, national sovereignty, or the concept of the nation-state, which led to changes in the fields of the security studies and its strategies, furthermore, political practice. Digital technology has embodied how the modern world works and has gone so far as to innovate a novel style of diplomacy named digital diplomacy. The explosion of the information and communication revolution has led to the digital age, which led to the emergence of cyber threats and crimes. Cyberspace is defined as the national environment in which communication over computer networks occurs or what is known as cyberspace, which has turned into a sufficiently significant challenge for both national and international security, to the extent that numerous researchers consider cyberspace is the new field of war after each of land, sea, air in addition to space. This led to the claim of security assurances in this digital world, culminating in the birth of cybersecurity as a novel field within security studies. As a result, cybersecurity must be understood as a new variable in international relations.

The change in the method of communication, its processes, and tools will be reflected in international relations and diplomacy in general, and diplomatic practices and their structures are not immune from this influence. Therefore, there is an urgent need for new research and theoretical studies that explain in detail the developments in this field, especially what happened as a result of the tremendous growth in the area of Information and communication technology, which is one of the essential variables that constantly affect the field of international relations, both theoretically and practically (Mateusz and Fritzsche 2017). On the topic of Internet content and the role and policies of governments to control cyberspace, powerful countries are trying to influence the direction and overall Internet space and determine its future direction. In contrast, countries that are weaker in this field try to influence the Internet with measures such as content filtering with a negative and defensive view. In such an atmosphere, the serious competition between Western and other countries takes on a different form daily (Locke 2015). And digital diplomacy has formed new tracks that are distinct from conventional diplomatic tracks, and the participants in this latest diplomatic world are different from their counterparts in the traditional political world, where major digital firms have taken the place of countries and major global organisations. It is not parallel diplomacy, as the types of diplomacy used by governments to support their foreign policies. Rather, it is stand-alone diplomacy with its strategy and manners of the procedures, unlike classic diplomacy (Rashica 2018). The area of "cyber politics" is considered a vital and novel issue in both international affairs as well as politics, as are "values" and "interests" held by various governments, organisations, and state and non-state actors. Moreover, producers, distributors, and consumers such as individuals. Indeed, in contrast to the past, cyber politics lately has involved further actors besides governments which play a vital role in international relations. They are occasionally more skilful and successful than governments in the cyberspace field (Reardon and Choucri 2012). However, regardless of all the benefits and favourable features of the Internet, the truth is that the Internet has supplied a "new area for war" called "cyberwar". States and other participants in this kind of conflict utilise the internet to spy, sabotage, incite riots and revolutions, and even destroy military and other important installations and centres on the opposing side (Sakkov and Geers 2015). Indeed, the Internet has also opened a new arena for international cooperation and influence. In this aspect, the Internet's tremendous speed and precision have made it inexpensive and easy to build partnerships between all parties, including governments, people, corporations, and numerous institutions. As a result, the climate for collaboration and participation has strengthened. At the same time, countries and other actors realise the necessity of large-scale global Internet cooperation and keep in mind that cyberspace has created a new arena of international cooperation (Westcott 2008). Concerning the overall effects of the Internet on all aspects of politics and international relations by spreading awareness and knowledge to individuals, the truth is that the Internet has greatly helped facilitate and develop access to information and knowledge at the national and international levels. Individuals and human societies have become more aware and knowledgeable than before. The world faces a new phenomenon called (human awakening), known in Islamic countries as (Islamic awakening). As a result, political demands such as concern for democracy and the need to respect nations' political independence, respect for cultural and religious values, right to appropriate social and economic development, sensitivity to issues like the environment, etc., have increased. Accordingly, The Internet has affected countries and other actors (Abootalebi 2016). Finally, a new environment has emerged on the international scene that cannot be assessed using old theories, methodologies, or levels. The new environment, known as cyberspace, has a significantly different content and attitude than previous spaces. In this new space, new and different types of friendship, cooperation, competition, hostility, and war were created along with the previous patterns. At the same time, various actors have been added to the traditional cast, which is very mysterious and unpredictable. As a result, new theories, approaches, and perspectives must be emphasised flexibly and openly (Turner 2014). Currently, cybersecurity and digital diplomacy are major topics of interest to international relations experts, along with long-standing issues related to war, economics, women, and the environment, and some even consider them to be more important than other fields; Because cyberspace has somehow covered all the old fields and topics. For example, in the military, security, political, economic, and other domains, cyberspace has created new opportunities for cooperation and competition between governments and other entities (Reardon and Choucri 2012). Thus, cyberspace and digital diplomacy have created new conditions in which international relations issues are raised in different ways. As a result, a new form of politics has been created called cyber-politics and digital

diplomacy, which has special consequences on national and global security. Accordingly, with a full examination and proper explanation of the cyber policy, cyber security, and digital diplomacy and its impact on all areas, it is necessary to strengthen the power of passive defence at the national level (Verrekia 2017).

Digital Diplomacy

Diplomacy is the "motor room" of global relations. It is the grounded manner by which countries articulate their international strategy goals and organise their endeavours to impact the choices and conduct of foreign governments and people groups through the exchange, dealings, and other comparable activities, barring war and viciousness. In other words, it is the centuries-old means by which states seek to secure special or broader interests, including reducing frictions between or among themselves. It is the essential instrument through which the overall goals, methodologies, and strategies of international strategy are carried out. It endeavours to keep up with harmony and plans to foster altruism towards outside countries and people groups to guarantee their participation or fairness in their nonattendance (Adesina 2017). As a new turn of events, computerised discretion has been deciphered, characterised, and perceived in various yet comparative manners by analysts and specialists. Hence, there is no generally acknowledged definition or structure covering this idea. Accordingly, it could be protected to expect that current investigations are simply starting to expose what advanced discretion means and how it functions. This clarifies the absence of a solid applied structure in contemporary writing to survey the adequacy of web-based media for public discretion purposes (Rashica 2018). Advanced tact principally alludes to the expanded utilisation of web-based media stages to accomplish its international strategy targets and proactively deal with its picture and notoriety. They brought up that advanced tact exists at the Ministry of Foreign Affairs level and the degree of government offices throughout the planet. By working at these two levels, nations can tailor international strategy messages and public brands to the exciting attributes of the neighbourhood crowd in regards to history, culture, values, and customs, consequently working with the acknowledgement of their international strategy and the picture it expects to accomplish for digital diplomacy (Vinter and Knox 2008).

(Patlolla 2019) characterises advanced strategy as using specialised computerised devices (web-based media) by representatives to speak with one another and the overall population. To (Adesina 2017), computerised discretion principally alludes to discretionary practices through advanced innovations and organisations, including the Internet, cell phones, and online media channels. (Hedling and Bremberg 2021) characterises it essentially as utilising the Internet and new data correspondence advancements to assist with executing conciliatory objectives. It recognises eight approach objectives for computerised tact:

- (1) Knowledge management: To saddle departmental and entire government information, so it is held, shared, and enhanced in the quest for public interests abroad.
- (2) Public diplomacy: To keep in touch with crowds as they relocate on the web and saddle new specialised instruments to attract and target influential groups with critical messages and impact major online influencers.
- (3) Information management: To assist with collecting the mind-boggling stream of data and utilise this to more readily illuminate strategy making and help expect and react to arising social and political developments.
- (4) Consular communications and response: To make immediate, individual correspondences channels with residents voyaging abroad, with sensible interchanges in emergency circumstances.
- (5) Disaster response: To bridge the force of connective advances in a fiasco reaction circumstances.
- (6) Internet freedom: Advancements are being made to preserve the internet as free and open. This has the simultaneous goals of expanding freedom of speech and popular government and destroying tyrannical regimes.
- (7) External resources: Creating computerised components to draw on and outfit outer mastery to propel public objectives.

(8) Policy planning: Given the administration's internationalisation, evaluate successful oversight, coordination, and arrangement of a global strategy across government.

The United Kingdom's Foreign and Commonwealth Office (FCO) explains the meaning of computerised discretion on its site accordingly:

What is the definition of digital diplomacy? Digital diplomacy is the use of the internet to solve foreign policy issues. It's a standard method that uses a different medium. We can listen in, spread, engage with, and evaluate new and exciting ways through the internet. Essentially, we can broaden our reach and communicate straightforwardly with everyday society just as governments and compelling people ... Why are we doing it? Since we need to ... Those whose goals and destinations we go against are dynamic and profoundly effective at utilising the web. If we don't take up the advanced discussion, we lose our contention naturally (Patlolla 2019). Many of our accomplices, especially those external governments, have a cutting-edge presence, drawing in crowds, and aptitude to accomplish objectives on the web. We're passing up an enormous chance if we don't work with them. Our shift from one—way web distributing into dynamic advanced tact mirrors the changing way we utilise the web—as a multi-way social medium just as a wellspring of data. We lose validity and can't profess to be an open association on the off chance that we don't participate (Benjamin 2016).

(Hayati 2018) Advanced discretion is a "technique of overseeing change through computerised apparatuses and virtual joint efforts," adding an accentuation to the innate community nature of strategy both on the web and disconnected, which the advanced doesn't influence. The social affair of data and exposing, through authorised methods, situations and advancements inside the sending country for the sending government and the improvement of pleasant ties between the two governments is one of the most stunning undertakings of tact. Data might be accumulated from various sources. The utilisation of involvement and master information is fundamental in distinguishing, examining, and deciphering central points of interest and their suggestions for harmony and progress, just as for the security and different advantages for the sending state. Unknown services have relied on the ability of their employees, the structure of political missions, the confidentiality of confidential correspondence, and their admission to unfamiliar chiefs to provide both data and strategy advice to their governments. Governments thus have come to depend on their foreign services to give their public viewfinder to occasions on the planet and for leading international strategy that best advances the general premium (Bjola 2015).

Exchange is likewise a critical part of the strategy. Negotiators are constantly arranging something (both respectively and globally) on a growing number of subjects: from ocean laws to migration, from logical and social collaboration to exchange, the travel industry, and innovation moves, from the climate to food security, from security to police participation, from medication security to more advanced wellbeing administrations, from exploration to educational involvement, from poverty to financial studies, etc. (Comission 2008). Frequently, many of these arrangements happen simultaneously, making it hard for nations to send individuals to follow them. This is especially valid for small countries with limited means, particularly HR, and can't pay for all the voyaging costs. Through Skype and the arrangement of video meetings, the web permits nations to beat these issues and follow far way gatherings and courses from capitals, making it conceivable likewise for the authorities of those nations to mediate in them and spread the word about their feelings (Geneva 2010).

Digital diplomacy developed from public strategy, a type of discretionary practice, which has been characterised as an "instrument utilised by states to get societies, mentalities, and conduct; construct and oversee connections; and impact musings and prepare activities to propel their inclinations and qualities" (Melissen, 2013, p. 436). Sotiriou (2015, p. 36) contends that "bringing the public at large into the diplomatic equation has also increased the number of stakeholders participating in international diplomacy, from state-to-state associations, to worldwide associations and global non-administrative associations (Bos and Melissen, 2019). This has incorporated the regular individuals, which representatives, by and large, have depended on for their supporting, or separating, sees on

various issues". Various connections between the public authority and different pieces of society are influenced by how data important to unfamiliar services is overseen, broken down, and broadcast (Hare 2017). The connections can be classified as follows:

- (1) Residents and the media
- (2) Residents and the Government
- (3) The Government and the media
- (4) The Government and non-state entertainers
- (5) The everyday assistance counsellor and the pastor
- (6) The Government-to-Government relationship (i.e., the formal channels of intergovernmental diplomacy)

Advanced tact has been utilised conversely with different terms—digital diplomacy (Rashica 2019), e-diplomacy (Sharp 2019), cyber-diplomacy (Ellena, Petrov, and Bloom 2018), diplomacy 2.0 (Benjamin 2016), or diplomacy (Vinter and Knox 2008). The US State Department refers to it as 21st Century Statecraft, the UK Foreign Office refers to it as Digital Diplomacy, and Canadians refer to it as Open Policy. Three elements of advanced touch are depicted in this diagram by former US Secretary of State Hillary Clinton's innovation advisor:

- (1) Public discretion, including the utilisation of online stages.
- (2) Building mastery in innovation strategy and knowing how the web affects global advancements like political developments.
- (3) Effect on advancement strategy and how ICT can be utilised more viably to advance economic development throughout the planet.

This investigation receives (Reshetnikova 2018) meaning of digital diplomacy as utilising the web and new Information Communications Technologies to assist convey with conciliatory excursion targets, including its connected objectives. Digital diplomacy is a powerful instrument in encouraging a country's international strategy as it empowers natural connection and commitment with an unfamiliar audience.

(Ross 2011) asserts that the addition of transmissions and data innovation was changing the way colonial opposition but also pointed to an emerging revolution in diplomacy:

Generally, Government-to-government ties make up a large part of the strategic commitment. In some instances, such as with global telephony in the twentieth century, it was from the government to individuals. With the advent of online media and the rapid growth of mobile [technology] access, this obligation is increasingly being transferred from individuals to the government and from one individual to another. This immediate connection from residents to the government allows representatives to meet and interface with non-conventional crowds, thus allowing residents to impact their legislatures in unrealistic manners ten years prior (Reshetnikova 2018).

World pioneers and representatives utilise web-based media, and Twitter specifically, to talk and connect straightforwardly to the crowd they look to impact. Likewise, discretionary exercises are progressively upheld by Internet apparatuses. (Westcott 2008) noticed that "governments can consider the Internet as a novel political instrument; through its appropriate use, they can "publicise" their situations on various issues and advance their thoughts worldwide. Such a capacity, whenever utilised correctly, helps the government office, and therefore the express that it addresses, to make a positive picture in the host state". Ambassadors depend on the Internet to discover data, speak with associates using email, and arrange draft messages in the electronic organisation; likewise, negotiators utilise new informal communication stages like online journals and Facebook. Web-based media have added an essential ongoing measurement to strategy, making correspondence super quick and, by need, frequently less exact (Bjola and Holmes 2015).

Be that as it may, while a few negotiators embrace change as a chance to change their calling to others, it addresses a test to set up shows. It may be "risky" to demonstrate and acknowledge the types of direct global relations or their circumstance. The effect of the Internet and the ascent of online media stages, especially Twitter and Facebook, are producing an abundance of responses (Bjola 2018).
Advantages of digital diplomacy

Today, digital diplomacy is a foreign policy essential. The world is with the end goal that state and non-state elements all go after impact and force in a similar online space. That space currently has multiple billion individuals who access the web through their cell phones. When utilised appropriately, computerised strategy is a convincing and convenient enhancement to customary discretion that can help a nation advance its international strategy objectives, expand global reach, and impact individuals who won't ever go to any of the world's consulates (Hayati 2018).

As indicated by (Sevin and Ingenh 2018), the advantage of social media is that it provides the opportunity to reach citizens of other countries in near real-time. Web-based media stages additionally offer spaces for cooperation, expanded commitment, and encouraging the objectives of tact. The expected straightforwardness with which web-based media can be gotten to and the minimal expense in contrast with different strategies make it an appealing apparatus for some international safe havens, just as other government workplaces, confronting spending slices and requests to expand commitment. Various stages consider utilising more potent substances, like recordings, photographs, and connections, than conventional strategies for giving talks or passing out leaflets. Web-based media are critical diverts in arriving at youth populaces, a significant objective of current public discretion.

Digital technologies can benefit public diplomacy in information collection, processing, and correspondence during crises and calamities. Worldwide practice shows that skilled use of advanced tact instruments can bring considerable profits to the individuals who put their resources into it. In addition, computerised discretion doesn't generally need monetary ventures. Unexpectedly, it is usually pointed toward lessening costs. The human factor—the craving of representatives to develop, ace new advancements, invest part of their work energy on working with the objective Internet crowd, preparing electronic information, and making data and reference materials—is vital (Adesina 2017) (Bjola and Holmes 2015).

Also, as verified by (Ross 2011), a large part of crafted by unfamiliar services throughout the planet keeps on being overseen through the regular cycles of tact: directions to government offices in outside nations; gatherings and dealings which are not in the public centre; community, detailing, and spreading applicable data; patient and moderate structure of voting demographics of premium; and the goal of numerous specialised issues through intergovernmental methodology, like worldwide meetings, global and provincial associations, or technical working gatherings. Accordingly, the computerised strategy won't supplant traditional discretion. Whenever taken care of with expertise, this instrument can fortify crafted by the state in global relations and the international system in a quicker and more financially savvy way (Reshetnikova 2018).

Conclusion and Recommendations

First, Results of study 1— Cyber security protects systems, networks, and programs against digital attacks, aiming to access, change, or destroy sensitive information to seize money from users. In contrast, digital diplomacy combines digital diplomacy with media and social media platforms to develop a type of public diplomacy. 2— Digital diplomacy has benefits, including the fact that long distances between diplomats and the target audience have become less important with the spread of modern technology. One of its dangers is the elimination of secrecy in diplomacy and the difficulty of decision—making in some cases. 3— Many countries have implemented digital diplomacy and travelled vast distances, such as the United Kingdom, France, and the United States of America. Some countries are still craving in this regard. 4— There are significant difficulties facing the application of digital diplomacy in Iraq. You need to develop a strong strategy for the success of digital diplomacy in Iraq. 5— Digital diplomacy is an extension of traditional diplomacy and not a new form or style of

diplomacy. Second: recommendations 1— Creating a special section for digital diplomacy in the Iraqi Ministry of Foreign Affairs, similar to what is found in most foreign ministries. 2— Enrolling Iraqi diplomats in training courses for digital diplomacy and developing their skills in diplomatic work, knowing that most of them do not have official accounts on modern technology such as Facebook, Twitter, and others. 3— Designing digital platforms for communication between diplomats and Iraqi communities abroad or between the Ministry of Foreign Affairs and the rest of the embassies. 4— Updating the websites of state institutions as they contain sensitive information on the economic, industrial, and developmental reality that serves the Iraqi negotiators with their counterparts in other countries. 5— Negotiations are one of the means for the success of diplomatic work, mainly if they are conducted via the Internet, as they contribute to creating the atmosphere for direct personal negotiations, especially since there are no significant obstacles during the conduct of these negotiations, such as what happens in traditional diplomacy.

Taking these into consideration, some recommendations can be presented below:

- 1- Creating a special section for digital diplomacy in the Iraqi Ministry of Foreign Affairs, similar to what is found in most foreign ministries.
- 2- Enrolling Iraqi diplomats in training courses for digital diplomacy and developing their skills in diplomatic work, knowing that most of them do not have official accounts on modern technology such as Facebook, Twitter, and others.
- 3- Designing digital platforms for communication between diplomats and Iraqi communities abroad or between the Ministry of Foreign Affairs and the rest of the embassies.
- 4- Updating the websites of state institutions as they contain sensitive information on the economic, industrial, and developmental reality that serves the Iraqi negotiators with their counterparts in other countries.

NOTE: The research is extracted from a master's thesis Tagged (digital diplomacy and electronic security)

References

- Abootalebi, Ali R. 2016. *Revolutionaries and Reformers: Contemporary Islamist Movements in the Middle East Islam and Democracy*.
- Adesina, Olubukola. 2017. "Foreign Policy in an Era of Digital Diplomacy." *Cogent Social Sciences* 19(6): 169–89.
- Amoroso, Edward G. 2011. *Cyber Attacks Cyber Attacks*.
- Banes, David. 2008. "Social Networking." *Journal of Assistive Technologies* 2(4): 41–43.
- Benjamin, Jon. 2016. "Diplomacy in the Digital Age." *Netherlands Institute of International Relations Clingendael* 12(8): 1–58. <https://www.gov.uk/government/speeches/diplomacy-in-the-digital-age>.
- Bjola, Corneliu. 2015. *Digital Diplomacy*.
- . 2018. "Adapting Diplomacy to the Digital Age: Managing the Organisational Cultures of Ministries of Foreign Affairs." *German Ministry of Foreign Affairs* 1(9): 1–10.
- Bjola, Corneliu, and Marcus Holmes. 2015. "Digital Diplomacy." *Digital Diplomacy*.
- Bos, Michèle, and Jan Melissen. 2019. "Rebel Diplomacy and Digital Communication: Public Diplomacy in the Sahel." *International Affairs* 95(6): 1331–48.

- Cavalry, Myriam Dunn. 2015. *Cyber-Security and Threat Politics: US Efforts to Secure the Information Age*.
- Commission, European. 2008. *The European Union and the United States. Global Partners, Global Responsibilities*.
- Ellena, Katherine, Goran Petrov, and Russell Bloom. 2018. *Cybersecurity in Elections Cybersecurity in Elections*
- Europäisches, Parlament, and Vorausschau Wissenschaftliche. 2020. *The Ethics of Artificial Intelligence Issues and Initiatives: Study Panel for the Future of Science and Technology*.
- Geneva, Tray. 2010. *Developments and Challenges in the Hospitality and Tourism Sector*.
- Hare, Paul Webster. 2017. *Making Diplomacy Work: Intelligent Innovation for the Modern World Public Diplomacy*.
- Hayati, AKTAŞ. 2018. Akdeniz University *DIGITAL DIPLOMACY AND ITS IMPLICATIONS IN THE 21st CENTURY*.
- Hedling, Elsa, and Niklas Bremberg. 2021. "Practice Approaches to the Digital Transformations of Diplomacy: Toward a New Research Agenda." *International Studies Review* 31(2): 1–24.
- Locke, Gary. 2015. "Cybersecurity, Innovation and the Internet Economy." *Internet Policies and Issues* 5(12): 1–54.
- Mark, Javry. 2016. *Cybersecurity Threats Challenges Opportunities*.
- Mateusz, Mads, and Jaszczolt Fritzboeger. 2017. 34 *The Development of Public Diplomacy as an International Academic Field in Relation to Practice*.
- Mcy, Kinsey. 2019. "Perspectives on Transforming Cybersecurity." *McKinsey Global Institute* 32(March): 1–128. [https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/McKinsey Solutions/Cyber Solutions/Perspectives on transforming cybersecurity/Transforming cybersecurity_March2019.ashx](https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/McKinsey%20Solutions/Cyber%20Solutions/Perspectives%20on%20transforming%20cybersecurity/Transforming%20cybersecurity_March2019.ashx).
- Patlolla, Anita K. 2019. *DIGITAL ECONOMY REPORT 2019: Value Creation and Capture - Implications for Developing Countries*.
- Rashica, Viona. 2018. "The Benefits and Risks of Digital Diplomacy." *SEEU Review* 13(1): 75–89.
- . 2019. "Digital Diplomacy: Aspects, Approaches and Practical Use." *International Scientific Journal on European Perspectives* 10(1): 21–39. https://www.europeanperspectives.org/storage/24/DIGITAL-DIPLOMACY_Rashica.pdf.
- Reardon, Robert, and Nazli Choucri. 2012. "The Role of Cyberspace in International Relations: A View of the Literature." *ISA Annual Convention 2012* 6(23): 1–34.
- Reddy, G. Nikhita. 2014. *A Study of Cyber Security Challenges And Its Emerging Trends On Latest Technologies*. <http://arxiv.org/abs/1402.1842>.
- Reshetnikova, Liudmila. 2018. "E-Diplomacy as Instrument for Establishment of Interethnic Relations." *SHS Web of Conferences* 50: 01144.
- Ross, Alec. 2011. "Digital Diplomacy and US Foreign Policy." *The Hague Journal of Diplomacy* 6(3–4): 451–55.

- Sakkov, Sven, and Kenneth Geers. 2015. *5 Cyber War in Perspective*.
- Sevin, Efe, and Diana Ingenhoff. 2018. "Public Diplomacy on Social Media: Analyzing Networks and Content." *International Journal of Communication* 12(3): 3663–85.
- Sharp, Paul. 2019. "Diplomacy in the 21st Century: A Brief Introduction." *Diplomacy in the 21st Century: A Brief Introduction* 5(3): 1–139.
- Sloan, Geoffrey. 2017. *Geopolitics, Geography and Strategic History* *Geopolitics, Geography and Strategic History*.
- Smid, Eddy J. 2014. "Cyber Security Strategy (Estonia, 2014 – 2017)." *Ministry of Economic Affairs and Communication* 5(3): 1–15.
- Tala, Tafazzoli. 2018. *Cyber Crime Legislation*.
- Tsakanyan, V.T. 2017. "The Role of Cybersecurity in World Politics." *Vestnik Rudn International Relations* 17(2): 339–48.
- Turner, Barry. 2014. "German Institute for International and Security Affairs (Stiftung Wissenschaft Und Politik; SWP)." (November): 78–78.
- US Joint Chiefs of Staff (JCS). 2018. Joint Publication 3-12 *JP 3-12 Cyberspace Operations*. http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_12.pdf?ver=2018-07-16-134954-150%0Awww.e-publishing.af.mil.
- Verrekia, Bridget. 2017. "Digital Diplomacy and Its Effect on International Relations." *Independent Study Project (ISP) Collection* 53(2): 30. https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection.
- Vinter, Louise, and David Knox. 2008. "Measuring the Impacts of Public Diplomacy: Can It Be Done?" *Engagement: Public Diplomacy in a Globalised World*: 160–71. http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u26739/Engagement_FCO.pdf.
- Vitel, Philippe, and Henrik Bliddal. 2015. "French Cyber Security and Defence: An Overview." *Information & Security* 32(1): 1–13. <http://ra.ocls.ca/ra/login.aspx?inst=conestoga&url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=i3h&AN=111200272&site=eds-live&scope=site>.
- Westcott, Nicholas. 2008. "The Impact of the Internet on International Relations." *Oxford Internet Institute* 76(July): 1–30. http://do.rulitru.ru/docs/22/21978/conv_1/file1.pdf.

Kira Bedellerinin Yapay Sinir Ağı ve Regresyon İle Tahminlemesine Yönelik Çalışma

Şenay Hilal ACAR*
hilal_57@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6617-7795

Pınar Yıldız KUMRU
pinarki@kocaeli.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6729-7721

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 30.03.2022

Kabul Tarihi: 19.04.2022

Atf Bilgisi

Acar, Ş. H., Kumru, P. Y. (2022). Kira Bedellerinin Yapay Sinir Ağı ve Regresyon İle Tahminlemesine Yönelik Çalışma, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 91-101

ÖZ

Günümüzde ekonomik dalgalanmalar her alanı etkilemektedir. Ekonomik koşullardan en çok etkilenen ve gündeme gelen konulardan birisi de ev kira bedelleridir. Kira bedellerinde olabildiğince ortak bir paydada bulunması, hem ev sahibini hem de kiracıyı memnun edecek adil bir sistemin olması önemlidir. Gelişen teknolojiyle birlikte tahminleme yöntemleri de gelişmiştir ve daha mantıklı sonuçlar üretmektedir. Tahminleme çalışmaları ile kira bedelleri için daha sistematik bir yöntem belirlenebilir. Bu çalışmada Gebze'deki kira bedellerinin tahminlemesi, belirli dönemler içerisinde alınmış olan verilere göre, yapay sinir ağları ve regresyon yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. İki yöntemde de ortalama mutlak yüzde hata değerleri hesaplanmıştır. Regresyon analizi ile tahminlenen verilerin MAPE değeri 17,74, yapay sinir ağları ile tahminlenen verilerin MAPE değeri ise 16,44 olarak bulunmuştur. Çoklu regresyon analizinin R değeri 0,71, yapay sinir ağlarının R değeri 0,75 çıkmıştır. Sonuç olarak yapay sinir ağları yönetimiyle tahminlenen veriler regresyon analizi ile tahminlenen verilerden daha anlamlıdır. Kira bedellerini etkileyen başka faktörler de eklenerek (evin kendi yapısı, konumu, ekonomik koşullar vb. ile ilgili) çalışma daha da genişletilebilir ve geliştirilebilir.

Anahtar kelimeler: Kira bedeli, regresyon analizi, yapay sinir ağı.

Study On Estimating Rental Prices With Artificial Neural Network And Regression

ABSTRACT

Today, economic fluctuations affect every field. One of the issues that are most affected by the economic conditions and come to the fore is the rental price of the house. It is important to find a common ground in rental prices as much as possible, and to have a fair system that will satisfy both the landlord and the tenant. With the developing technology, estimation methods have also developed and produce more logical results. With estimation studies, a more systematic method can be determined for rental prices. In this study, the estimation of rental prices in Gebze was carried out using artificial neural networks and regression methods, according to the data obtained within certain periods. Mean absolute percent error values were calculated in both methods. The MAPE value of the data estimated by regression analysis was 17.74, and the MAPE value of the data estimated by artificial neural networks was 16.44. The R value of multiple regression analysis was 0.71, and the R value of artificial neural networks was 0.75. As a result, the data estimated by artificial neural network management is more meaningful than the data estimated by regression analysis. The study can be further expanded and developed by adding other factors affecting rental prices (related to the house's own structure, location, economic conditions, etc.).

Keywords: House rental price, regression analysis, artificial neural network.

Giriş

Kira bedelleri, kiracılar açısından büyük bir gider oluştururken ev sahipleri açısından sabit bir gelir kapısıdır. Günümüz şartlarında ev sahibi olmak için büyük bedeller ödemek gerekmektedir ve bu sebeple kiralık evlere yönelik daha da artmıştır. Kira bedeli belirlenirken her iki tarafı da maksimum seviyede memnun edecek bir ortak noktada bulunması önem arz etmektedir. Bu ortak noktayı bulabilmek için son zamanlarda önemi daha da artmış ve güvenilirliği çalışmalarla defalarca kanıtlanmış olan yapay zekadan faydalanılabilir. Kira üzerine yapılmış olan akademik çalışmalar incelendiğinde yapay zeka tekniklerinden olan yapay sinir ağları yöntemine rastlanmıştır.

Kira bedeline etki eden çok sayıda faktör vardır. Literatürde kira bedeline etki eden faktörlerle ilgili ve kiranın tahminine yönelik yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: Antalya'da ev taleplerinin tahminlemesi için yapay sinir ağı ve regresyon analizi kullanılmıştır. Yapay sinir ağının daha az

* Sorumlu Yazar

hatadeğerine sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır ve daha güvenilir sonuçlar vermiştir (Yılmaz ve Tosun, 2020). Ülkemizde konutların kira fiyatlarına etki eden unsurların belirlenmesine yönelik çalışma yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; evin asansör, otopark, havuz ve parkının olması, sağlıkla ilgili yerlere mesafesi, evin ısınma yöntemi gibi özelliklerin kira bedellerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Yayar ve Bursal, 2019). Bir diğer çalışmada ise yapay sinir ağları kullanılarak Eskişehir'deki satılık ev fiyatları tahminlemesi yapılmıştır. Çeşitli parametrelerle modeller kurulmuştur. Yapay sinir ağları ile tahminleme yapılmasının sağlıklı bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yılmazel, Afşar ve Yılmazel, 2018). Isparta'da konut fiyatlarına etki eden değişkenlerin önem derecesi hedonik fiyat modeli vasıtasıyla tahminlenmiştir. Sonuçlara göre; hava kirliliği, merkeze uzaklık, konutun bulunduğu yer, yaşı, oda sayıları, metrekaresi, kalorifer olup olmaması vb. özelliklerin daha önemli olduğu bulunmuştur (Çiçek ve Hatırlı, 2016). Bir başka çalışma ise Mersin merkezindeki dairelerin fiyatına etki eden unsurların belirlenmesine yöneliktir. Sonuçlara göre fiyatı yükselten unsurların konutun ve mutfağın büyüklüğü, uydu sistemi, banyonun adedi, garaj olup olmaması, güvenlik olup olmaması olduğu ortaya çıkmıştır (Yayar ve Gül, 2014).

Antalya için konut fiyatına etki eden unsurları belirlemeye yönelik hedonik fiyat metodu kullanılmıştır. Yüksek gelire sahip kesimde olması, konut büyüklüğü, manzarası, denize olan mesafesi, asansör ve otoparkın mevcut olması fiyata etki eden önemli unsurlardandır (Kördiş, Işık ve Mert, 2014). İstanbul'daki ofis kira değeri tahmini için model tasarlanmıştır. Kira değerini etkileyen 30'dan fazla değişken kullanılmıştır. Merkeze mesafe, önemli noktalara varış ve İstanbul'un kendi konumu itibarıyla prestiji önemli değişkenler olarak sonuçta yer almıştır (Pekdemir ve Dökmeci, 2011). Bir başka çalışmada ülkemizdeki konut piyasasının talep ve arzını belirleyen faktörler regresyon analizi ile belirlenmiştir. Kişi başına düşen gelir, faizin oranı ve konutun fiyatı ile talep arasında anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Öztürk ve Fitöz, 2009). Bir diğer çalışmada ise Türkiye'de evlerin kira değerini etkileyen unsurları belirlemek için bütçe anketi uygulanmıştır. Yapay sinir ağları ve hedonik regresyon yöntemi kıyaslanmıştır ve yapay sinir ağlarının daha anlamlı tahminlediği ortaya konmuştur (Selim ve Demirbilek, 2009). Çeşitli regresyon modelleri kullanılarak ev özellikleri ile kirası arasında ne gibi bir ilişki olduğu araştırılmıştır. Oluşturulan semiparametrik toplamsal regresyonun daha anlamlı sonuçlar elde ettiği görülmüştür (Omay, Aydın ve Mammadov, 2007).

Literatürdeki diğer alanlarda yapılan tahminleme çalışmalarından bazıları ise şu şekildedir: BİST'teki bir firma için hisse senedi değeri yapay sinir ağları ile tahminlenmiştir. Tahmin sonucu bulunan değerlerin gerçek değerlere çok yakın çıktığı görülmüştür (Çınaroğlu ve Avcı, 2020). Bir diğer çalışmada; Süper Lig'deki takımlar için sıralamaya yönelik tahminleme çalışmaları yapılmıştır. Çalışmada çıkan verilere göre, gerçek sıralama tahminlemede yer alan birçok takımda %90'ın üstünde oran ile doğru tahminlenmiştir (Kılıç, Aka ve Aktuğ, 2020). Yapay sinir ağları ve regresyon analizi ile gayrimenkul sektöründe değerlendirme çalışması yapılmıştır. Yapay sinir ağlarının regresyon analizine göre daha anlamlı sonuçlar bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (İlhan ve Öz, 2020). Bir diğer çalışmada ise, satın alma gücüne göre kişi başı yurt içi hasıla için tahminleme yöntemi olarak regresyon analizi ve yapay sinir ağı yöntemi kullanılmıştır. Yapay sinir ağı regresyon analizine kıyasla daha iyi sonuçlar ortaya koymuştur (Yılmaz ve Özcan, 2020). Bir diğer çalışmada ise tahminleme yöntemlerinden regresyon ve yapay sinir ağı kullanılarak trafik kazası sayısı ile yaralı sayısı tahminlemesi yapılmıştır. Çeşitli bağımsız değişkenler mevcuttur. Yapay sinir ağlarının daha anlamlı sonuçlar bulunduğu görülmüştür (Cansız, Erginer ve Erginer, 2020). Yine yapay sinir ağları kullanılarak Bitcoin fiyatı için tahminleme yapılmıştır. Tahminleme %99 başarılı olmuştur (Yavuz vd., 2020).

Yöntem

Çalışmanın analizleri, kiralık konut ilanlarının yer aldığı www.sahibinden.com internet sitesinden derlenen veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir (sahibinden.com, "emlak" (erişim 11.01.2022)). Kocaeli - Gebze ilçesi için açılan kiralık ev ilanlarından 9 Kasım 2021 – 11 Ocak 2022 tarihleri arasındaki veriler alınmıştır. Evin büyüklüğü (net m2), oda sayısı, banyo sayısı, balkon olup olmaması, bina yaşı, bulunduğu kat, doğalgazlı olup olmaması, eşyalı olup olmaması bağımsız değişkenleri ile bağımlı değişken olan kira bedeli verileri kullanılmıştır. Verilerin alındığı sitede bina yaşı için filtreleme olarak yer alan 5-10 arası olan evlerin yaşı 5 olarak; 11-15 yazan 11 olarak; 16-20 yazanlar

16 olarak; 21-25 yazanlar 21 olarak; 26-30 yazanlar 26 olarak; 31 ve üzeri yazanlar 31 olarak baz alınmıştır. Balkon değişkeni için ilgili kısımda, balkon varsa 1; yoksa 0 yazılmıştır. Ev doğalgazlı ise ilgili kısımda 1; değilse 0 yazılmıştır. Bulunduğu kat için yüksek giriş yazan evler ve zemin katlar giriş kat 0 olarak alınmıştır. Eşyalı ev ise ilgili kısımda 1; değilse 0 yazılmıştır. Çatı katında bulunan evler ise en üst kat olarak değerlendirilmiştir. Veri seti olarak seçilen 475 adet veri, 9 Kasım 2021 – 11 Ocak 2022 arasında siteye yüklenen kiralık ev ilanı verileridir. Tahminleme yöntemi olarak; yapay zeka tekniklerinden güvenilirliği yüksek olan yapay sinir ağları ve ileri istatistik tekniklerinden olan çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizinde 400 adet veri regresyon bağıntısının bulunabilmesi için kullanılmıştır. Bu 400 adet veri, veri alınma tarihi başlangıcından itibaren günümüze gelene dek alınmış olan verilerdir. Yine veri tarihleri içerisindeki ilerleyen günlerde alınmış olan farklı 75 adet veri için de regresyon bağıntısına göre tahmin yapılmıştır. Yapay sinir ağlarında da aynı 400 adet veri seti ağı eğitimi için kullanılmıştır. Regresyon analizindeki aynı 75 adet veri seti de test için kullanılarak tahminleme yapılmıştır. Regresyon analizi için Excel 2016 veri çözümleyici kısmı kullanılmıştır. Yapay sinir ağları için ise Matlab 2021b programında yapay sinir ağları kısmı (nntool) kullanılmıştır. 8 input ve 1 outputlu yapı kurulmuştur. Katman sayısı 2, nöron sayısı 10, iterasyon sayısı 1000 olarak seçilmiştir. İterasyon sayısı artırılarak da deneme yapılmıştır fakat daha düşük verimli sonuçlar çıktığı için 1000 iterasyon baz alınmıştır. Ağı eğitilmesi için, literatürdeki araştırmalarda en anlamlı sonucu verdiği ve eğitimi daha hızlı tamamladığı görülen trainlm algoritması tercih edilmiştir. Transfer fonksiyonu olarak ise tansig kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler ekte verilmiştir.

Yapay Sinir Ağları:

Özellikle son zamanlarda yapay zekanın önemi daha da artmıştır. Yapay zekayla yapılabilen tahminleme çalışmalarında en çok kullanılan ve verimli sonuçlar üreten yöntemlerden birisi yapay sinir ağlarıdır. Yapay sinir ağları tıpkı insan vücudundaki sinir hücreleri gibi özellik taşır. Yapay sinir ağları için nöron modeli elemanları şu şekildedir: İşlemci eleman, toplama fonksiyonu, nöron çıkışı, transfer işlevi, ağırlıklardır.

Yapay sinir hücresine m tane veri girişi olur. Bu giriş değerleri ağırlıklar ile çarpılır ve hepsi toplama fonksiyonu ile toplanır. Bulunan değere ön yargı eklenerek net yargıya ulaşılır. Bu değer, aktivasyon fonksiyonu işleminden sonra çıktı değerine dönüşür (Öztürk ve Şahin, 2018, ss. 28-29).

Yapay sinir ağları, aktivasyon fonksiyonu ve öğrenme algoritması olmak üzere iki bileşenden meydana gelir. Yapay sinir ağlarında önce verilerin eğitilmesi sağlanır. Veriler ağırlık adı verilen kısımlarda saklanır. Tüm ağ için ağırlıklar optimum değeri almalıdır. Kısaca ağırlıklar veri seti içerisinde optimum değeri yakalamaya çalışır. Aktivasyon fonksiyonunda ise yapay sinir ağı hücresi giriş değerleri için işlem yapıp net çıktı değerleri bulur. Aktivasyon fonksiyonunun doğru seçilmesi sonuçları ve performansı etkileyecektir (Öztürk ve Şahin, 2018, ss. 32-33).

Çoklu Regresyon Analizi:

Tahminlemede en çok kullanılan yöntemlerden biri de regresyon analizidir. Regresyon ile değişkenlerin arasındaki ilişki çözümlenir. Bir bağımlı değişken ve çok sayıda bağımsız değişken mevcutsa burada çoklu regresyon analizi kullanılır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel model ile ifade edilmesi sağlanır (Hoş, 2020, s. 308).

Çoklu regresyon analizine ait denklem formül 1'deki gibidir:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_m X_m + \varepsilon(1)$$

Formülde yer alan Y , bağımlı değişkeni; $X_1, X_2, \dots, X_m$ bağımsız değişkenleri temsil eder. β 'lar regresyon katsayılarıdır. β_0 kesim noktasıdır ve ε hata terimidir.

Bulgular

Çoklu regresyon analizi ve yapay sinir ağları kullanılarak verilerin tahminlemesi yapılmıştır.

Çoklu regresyon denklemi için 400 adet kira bedeli verisi kullanılmıştır ve bulunan denklemin katsayıları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1’e göre çoklu regresyon denklemi aşağıdaki gibidir:

$$Y = (-376,4347) + X_1 \times (4,7082) + X_2 \times (179,3736) + X_3 \times (-13,4281) + X_4 \times (44,0902) + X_5 \times (348,5830) + X_6 \times (81,5443) + X_7 \times (673,7838) + X_8 \times (1008,5840)$$

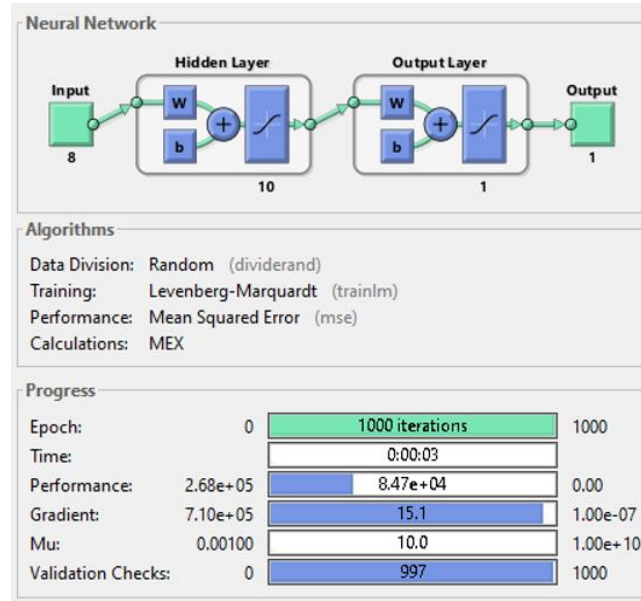
Çoklu regresyon analizinin çoklu R değeri 0,71, R kare değeri ise 0,51 olarak çıkmıştır. Bulunan R kare değeri 0,30’dan büyük olduğu için regresyon geçerlidir.

Tahminlemede kullanılan 75 adet veri için (Tablo 2’de verilmiştir) MAPE (ortalama mutlak hata yüzdesi) değeri Eşitlik1’e göre hesaplanmıştır ve %17,74 olarak bulunmuştur. MSE (hata kareler ortalaması), tahmini değerle gerçek değer arasındaki farkın karesini alması sebebiyle yüksek sapmalarda anlamlı netice vermediği ve literatürde de en çok tercih edilen ölçüm yöntemlerinden olduğu için MAPE’ye göre sonuçlar bulunmuştur.

$$MAPE = \sum_{i=1}^n \frac{|Gerçek_i - Tahmini_i|}{Gerçek_i} * \frac{100}{n} \quad (1)$$

Yapay sinir ağları ile 400 veri kullanılarak ağı eğitimi sağlanmıştır, eğitilen ağı R değeri 0,75 olarak çıkmıştır. Eğitilen ağ yapısına göre geri kalan 75 adet veri simüle edilmiştir. Veri setinde yer alan kira bedelleri ile tahminleme sonucu bulunan veriler arasında MAPE değeri hesaplanmıştır ve %16,44 bulunmuştur.

Yapay sinir ağlarının girdi (8 bağımsız değişkenli) ve çıktı (1 bağımlı değişkenli) yapısı ve eğitimi Şekil 1’deki gibidir.

Şekil 1. Ağı yapısı ve eğitimi

Karşılaştırmalı sonuçlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Çoklu regresyon analizi ve yapay sinir ağı çıktıları

Çoklu Regresyon Çıktıları	
	Katsayılar
Kesişim	-376,4347
m ² (net) (X ₁)	4,7082
Oda sayısı (X ₂)	179,3736
Bina yaşı (X ₃)	-13,4281
Bulunduğu kat (X ₄)	44,0902
Banyo sayısı (X ₅)	348,583
Balkon var mı (X ₆)	81,5443
Doğalgaz (X ₇)	673,7838
Eşyalı (X ₈)	1008,584
Çoklu R değeri	0,71
MAPE	17,74%

YSA Çıktıları	
MAPE	16,44%

İki yöntemde de tahmin sonucu bulunan verilerin ondalık basamak sayısı 0 olarak ele alınmıştır. Tahminlemede kullanılan veriler ve tahminleme sonucu bulunan değerler Tablo 2'deki gibidir:

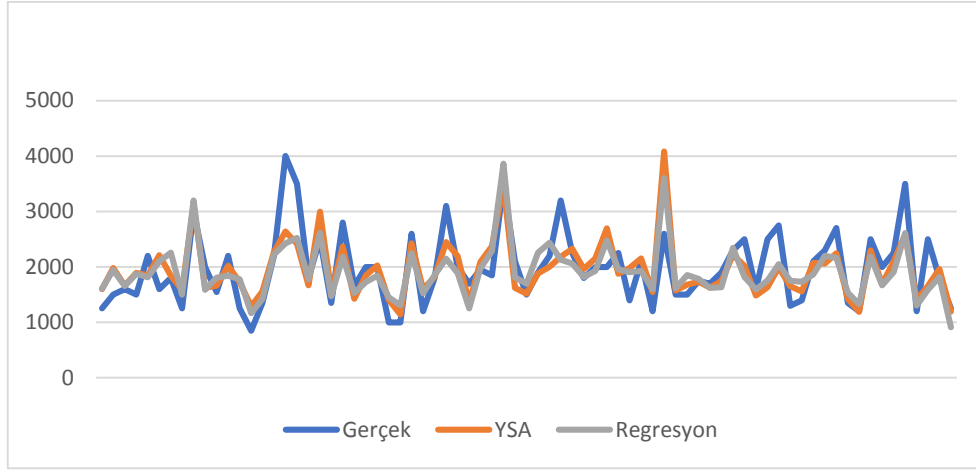
Tablo 2: Gerçek değerler ve tahminleme sonucu bulunan değerler

Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	Regresyon değeri	YSA değeri
1250	85	3	4	0	1	1	1	0	1612	1602
1500	110	4	11	3	1	1	1	0	1947	1978
1600	105	3	21	4	1	1	1	0	1654	1666
1500	122	3	4	2	1	1	1	0	1874	1892
2200	105	4	26	5	1	1	1	0	1811	1846
1600	85	3	0	2	2	1	1	0	2103	2210
1800	130	4	21	3	2	1	1	0	2256	1841
1250	100	3	21	1	1	1	1	0	1499	1590
3000	170	7	5	3	2	1	1	0	3197	3122
2000	100	3	21	3	1	1	1	0	1587	1621
1550	90	3	1	3	1	1	1	0	1808	1664
2200	120	4	16	1	1	1	1	0	1839	2020
1250	105	3	5	2	1	1	1	0	1781	1724
850	70	3	26	0	1	0	1	0	1165	1287

1350	110	3	21	0	1	0	1	0	1420	1560
2200	130	4	4	5	1	1	1	0	2224	2270
4000	120	4	5	3	2	1	1	0	2424	2639
3500	140	4	11	5	2	1	1	0	2525	2419
1800	90	3	0	2	1	1	1	0	1778	1669
2500	120	5	4	3	2	1	1	0	2616	2997
1350	90	3	16	0	1	1	1	0	1474	1556
2800	140	4	4	3	1	1	1	0	2183	2370
1650	75	3	4	1	1	0	1	0	1528	1428
2000	110	4	21	1	1	1	1	0	1725	1847
2000	130	4	26	3	1	1	1	0	1840	2027
1000	70	3	5	0	1	0	1	0	1446	1403
1000	110	4	5	2	1	1	0	0	1310	1144
2600	100	3	1	4	2	1	1	0	2248	2424
1200	100	3	16	0	1	1	1	0	1522	1601
1800	115	4	4	0	1	0	1	0	1851	1817
3100	70	2	21	2	1	0	1	1	2149	2451
2000	25	1	11	0	1	1	1	1	1885	2197
1700	75	3	21	0	1	0	1	0	1255	1350
1950	115	4	4	1	1	1	1	0	1977	2093
1850	140	4	3	5	1	1	1	0	2284	2375
3500	85	4	16	4	4	1	1	1	3861	3469
2100	85	3	2	4	1	1	1	0	1815	1620
1500	78	3	5	3	1	1	1	0	1698	1517
1900	40	1	5	5	1	1	1	1	2257	1881
2200	50	2	5	4	1	1	1	1	2439	2005
3200	120	4	1	3	1	1	1	0	2129	2184
2250	120	5	16	2	1	1	1	0	2063	2326
1800	120	4	21	2	1	1	1	0	1816	1962
2000	125	4	11	1	1	1	1	0	1930	2152
2000	160	4	5	0	2	1	1	0	2480	2694
2250	90	4	0	2	1	1	1	0	1957	1879
1400	110	4	11	2	1	1	1	0	1903	1983
2100	125	4	11	1	1	1	1	0	1930	2152
1200	70	3	0	0	1	1	1	0	1595	1547
2600	170	5	0	3	4	1	1	0	3603	4084
1500	75	3	0	0	1	1	1	0	1619	1574
1500	90	3	1	4	1	1	1	0	1852	1682
1750	90	4	16	3	1	1	1	0	1786	1733
1700	90	3	5	0	1	1	1	0	1622	1626
1900	100	4	31	3	1	1	1	0	1632	1743
2300	120	4	11	3	2	1	1	0	2343	2218
2500	130	4	21	1	1	1	1	0	1819	2022
1600	60	3	0	1	1	1	1	0	1592	1483
2500	85	3	0	2	1	1	1	0	1754	1632
2750	105	4	5	4	1	1	1	0	2049	1992
1300	95	3	4	2	1	1	1	0	1747	1654
1400	80	3	3	3	1	1	1	0	1734	1557
2100	125	4	16	1	1	1	1	0	1863	2072
2300	140	5	0	0	1	0	1	0	2202	2063
2700	125	4	0	3	1	1	1	0	2166	2244
1350	75	3	0	0	1	0	1	0	1537	1425
1200	120	4	4	1	1	1	0	0	1327	1188
2500	65	2	16	0	1	1	1	1	2186	2297
2000	100	3	5	0	1	1	1	0	1669	1693

2250	120	4	11	1	1	1	1	0	1906	2095
3500	85	3	21	5	1	1	1	1	2613	2588
1200	85	3	21	0	1	0	1	0	1302	1404
2500	100	3	5	0	1	0	1	0	1588	1659
1800	120	4	21	2	1	1	1	0	1816	1962
1250	90	3	5	1	1	0	0	0	911	1193

Gerçek değerler ve tahminleme sonucu bulunan değerlerin grafiksel olarak gösterimi Şekil 2'deki gibidir:

Şekil 2. Gerçek değerler ve tahminleme çıktılarının grafiği

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Gelişen teknolojiyle birlikte hayatımızda çoğu konuda kolaylıklar sağlanmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri de eldeki verilere göre geleceğe yönelik tahminleme yapılmasıdır. Bir bağımlı değişkeni etkileyen çokça bağımsız değişken mevcut olabilir. Bu durumda en doğru sonuca ulaşabilmek için bir tahmin yapılması oldukça önemlidir. İki ve daha fazla sayıda farklı yöntemle tahminleme yapılması, hem iki yöntemin karşılaştırılması açısından hem de daha güvenilir sonuçlar veren yöntemin kira bedeli tahmininde kullanılması açısından önemlidir. Bu çalışmada, tahminleme çalışmalarında çokça kullanılan iki yöntem olan regresyon analizi ve yapay sinir ağlarıyla kira bedeli tahminlemesi yapılmıştır. Sonuç olarak; yapay sinir ağlarının gerek MAPE değeri olarak gerekse R değeri olarak çoklu regresyon analizine göre daha anlamlı tahminleme yaptığı ortaya konulmuştur.

Ev kira bedellerini etkileyen bağımsız değişkenlerin sayısı çoğaltılarak (önemli ulaşım noktalarına uzaklığı, ekonomik değişkenler, bahçeli olup olmaması, otopark olup olmaması vb.) ve veri seti daha da genişletilerek çalışmanın geliştirilmesi mümkündür. Belirli bir model oluşturulduktan sonra kira bedeli belirlenirken hem ev sahibi hem de kiracı için en uygun bedel belirlenebilir. Bu da gelişen teknolojinin her alanda işimizi kolaylaştırdığının bir kanıtıdır.

Kaynakça

- Cansız, Ö.F., Erginer, İ., Erginer, M., (2020). Trafik kaza sayısının ve yaralı sayısının yapay sinir ağları ve regresyon yöntemleri ile tahmini. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 29-35.
- Çınaroğlu, E., Avcı, T., (2020). THY hisse senedi değerinin yapay sinir ağları ile kestirimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 1-19.

- Çiçek, U., Hatırlı, S.A., (2016). Isparta ilinde konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 98-114.
- Hoş, S., (2020). Çoklu doğrusal regresyon analizi güvenilirliğinin Jackknife tekniği ile sınanmasına yönelik bir araştırma. *Journal of Management and Economics Research*, 18(4), 304-316.
- İlhan, A.T., Öz, S., (2020). Yapay sinir ağlarının gayrimenkullerin toplu değerlemesinde uygulanabilirliği: Gölbaşı ilçesi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 160-188.
- Kılıç, F., Aka, H., Aktuğ, Z.B., (2020). Futbolda yapay sinir ağları modeli ile lig sıralaması tahmini. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 379-391.
- Kördiş, G., Işık, S., Mert, M., (2014). Antalya’da konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile tahmin edilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 14(28), 103-132.
- Omay, R.E., Aydın, D., Mammadov, M., (2007). Semiparametrik toplamsal regresyon modeli ile tahmin: Eskişehir’deki evlerin kira fiyatları ve özellikleri arasındaki ilişkilerin analizi. *Anadolu Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 8(1), 153-159.
- Öztürk, K., Şahin, M.E., (2018). Yapay sinir ağları ve yapay zekâya genel bir bakış. *Takvim-i Vekayi*, 6(2), 25-36.
- Öztürk, N., Fitöz, E., (2009). Türkiye’de konut piyasasının belirleyicileri: Ampirik bir uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 21-46.
- Pekdemir, D., Dökmeci, V. (2011). İstanbul ofis kira tahmin modeli geliştirilmesi. *İTÜ Dergisi/A Mimarlık*, 10(1), 51-60.
- Sahibinden.com. Emlak. Erişim adresi: https://www.sahibinden.com/kiralik-daire/kocaeli-gebze?sorting=date_desc
- Selim, S., Demirbilek, A., (2009). Türkiye’deki konutların kira değerinin analizi: Hedonik model ve yapay sinir ağları yaklaşımı. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 73-90.
- Yavuz, U., Özen, Ü., Taş, K., Çağlar B., (2020). Yapay sinir ağları ile Blockchain verilerine dayalı Bitcoin fiyat tahmini. *Bilişim Sistemleri ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 1-9.
- Yayar, R., Bursal, M. (2019). Türkiye’de konut kira fiyatlarının hedonik tahmini. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 2010-2026.
- Yayar, R., Gül, D., (2014). Mersin kent merkezinde konut piyasası fiyatlarının hedonik tahmini. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 87-100.
- Yılmaz, H., Tosun, Ö., (2020). Aylık konut satışlarının modellenmesi ve Antalya örneği. *KAÜİİBFD*, 11(21), 141-158.
- Yılmaz, Ş. H. & Özcan, B. (2020). Yapay Sinir Ağı ve Regresyon ile Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başı Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Tahmini. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (3), 57-72.
- Yılmazel, Ö., Afşar, A., Yılmazel, S., (2018). Konut fiyat tahmininde yapay sinir ağları yönteminin kullanılması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 285-300.

2500	90	3	21	0	1	1	1	1
1300	80	3	5	0	1	1	1	0
1400	85	3	0	2	1	1	1	0
4000	100	3	4	1	1	1	1	1
1500	90	3	0	2	1	1	1	0
1200	120	4	16	2	1	1	0	0
1850	150	4	11	2	1	1	1	0
1250	110	4	21	3	2	1	1	0
3000	120	4	11	1	1	1	1	1
2250	110	4	0	1	1	1	1	0
2000	100	3	0	5	1	1	1	0
2500	115	4	3	2	1	1	1	0
2000	90	3	5	3	1	1	1	0
2600	240	6	5	4	2	1	1	0
2000	100	4	5	11	2	1	1	0
2600	100	4	21	5	1	1	1	0
2100	90	3	0	5	2	1	1	0
1750	100	4	16	6	1	1	1	0
1350	100	3	5	0	1	1	1	0
1600	120	4	11	2	1	1	1	0
1350	85	3	0	0	1	0	1	0
1500	110	4	16	1	2	1	1	1
1200	95	4	16	2	1	1	1	0
1100	80	3	5	3	1	1	1	0
1750	120	4	11	2	2	1	1	0
2200	108	4	5	1	1	1	1	0
2000	100	3	0	3	2	1	1	0
900	75	3	16	2	1	0	0	0
3000	130	4	2	1	1	1	1	0
2600	55	2	21	4	1	1	1	1
1600	69	3	0	2	1	1	1	0
3000	145	4	21	3	1	1	1	0
1200	80	3	5	3	2	1	1	0
2200	160	4	11	3	2	1	1	0
1650	120	4	5	3	1	1	1	0
2150	90	3	0	3	1	1	1	0
2500	80	3	2	0	1	1	1	0
1900	75	3	0	2	1	1	1	0
2200	120	4	0	3	1	1	1	0
1900	80	3	5	0	1	0	1	1
1100	85	3	16	4	1	1	0	0
1600	110	4	11	5	1	1	1	0
1600	80	3	5	3	1	1	1	0
1400	85	3	16	4	1	1	1	0
1750	180	6	1	3	1	1	1	0
1800	110	4	4	2	2	1	1	0
3400	107	4	1	5	2	1	1	0
1600	90	3	11	3	1	1	1	1
1500	85	3	11	3	1	1	1	0
1250	120	4	4	0	1	0	1	0
1600	90	3	0	2	1	1	1	0
1500	85	3	2	4	2	1	1	0
1550	130	4	5	2	1	1	1	0
1500	120	4	26	0	1	1	1	0
1100	85	3	21	2	2	1	1	0
1100	100	3	11	0	1	0	1	0
1800	80	3	0	3	1	1	1	0
2500	135	4	21	3	1	1	1	0
1600	90	3	0	4	1	1	1	0
1400	90	3	0	3	1	1	1	0
1850	118	4	16	3	1	1	1	0
1750	120	4	11	3	1	1	1	0
1550	85	3	2	1	1	1	1	0
2000	98	3	11	0	1	1	1	1
1600	90	3	2	2	1	1	1	0
2000	65	3	0	1	1	1	1	0
5000	112	4	1	10	2	1	1	1
2300	150	4	5	3	1	1	1	0
1600	80	3	0	2	1	1	1	0
2000	110	4	5	2	1	1	1	0
3300	185	5	4	3	2	1	1	0
2250	115	4	21	4	1	1	1	0
2000	120	4	0	3	1	1	1	0
1850	120	4	21	3	1	1	1	0
1100	80	3	11	0	1	1	1	0
4000	120	4	4	3	1	1	1	1
1450	80	3	5	2	1	0	1	0
1500	90	3	21	2	1	1	1	0
2000	80	3	4	3	1	1	1	0
4500	110	3	11	4	1	1	1	1
2000	125	4	26	12	1	1	1	0

Covid-19 Pandemisine Gençlerin Gözüyle Bakmak: Toplumsal Bağlar Bakımından Eleştirel Bir Söylem Analizi

Hamdi ŞAHİN
hamdi_sah@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4582-5711

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 01.04.2022

Kabul Tarihi: 05.05.2022

Atf Bilgisi

Şahin, H. (2022). Covid-19 Pandemisine Gençlerin Gözüyle Bakmak: Toplumsal Bağlar Bakımından Eleştirel Bir Söylem Analizi, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 102-114

ÖZ

İnsanoğlu geçmişten günümüze kadar savaş, deprem, sel, yangın, pandemi gibi birçok yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Bu yıkımlardan bir tanesi de Covid-19 salgını ve neden olduğu sonuçlardır. Çin'in Wuhan şehrinde ilk tespiti yapılan yeni tip koronavirüs Covid-19, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın ilan edilmiştir. Covid-19, tüm yaş gruplarını olduğu gibi gençleri de olumsuz etkilediği yapılan bir araştırmaya göre, özellikle 18-30 yaş arası gençler arasında, salgının etkisiyle majör depresyon, anksiyete bozukluğu, uyum bozukluğu, kendine zarar verme ve madde kullanımı gibi etkilerde ciddi bir artış yaşandığı tespit edilmiştir. Pandeminin ilerleyen günlerinde gençler, sorumlu davranmadıkları ve alınan önlemlere uymadıkları gerekçesiyle sık sık gündem olmuşlardır. Sürecin başında 11 Mart 2020 tarihinde ilk Covid 19 vakasının tespitinin ardından DSÖ tarafından pandemi ilan edilmiş ardından, 04 Nisan 2020 tarihinde 20 yaş ve altı genç ve çocukların evlerinde kalmaları zorunlu hale getirilmiştir. Çalışmanın amacı Twitter'da gençlere ilişkin olumsuz söylemlerin nedenlerini anlamlandırmaktır. Çalışmada, Mart 2020 ile Temmuz 2021 ayları arasındaki süreçte 'herkese açık' Twitter hesaplarından "Gençler" temalı olumsuz söylemler içeren Tweet'ler seçilerek yapılmıştır. Bu amaçla, Covid-19 döneminde Twitter'daki gençlerle ilgili paylaşımlar belli gruplar halinde toplanarak Teun A. van Dijk'in nitel araştırma tekniklerinden olan eleştirel söylem analizi yöntemiyle çözümlenmesi yapılmış ve olumsuz genellemelere maruz kalan gençlerin toplumda karşı karşıya kaldıkları sorunsallar değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Covid-19, eleştirel söylem analizi, gençlik, twitter

Looking At The Covid-19 Pandemic Through The Eyes Of Youth: A Critical Discourse Analysis In Terms Of Social Ties

ABSTRACT

Mankind has faced many destructions such as war, earthquake, flood, fire, pandemic from past to present. One of these destructions is the Covid-19 epidemic and its consequences. The new type of coronavirus Covid-19, which was first detected in Wuhan, China, was declared a global epidemic by the World Health Organization on March 11, 2020. According to a study, which has negatively affected young people as well as all age groups, Covid-19 has a serious increase in effects such as major depression, anxiety disorder, adjustment disorder, self-harm and substance use, especially among young people aged 18-30, due to the effect of the epidemic. detected. In the coming days of the pandemic, young people have often been on the agenda for not acting responsibly and not complying with the measures taken. At the beginning of the process, after the detection of the first case of Covid 19 on March 11, 2020, a pandemic was declared by WHO, and then on April 04, 2020, youth and children aged 20 and under were obliged to stay at home. The aim of the study is to make sense of the causes of negative discourses about young people on Twitter. In the study, Tweets containing negative discourses on the theme of "Youth" were selected from "public" Twitter accounts in the period between March 2020 and July 2021. For this purpose, the posts about young people on Twitter during the Covid-19 period were collected in certain groups and analyzed using the critical discourse analysis method, one of the qualitative research techniques of Teun A. van Dijk, and the problems faced by the youth who were exposed to negative generalizations in the society were evaluated.

Keywords: Covid-19, critical discourse analysis, youth, twitter

Giriş

Dünya genelinde etkili olan yeni tip koronavirüs Covid-19 Türkiye'de de etkisini kısa zamanda göstermiştir. Çin'in Wuhan eyaletinde başlayan salgının, tüm yaş gruplarındaki herkesin sağlığına olumsuz etkileri halen sürmektedir. Hem insan sağlığı üzerinde oluşturduğu istenmeyen ağır etkiler hem de insanları psikolojik olarak huzursuz etmesi nedeniyle kaygı ve panik durumlarına yol açtığı bilinen Covid-19 pandemisi her yaş grubu insanlar üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Bu yaş gruplarından bir tanesi de gençlerdir. Gençlik yaş grupları içerisinde önemli bir dönemeç sayılmaktadır.

Geçiş dönemi olarak da adlandırılan gençlik dönemi pek çok parametreyi içerisinde barındırabilmektedir.

Farklı gençlik tanımlamalarına bakıldığında ise yapılan araştırmalarda birçok gençlik tanımı dikkat çekmektedir. İnsanların yaşamlarında bağımlı çocukluktan bağımsız ve sorumlu yetişkinliğe geçişin bir nüvesi olarak ifade edilen aşama, gençlik, hem bir psiko-biyolojik kategoriye hem de ayırt edici bir sosyo-tarihsel kategoriye simgeler (Stoletov, Kon, Zamaşın, Blyahman, Poşatayev ve Volkov, 1979: 23).

Birey açısından gençlik dönemi, kişiliğin oluştuğu ve bireyin toplumsallaştığı dönemdir. Çocuklukla yetişkinlik arasında yer alan bu dönem, tüm yaşama biçim verecek olan psiko-biyolojik toplumsal şekillenme ve gelişme çağıdır. Bu çağda birey zihinsel açıdan kolaylıkla yönlendirilebilmektedir (Armağan, 2004). Bu dönemde bedensel değişim o kadar hızlı ve yoğun olarak yaşanır ki çocuk görünümünden yetişkin görünümüne geçmek ve bedensel gelişimini kabullenmek ergen için başlıca problem kaynağıdır. Hızlı değişim ve uyum sorunları ve dengesizlik, kişilik oluşumunda zorlanma, yalnızlık, otoriteye direnç, duyguların yoğunluğunda artış, çekingenlik, karşı cinse ilgi ve cinsellik problemleri en sık rastlanan sorunlardır (Hatunoğlu ve Hatunoğlu, 2008).

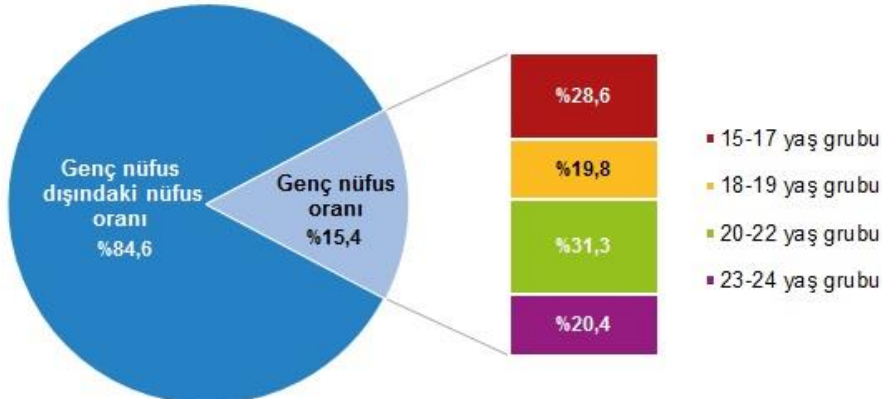
Gençlik çağında çocukluk dönemi geride kalmıştır fakat genç, henüz yetişkin toplumda belli bir noktaya ulaşmış değildir ve gençlik çağı bir arayış devresidir. Bu çağ hayat için bir yön ve gayenin arandığı, mesleki ve ailevi rollerin üstlenilmesi için gerekli şahsiyet özelliklerinin kazanıldığı, ferdin daha müstakil ve sorumlu bir kimse olarak hareket etmeye başladığı bir hazırlanma dönemidir. Bu dönemin en başta gelen psikolojik özellikleri: Kişilik bunalımı, isyankârlık, hayat gayesi oluşturma, sorumluluk duygusunun geliştirilmesi, hayattan tatmin arama, macera ve hareket isteğidir. Bu hareketlilik onların dini yaşantısı üzerinde de gözlemlenebilmektedir (Koştaş, 1995).

Genel olarak çocuklukla yetişkinlik arası dönem olarak adlandırabileceğimiz gençlik dönemi hakkında içinde yaşadığımız toplum veya dünya, gençlerin hangi yaş aralığı olarak sayılacağına da mutabakat sağlayamamaktadır. Literatüre baktığımızda gençlerin eğitimiyle ve gelişimiyle ilgili kurumlar gençliği farklı yaş grupları içerisinde saymaktadır. Örneğin: 12-24 yaş aralığı en çok kabul görme eğiliminde olmakla beraber, Gençlik ve Spor Bakanlığı Ulusal Gençlik ve Spor Politikaları Belgesi'nde gençliği 14-29 yaş olarak belirlemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın gençliğe dair tanımı; "büluğ çağına erme nedeni ile biyopsikolojik bakımdan çocukluğun sonu ile toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan çocukluk ile genç yetişkinlik arasında kalan, 12-24 yaşları arasındaki grup" şeklindedir (Baş, 2017: 259).

Türkiye'deki Genç Nüfus

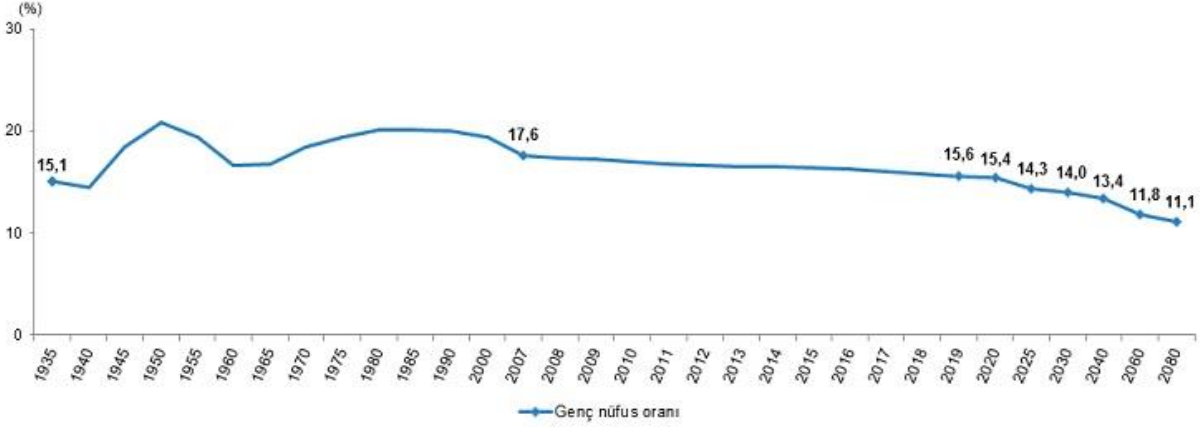
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 2020 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin toplam nüfusu 83 milyon 614 bin 362 kişidir. Tablo 1'de 15-24 yaş grubundaki genç nüfus 12 milyon 893 bin 750 kişi ve genç nüfus, toplam nüfusun %15,4'ünü oluşturmuştur. Yine genç nüfusun %51,3'ünü erkekler, %48,7'sini ise kadınlar oluşturmuştur.

Tablo 1: Yaş Grubuna Göre Genç Nüfus Oranı, 2020

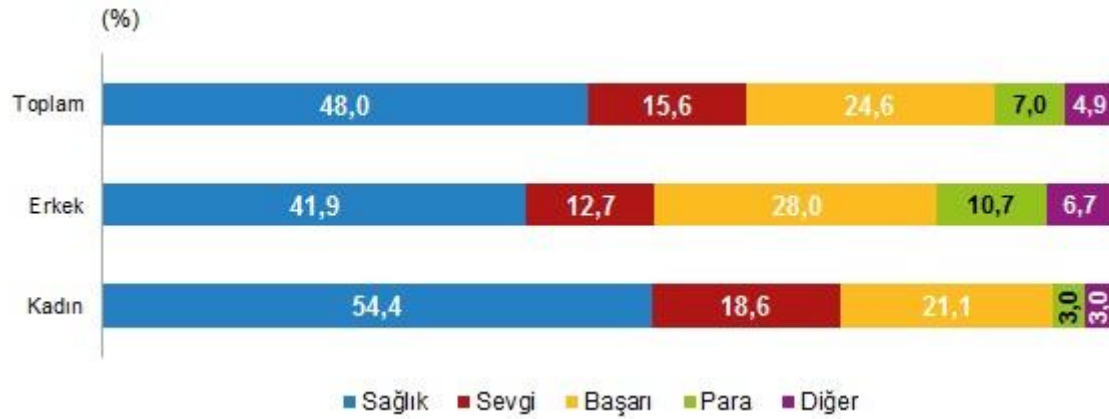
Tablo 2'deki nüfus projeksiyonlarına göre genç nüfusun toplam nüfus içindeki oranının 2025 yılında %14,3, 2030 yılında %14,0, 2040 yılında %13,4, 2060 yılında %11,8 ve 2080 yılında %11,1'e düşeceği öngörülmüştür. Bu veriye göre gelecek yıllarda toplam nüfus içerisindeki genç nüfus oranının giderek azalacağı varsayılmaktadır.

Tablo 2: Genç Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı, 1935-2080

Yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarına göre Tablo 3'te görüleceği üzere 2020 yılında gençlerin mutluluk kaynağı olan değerler arasında %48,0 ile sağlık ilk sırada yer almış ve bu veriyi %24,6 ile başarı, %15,6 ile sevgi izlemiştir.

Tablo 3: Cinsiyete Göre Gençlerin Mutluluk Kaynağı Olan Değerleri, 2020

Covid-19 ve Eğitim

Gençler pandeminin etkilerinden olan dışarı çıkamama, sosyalleşememe ve eğitimden uzak kalma gibi nedenlerle durumdan fazlasıyla paylarına düşeni almışlardır. Tüm bu nedenlerden ötürü genç yaş grubunun fiziksel, sosyal, zihni gelişimleri ve sağlıklarının da olumsuz etkilendiği varsayılmaktadır. Tüm bu yönleriyle Covid 19 salgını gençleri birçok yönden tehdit eden hayati bir sorun teşkil etmektedir. Yine salgının yayılımını önlemek için çok defa çeşitli önlemler alınmıştır. Okulların önce kademeli kapatılması daha sonra her düzeyde bu kapatmaların yaygınlaşması ve artı olarak sosyal mekânların da kapatılması alınan önlemler neticesindedir.

Korona virüs salgınının eğitim sektörüne belki de en önemli etkilerinden biri okulların kapatılmasına yol açmasıdır. World Bank Report (2020) raporuna göre göre; okulların kapanması öğrenme kaybına, okul bırakmaya ve yüksek eşitsizliğe yol açacaktır. Sonuç olarak

bu etkiler insan sermayesi birikiminde, kalkınma beklentisinde ve refah seviyesinde uzun süreli zararı olacağı açıktır.

Literatüre bakıldığında eğitime ara verilmesinin (ara tatil ya da yaz tatili) eğitim – öğretim faaliyetlerine etkisinin negatif olduğunu ve çeşitli öğrenme zorluklarının yaşandığını göstermektedir. Doğal afetlere benzer şekilde Covid-19 salgını da beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmış, maddi ve manevi kayıplara neden olmuştur. Kendilerinin veya yakınlarının hasta olması, ebeveynlerinin işini kaybetmesi gibi durumların meydana getirdiği psikolojik ve ekonomik güçlükler, öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca yüz yüze eğitime ara verilmesi nedeniyle öğrenciler, okulun sağladığı sosyal destekten yoksun kalmıştır (Kuhfeld, Soland, Tarasawa, Johnson, Ruzek ve Liu'den aktaran Baz, 2021: 28).

Covid-19 toplumun her kesimini etkilemiş olmakla birlikte, bu süreçten yüksek düzeyde etkilenen grubun üniversite öğrencileri olduğu iddia edilebilir. Çünkü Covid-19 sürecinde üniversite öğrencilerinin eğitim, aile ve sosyal yaşamlarında büyük değişimler meydana gelmiştir. Uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte, üniversite öğrencileri bugüne kadar pek de tanıdık olmadıkları bir süreç yaşamak, başarılı olabilmek için ders çalışma alışkanlıklarını değiştirmek ya da yeniden düzenlemek durumunda kalmışlardır. Nitekim araştırmalar; öğrencilerin pandeminin yanı sıra öğrenme sürecine ve akademik başarılarına ilişkin kaygılarının da bu süreçte arttığını göstermektedir (Sarıtaş ve Barutçu, 2020: 19).

Görüldüğü üzere okulların hem eğitim hem sosyallik alanları olduğu düşünüldüğünde gençlere verdiği zararlar daha belirgin hale gelmektedir. Alternatif eğitim türlerinin hayata geçirilmesiyle öğrencilerin farklı yollardan eğitimlerine devam ettikleri bilinmektedir.

Covid-19 salgını küresel ölçekte tüm dünyayı etkilemeye başladığında bazı ülkelerde okulların geçici süreyle kapatılması alınan ilk önlemlerden olmuştur. Okulları kapatılarak yüz yüze eğitime ara verilmesi yönünde adım atan ülkeler çeşitli kanallar aracılığıyla eğitim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Bu kanallar arasında televizyon yayını, internet tabanlı öğretim, radyo yayını, evde eğitim gibi seçenekler yer almıştır. Ancak dünya genelinde çoğu eğitim sisteminin evden öğrenmeye hazırlanmak için fazla zamanının olmaması, birkaç hafta içinde öğretim planlarının değiştirilmek ve yeni eğitim yolları oluşturmak zorunda kalınması ve en önemlisi bu durumun ne kadar süreceğini kimsenin bilmemesi sebebiyle büyük zorluklar yaşanmıştır (Sahlberg'den aktaran Baz, 2021: 30).

Covid-19 Sürecinde Gençlik ve Sosyal Medya

Covid-19 pandemisinin tüm yaş grupları üzerinde farklı etkileri olduğu bilinmektedir. Yaşanan sağlık sorunlarından sonra en önemli konulardan birinin de salgının yayılım hızını düşürmek, etki alanını daraltmak olduğu düşünülmektedir. Sürecin başından itibaren gençlerin toplum sağlığını düşünmeyecek şekilde davranış sergilediklerine dair haberler ve özellikle interaktif ağlardaki paylaşımlar yapıldığı görülmektedir. Yapılan örneklemelerin tüm gençleri kapsayacak şekilde ötekileştirmeye varan ölçülerde yapıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Sadece belli bir yaş aralığını etkilemeyen Covid-19 pandemisinin gençlerin yaşam tarzına, zihinsel süreçlerine veya fiziki davranışlarına yansıyan değişimlere de yol açtığı bilinmektedir. Yayın organlarındaki yayınların içeriğine bakıldığında ise olumsuz etkilenen gençlerin değil gençlerin davranışları olduğu düşünülmektedir.

Virüsle mücadelede önemli bir diğer strateji, hastalık hakkında doğru ve net bilginin insanlara aktarılmasıdır. Bu yolla salgının yaratacağı panik, kaygı, stres, depresif duygu durumu kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır (WHO, 2020). Bu noktada devletin yetkili makamları ve

güvenilir bilim kurulları tarafından sağlıklı bilgilendirmelerin yapılması bir gerekliliktir. Televizyon programları ve sosyal medyanın bu konudaki tutumu sorumluluk içermekte ve toplumun salgın riskine ilişkin farkındalığının artırılması açısından önemli görülmektedir (Chan ve Shaw'dan aktaran Asıcı ve Günlü, 2021: 4). Çünkü bu tür zorlayıcı süreçlerde Kirman (2020) bireylerin yoğun bilgi aktarımı karşısında ruh sağlığını koruyabilmek adına, internet ve sosyal medya kullanım eğilimi değişebilmekte sosyal medyada maruz kalınan içerikler ve izlenen televizyon programları toplumda yaşanan korku ve kaygıyı artırabilmektedir (Asıcı ve Günlü, 2020: 4).

İnteraktif ağlarda (Twitter, Facebook, Instagram vb.) bilgi kirliliğinin hat safhada olduğu bilinmektedir. Toplumsal yaşamın içerisine giren ve çoğu kurumu (aile, okul vb) etkisi altına alan sosyal medya, büyük kitlelere hitap ettiği için kullanılan dile dikkat etmek gerekmektedir. İnteraktif ağların ve uygulamaların yaygınlaşması ile birlikte sosyal ağlar toplum hayatını etkileyebilmektedir. Sosyal medyanın insan hayatında daha önemli bir yer edinmesi ile kriz zamanlarında önemli bir rol oynamaya başladığı düşünülmektedir. Sosyal medyanın krizi yönetmek, krize tepki vermek ve krizden doğan sonuçları etkilemek gibi görevleri üstlendiği söylenebilir (Diyadin ve Özdil, 2017: 410).

Yine bir diğer açıklama Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın geçlere çağrısı olarak nitelendirilen Tweet'idir. Açıklama da ''Gençler, bize salgından çıkış yolunu gösterin! Yeni vakalarda en yüksek oranı sizler oluşturunuz. Hastalığı fark etmeden bulaştırmanız çok kolay! Covid'siz günlerin özlemine en çok duyarsanız sizersiniz. Aşınızla, günlük hayatınızla bize örnek olsanız... Şu tablo çok değişir!''
<https://twitter.com/drfahtetinkoca/status/1446871200769134600>, Erişim Tarihi: 24.12.2021).

Yöntem

Araştırmanın Modeli ve Deseni

Bu araştırmada nitel bir araştırma yöntemi seçilmiştir. Nitel araştırmaların, yirminci yüzyılın başlarında, insan yaşamının karmaşık doğası, insana dair pozitivist yaklaşımın kabul etmediği olgu ve gizemleri belirleme çalışmaları olarak antropoloji, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinde başladığı görülmektedir. Tarihsel olarak nitel araştırmaya, doğal olguları belirleme uğraşından hareketle 'doğal araştırma', probleme ilişkin araştırmacının öznel görüşlerini barındırması sebebiyle 'yorumlayıcı araştırma' ve bir konuyu belirli bir sosyal ortam içinde derinlemesine incelemesinden dolayı 'alan araştırması' gibi farklı isimler verilmiştir (Baltacı, 2019: 69). Nitel araştırmaların güçlü yönlerinden biri önceden tespit edilmiş bir hipotez olmaksızın bir duruma tümevarımsal ve doğal araştırma stratejisi ile yaklaşmasıdır. Anlayış ve kuram, alan çalışmalarındaki deneyimlerden ortaya çıkar ve veriler temel alınarak oluşturulur. Problem açık bir zihinle alana nasıl yaklaşılacağıdır. Örneğin fenomenolojide üzerinde çalışılan fenomenin özüne ulaşmak için hem alan çalışması hem de analiz sürecinde önyargılar ve eğilimler hakkında bilgilenmek ve onları göz önüne almak önemlidir (Patton, 2018).

Araştırmada temellendirilmiş kuram deseni kullanılmıştır. Bu desen nitel araştırma desenleri arasında yer alır. Kuramın veriler temelinde geliştirildiği bu desenin alandan alınan bilgilerle bir araştırma süreci ortaya koyduğu bilinmektedir.

Daha detaylı bir şekilde, temellendirilmiş kuram metodu sistematik ve döngüsel veri toplama ve veri çözümleme aşamaları aracılığıyla, küçük ölçekli ya da daha kapsamlı ve genellenebilir bir kuram ortaya koymayı amaçlayan tümevarımsal bir yaklaşım olarak da tanımlanabilir (Ünlü, 2017: 51).

Epistemolojik açıdan bakıldığında Temellendirilmiş Kuram Metodunun (TKM), pozitivist/post-pozitivist, yorumsamacı ve eleştirel felsefi yaklaşımlara sahip olan araştırmalar için de kullanılabilmesi çeşitli araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Tüm bu kapsamlarda bu araştırma nitel tekniklere uygun

şekilde, Türkiye’de Covid-19 salgını döneminde gençlere ilişkin Twitter’da paylaşılan ayrıştırmaya, hoşnutsuzluğa ve kimi zaman nefrete varan söylemleri içeren tweet’leri yordamak ve anlamak için yapılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmada nitel bir araştırma deseni olan temellendirilmiş kuram deseni kullanılmıştır. Bu kuramın Glaser ve Strauss (1967) tarafından geliştirildiği bilinmektedir.

Takip edilen temellendirilmiş kuram ekolu ne olursa olsun, bir temellendirilmiş kuram araştırmasında sürekli karşılaştırma tekniğinin muhakkak olması gerekmektedir. Sürekli karşılaştırma tekniği, elde edilen ilk verilerin analizinden itibaren ortaya çıkan kodların hem aynı veri birimi içerisinde hem de aynı veri seti içerisinde oluşan kodlarla tüm analiz süreci boyunca karşılaştırılması ve kıyaslanmasıdır (Charmaz, Glaser ve Strauss’dan aktaran Ünlü, 2017: 59).

Bu çalışma Mart 2020 ile Temmuz 2021 ayları arasındaki bir yıllık süreçte ‘herkese açık’ Twitter hesaplarından gençlere dair paylaşılan negatif unsurlar içeren Tweet’ler tematik olarak seçilerek yapılmıştır. Seçilen tweet’ler temellendirilmiş kuram tekniğine uygun olarak açık kodlama tekniği ile sınırlandırmaya gidilmiştir. Twitter ve gündem araştırması yapılarak kategorize edilen temalar şunlar olmuştur: ‘Maske Takmayan Gençlik Söylemi’, ‘Virüsü Yayan Gençlik Söylemi’ ve ‘Gençlere Aşından Uzaklaştırma Söylemi’ temaları oluşturmuştur. Bu kapsamda ‘Maske Takmayan Gençlik Söylemi’ne ait beş tweet, ‘Virüsü Yayan Gençlik Söylemi’ beş tweet ve yine ‘Gençleri Aşından Uzaklaştırma Söylemi’nden beş tweet seçilmiştir. Ancak araştırmada seçilen her temaya bir tweet’e yer verilmiştir. Seçilen her tema nitel araştırma tekniklerinden olan Teun A. van Dijk’in eleştirel söylem analizi yöntemiyle çözümlenmesi yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sanal ağlardaki verileri çözümlmek için nitel modern yöntemlerden biriside (biri de) netnografidir. Netnografinin belirlenen konu veya hedefleri yine belirlenen kitlenin özelliklerini yordamak için geçerli bir kaynak olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada da bu amaçla netnografik yöntem belirlenmiştir.

Netnografi, tek bir terim altında, bilgisayar-aracılı etnografinin uygulanmasındaki temel esasları ve daha da önemlisi diğer kültürel araştırma biçimleriyle entegrasyonu önermesiyle diğer kalitatif internet araştırmalarından farklılaşmaktadır (Kozinets, 2010).

Netnografik araştırmalar çoğunlukla, metinsel ifadelerin incelenmesi yoluyla gerçekleşmekte ve metinsel ifadelerden güvenilir bir yorumlama yapmak için oldukça dikkatli olunması gerekmektedir. Örneğin, metinsel iletişimde yüz yüze iletişimden farklı olarak katılımcıların kendilerini daha kontrollü bir biçimde yansıtmaya ihtimali söz konusu olabilmekte ve araştırmacının bu durumu göz önünde bulundurması gerekmektedir (Dahan, Levi’den Dursun ve Özbölük, 2015: 237).

Çalışmada Twitter’da araştırma ve analiz yapılırken verilere anonim hesaplardan ulaşılmıştır. Twitter’da açılan hashtagler üzerinden verilere ulaşılırken bu hashtagler şunlar olmuştur: ‘#masketak’, ‘#evdekal’, ‘#mesafe’, ‘#virüs’, ‘#covid’, ‘#asiol’ ile oluşturulan hashtagler incelenmiş ve gruplandırılarak üç ana başlıkta toplanmıştır.

Bu araştırmanın içerik çözümlenme yöntemi Teun A. van Dijk’in geliştirdiği eleştirel söylem analizi ile yapılmıştır. Eleştirel söylem analizinin önemli temsilcilerinden birisi de Teun Van Dijk’tir. Van Dijk, söylem ve iktidar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Ona göre söylem analizinde birbirleri ile iç içe geçmiş iki yaklaşım vardır; bunlar eleştirel söylem yaklaşımı ve ideolojik söylem yaklaşımıdır (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 30).

Van Dijk’a göre eleştirel söylem analizi, araştırma alanı olarak hakimiyet, hegemonya, güç, sınıfsal farklılık, toplumsal cinsiyet, menfaat, gelenek, sosyal düzen ve yapı gibi konuları işleyen söylem analizi

yöntemidir. Bu yöntem özellikle baskın gruplara ve onların ideolojilerine çok iyi odaklanabilir (Güngör, 2020: 7).

Geçerlik ve Güvenirlik

Sosyal hayatın akışı içindeki olgulara odaklanan ve bu olguları herhangi bir dönüşüme uğratmadan inceleme uğraşı (Maxwell'den aktaran Baltacı, 2019: 370) içinde olan nitel araştırma, modern sosyal yaşamın çok yönlü ve karmaşık doğasını belirlemek için kullanılan çok çeşitli bakış açıları içerir. Veri toplama sürecinde çeşitli veri toplama yöntemlerinin bir arada kullanılması, süreçten en iyi şekilde faydalanılmasının yolunu açtığı gibi elde edilen bulguların geçerliği ve güvenirliliğinin artırılması için de önemlidir. Ayrıca elde edilen sistematik veriler, analiz aşamasında araştırmacıya önemli bir kolaylık oluşturacak ve zaman kazandıracaktır (Malterud, Miles ve Huberman, 'dan aktaran Baltacı, 2019: 377).

Nitel araştırmaların güven katsayısını artırmak adına birtakım teknikler olduğu bilinmektedir. Bu araştırmada tüm bu katsayıları artırmak için ayrıntılı literatür taranmış, Tweet'lerin yine ayrıntılı yordamaları yapılarak kimliklerin korunmasına özel hayatın gizliliği çerçevesinde dikkat edilmiştir.

Bulgular ve Analiz

I.Tema: Maske Takmayan Gençlik Söylemi
Tweet 1 ile İlgili Analiz

Tablo 4: Tweet 1 ile İlgili Analiz

Tweet İçeriği	Dışarı çıkan çoğu genç maske takmıyor. Gençler acilen eve zincirlenmeli
Tweet'in Paylaşıldığı Tarih	15 Mayıs 2020
Retweet	0
Beğenme	10
Yorum	0
Tweet'e Ulaşma Yolu	Twitter'da arama sekmesine 'maske' yazılmasıyla ulaşılmıştır.

Dışarı çıkan çoğu genç maske takmıyor. gençler acilen eve zincirlenmeli

ÖS 3:46 · 15 May 2020 · Twitter for Android

10 Beğeni

Şekil 1. Tweet 1

Tematik Yapı

Şekil 1’deki Twitter kullanıcısı Covid-19 günlerinde dışarıya çıktığını ve gençlerin maske takmadığını ve bu sebeple gençlerin izole edilmesi daha da ağır bir ifade ile evlere zincirlenmeleri gerektiğini söylemektedir. Tweet’in atılma tarihi 15 Mayıs 2020’dir, diğer bir ifade ile İçişleri Bakanlığının valiliklere gönderdiği 04 Nisan 2020 tarihli genelgede alınan 20 yaş ve altı genç ve çocukların evlerinde kalmaları zorunlu hale geldiği kararların yürürlükte olduğu tarihlere denk gelmektedir.

Şematik Yapı

Şekil 1’deki Tweet’i atan kişiye göre Covid-19’u maske takmayarak tehlikeli hale getiren grubun gençler olduğu varsayılmaktadır. 20 Mart 2020 tarihinde ilk Covid-19 vakasının tespitinin ardından gençler en risksiz grup olarak görülmüştür. Bu nedenden ötürü toplumda gençlerin rahat hareket ettiği kurallara riayet etmediği yönünde sosyal medya çokça konuşulan konular arasına girmiştir.

Netice itibariyle Covid-19 sürecinin gençlerin hayatın anlamına yönelik bakış açılarında olumlu yönde değişiklikler meydana getirdiği söylenebilir. Bu değişiklikler, hayata eskisine nazaran daha iyimser bakmak, geleceğe yönelik daha umut dolu olmak ve yaşam sevincinin artması şeklinde sıralanabilir (Gökmen, Sami ve Toprak, 2020: 241).

Tweet’te de görüleceği üzere Tweet’i 10 kişi beğenerek onaylamıştır. Hesabın anonim olması diğer bir ifadeyle herkesçe görülebilmesi de Tweet’in yaygınlaşması açısından önem arz etmektedir. Gençlerin yaşlıları etkileyen bir hastalık olarak duruma baktıkları ve bu yüzden rahat davrandıkları vurgusu vardır. Genelleme yapılması ise gençlerin hepsini bir potada göstermeye ve hepsinin maske takmadığı yönünde algısal noktaları içinde barındırmaktadır.

II. Tema: Virüsü Yayan Gençlik Söylemi Tweet 2 ile İlgili Analiz

Tablo 5: Tweet 2 ile İlgili Analiz

Tweet İçeriği	Virüsü belirti vermeyen genç hastalar yayıyor, yaşlılara ahkam kesmek kolay tabi, işe gidene diyecek hiçbir şey yok ama tin tin gezen gençler esas sorun
Tweet’in Paylaşıldığı Tarih	23 Mart 2020
Retweet	9
Beğenme	68
Yorum	0
Tweet’e Ulaşma Yolu	Twitter’da arama sekmesine ‘virüs’ yazılmasıyla ulaşılmıştır.

Virüsü belirti vermeyen genç hastalar yayıyor, yaşlılara ahkam kesmek kolay tabii, işe gidene diyecek hiçbir şey yok ama tin tin gezen gençler esas sorun

ÖS 11:22 · 23 Mar 2020 · Twitter for Android

9 Retweet 68 Beğeni

Şekil 2. Tweet 2

Tematik Yapı

Şekil 2 deki Twitter kullanıcısı Covid-19 döneminde belirti vermeyen genç hastaların virüsü yaydığını ifade etmektedir. Tweet'in atılma tarihi 23 Mart 2020'dir. Salgının ilk günleri dikkate alındığında virüsün teşhisinde ve yayılımında yeterli bilginin olmadığı bilinmektedir.

Şematik Yapı

Şekil 2'deki Tweet'i gönderen kişiye göre Covid-19 salgınına yayan kişilerin gençler olduğu ileri sürülmektedir. Gençlerin hastalıktan az etkilendikleri varsayıldığından onların rahatça hareket ettikleri dile getirilmektedir.

Aslında salgın toplumun büyük kesimini etkilemektedir. Yapılan bir çalışmada; Covid-19 salgınında daha çok olumsuz sonuçlara maruz kalabilecek kişilerin; yaşlılar, gençler, kadınlar, öğrenciler, göçmen olarak çalışanlar (Qiu ve Tian'dan aktaran Aşkın, Bozkurt ve Zeybek, 2020: 310) ve hapiste bulunanlar ile evsizler (Holmes'dan aktaran Aşkın, Bozkurt ve Zeybek, 2020: 310) olduğu bulunmuştur.

Tweet 2 beğeni sayısı olarak 68'e ulaşmış ve 9'da retweet almıştır. Herkese açık olan aldığı beğeni sayısı ve retweet'de hesaba katıldığında Twitter ortamında ya da başka mecralarda kolaylıkla yayıldığı söylenebilir. Tweet'te gençliğin çok gezdiği, belirti vermediği ve virüsü yaydığı vurgusu vardır. Ayrıca işi olmayan gençlerin dışarlarda dolaşması eleştirilmektedir.

III. Tema: Gençleri Aşıdan Uzaklaştırma Söylemi
Tweet 3 ile İlgili Analiz

Tablo 6: Tweet 3 ile İlgili Analiz

Tweet İçeriği	Gençler ölüm oranımız covid den 100.000 de 1. Ama asida oranımız. Belli bile değil. Düşünün trafik te Yolda yürürken ölme oranınız. Daha yüksek. Aşı olmak gençler için akılcari değil. #SevdikleriniAşıdanKoru
Tweet'in Paylaşıldığı Tarih	22 Haziran 2021
Retweet	21
Begenme	35

Yorum	0
Tweet'e Ulaşma Yolu	Twitter'da arama sekmesine 'gençler' yazılmasıyla ulaşılmıştır.

Gençler ölüm oranınız covid den 100.000 de 1. Ama asida oranınız. Belli bile değil. Düşünün trafik te Yolda yürürken ölme oranınız. Daha yüksek. Aşı olmak gençler için akılkari değil.
[#SevdikleriniAşıdanKoru](#)

ÖS 8:09 · 22 Haz 2021 · Twitter for Android

21 Retweet 3 Alıntı Tweetler 35 Beğeni

Şekil 3. Tweet 3

Tematik Yapı

Şekil 3'teki Tweet 22 Haziran 2021 tarihinde atılmıştır. Atıldığı tarih itibariyle salgın döneminde yakın zamanı işaret etmektedir. Bu dönemde çeşitli aşı karşıtlığı kampanyalarının yapıldığı bilinmektedir.

Şematik Yapı

Tweet'in atıldığı tarih panik havasının dağıldığı virüse karşı önlemlerin geliştirildiği dönemdir. Haziran 2021 tarihine gelindiğinde aşılama da hız kazandığımız bakanlıkça bildirilmekte ancak 2. ve 3. dozu dünyada yaşanan aşı sıkıntısından kaynaklı temin noktasında ülke olarak zorlandığımız / zorlanacağımız haberleri medyada sıkça yer almaktadır.

Bu arada aşı karşıtı hareketler farklı argümanlarla sürmektedir ve bu argümanlar aşı kararsızlığı yaşayan bireyleri ya da ebeveynleri de tüm aşılardan reddine doğru yönlendirmektedir. Çevrimiçi medya aracılığıyla sahte veya asılsız haberlerin hızla yayılması, bağışıklama programlarına engeller sunmakta ve bu programların güvenilirliğine dair endişeler oluşturmaktadır (Yiğit'den aktaran Cerit ve Porsuk, 2021: 349). Günümüzde aşı karşıtı aktivistler modern çağın olanaklarından yararlanarak internet aracılığı ile toplumu etkilemeyi sürdürmektedirler (Badur, 2011: 84).

3. Tweet 35 beğeni almış bunun yanı sıra 21 adet de retweet yapılmıştır. Hitap ettiği durum veya kesim göz önüne alındığında Tweet'in daha da yayılması mümkün gözükmektedir. Tweet'te oranlar üzerinden varsayımlarda bulunarak bir aşı karşıtlığı ortaya konduğu ve gençlerin aşı olmamaları yönünde telkin edildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Dünyada tespit edilen ilk Covid-19 vakası Wuhan'da Aralık 2019'da ortaya çıkmıştır. Covid-19 salgınının Türkiye'deki ilk tespit edilen vakası Sağlık Bakanlığı tarafından 11 Mart 2020 günü açıklanmıştır. Ülkedeki virüse bağlı ilk ölüm ise 15 Mart 2020'de gerçekleşmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise tarafından 11 Mart 2020'de aynı zamandan Türkiye'de ilk vakanın tespit edildiği tarihte, Çin'de başlayıp tüm dünyaya yayılan koronavirüsü resmen "pandemi" ilan etmiştir.

Ülkemizde vakalarda görülen artış zamanla virüs kaynaklı ölümlere yansımıştır. Sürecin başında daha çok yaş üzerinden kategorileştirmeler yapılmıştır. Gençlerin virüsten daha az etkilendikleri yönündeki bilgilerden sonra toplumda gençlere karşı ön yargılar gelişmiştir. Televizyon haberleri, interaktif mecralarda çıkan haberler, sosyal medyadaki paylaşımlar kitleleri olumsuz yönde etkilemiştir. Sosyal dışlanmaya maruz kalabilecek şekilde eleştiren gençlere karşı söylemlerin arttığı atılan Tweet'lerden anlaşılmaktadır.

Eğitim ve öğretimi uzun süreli bir kesintiye uğratan Covid 19 salgını, süresine ve etkilerine bakıldığında modern çağda tanık olduğumuz büyük felaketlerden birisi sayılmaktadır. Bu araştırmanın amacı Twitter'da gençlere ilişkin olumsuz söylemlerin nedenlerini anlamlandırmaktır. Mart 2020 ile Temmuz 2021 ayları arasındaki süreçte 'herkese açık' Twitter hesaplarından "Gençler" temalı olumsuz söylemler içeren Tweet'ler tematik olarak seçilerek yapılmıştır. Belirlenen temalar, "Maske Takmayan Gençlik Söylemi", "Virüsü Yayan Gençlik Söylemi" ve "Gençlere Aşıdan Uzaklaştırma Söylemi" şeklinde olmuştur. Belirlenen her söylem bir tweet'le temsil edilerek Teun A. van Dijk'in nitel araştırma tekniklerinden olan eleştirel söylem analizi yöntemiyle çözümlenmesi yapılmış ve temellendirilmiş kuram deseni bağlamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda temellendirilmiş kuram deseninin temel prensiplerinden biri olan sürekli karşılaştırma tekniği sayesinde veriler nesnel bir şekilde ortaya konulmuş veri yığını içindeki önemleri, konuyu temsil etme yetenekleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Toplumun her anlamda sağlıklı ve verimli işleyebilmesi için yaşlı bireylerin ve gençlerin birbirini tanıması, anlaması ve doğru bir iletişim içinde olması büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, aslında birbirinden çok yararlanabilecek olan ve yararlanması gereken bu iki grup arasındaki iletişim sorunları ve kuşak çatışmaları tarih boyunca pek çok farklı kültür ve coğrafyada önemli bir kişisel ve toplumsal sorun olmuştur. Konunun çok eski zamanlardan bu yana varlığını sürdürdüğünü ve yaygınlığını vurgulayan Lamia Levent'in de belirttiği gibi, "Eski Mısır papirüslerinde ve Hitit tabletlerinde gençler ve yetişkinler arasında yaşanan kuşak çatışmasını konu edinen bölümlerin yer alması; hangi çağda olursak olalım, gençleri anlama mevzuu üzerine daha fazla çaba göstermemiz gerektiğinin önemli bir işareti sayılmalı." (Levent, 2015: 7).

Hayat kalitelerinde görülen düşüş, yaş itibariyle hareketli yaşam tarzına sahip gençleri ruhsal olarak olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Sosyal medyada ayrımcı, ötekileştiren, kategorileştiren bir dilin kullanılması toplumda ayrışmalara neden olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında kitleler üzerinde sosyal medyanın dilinin yönlendirme ve etkileyebilme potansiyeli olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak gençlerin Covid-19 döneminde hastalığın yayılımının sorumlusu olarak gösterilmesi, gençlere bakış açısında olumsuz değişikliklere neden olmuştur. Bu durum gençlerin süreç içerisinde yaşadığı okuldan sosyallikten fiziksel aktivitelerden uzak kalmalarına ek psikolojilerini daha da olumsuz etkilemiştir. Özetle çalışma sonunda, gençlerin Covid-19 döneminde virüsü yaydıkları için sosyal medya da hedef gösterilmeleri olumsuz söylemlerle karşılaşmalarına neden olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Armağan, İ. (2004). *Gençlik Gözüyle Gençlik*. İstanbul: Lider Ekol Basım ve Yayıncılık.
- Asıcı, E. & Günlü, A. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Gözünden COVID-19 Salgını. Nitel Bir Araştırma. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9 (Özel Sayı), 1-20.
- Aşkın, R. Bozkurt, Y. & Zeybek. Z. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri Ve Terapötik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 37(Özel ek), 304-318.
- Baş, H. (2017). Türkiye'de Genç Nüfus: Sorunlar Ve Politikalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(2), 255-288.

- Baz, B. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Öğrencilerin Olası Öğrenme Kayıpları Üzerine Bir Değerlendirme. *Temel Eğitim Dergisi*, 3(1), 25-35.
- Badur, S. (2011). Aşı Karşıtı Gruplar Ve Aşılarla Karşı Yapılan Haksız Suçlamalar. *Antibiyotik ve Kemoterapi Derneği Dergisi*, 25(ek-2), 82-86.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Cerit, Ç. & Porsuk, A.Ö. (2021). Sosyal Medyada Covid-19 Aşısı Tartışmaları: Ekşi Sözlük Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(2), 347-360.
- Diyadin, A. & Özdiş, T. (2017). Krizlerle Baş Etmede Sosyal Medyanın Yeri ve Önemi. *Ege Akademik Bakış*, 17(3), 407-418.
- Dursun, Y. & Özbölük, T. (2015). Pazarlama Araştırmalarında Paradigmal Dönüşüm Ve Etnografinin Dijitale Evrimi: Netnografi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 227-249.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Gökmen, A., Sami, S. & Toprak, Y. (2020). COVID-19 Sürecinde Gençlerde Hayatın Anlamına Yönelik Değişim ve Dönüşümler. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 4(3), 217-255.
- Güngör, B. (2020). Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması ve Eleştirel Söylem Analizi. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 1-12.
- Hatunoğlu, B.Y. ve Hatunoğlu, H. K. A. (2008). *Gelişim Özellikleri*. Eğitim Psikolojisi. 1.Baskı. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- İnceoğlu, Y.G. & Çomak, N.A. (2009). *Metin Çözümlemeleri*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Koştas, M. (1995). *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*. Ankara: TDV.
- Kozinets, Robert V. (2010), *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*, First Edition, London: Sage Publications.
- Levent, L. (2015). *Aile*. Diyanet Yayınları: Ankara.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (M. Bürün ve S.B. Demir, Çev. Ed.). Pegem Akademi: Ankara.
- Sarıtaş, E. & Barutçu, S. (2020). Öğretimde Dijital Dönüşüm ve Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye Hazırbuluşluğu: Pandemi Döneminde Pamukkale Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 11(1), 5-22.
- Stoletov, V.N - KON, İ.S - Zamaşin, Y.A - Blyahman, L.S - Poşatayev, V.V - Volkov, G.N, *Toplum ve Gençlik, Çeviren: Şükrü Keleş, Konuk Yayınları: İstanbul*.
- Ünlü, Z. (2017). Uygulamalı Dilbilim Araştırmalarında Temellendirilmiş Kuram Metodu. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 35(2), 52-66.
- Van Dijk, T.A. (2006). Ideology And Discourse Analysis. *Journal of Political Ideologies*. (11) 2. 115-140.

Elektronik Kaynaklar

URL-1:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242> (Erişim Tarihi: 30.12.2021)

URL-2: <https://twitter.com/drfaqhrettinkoca/status/1446871200769134600> (Erişim Tarihi: 24.12.2021)

URL-3:<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---20-november-2020> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)

URL4:<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33696/148198.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. (Erişim Tarihi: 29.12.2021)

Post-Truth Çağda Dijital Dezenformasyon: Covid-19 Aşı Karşıtı Haberler Üzerine Bir İnceleme

Hakan İRAK
hakanirak@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1564-8638

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 22.03.2022

Kabul Tarihi: 10.05.2022

Atf Bilgisi

İrak, H. (2022). Post-Truth Çağda Dijital Dezenformasyon: Covid-19 Aşı Karşıtı Haberler Üzerine Bir İnceleme, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 115-129

ÖZ

Covid-19 virüsü dolayısıyla dünyada ve ülkemizde insan hayatında birçok değişimler yaşanmıştır. Nitekim bu değişimlerin sona ermesi ve önceki yaşam düzenine kavuşulması insanların en büyük isteklerinden biri haline gelmiştir. Pandemi sürecinin kontrol altına alınması ve can kayıplarının yaşanmaması amacıyla geliştirilen aşı çalışmaları kadar aşı karşıtlığı da günümüzde neredeyse her habere konu olmaktadır. Ancak bu haberlerin birçoğu çarpıtılmış, yalan ya da kısmen yalan haberlerden oluşmaktadır. Çalışmada internet ve sosyal medya yolu ile bireylerin yanlış bilgilendirilmesi, aşının içeriğine ilişkin sahte bilgilerin doğruluğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında çalışma 25 Aralık 2021- 25 Ocak 2022 arasında ele alınarak yoğun kullanıma sahip olan Facebook, Twitter ve Instagram'da paylaşılan sahte haberler incelenmiştir. Bu alanda az sayıda çalışmanın yapılması olması ele alınan çalışmanın özgünlüğünü göstermekle birlikte literatüre önemli bir katkıda bulunacaktır. Ayrıca çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre haberlerin genellikle aşı karşıtları tarafından yapıldığı ve aşının insanları öldürdüğü, robotlaştırdığına ilişkin içerikleri olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Post-truht çağ, dijital dezenformasyon, covid-19, sosyal medya, aşı karşıtı haber.

Digital Disinformation in the Post-Truth Age: A Study on Covid-19 Anti- Vaccination

ABSTRACT

Due to the covid-19 virus, there have been many changes in human life in the world and in our country. As a matter of fact, ending these changes and regaining the previous life order has become one of the greatest wishes of people. As well as the vaccine studies developed to control the pandemic process and prevent loss of life, anti-vaccination is the subject of almost every news today. However, many of these news are distorted, fake or partially fake news. In the study, it was aimed to misinform individuals via the internet and social media and to determine the accuracy of fake information about the content of the vaccine. For this purpose, the study was handled between December 25, 2021 and January 25, 2022 and the fake news shared on Facebook, Twitter and Instagram, which have intensive use, were examined. The fact that there are few studies in this field will make an important contribution to the literature, although it will show the originality of the study. In addition, content analysis method was used in the study. According to the findings obtained within the scope of the study, it has been determined that the news are generally made by anti-vaccine people and that the vaccine kills people and robotizes them.

Keywords: Covid-19, post-truht, news, social media, anti-vaccine.

Giriş

Tüm dünya 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan yeni bir virüs ile tanışmış ve neredeyse önceki hayatlarının tam tersi kısıtlanmalı bir yaşam sürmeye mecbur kalmıştır. Bu süreçte ise virüsün yayılım hızı ve tüm dünyada günden güne ölüm sayıları artmıştır. Bu sürecin etkisinden kurtulmak ve eski yaşam tarzına geri dönebilmek üzere ise Covid-19 virüsüne karşı çeşitli ülkelerde aşı çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların başladığı andan itibaren ise insanların aşuya karşı güven duyma yaklaşımlarında farklılıklar ortaya çıkmış ve geleneksel medya ile sosyal medya platformlarında yayılan aşı karşıtı haberler de güven bunalımında önemli oranda etkili olmuştur. Yalan habercilik, tarihin eski dönemlerden günümüze kadar süregelen bir eylem olmakla beraber teknolojik gelişmelere bağlı olarak artan bilgi ve haber araçları nedeniyle çağımızda kontrolsüz bir biçimde artmakta ve daha hızlı bir biçimde yaygınlaşmaktadır. Haberler özellikle de teknolojik gelişmelerin arttığı bu çağda insanlara kolay bir biçimde ulaşmakta ve insanların görüşlerinde değişimlere yol açmaktadır. İnsanlar gerek sosyal medya platformları gerekse geleneksel medya aracılığı ile doğru ya da sahte birçok habere ulaşım sağlayabilmektedir (Semerci, 2022). Nitekim günümüzde bu sahte/yalan haber konularından biri de günümüzde neredeyse her gün karşılaştığımız covid-19 aşısıyla ilgilidir. Covid-19 virüsüne yönelik

geliştirilen ve uygulanmaya başlayan aşilar, birçok kişi tarafından güven duyulmayan, insanlara zarar verici maddeler içeren biyolojik silahlar olarak görülmektedir. Birçok kimse aşı ile insan DNA'sında değişimlerin yaşanacağını, aşı yolu ile çip takılarak insanın kontrol edileceğini, robotlaştırılacağını, kısırlaştıracağını ve ölümüne neden olunacağı gibi birçok teoriye inanmaktadır. Özellikle aşı karşıtları tarafından öne sürülen bu teoriler sosyal medya platformlarında günden güne yayılmakta ve insanların aşuya karşı görüşlerini olumsuz etkilemektedir.

Covid-19 virüsünün ortaya çıkmasından hemen sonra hızlı bir biçimde yayılmaya başlamasıyla tüm dünya ülkeleri çeşitli tedbirler almaya başlamış ve kısmi ya da tam kapanmalar ile virüsün bulaşma riskini azaltmaya çalışmıştır. Tüm dünyada uygulanan bu tedbirler kısmen de olsa virüsün yayılmasını yavaşlatmış ancak tam anlamı ile engelleyememiştir (Çallı ve Çallı, 2021). Bununla birlikte kişisel temizlik, maske, sosyal mesafe gibi konulara vurgular yapılarak temas azaltılmaya çalışılmıştır. Alınan bütün önlemlere karşılık 2019 yılından beri insanların en önemli gündem konusu olan bu virüs, günümüzde virüse bağlı vaka ve ölüm sayıları nedeniyle hala güncelliğini korumakta ve gündemde yer bulmaktadır.

Alınan önlemlere karşılık durdurulamayan pandemi süreci, hastalığın yayılması karşısında aşı faaliyetlerine başlanmasına ve bu bağlamda politikaların oluşturulmasına yol açmıştır. Aşılama hizmetleri temelde öncelik çocuklar olmak üzere toplumda aşıyla korunabilir hastalıkların meydana gelmesini önlemek ve hastalık dolayısıyla ölüm oranlarının en aza indirilmesini amaçlamaktadır. Dünyada ilk aşı hizmeti, çiçek aşısı ile başlamış ve etkili bir aşılama faaliyetlerinin sonucunda hastalık önemli düzeyde durdurulmuş hatta yok edilmiştir (Semerci, 2022). Öte yandan bu dönemden sonra birçok aşı çalışması yapılarak hastalıklara karşı aşilar geliştirilmiştir. Birçok bulaşıcı hastalığa karşı geliştirilen aşilar günümüzde de kullanılmakta olup oldukça riskli hastalıkların ortadan kaldırılması ve toplum sağlığı açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla toplum sağlığı ve kamu düzeni kapsamında önemli olan aşı uygulamaları konusunda bir kamu politikası oluşturmak ve aşı karşıtlığının nedenleri hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Bu çalışmada, post-truth çağda dijital bilgi kirliliği konu edinilmekte ve bu bağlamda covid-19 aşı karşıtlığı haberleri üzerine bir inceleme yapılmaktadır. Çalışma, Covid-19 aşı çalışmaları ve uygulamalarında aşı karşıtlarının internet ve sosyal medya aracılığı ile insanları yanlış bilgilendirmesi, aşının içeriğine yönelik sahte bilgiler aktardığı paylaşımların doğruluğunun belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında ilgili literatürde bu alanda çok fazla çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla da çalışma literatüre sağlayacağı katkısı açısından önemlidir. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Post-Truth Kavramı

Post-truth kavramının hayatımızdaki önemi giderek artıyor, kullanımı 2016 yılında bir önceki yıla göre %2000 arttı ve Oxford Sözlükleri tarafından 2016 yılının kelimesi seçildi. Oxford Sözlüğü, onu 2016 Yılın Kelimesi olarak adlandıran Oxford Sözlüğü'ne göre, post-truth'u "belirli bir konuda kamuoyunu etkilemede duyguların ve kişisel fikirlerin rasyonel gerçeklerden daha başarılı olduğu bir senaryo" olarak tanımlamaktadır.

Post-truth kavramı, "hakikat ötesi", "hakikat sonrası", "hakikatin önemsizleşmesi" gibi farklı anlamlar ile dilimize çevrilmektedir. Söz konusu kavramın tanımına bakıldığında ilk olarak gerçeklik ve hakikat kavramlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kavramlar temelde birbirleri ile benzer kavramlar olsa da anlam olarak özdeş kelimeler değildirler. Gerçeklik, bilinen ve bilinçten bağımsız bir biçimde varlığını sürdüren şeylere karşı bir nitelik taşımaktadır. Gerçeklik kavramı var olana ait bir özelliği ifade etmektedir. Bu kavram esasında bilgi felsefesinin değil varlık felsefesinin konusudur (Alpay, 2020: 27). Öte yandan hakikat kavramıysa öznelerin bilgi ile ortaya konulduğu ifade ve savunmalara karşılık gelmektedir (Tepe, 2016: 18-19). Wittgenstein (1979)'a göre; "herhangi bir cümle onunla öyle olduğunu ifade ettiğimiz durum öyle ise hakikattir. Bilgi, biçimsel mantığın yasalarıyla herhangi bir çatışma içerisinde değilse ve bununla birlikte kendi nesnesine de uygun ise hakikattir" (akt. Tepe, 2016: 62).

Post-truth kavramı ilk olarak 1992 yılında Steve Tesich tarafından Amerikan Hükümetinin propagandalarının halk tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilmesini eleştirdiği “Yalanlar Hükümeti” adlı makalesinde kullanılmıştır. 2004 yılında ise Ralph Keyes “The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life” adlı eserinde aynı kavrama değinmiştir (Keyes, 2004).

Oxford Dictionaries tarafından 2016 yılında yılın kelimesi olarak belirlenen post-truth; “Nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu” şeklinde bir tanıma sahiptir. Kavram kelime anlamı olarak 2016 yılında öne sürülmüş olsa dahi “post-truth” geçmiş dönemlerde de birçok farklı biçimde kullanılmıştır.

Post-truth kavramı, hakikat ile hakikatin yargısı arasındaki uyumsuzluğu görmezden gelmektir (Alpay, 2020: 28). İlk zamanlardan beri insanlar ihtiyaçlarını karşılamak ve tatmin etmek için yalan söylemeye yönlendirilmiştir. Şüpheli yalan, insanların konuşma becerilerinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Zamanla insanların hayal gücü gelişmiş ve toplumdaki diğer insanlardan daha yaratıcı özelliklere sahip kişiler, diğer insanlarla daha fazla ilgilenmeye ve yalan söylemeye meyilli hale gelmiştir (Özdemir, 2020).

Ancak sadece bir yalana sığdırılamayacak bir başka yalan yığınının içinde yer alan post-truth kavramını ortaya çıkaran en önemli yenilik, insanların artık bunu bilinçli olarak yanlış olarak kabul etmeleridir. Onlara anlatılanlar ve maruz kaldıkları vaazlar asılsızdır (Alpay, 2020: 29). Douai’ye göre (2019: 124), hakikat sonrası dönem, politikacıların, popülist liderlerin ve kutuplaşmış insanların, kısacası, sosyal kurumlara ve hakikat kavramına “yeni hakikat elçilerine” meydan okuduğu bir dönemdir.

Post-truth kavramıyla ilgilenen birçok kişi, özellikle post-modernizm olgusunun post-modernizm olmasaydı ortaya çıkmayacağını söyleyerek, onu post-modernist fikirlerle ilişkilendirmektedir (Yael, 2020). Postmodernizme göre hakikat kavramı görecelidir (Kalın, 2013: 257). Post-modernizm dünyası genellikle belirsizlik ve düzensizlik üzerinde kurulmuştur. Hakikatin mevcudiyeti tartışmalı bir konudur. Bu nedenle hakikat akıl ile bulunabileceğine ilişkin düşüncelere şüpheli bir biçimde bakmaktadır. Nitekim her şey bir öznenin sahip olduğu perspektife göre değişim geçirmektedir. Kısacası post-modernizme göre her şey göreceli ve kesin değildir. Buradaki en temel amaç hakikate ulaşmanın yeni sıra estetik olana ulaşmaktır.

Siyaset ile yakından bir ilişki içerisinde olan Post-truth kavramı, 2016 yılında ABD’de gerçekleştirilen seçim kampanyalarında D. Trump’ın çeşitli yalan ve çarpıtılmış söylemlerinin, popüler siyasetin post-truth kavramı ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır. Ünlü doğrulama sitelerinden biri olan Politi-Fact, D. Trump tarafından yapılan seçim kampanya sürecinde ortaya atılmış olduğu söylemlerinin;

- %83’ü Yarı Doğru,
- “Çoğunlukla Yanlış”,
- “Yanlış”
- “Tamamen Yalan” şeklinde belirtmiştir.

Benzer bir biçimde Unvision News’ Data Unit da seçimden bir hafta öncesinde Demokrat adayın söylediği her bir yalana karşı Cumhuriyetçi adayın dört yalan söylediğini ifade etmiştir (Zarzalejos, 2017: 11). “Obama’nın Amerika Birleşik Devletleri’nde doğmadığı, Obama’nın gerçek doğum belgesini gizlemek amacıyla yaklaşık 4 milyon dolar harcadığı, Trump’ın kendi ticari imparatorluğunu babasından miras kalan çok küçük bir meblağ ile kurduğunu iddia etmesi” şeklinde ifade edilen söylemler Trump tarafından söylenen birçok yalandan bazılarıdır (Freedland, 2016). Benzer bir durum, Brexit2 adlı süreçte de görülmüştür. AB’ye Birleşik Krallık tarafından her hafta 350 milyon pound gönderildiği iddiası örnek olarak gösterilebilir.

Ancak daha demokratik yapıda olan rejimler için bu yalan haber faaliyetleri gerek karşı veya hasım rejim için gerekse muhalifler açısından kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Buna örnek olarak Stalin ve Hitler’in ölümü gösterilebilir. 1945 yılında gerçekleştirilen Postdam Konferansında Stalin, Hitlerin nasıl öldüğü sorusuna karşılık “İspanya veya Arjantin’de yaşıyor” iddiasını ortaya atmıştır (Beschloss,

2002). Stalin hükümeti tarafından bir propaganda aracı olarak kullanılan bu haber, Batılı devletler tarafından belirtilen resmi belge ve tarihçiler tarafından fikir birliğine varılmasına karşılık inanılmış, dünyada en çok tartışılan teoriler içerisinde dahil olmuştur (Eberle ve Ulh, 2005: 288; Kershaw, 2000: 1038). Öte yandan yanlış bilgilendirmenin sadece karşı propaganda amaçlı olmadığı da ifade edilmelidir.

Arendt (1967) tarafından kaleme alınan bir makalede, doğruluğun ve dürüstlüğün hiçbir zaman bir siyasetçi için erdem olmadığı ve yalanın siyasetçi ve devlet adamları açısından başvurulması gereken bir araç olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Yine bu makaleye göre, belirli bir siyasi grubun çıkarlarına aksi bir biçimde olan olgusal gerçeklerin, her zamankinden daha büyük bir düşmanlıkla gerçekleştiği belirtilmektedir.

Post-truth'un tarihsel yönü bilim adamları tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Shore (2017) yalanı, geleneksel yalan ve modern yalan olmak üzere iki kategoriye ayırarak bu konuya değinmiştir. Shore'a göre, geleneksel yalan ile modern yalan arasında iki temel fark vardır. Birincisi, geleneksel yalanın hedefi nüfusun tamamı değil, düşmana yöneliktir. Bir devlete yanlış bilgi vermek geleneksel yalan olarak değerlendirilebilir. Çünkü kötü niyetli aktör tarafından sadece hedeflenen devlet yanlış bilgilendirilir, başka bir taraf değil. Küreselleşen dünyanın da yardımıyla modern yalanlarda, kötü niyetli aktörün belirli bir hedefi olmasına rağmen tüm nüfus için yanlış bilgiler yaratılmıştır. İkincisi, geleneksel yalanın amacı tüm bağlamı değiştirmek değil, odak noktası gerçeğin sadece belirli bir kısmını değiştirmektir. Modern yalanda ise amaç bir gerçeği tamamen değiştirmektir. Shore, teknolojinin yardımıyla modern yalanların insanların fikirlerini değiştirmeye çalıştığını söylemektedir. Bu, yalan haberlerin düzenli olarak yayınlanmasını modern yalanlar için bir zorunluluk haline getirmektedir.

Yeni medya araçları, post-truth kavramının karakterize olmasını sağlayan çevrimiçi ortamları oluşturmaktadır. Bu araçlarda olgu ve kanaat birbirileri oldukça yakın bir olarak sunulduğu için haber ve kanaat arasında yer alan ince çizgi belirsizlik taşımaktadır. Dijital medya platformlarının gelişmesi sonucunda bilginin nicelik olarak artması ve ulaşımı daha da kolaylaşmıştır. Bu platformların sağladığı hız imkanı, mekansız olma ve eş zamanlılık gibi özellikler bilginin ulaştırılmasına kolaylık sağlamakta ve aynı düzeyde yalan ve manipüle edilmiş olan bilgilerin de yayılmasına kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte nicelik olarak yalan haberlerin artmasına da yol açmaktadır.

Sahte Haber kavramı çeşitli tartışmalara konu olmuş olan bir kavramdır. Bununla birlikte geniş ölçekte dezenformasyon ve yanıltıcı haberlerin medyada ve sosyal medyada yayılım göstermesi olarak da tanımlanmaktadır (Allcott ve Gentzkow, 2017). Doğru olmayan bilgileri içeren haberler bir kere yayılmaya başladığında sonrasında bu haberlerin asılsız olduğu tespit edilmiş olsa dahi sahte haberin etkisi ile insanların görüş ve fikirlerinde değişimler meydana gelebilmektedir.

İdeal olarak, toplumsal anlamda demokratik bir tartışma sonucunda kamuoyu oluşturulmalı, insanlar toplumsal olaylarla ilgili kanaatlerini elde ettikleri doğru ve güvenilir bilgilere dayanarak belirlemelidir. Bu anlamda kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşturulabilmesi için medyanın sağlayacağı doğru ve güvenilir bilgilerle “dördüncü bir güç” olarak katkı sağlaması beklenmektedir (Gamson, 2004; McCombs, 2018). Bu bağlamda internet, çevrimiçi ortamdan başlayarak bilgi akışını ve sosyo-politik katılımı artıracığı, toplumun demokratikleşmesine katkıda bulunacağı düşüncesiyle yüceltilmiş ancak dijital iletişimin etkileri konusunda birçok eleştiri gündeme gelmiştir.

Mobil teknolojilerin insan hayatındaki yerinin artmasına paralel olarak iletişimle ilgili gelişmeler de aynı oranda artış göstermektedir. Yaşanan gelişmelerin etkileri ile birlikte tüketicilerin iletişim araçlarıyla kampanyalara çekilmesine yönelik girişimler artmış durumdadır. Tüm bunlar iletişimdeki gelişmeler ve bağlamsal etkileri kapsamında yer almaktadır (İrak ve Taşcıoğlu, 2021).

Bir yanlış bilginin üretilmesi, yayılması veya mevcut olan bilgilerin bilerek çarpıtılarak sunulması, kitlelerin etkilenmesini sağlayacak potansiyeli bulunan ve eski dönemlerde de kullanılan bir yöntemdir. İnsanlar arasında kitle iletişim araçlarının yaygın bir kullanıma sahip olması ile birlikte neredeyse bütün yönetimlere karşı propaganda aracı olarak kullanılmıştır. İktidara sahip olma arzusu ile oluşan geniş

kitlelerin etkilenmesi gereksinimi ile yalan haberler, bir propaganda aracı olarak yanlış ya da doğruluğu değiştirilmiş olan bilgilerin yayılması amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Eski çağlardan bugüne kadar geniş kitlelerin etkilenmesi için kullanılan yalan haberler çok eski tarihlerde de dahi görülmektedir (Lazer vd., 2017). Bununla birlikte gerçek dışı haber ve bilgilerin yayılım hızında meydana gelen artış, medya araçlarının gelişmesi ile doğru orantılıdır.

Belirli kişilerin çıkarları doğrultusunda oluşturulan yalan haberler, tarihsel süreç içerisinde birçok iktidar tarafından üretilmiş ve iletişim kanalları ile yayılım göstermiştir. Nitekim totaliter rejimlerde karşı veya hasım rejimler için kullanılan birçok sahte belge, montajlanmış olan görüntüler, resimler, ses kayıtları, dedikodu ve karalamalar medya ve iletişim araçlarında yer almıştır (Övür, 2016).

Sahte haberler, genellikle yeni bir siyaset çağında önemli bir kavramın parçası olarak kabul edilir. Birçok bilim adamı, hakikat sonrası siyasetten bu yeni çağda yeni bir politika oluşturma yolu olarak bahsetmektedir. Kamuoyunu şekillendirmede duygulara ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkilidir (Wang, 2016: 1). Bu nedenle, bugün yaşadığımız hakikat sonrası dünyada, insanların gerçeklerden çok sevdiklerine inanmayı seçtikleri iddia edilebilir. Fikirler gerçeklerden daha önemli hale gelir ve çoğunluğun gözünde en popüler fikir gerçek olur, insanlar başka bakış açılarını dinlemek ve gerçeğe ulaşmak istemezler, kendilerini mutlu eden fikirler isterler. Bu iddialar post-truth kelimesinin tanımına dayanmakta ve post-truth'un 2016'dan bu yana popüleritesinin arttığını desteklemektedir. Post-truth siyaseti, kamuoyunun yukarıda bahsedilen eğilimini siyasi avantaj elde etmek için kullanmaktadır. Politikacıların çoğu, potansiyel destekçilerinin görüşlerine göre gerçekleri çarpıtmaktadır. Sahte haberler, siyasi kazanç için halkı etkilemenin bir yoludur. Yalan haberin post-truth çağda çeşitli aktörler tarafından kullanılan popüler bir araç olduğunu söyleyebiliriz. Her kavram, duyguların insanlar için gerçeklerden daha önemli hale geldiğini ima eder.

Al-Rodhan (2017: 1-5) son yıllarda siyasi tartışmaların ideolojilerle değil, gerçeklerle yanlışlarla ilgili olduğundan bahsetmiştir. Bu değişimi siyasette yeni bir dönem olarak değerlendirmiş ve siyasetin hakikat sonrası döneminin ciddi bir sorun olduğunu ve demokrasi için bir tehdit olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Rodhan'a göre, bireyler önceden var olan fikirlerini destekleyen kaynaklar bulabilirler ve diğer alternatifler onlara ulaşamaz ve bu daha radikal düşünceleri beraberinde getirir.

Yalan haber, post-truth kelimesinin son yıllarda daha çok anılmasının sebeplerinden biri olarak görülebilir. Son dönemde yaşanan yalan haber tartışmaları, bu kavramı gündemin üst sıralarına taşımaktadır. Sahte haberin çeşitli tanımları vardır. Gelfert'e (2018, s.85-1112) göre yalan haber, kasıtlı olarak oluşturulmuş yanıltıcı bilgilerin doğru habermiş gibi sunulmasıdır. Eylemin kasıtlı olduğunu vurgular. Sahte haber tanımını netleştirmek için ilgi eksikliğinden de bahsetmektedir. Yalan haberin tanımlanmasındaki sorunlardan biri, yalan haberin geçmişteki tarihsel örneklerinden ve yalan haberin günümüzdeki yeniliğinden ayırt edilmesidir. Sahte haberlerin kapsamı teknolojinin yardımıyla genişlemiştir. Son zamanlardaki sahte haber biçimi, izleyicinin algısını değiştirmeye çalışmakta; Sahte haberin eski versiyonunun amacı, gerçeğin sadece parçalarını değiştirmeye çalışmaktır.

Shu vd. (2017: 1-12), yalan haberin tarihsel yönüne de değinmiştir. Yazarlar, sahte haber kavramının yazılı basının icadına dayandığını, dolayısıyla medyanın kendisi kadar eski olduğunu belirtmektedir. Sahte haberin çeşitli tanımlarından da bahsetmişlerdir. Yazarlar, bir iddianın sahte bir haberin parçası olarak kullanılıp kullanılmadığını, özgünlük ve niyetin belirlediğini düşünmektedirler. Diğer kavramları dışarıda bırakmak için dar bir tanımları tercih etmektedirler. Yazarlar, doğrulanamayan söylentilerin, kasıtsız yanlış bilgilerin veya komplo teorilerinin, gerçekliği veya amacı veya her ikisi birden olmadığı için sahte haber olamayacağını savunmaktadırlar. Kasıtsız yanlış bilgilerin izleyiciler üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, çünkü izleyiciler için kasten kutulanmadığı anlamına gelmektedir. Yazarlara göre yalan haberlerin psikolojik ve sosyal kökleri var ve insan doğası bizi bu tür sömürülere açık hale getirmektedir.

Spohr'a (2017: 150-157) göre, yalan haberin en sorunlu yanı ideolojik kutuplaşmaya neden olmasıdır. Spohr, sahte haberler ile ideolojik kutuplaşma arasındaki ilişkiyi filtre baloncuklarından ve seçici

teşhirden bahsederek ele almaktadır. Filtre balonu, bir kullanıcının beğenmediği kaynakları engellemesine ve yalnızca favori haber kaynaklarından bilgilere ulaşmasına olanak tanır. Bu nedenle, bir kullanıcının yalnızca belirli bir tür haber kaynağına erişmesi ve karşı argümanları almaması, kullanıcıların giderek daha fazla tek taraflı düşünmesine neden olmaktadır. Kullanıcıları belirli bir propaganda türüne karşı savunmasız hale getirir ve söylemlere inanmayı kolaylaştırır. Ancak Spohr'a göre, insanlar zaten haber kaynaklarını ideolojik olarak seçme eğilimindedirler. Buna seçici maruz kalma denir. Spohr, seçici maruz kalmanın ideolojik kutuplaşmanın ana nedeni olduğunu iddia etmekte ve ideolojik kutuplaşmanın her zaman bir ölçüde var olduğunu belirtmektedir. Ancak teknolojinin yardımıyla insanlar haber kaynaklarını seçebilmekte ve karşı savlardan kaçınabilmektedir. Geleneksel medya ise buna izin vermemektedir.

Sosyal medya üzerinde yapılan deneyler, sosyal medyanın gücünü ve yalan haberlerin kapsamını anlamaya yardımcı olmaktadır. Vasoughi, Roy ve Aral (2018: 1146-1151), Twitter'daki yalan haberlerle ilgili deneylerinde yalan haberlerin artan popüleritesini ve bunun nedenlerini göstermektedir. Bu deneyde, yazarlar 2006 ile 2017 yılları arasında Twitter'da 126.000 söylentiye incelemişlerdir. Yalan haberlerin gerçek haberlerden çok daha fazla kişiye ulaştığı sonucuna varmışlardır. Yazarlar, yanlış bilginin artmasında teknolojinin rolünü vurgulamışlardır. Yazarlara göre insanların yalan haberlere daha yatkın olmasının nedeni, yalan haberlerin bilinçli olarak okuyucunun dikkatini çekmek için çekici hale getirilmesidir.

Sahte haberlerin bazı alternatif görüşleri vardır. Tandoc vd. (2017: 137-153), sebeplerin mutlaka insanların siyasi görüşünü yanıltmak için yaratılmadığını iddia etmektedir. Yazarlar, 2003- 2017 yılları arasında sahte haberlerle ilgili yazılmış 34 makaleyi ele almıştır. Bu araştırmadan sonra yazarlar, reklam veya sadece popülerlik kazanmak gibi ekonomik nedenlerle sahte haberlerin üretilebileceği sonucuna varmışlardır. Yazarlar izleyicinin rolünü vurgulamışlardır. İzleyici anahtardır çünkü sadece sahte haberlere inanma eğiliminde değildir; ayrıca haberleri yayarlar ve daha popüler hale getirmektedirler. Böylece izleyiciler yalan haberlerin popülerliğini kolaylaştırmaktadır. Yazarlar, bu tür bir izleyici kitlesi olmadan sahte haberlerin bugün tartışma konusu bile olmayacağını iddia etmektedirler.

Yalan haber ile yalan haber arasındaki farkı vurgulamak, yalan haberleri değerlendirmenin bir başka versiyonudur. Yalan haber tanımlarının iki farklı grupta toplandığını söylenebilmektedir. Bir grup yazar, sahte haberlerin, izleyiciler üzerindeki etkileri ve değişen kamusal iletişim koşulları açısından benzer fenomenlerden tanımlanması ve ayırt edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Diğer yazarlar, gerçeği çarpıtma ve insanları yanıltma gibi yalan haberlerin niyet ve amaçlarına odaklanmayı tercih etmektedir. Bu yazarlar ya yalan haberlerin etkilerini ayrı ayrı incelemekte ya da etkilerine hiç dikkat etmemektedirler. Yaratıcıların niyetleri, eylemlerinin etkileriyle uyumlanabilmektedir.

“Dezenformasyon” ifadesinin ilk ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarih olmamakla birlikte, Rusça “dezinformatsia” kelimesinden türediği ve SSCB yönetimi tarafından kapitalist uluslara zarar verici inançları telkin etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Gerçeğin önemsizleştirilmesiyle birlikte, dezenformasyon artık çoğunlukla sosyal medya aracılığıyla yayılan kasıtlı yanlış bilgilendirme ve sahte haberlere atıfta bulunuyor. Buna karşılık, ifadenin analitik anlaşılabilirliğine rağmen, Avrupa Komisyonu tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırma, “sahte haber” terimini kullanmayı reddetmekte ve bunun yerine “dezenformasyon” teriminde ısrar etmektedir. Bu açıdan dezenformasyon, birden fazla kuruluş tarafından yönlendirilen ve yayılan yanıltıcı bilgiler ve sahte haberler olarak tanımlanabilir. Dezenformasyonun yayılmasına birçok oyuncunun manipülasyonu yardımcı oluyor.

Bilgi kirliliği, başta sosyal medya olmak üzere yeni kanallar aracılığıyla yanlış içeriğin yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır (Wardle ve Derakhshan, 2017: 4). Siyasal iletişimde sosyal medyanın artan önemi göz önüne alındığında, yanlış bilgi içeriğinin özellikle demokratik süreçler için yıkıcı olması beklenmektedir. Dezenformasyon çabaları bağlamında, sosyal medyanın demokratik süreçler üzerindeki artan etkisi araştırılmaktadır.

Freelon ve Wells (2020), dezenformasyonun nasıl ve neden arttığından bahsetmektedir. Yazarlar, son zamanlarda sahte haberlerin yayılmasını dijital dezenformasyonun artması olarak nitelendirmiştir. Yazarlar, hükümetlerin yöntemlerinin, yapılarının ve bilgi sistemlerinin sahte haberlerle mücadele için

yeterli olmadığını düşünmeye başladığını söylemektedir. Yazarlara göre medya ağlarının çeşitliliği ve partizan yayıncılık, son yıllarda dijital dezenformasyonun artmasının nedenleridir.

Covid-19 Aşısı ve Yalan Haber

İlk olarak Aralık 2019'da Orta Çin'in en büyük şehri olan Wuhan'da ortaya çıkan Roman Coronavirüs (COVID-19), yüksek ateş, öksürük gibi solunum yolu semptomları olan hastalar üzerinde yapılan çalışma sonucunda Ocak 2020'de bulunmuş ve tıp literatürüne geçmiştir. Bu bir virüs. Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 hastalığını 11 Mart 2020 itibariyle "pandemi" olarak nitelendirdi. 11 Mart 2020'de Türkiye'de ilk vakanın resmi olarak ilan edilmesinin ardından, salgının yayılmasını durdurmak için eğitimden ulaşım, işten oyuna kadar bir dizi önlem alındı. Öncelikli olarak insanların etkileşimini, birlikte yaşamasını veya birbirinden ayrılmasını garanti altına almaya yönelik yukarıda bahsedilen önlemlerin bir sonucu olarak ekonomik faaliyetler duraksamıştır.

Covid-19 virüsü ortaya çıktıktan kısa bir süre içerisinde hızlı bir biçimde yayılmıştır. Bu yayılımın ve can kayıplarının önlenmesi için çeşitli aşı çalışmaları başlamıştır. Bu doğrultuda ise bu aşılardan içerikleri, üretim süreçleri, ne şekilde uygulanacağı gibi birçok konu hakkında haberler ortaya çıkmıştır. Aşıya yönelik haber içeriklerine ilgi artınca, aşının niteliği ve yan etkilerini içeren yalan haberler de artmıştır. Genellikle bu haberler komplo teorilerini içermekle beraber haberlerin bazıları şu şekildedir:

- Aşı ile insanlara çip takılacağı
- Türklere aşının daha çok yan etkisinin olacağı
- Aşının insanları robotlaştıracağı
- Aşının kısırlık yaptığı
- Yüz felcine neden olduğu
- İnsan DNA'sının değiştirileceği
- Avrupa'da yapılan aşılardan daha etkili olduğu gibi birçok haber ortaya atılmaktadır.

Özellikle de aşı çalışmalarına başlanılan ilk süreçte Covid-19 virüsünün yalan olduğu, virüsün bir biyolojik silah olarak kullanıldığı, ilk çalışmalara katılan insanların öldüğüne ilişkin birçok içerik oluşturulmuş ve insanlar sosyal medya ve WhatsApp üzerinden bu içerikleri yoğun bir biçimde paylaşmıştır (Geldsetzer, 2020; Pennycook vd., 2020). Öte yandan Bill Gates'in aşılardan içerisinde çip koydurduğu ve bu sayede de insanları robot haline getirip kontrol edebileceği de bir başka konudur. Bazı siyasetçiler tarafından da insanlara aşı ile çip takılacağı ifade edilmiştir. Örneğin Rus Komünist Partisi başkanı sözde küreselcilerin Covid-19'a karşı zorunlu aşılamayla beraber zaman içerisinde kullanılacak kitlesel bir çiple insan DNA'sında değişimler yapılacağını dile getirmiş, Amerika'da ise Roger Stone Bill Gates gibi isimlerin Covid-19 virüsünün insanlara çip takmak için bilerek çıkarıldığını öne sürmüştür. Benzer şekilde Amerika'da yapılan bir ankete göre katılımcıların %28'nin Bill Gates'in insanlara çip takacağına inanmaktadır (Goodman ve Carmichael, 2020).

Covid-19 aşısı ve yalan haberleri ele alan birçok çalışma ortaya konulmuştur (Catalan-Matamoros ve Elias, 2020; Loomba vd., 2021; Marco-Franco vd., 2021; Roozenbeek vd., 2020; Sallam vd., 2021). Bu çalışmalara göre aşı hakkında teoriler bulunan birçok haber içerikleri ile karşılaşılacak bireylerin aşı olmak isteyen insanların düşüncelerini olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. Haberlerin yalan olduğunu algılayabilen insanlar ise Covid-19 aşısı kabulü olumsuz bir yönde etkilenmektedir (Montagni vd., 2021). Bu bağlamda ise insanların aşının yan etkilerine yönelik birçok medya ve sosyal medya platformlarında gördükleri gerçek olmayan bilgilerin aşının niteliğine yönelik fikirleri ve aşı yaptırma kararlarına doğrudan etki yaptığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra aşı kabulüne yönelik tutumların durağan olmadığını, aşı tutumunun sahip olunan bilgiye duygu durumu ve hastalığın algılanan riske yönelik farklılık gösterdiği de ifade edilebilir (Loomba vd., 2021). Dolayısıyla da yalan haberlerin yarattığı olumsuz etkinin giderilmesi amacıyla güvenilir olarak tanımlanan bilim insanları ve sağlık uzmanlarının kanıtli bilgileri aktarmaları gerekmektedir (de las Heras- Pedrosa vd, 2020; Newman vd., 2021). Nitekim insanlar, uzman kişiler tarafından yapılan açıklamalar Covid-19 aşısına olan güvenmeye daha eğilimlidirler (Roozenbeek vd. 2020). Bu nedenle de bu süreç içerisinde insanların hangi sağlık

uzmanlarının açıklamalarını daha çok dinlediği, aşı hakkındaki bilgileri nereden ve kimden aldığı, hangi sosyal medya platformunda gördüğü bilgiye güvendiği önemlidir.

Sosyal Medyada Covid-19 Aşı Karşıtlığı Haberleri Üzerine Bir İnceleme

Sahte haberler ve neden oldukları dezenformasyon, önlenemeyen büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak 2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve günümüzde dahi devam eden pandemi sürecinde en çok dikkat edilmesi gereken durum aşı karşıtlığıdır. Türkiye’de onay alan ve uygulanan aşuların virüs ile mücadele etmek için önemi büyüktür. Öte yandan aşının hızlı bir biçimde geliştirilmesi ve çeşitli ciddi yan etkilerinin olduğu yönündeki ifadelerin hızlı bir biçimde yayılması aşı karşıtı birçok insanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Aşının ortaya çıkması ile başlayan aşı karşıtlığı dünyada ve ülkemizde birçok insan tarafından güvenilir bulunmasa da çeşitli ağır hastalığın önlenmesi ve tamamen yok olmasını sağlamıştır. Birçok komplo teorisine karşı duyulan inanç dolayısıyla aşı karşıtlığı sürmekte ve bu durum Covid-19 aşuları için de geçerli olmaktadır. Zira insanlara aşı ile beraber çiplerin takılacağı, kısırlık yapacağı ve insan ırkının yok edileceği, aşı olanların hayatlarını kaybetmesi ve kalp krizi geçirmeleri gibi birçok iddia aşı karşıtlığının da körüklenmesine sebebiyet vermektedir.

Aşı karşıtlığının önlenmesi ve uzun süredir insanların içerisine dahil olduğu pandemi sürecinin kontrol altına alınması için çeşitli ülkelerde aşı zorunlu olmuş ve aşı olmayanlara da seyahatlerinde kısıtlamalar yapılmıştır. Aşı karşıtlığının yanında sahte aşular da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte de insanların rahat bir biçimde seyahat etmesi için de sahte aşı kartları ve sahte testler düzenlendiğine yönelik haberler çıkmıştır. Bu süreç kapsamında yalan haberlerin yayılmasının azalması sürecin kontrol altına alınması açısından oldukça önemlidir.

Sahte haberlerin sistemik doğası, kişiselleştirilmiş doğruluk kontrolü veya arkadaşların yayınlarda bulunan dezenformasyon hakkında yorum yapma gibi son derece kişiselleştirilmiş çözümleri hayal kırıklığına uğratar. Sorunun ele alınması, gazeteciliğin, sosyal ağ sitelerinin ve bireysel medya okuryazarlığının büyük, etik açıdan elden geçirilmesini gerektirecektir (Peck, 2020: 329-351).

Yöntem

Bu çalışmada içerik analizi yöntemlerinden biri olan tematik analiz yöntemi kullanılmıştır.

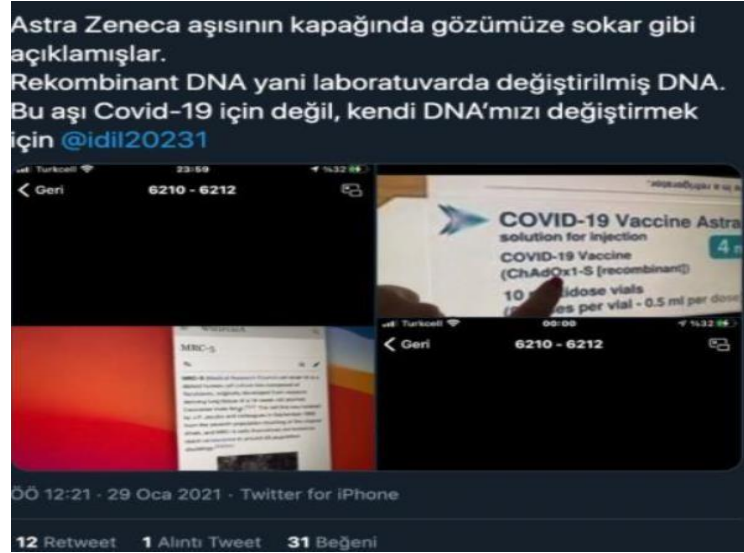
İçerik analizi, çok çeşitli söylemlere uygulanan birtakım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi adı altında toplanan bu araç ve teknikler, her şeyden önce kontrollü bir yorum çabası olarak ve genelde tümdengelim dayalı bir “okuma” aracı olarak nitelendirilmektedir (Bilgin, 2014). İçerik analizi metin içerisinde tanımlanan belirli karakterlerden sistematik ve tarafsız sonuçların çıkarılması amacıyla kullanılan bir yöntemi ifade etmektedir (Stone ve ark. 1966: 213). Bir başka tanıma göre içerik analizi, verilerin içeriklerine yönelik tekrar eden ve geçerli bir sonucun elde edilmesi için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Krippendorff 1980: 25).

Araştırma kapsamında aşı karşıtlığına ilişkin haberler ele alınmıştır. Paylaşılan haberlerin doğruluklarının belirlenmesi açısından “dogrulukpayi.com” web sitesi kullanılmıştır. Söz konusu site, Türkiye’nin siyasetini etkileyen demeçlerin kamuoyuna açık veriler ile analizini gerçekleştirerek internet ortamında paylaşmaktadır. Web sitesi, Türk siyasi aktörlerinin daha sorumlu seçmenlerin ise daha bilgili olmasına katkı sağlamayı amaç edinmektedir. Bunun yanı sıra site yalnızca siyasi açıdan kullanılmamaktadır. Nitekim site, seçim ve kriz dönemlerinde oluşan çok sayıda bilgi kirliliğinin, asılsız iddiaların önüne geçmek ve halkın doğru bir biçimde bilgilendirilmesini de sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada verilerin analiz edilmesi açısından bahsi geçen web sitesinin kullanımı uygun olarak görülmüştür.

Araştırma 25 Aralık-25 Ocak 2022 tarihleri arasında sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırma verileri Twitter, Facebook ve Instagram sitelerinden elde edilmiştir.

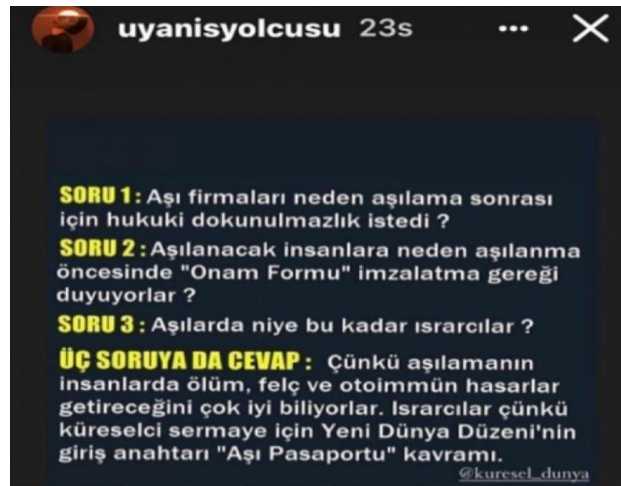
Bulgular

Fotoğraf 1.'de yer alan paylaşıma yönelik olarak Doğruluk Payı ekibi tarafından hazırlanan raporda "Oxford Üniversitesi'nde yürütülen çalışmalarda, şempanzelerden alınan adenovirüsü genetik olarak değiştiriliyor ve bir kişinin gerçek koronavirüsü tanınması için eğitecek bir gen geliştiriliyor. Eğitilen virüs, enfeksiyonun vücuda bulaşması durumunda koronavirüse saldırmasını sağlıyor. Adenovirüs hücrelere giriş yapabiliyor ancak hücre içinde çoğalmıyor. Yani, hücrenin DNA'sını değiştirmiyor." olarak belirtilmiştir (www.dogrulukpayi.com).

Fotoğraf 1. Twitter'da Aşı ile İnsan DNA'sının Değiştirildiğini Öne Süren Paylaşım (<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/astrazeneca-oxford-covid-19-asisinin-dna-yi-degistirmek-icin-uretildigi-iddiasi> adresinden 24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Öte yandan aşı firmalarının hukuksal dokunulmazlık istediklerine yönelik bir paylaşım Instagram sayfasından paylaşılmıştır.

Fotoğraf 2. Aşı Firmalarının Hukuksal Dokunulmazlık İstediklerini Öne Süren Paylaşım (<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/asi-firmalarinin-hukuki-dokunulmazlik-istedigi-iddiasi> adresinden 24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Dogrulukpayi.com tarafından 25 Ocak 2021 tarihinde analiz edilen haber, “kısmen yanlış” olarak belirtilmiştir. Ek olarak paylaşımın analizine ilişkin şu ifadeler kullanılmıştır: “Aşı firmalarına devletler tarafından dokunulmazlık verildiği ve onam formu imzalatıldığı doğru. Fakat bunların şirketlerin aşılardan yol açacağı ölümleri saklamak ve gelecekte uygulanacak aşı pasaportu geliştirmek için olduğu iddiası yanlış.” (www.dogrulukpayi.com).

Covid-19 aşısına yönelik bir diğer teori ise aşı olan sağlık çalışanlarının hayatlarını kaybettikleri iddiasıdır. Buna yönelik yapılan Instagram paylaşımı aşağıda yer almaktadır.

Fotoğraf 3. Aşı Firmalarının COVID-19 Aşısı Yaptıran Doktor Ve Hemşirelerin Hayatını Kaybettiğini Öne Süren Paylaşım (<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/covid-19-asisinin-yapilmasinin-ardindan-doktor-ve-hemsirelerin-hayatini-kaybettiği-iddiasi> adresinden 24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Dogrulukpayi.com tarafından analizi yapılan gönderi kısmen yanlış olarak nitelendirilmiş ve şu şekilde bir açıklama yapılmıştır: “Gönderide dile getirilen iddialardan ikisinde sağlık çalışanlarının aşı yapılmasının ardından hayatlarını kaybettikleri doğru. Fakat bu ölümlerle aşı arasında doğrudan bir bağlantı şu an için kurulamadı. Ölüm nedenleriyle ilgili çalışmalar devam ediyor. Gönderide dile getirilen son iddiaya konu olan hemşirenin ismine ise kayıtlardan ulaşılamıyor. Aşıyla ilgili bilgilendirme raporunda yüz felci etkisinden bahsedilse de bu etkinin popülasyonda görülen orandan daha fazla olmadığı belirtilmiş.” (dogrulukpayi.com Erişim Tarihi: 23.01.2022).

Covid-19 aşılı ile ilgili birçok sosyal medya platformunda binlerce paylaşım yapılmaktadır. Bu paylaşımların inandırıcılığının artırılmasına yönelik bir kanaat önderi olarak görülen sağlık çalışanlarının haberlerde yer aldığı görülmektedir.

Fotoğraf 4. Fahrettin Koca'nın Turkovac Aşısı Olurken Enjektörü Değiştirildi İddiası
(<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/fahrettin-koca-turkovac-olmadi-mi> adresinden
24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Yine dogrulukpayi.com tarafından analizi gerçekleştirilen bu paylaşım, yanlış olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca videonun detaylı izlenilmesi sonucunda enjektörü değiştirilmediği anlaşılmaktadır. dogrulukpayi.com tarafından paylaşımına yönelik yapılan açıklama şu şekildedir: “Bir Twitter hesabı tarafından yapılan paylaşımında Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın hatırlatıcı dozu Turkovac olmadığı iddia edilmişti. İddiada yer alan videonun tamamı izlendiğinde hemşirenin flakondan enjektöre ilacı çektikten sonra flakonu çekmeceli dolabın üstüne bırakıyor. Başka bir sağlık çalışanı ise flakonu hemen yanında duran soğuk saklama dolabına kaldırıyor. Aşı uygulamalarında prosedür flakondan ilacı enjektöre çekerken daha uzun bir iğne kullanılıyor ve bu işlem tamamlandıktan sonra uzun iğne ucu kısa iğne ucuyla değiştiriliyor. Videonun bir parçası manipüle edilerek paylaşılmış. Hemşirenin flakondan çektiği ilacın Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'ya doğrudan uygulandığı net bir şekilde görülüyor.” (www.dogrulukpayi.com).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Birçok yeni sosyal medya araçlarının yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ile her türlü bilgi ve enformasyon zaman ve mekan sınırlaması bulunmadan oldukça geniş kitlelere eş zamanlı bir biçimde iletilmektedir. Bu araçlar sayesinde bağımsız gazeteci ve habercilik yapan insanlara sağlanan imkanlar da geri plana atılamayacak derecede önem arz etmektedir. Bununla birlikte yeni medya araçlarında kullanılan algoritma ve yazılımlar, platformların kullanıcılarına dünya görüşü, zevkler ve tercihlerine göre kendilerine yönelik paylaşımları önlerine getirmektedir.

Sahte haberin çeşitli tanımları, sahte haberlerin yaratılması için bir aktöre- genellikle kötü niyetli- ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu aktörün amacı yanlış bilgi yaratmaktır. Yalan haberlerin yaygınlaşması, belirli bir konuda kamuoyunun veya hedef kitlenin algısında değişikliklere neden olmaktadır. Kötü niyetli aktör, kişisel bir kazançla motive olabilir veya bu eylemi bir hibrit savaşın parçası olarak gerçekleştiriyor olabilir.

Sahte haberin tanımı ve bu sorunla baş etme yolları konusunda pek çok çalışma olmasına rağmen konuya eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan akademik çalışmalar yeterli değildir. Çoğu bilim insanı, hakikat sonrası bir çağda yaşadığımızı iddia etmektedir. Bu nedenle, uluslararası ve iç politikada gerçekliğin çarpıtılması yaygınlaşmaktadır. Bu ‘yeni normal’ ile başa çıkmak için birçok teklif vardır. Bazıları ise

yalan haberlerin ana sebebinin sosyal medyanın yapısı olduğunu iddia ederek sosyal medyayı suçlamaktadır. Bazıları ise, yalan haberlerle mücadelede sıradan vatandaşların kullanılması gibi yapısal reformların ve yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Medyada şeffaflığı teşvik etmek gibi önerilen olumlu yöntemler de vardır. Uygulamada, ülkelerin uygulamaları, sosyal medya hesaplarının silinmesi ve sorumluların cezalandırılması veya sadece vatandaşları sorun hakkında bilgilendirmek gibi aşırı önlemler arasında değişmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Covid-19 virüsü ülkemizi de etkisi altına almıştır. Bu süreçte medya araçları ve sosyal medya platformlarında gerek virüs gerekse aşı çalışmaları açısından yoğun bir dezenformasyon olduğu ifade edilebilir. Sosyal medya araçlarının oldukça geniş kitlelere erişmesi sayesinde hızlı bir biçimde yayılan yalan haberler dolayısıyla aşı karşıtlığında artış yaşanmaktadır. Aşı karşıtları tarafından ortaya atılan birçok komplo teorisi, günümüzde Covid-19 aşılara yönelik olumsuz düşüncelerin oluşmasına yol açmıştır. İnsanların sosyal medya kullanım sıklıkları göz ardı edilmediğinde yalan haber ve bilgilere rahatlıkla erişebilecekleri, bunlara inanabilecekleri ve görüşlerini değiştirebileceklerinin ifade edilmesi mümkündür. Bununla birlikte insanların aşı ile beraber robotlaştırılacağı, güçlü ve tanınmış kişiler tarafından kontrol edilmek için çip katılacağı, insanların üremesinin durdurulacağına yönelik haberlere pandemi sürecinde neredeyse her gün rastlanmaktadır. Bu şekildeki yalan haberlerin insanların aşıya olan bakış açılarını değiştirmesine neden olmakla beraber pandemi sürecinin kontrol altında tutulmasını da zorlaştırmaktadır.

Araştırmadan elde edilen veriler kapsamında ulaşılan bulgulara göre aşı karşıtlarının sahte haberler yaparak insanları aşı yaptırmalarını engellemekte, aşı yaptıran insanların çip takılarak robotlaştırılacağını ileri sürmekte, hastalanarak ölümlerine neden olacaklarına ilişkin yalan bilgiler vermektedirler. Bununla birlikte sahte haberler yalnızca aşı karşıtlığına yönelik değil Covid-19 hastalığının olmadığına yönelik haberleri de içermektedir.

Sahte haberlere yönelik bireyler doğru olan habere ulaşmak ve sahte ve doğru olanı ayırt edebilmek için çeşitli internet kaynaklarını ve medya oluşumlarını kullanmaktadır. Bunlar haberlerin doğruluklarını analiz ederek bireylerin sahte haberler yerine doğru olana ulaşmasını sağlamakla beraber doğru internet kullanımlarını da sağlamaktadır.

Dijital dezenformasyon ve post-truth dönemi içerisinde yer almamız dolayısıyla insanların gün içerisinde birçok sahte habere maruz kalması, bu haberlerden etkilenerek özellikle de sağlık konularında kaygıya düşmeleri oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durumların engellenmesi ve aşı, hastalık, toplumsal sağlık konularında daha çok doğru bilginin elde edilmesi için bireylerin sosyal medyayı doğru şekilde kullanması, sahte ve doğru haberleri ayırt edebilmesi gerekmektedir.

Paylaşımlar ele alındığında çoğunlukla aşı karşıtlarının geliştirilen aşılardan insanların ölümlerine neden olacağı ve DNA'larında değişikliklere yol açacağını ifade eden paylaşımlarda bulunduğu görülmektedir. Kaya (2021) Twitter'da #AşıDeğilSeriKatil etiketi altında paylaşımı yapılan tweetlerin değerlendirilerek kullanıcıların paylaşımlarındaki aşı karşıtı görüşler ve komplo teorilerinin üretimlerini belirlemeye çalıştığı bir çalışma ortaya koymuştur. Öte yandan Ünlü ve Kesgin (2021) Covid-19 aşılardan uygulanmaya başlaması sonrasında sosyal medyada aşı gelişmelerini takip eden ebeveynlerin kendileri ve çocuklarına ilişkin aşı karşıtlığına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler ile olan ilişkisinin belirlenmesini amaçladığı bir çalışma ele almışlardır. Kınay ve Atalay (2021) ise sosyal medyada algı yönetimini ele almak ve trollük faaliyetlerinin örneklendirmeyi amaçlayarak Fahrettin Koca'nın aşı açıklaması sonrasında #aşiyahayır etiketi ile paylaşılan tweetleri incelemiştir.

Bu bağlamda kamu kurumları, okullar, üniversiteler ve birçok sivil toplum kuruluşu ile iş birlikleri yaparak dijital okuryazarlık eğitimleri verilebilir ve bu sayede ise sahte haberlere dikkat çekilebilir. Ek olarak doğrulama ve teyit etme davranışlarının medya kuruluşları sayesinde kazandırılması, haberlerin doğruluklarının kontrol edilmesini sağlamakla birlikte yanlış bilgilerin yayılma imkânını da önleyebilecektir.

Kaynakça

- A.M. ve van der Linden, S. (2020). Susceptibility to Misinformation about COVID-19 around the World. *Royal Society Open Science*, 7(10), 201199.
- Allcott, Hunt ve Gentzkow, Matthew (2017). Social Media And Fake News In The 2016 Election, *Journal Of Economic Perspectives*, Sayı: 31(2), S.211-236
- Alpay, Y. (2020). *Yalanın Siyaseti*, (6. Basım). İstanbul: Destek Yayınları.
- Al-Rodhan, N. (2017). *Post-Truth Politics, the Fifth Estate and the Securitization of Fake News*. Retrieved from <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/07/06/2017/post-truth-politics-fifth-estate-and-securitization-fake-news>
- Arendt, H. (2007). Truth and Politics, *The New Yorker*, February 25.
- Beschloss, M. (2002) Dividing the Spoils. *Smithsonian Magazine*. <https://cutt.ly/KcQ3wr0>
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Catalan-Matamoros, D. ve Elías, C. (2020). Vaccine Hesitancy in the Age of Coronavirus and Fake News: Analysis of Journalistic Sources in the Spanish Quality Press. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 8136-8151.
- Combating fake news: An agenda for research and action. *Communication*, 37(2), 145–156. <https://doi.org/10.1080/10584609.2020.1723755>
- Consuelo, D. (2021). COVID-19, Fake News, and Vacciness: Should Regulati on Be Implemented?
- Çalli, L., & Çalli, B. (2021). Covid-19 Aşı Tereddütüne Sahip Hekimlerin Gizli Dirichlet Ayrımı (Gda) Algoritmasıyla Twitter Paylaşımlarının Konu Modellemesi.
- Daszak, P. ve Shi, Z. L. (2018). Serological Evidence of Bat SARS-Related Coronavirus Infection in Humans, China. *Virologica Sinica*, 33(1), 104–107.
- De las Heras-Pedrosa, C., Rando-Cueto, D., Jambrino-Maldonado, C. ve Paniagua- Rojano, F.J. (2020). Exploring the social media on the Communication Professionals in Public Health: Spanish Official Medical Colleges Case Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 48-59.
- Douai, A. (2019). Global and Arab Media in the Post-truth Era: Globalization, Authoritarianism and Fake News *IEMed. Mediterranean Yearbook 2019*, 16(16), 124-132.
- Eberle, H. ve Uhl, M. (2005). *The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin from the Interrogations of Hitler's Personal Aides*. New York: Public Affairs.
- Freedland, J. (2016). Post-Truth Politicians Such As Donald Trump and Boris Johnson Are No Joke.
- Freelon, D. & Wells, C. (2020). *Disinformation as Political Communication*. Political
- Gamson, W. A. (2004). Bystanders, Public Opinion, And The Media. *The Blackwell Companion To Social Movements*, 1, 242-264.
- Geldsetzer, P. (2020). Knowledge and Perceptions of COVID-19 among the General Public in the United States and the United Kingdom: A Cross-sectional Online Survey. *Annals of Internal Medicine*, 173(2), 157-160. Pennycook, G.

- Gelfert, A. (2018). *Fake News: A Definition*. *Informal Logic*, 38(1), 84– 117. <https://doi.org/10.22329/il.v38i1.5068>
- Goodman, J. ve Carmichael, F. (2020). Coronavirus: Bill Gates ‘microchip’ conspiracy theory and other vaccine claims fact-checked. <https://www.bbc.com/news/52847648>
- International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 744-755.
- İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 55-79.
- İrak, H.; Taşcıoğlu, R. (2021). “Türkiye’de İletişim Araştırmaları: 1980’lerden Günümüze Bazı Doktora Tezleri Üzerine Nitel Bir İnceleme”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 25, s. 111-125.
- Kalın, İ. (2013). *Akıl ve Erdem*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kershaw, I. (2001). *Hitler, 1936–1945: Nemesis*. New York: W. W. Norton & Company
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. Macmillan.
- Kinay, K., & Atalay, G. E. (2021). Sosyal Medyada Trol Hesaplar ve Algı Yönetimi: Covid-19 Sürecinde Twitter’da Aşı Karşıtlığı. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(2), 56-63.
- Lazer, D., Baum, M., Grinberg, N., Friedland, L., Joseph, K., Hobbs, W. & Mattsson, C. (2017).
- Loomba, S., de Figueiredo, A., Piatek, S. J., de Graaf, K. ve Larson, H. J. (2021). Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA. *Nature Human Behaviour*, 1-12.
- Marco-Franco, J.E., Pita-Barros, P., Vivas-Orts, D., Gonzales-de-Julian, S. ve Vivas- McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J.G. ve Rand, D.G. (2020). Fighting COVID-19 Misinformation on Social Media: Experimental Evidence for a Scalable Accuracy-Nudge Intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770-780.
- Miller, M., Zhu, G., Chmura, A. A., Hagan, E., Zhou, J. H., Zhang, Y. Z., Wang, L. F., Montagni, I., Ouazzani-Touhami, K., Mebarki, A., Texier, N., Schück, S. ve Tzourio, C. (2021). Acceptance of a COVID-19 Vaccine is Associated with Ability to Detect Fake News and Health Literacy. *Journal of Public Health*, fdab028.
- Oxford Dictionaries (2016). Word of the Year 2016 is... <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Övür, A. (2016). Kitle İkna Tekniklerinin Kullanılması Bakımından Günümüz Televizyon Yayıncılığı.
- Özdemir, M. (2020). Post-Truth Çağda İdeolojik Farklılıkların Medya İçeriklerine Yansıması: Barış Pınarı Harekâtı Haberlerinin Söylem Analizi. *Egemia Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, 0(7), 107-138.
- Peck, Andrew (2020). “A Problem of Amplification: Folklore and Fake News in the Age of Social Media”, *The Journal of American Folklore*, V. 133, No. 529, p. 329-351.
- Roozenbeek, J., Schneider, C.R., Druhurst, S., Kerr, J., Freeman, A.L.J., Recchia, G., van der Bles,
- Semerci, H. (2022). *Dünyadaki Aşılama Konulu Kamu Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi: Covid-19 Örneği*.

- Sertaç, K. A. Y. A. (2021). Post-Truth Çağında Covid-19 Aşısı Üzerinden Sosyal Medyadaki Kamusal Komplo Teorisi Üretiminin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 279-290.
- Shore, M. (2017). *A pre-history of post-truth, East and West*. Retrieved from <https://www.eurozine.com/a-pre-history-of-post-truth-east-and-west/>
- Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J., & Liu, H. (2017). *Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective*. ArXiv:1708.01967 [Cs]. <http://arxiv.org/abs/1708.01967>
- Spohr, D. (2017). *Fake news and ideological polarization: Filter bubbles and selective exposure on social media*. *Business Information Review*, 34(3), 150–160. <https://doi.org/10.1177/0266382117722446>
- Tandoc, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). *Defining “Fake News”: A typology of scholarly definitions*. *Digital Journalism*, 6(2), 137–153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- Tepe, H. (2016). *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*. Ankara: BilgeSu
- Ünlü, D. G. & Kesgin, Y. (2021). Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve Covid-19: Dijital Ebeveynlerin Covid-19 Aşısı Karşıtlığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2021(56), 165-184.
- Wang, N., Li, S. Y., Yang, X. L., Huang, H. M., Zhang, Y. J., Guo, H., Luo, C. M., Wittgenstein, L. (1979). *1889-1951 Notes Dictated to G.E. Moore In Norway*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wardle, C. ve Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking. Council of Europe Report DGI 09.
- Yael, B. (2020). Philosophy of Post-Truth. *Institute for National Security Studies*, 2020, 1–19.
- Zarzalejos, J.A. (2017). Communication Journalism and Fact-Checking. *Uno Magazine*, 0(27), 11-14. (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/asi-firmalarinin-hukuki-dokunulmazlik-istedigi-iddiasi>).
- (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/astrazeneca-oxford-covid-19-asisinin-dna-yi-degistirmek-icin-uretildi-iddiasi>).
- (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/covid-19-asisinin-yapilmasinin-ardindan-doktor-ve-hemsirelerin-hayatini-kaybettigi-iddiasi>).
- (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/fahrettin-koca-turkovac-olmadi-mi>).

Helal Turizm İle İlgili Yapılan Uluslararası Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Uğur PARLAK*
ugur.parlak@igdir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5901-7355

Nilgün SANALAN BİLİCİ
nbilici@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8318-7250

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 18.04.2022

Kabul Tarihi: 17.05.2022

Atf Bilgisi

Parlak, U., Bilici, N.S. (2022). Helal Turizm İle İlgili Yapılan Uluslararası Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 130-151

ÖZ

Dini hassasiyetleri olan insanlar turizm olgusuna karşı olumsuz bir tutum sergiledikleri bilinmektedir. Turizm çeşitlendikçe ve bu insanların hassasiyetlerine göre tatil yapabilecekleri imkânlar artkça bu olumsuz algı azalmaya başlamıştır. Helal turizm anlayışının gelişmesi dini hassasiyetleri olan insanları da turizm faaliyetlerine katılım sağlamaları konusunda teşvik edici olduğu söylenebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Web of Science veri tabanındaki helal turizm ile ilgili yapılan uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizini yapmaktır. Ayrıca bilimsel olarak bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılara detaylı bilgiler sunarak ve bu alanla ilgili öneriler getirerek literatüre katkı sağlamaktır. Bu araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında helal turizmle ilgili en çok çalışma yapılan; (disiplinler, ülkeler, üniversiteler ve yazarlar), ortak yazarlık, eş dizimlilik, atf analizi, bibliyografik eşleştirme ve ortak atf analizi yapılmıştır. Veriler arasındaki ilişkileri görselleştirmek ve analizini yapabilmek için VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Bu yazılım ile helal turizm alanında bibliyografik verilere dayalı haritalama metoduyla analiz yapılmıştır. Araştırma sonucunda helal turizm alanında en çok çalışmanın Endonezya, Malezya ve Türkiye’de yapıldığı tespit edilmiştir. Helal turizm alanında en fazla atf alan çalışmalar Malezya’da yapılan çalışmalar olduğu belirlenmiştir. Türkiye’de helal turizm alanıyla ilgili en fazla çalışma yapan üniversite Sakarya Üniversitesi’dir.

Anahtar kelimeler: Din, Turizm, Helal Turizm, Bibliyometrik Analiz

Bibliometric Analysis of International Studies on Halal Tourism

ABSTRACT

It is known that people with religious sensitivities have a negative attitude towards tourism. As tourism diversifies and the opportunities for these people to have a holiday according to their sensitivities, this negative perception has begun to decrease. It can be said that the development of halal tourism understanding encourages people with religious sensitivities to participate in tourism activities. The aim of this study is to make a bibliometric analysis of international studies on halal tourism in the Web of Science database. In addition, it is to contribute to the literature by providing detailed information to the researchers who will work in this field scientifically and by making suggestions about this field. Within the scope of this research, the most studied about halal tourism in the Web of Science database; (disciplines, countries, universities, and authors), co-authorship, collocation, citation analysis, bibliographic matching, and co-citation analysis. VOSviewer software was used to visualize and analyze the relationships between the data. With this software, analysis has been made with the mapping method based on bibliographic data in the field of halal tourism. As a result of the research, it was determined that the most studies in the field of halal tourism were carried out in Indonesia, Malaysia and Turkey. It has been determined that the most cited studies in the field of halal tourism are those made in Malaysia. Sakarya University is the university that has done the most work on halal tourism in Turkey.

Keywords: Religion, Tourism, Halal Tourism, Bibliometric Analysis

Giriş

Din, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde insanların tutumları, değerleri ve davranışları üzerinde önemli bir faktördür. Dini değerlerin ve inançların insan davranışını etkilediği bilinmektedir (Mokhlis, 2009). Dini değerler ve tutumlar, hem kurumların hem de insanların davranış ve uygulamalarını şekillendirir (El-Gohary, 2016).

Müslüman turistlerin, hedef pazar olarak uluslararası turizm pazarında karar vericiler tarafından artık göz ardı edilemeyecek özel dini ve kültürel gereksinimleri olan geniş bir turizm pazarı oluşturduğuna şüphe yoktur (Battour, İsmail ve Battor, 2010). Son yıllarda dünyada Helal turizm pazarında uluslararası hareketlerin sayısında artan bir büyüme trendi gözlemlenmektedir. Helal turizmin büyük

* Sorumlu Yazar

potansiyelinden faydalanabilmek amacıyla bazı ülkelerdeki turizmciler, İslami inançlara uygun olarak özelleştirilmiş fırsatlar sunarak Helal hizmetler arayan turistleri çekmek için çeşitli girişimler başlatmışlardır. Yakın geçmişte Müslüman seyahati, Mekke ve Medine gibi hac merkezlerine yapılan tur paketleriyle sınırlıydı. Bununla birlikte, Müslüman turistler arasında dünyayı keşfetmek için tatil yapma eğiliminin artmasıyla birlikte, Helal turizm ile ilgili yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. Helal turizm, İslam değerlerine bağlı bir turizm türüdür. Helal turizm, diğer turizm türlerinden farklıdır, çünkü özellikle İslami değerler dikkate alınarak gerçekleştirilen bir olgudur. Helal turizm tüketicileri, bu nedenle Helal olması beklenen mal ve hizmetlerin son kullanıcısıdır ve bu nedenle, bu pazarın ihtiyaçlarının başarılı bir şekilde karşılanabilmesi için sektör tarafından haklarına ve çıkarlarına saygı gösterilmelidir. (Mohsin, Ramli ve Alkhulayfi, 2016).

Bu çalışmanın amacı Web of Science veri tabanındaki helal turizm ile ilgili yapılan uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizini yaparak bilimsel olarak bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılara detaylı bilgiler sunmak ve bu alanla ilgili öneriler getirerek literatüre katkı sağlamaktır. Bu çalışmada bibliyometrik analizin kullanılmasının amacı helal turizm alanında çalışma yapmak isteyen araştırmacılara daha detaylı bilgi sağlamak ve literatüre katkı sunmaktır.

Bu araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında helal turizmle ilgili en çok çalışma yapılan; (disiplinler, ülkeler, üniversiteler ve yazarlar), ortak yazarlık, eş dizimlilik, atf analizi, bibliyografik eşleştirme ve ortak atf analizi yapılacaktır. Veriler arasındaki ilişkileri görselleştirmek ve analizini yapabilmek için VOSviewer yazılımı kullanılacaktır. Bu yazılım ile helal turizm konusunda bibliyografik verilere dayalı haritalama analizi yapılacaktır. Analiz sonucunda elde edilen verilerin helal turizme olan etkilerinden bahsedilecek ve helal turizm alanının gelişimine ne gibi katkılar sağlayacağı tartışılacaktır.

Ülkemizde helal turizm alanında çalışmalar yeterli seviyede değildir. Bu amaçla bu alanla ilgili çalışma yapmak isteyen yazarlara yol gösterici olması açısından bu çalışma yapılmıştır. Yapılan araştırmanın bulguları ve sonuçlarının helal turizm literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Helal Kavramı

Helal kavramı, yapılmasında dini açıdan bir sakınca görülme-yen aksine yapılması teşvik edilen, yapılması durumunda övülen bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Kökeni Arapça olan helal kavramı bütün dinlerde yer almasa da bazı dillerde benzer anlamları vardır. Örneğin Türkçe’de “yasak olmayan”, Fransızca’da “licite”, İngilizce’de “lawful”, İbranice’de “tahur” gibi kavramlarla açıklanmaktadır (Erdem,1997).

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’ne göre helal, “yapılması dinen serbest olan bir fiil” olarak tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu’na göre ise helal, “dinin kurallarına aykırı olmayan, dini bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı, kurallara ve geleneklere uygun” anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2021).

Arapça’ da izin verilen anlamına gelen helal kavramı sadece gıda ile sınırlı kalmıyor. Bankacılıktan, kozmetiğe, aşıllara, eğlenceye, ticaret ve turizme kadar hayatın her alanında islama uygun her türlü ürünü içeriyor. Müslümanların bu hassasiyeti dikkate alınarak onların ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamak için tur paketleri ve destinasyonlar oluşturmak gerekmektedir (Chandra, 2014; Pamukçu, 2017).

Dinin insanları etkilediği önemli konulardan birisi de tüketim tercihleridir. Dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan çoğu Müslüman inançları gereği helal ürünleri tercih edip haram ürünlerden sakınılmaktadırlar. Helal ve haram kavramları Müslümanların yaşam tarzlarını, davranış biçimlerini, tüketim tercihlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu durumun farkında olan birçok işletme helal ürünler üretmekte, tasarlamakta ve pazarlamaktadır (Dinçer ve Bayram, 2017).

Dünyada her geçen gün Müslüman nüfusu giderek artmakta ve ekonomik refahı artan Müslümanlar dini hassasiyetlerine uygun tatil yapabileceği bir işletme arayışına girmektedirler. Bu ihtiyacı iyi analiz eden işletmeler yeni bir turizm anlayışı olan helal turizm anlayışının gelişmesine öncülük yaptıklarını söyleyebilmemiz mümkündür.

Helal Turizm

Yaşam koşullarının değişmesi sonucunda insanların yaşam tarzları, tüketim alışkanlıkları ve davranışlarında bazı değişiklikler meydana gelmektedir. Bu değişiklikler turistlerin tüketim alışkanlıklarında ve turizm talebinde farklılıklara neden olmakta bu farklılıklar sonucunda yeni turizm türleri ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni turizm türleri alternatif turizm türleri olarak tanımlanmaktadır (Eryılmaz, 2011). Son yıllarda dini hassasiyeti olan insanların turizm faaliyetine katılabilmesi için dini açıdan helal olarak kabul edilen ürün ve hizmetlerin gerekliliğini öngören helal turizm, önemli bir turizm yaklaşımı haline gelmiştir (Ayaz, Eren ve Kaçar, 2017).

Turizm işletmelerinde tüketici ve hizmet sağlayıcılar arasındaki etkileşimde insan faktörü önemlidir. (Demirdağ, Aydın ve Özdemir, 2020). Bu nedenle turistlerin farklı arzu ve istekleri olabilir. Turizm işletmeleri bu arzu ve istekleri analiz ederek her müşterinin beklentisine uygun ürün ve hizmet üretme kaygısındadırlar. Rekabetin yoğun olduğu turizm sektöründe en küçük bir farklılık bile diğer işletmelere göre önemli bir avantaj sağlamasına neden olabilir. Bu durum dünyanın genelinde çok fazla sayıda olan Müslüman turistlerin istek ve beklentilerini karşılayabilmek için İslami hassasiyetleri dikkate alan yeni bir pazar oluşturmakla birlikte onların yiyecek içecekten, eğlence hizmetlerine kadar birçok farklı hizmeti içerisinde barındıran helal turizm anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dinçer ve Bayram, 2017). Helal turizm, İslam dinine inanan müslümanlara dini hassasiyetleri ve inançları doğrultusunda ürün ve hizmet sunmaya çalışan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. (Pamukçu ve diğerleri, 2020).

Müslümanlar, hayatın her alanında İslam'ın emir ve yasaklarına riayet etmek ve ibadetlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. İslami hassasiyetler doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetler "helal turizm" kapsamında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Müslümanların turizm faaliyetlerine katılması esnasında ulaşım hizmetleri, konaklama hizmetleri, alışveriş merkezleri, sağlık merkezleri, spor ve etkinlik merkezleri, seyahat acenteleri ve tur operatörleri, turist rehberleri vb. farklı alanlarda İslami hassasiyetlere dikkat edilmesi büyük önem arz eder (Soybalı ve diğerleri, 2017). Müslümanların helal ürünler konusundaki hassasiyeti, helal endüstrisinin giderek büyümesini sağlamaktadır. Helal kavramına artan ilgi yeni bir anlayış olarak helal turizmin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum Müslüman turistleri cezp edecek yeni işletmelerin ortaya çıkmasına ve bu konu ile ilgili akademik çalışmaların artmasına neden olmaktadır. Helal turizme olan ilgi yıldan yıla Müslüman turistlerdeki artışa paralel bir biçimde artış göstermektedir (Satriana & Faridah, 2018).

Helal turizm literatürdeki tanımlar dikkate alındığında bir turizm türü olarak değil daha çok bir turizm yaklaşımı olarak ele alınıp değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Ayrıca helal turizm yeni bir kavram olduğu için literatürde bu konu ile ilgili yeteri kadar çalışma bulunmamakla birlikte ülkemizde bu alana olan ilginin arttığını söylemek mümkündür.

Bibliyometrik Analiz

Bibliyometrik analiz, yazılı iletişimin çeşitli yönlerini saymak ve analiz etmek yoluyla, yazılı iletişim süreçlerine ve bir disiplinin gelişim doğasına ve seyrine ışık tutmak ve yazılı iletişimin çeşitli yönlerini analiz etmek, kitaplar ve süreli yayınlarla ilgili istatistiklerin bir araya getirilmesi, yorumlanması, tarihsel hareketleri göstermek, kitap ve dergilerin ulusal veya evrensel araştırma kullanımını belirlemek ve birçok yerel durumda kitap ve dergilerin genel kullanımını tespit etmek amacıyla kullanılan istatistiksel bir analiz olarak tanımlanmaktadır.(Pritchard, 1969). Bibliyometrik analiz bir kütüphanedeki belgelerin ve hizmetlerin kullanım şeklini bilmek ve tanımlamak için matematiksel ve istatistiksel bir prosedürdür veya belirli bir konu alanının tarihsel gelişimini analiz etme fırsatı sunar.

Bibliyografik analiz, yazarlık, yayınlar ve kullanım vb. gibi farklı parametreleri kapsamaktadır (Anjuma ve Ranjeet Kumar, 2021).

Helal Turizm ile İlgili Alanyazındaki Çalışmalar

Helal turizmle ilgili literatür incelemesi sonucunda aşağıdaki çalışmalara ulaşılmıştır. Bu çalışmalar şu şekildedir:

Hidayat, Rafiki ve Nasution (2021) yapmış oldukları “*Bibliometric Analysis and Review of Halal Tourism (Helal Turizmin Bibliyometrik Analizi ve Gözden Geçirilmesi)*” adlı çalışmada bibliyometrik analiz kullanarak helal turizm ile ilgili mevcut çalışmalarını ve literatürü gözden geçirmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda yayınlanan toplam makale sayısında Malaya Üniversitesi ve Tanta Üniversitesi ilk sırada yer alırken, alınan toplam atıflarda 508 toplam atıf ile Malaya Üniversitesi en yüksek sırada yer alıyor ve onu Nanyang Technological takip etmektedir. Alınan toplam atıflara göre, Malezya 561 atıf sayısı ile birinci ülke ve onu 307 atıf ile Mısır izlemektedir. En sık kullanılan anahtar kelimeler 'helal turizm', 'İslami turizm', 'helal konukseverlik', 'destinasyon pazarlaması', 'helal', 'turizm', 'İslam', 'memnuniyet' ve 'helal ürün' terimleri olduğu tespit edilmiştir.

Rusydia ve diğerleri (2021) yapmış oldukları “*Halal Tourism Indicators: A Bibliometric Study (Helal Turizm Göstergeleri: Bibliyometrik Bir Çalışma)*” adlı çalışmada helal turizm araştırmalarının gelişim haritasını belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda 2009–2020 yılları arasında helal turizm araştırmalarının geliştirilmesine ilişkin yayın sayısının dalgalı bir artış yaşadığını ve en fazla 2020 yılında yayımlandığını gösterdi. Helal turizm alanında en fazla araştırma yapan yazarlar Amr Al-Ansi, Mohamed Battour ve Joan C. Henderson olmuştur.

İsmail ve diğerleri (2019) yapmış oldukları “*Halal Tourism Research Bibliometric Analysis in Scopus, ProQuest and Ebscohost (Scopus, ProQuest ve Ebscohost'ta Helal Turizm Araştırmaları Bibliyometrik Analizi)*” adlı çalışmada helal turizm konusunda yapılan araştırma çıktılarına analiz etmeye ve görselleştirmeye çalışmaktadır. Veriler, anahtar kelime olarak 'helal turizm' kullanılarak Scopus, ProQuest ve Ebscohost veritabanlarından elde edilmiştir. Helal turizm, 80 araştırma makalesinin veri setinde diğer tüm terimlerden daha fazla yer aldı. İslami turizm, Scopus veri setinde en çok kullanılan ikinci terimdir. ProQuest'te bulunan en çok kullanılan terim iş araştırması ile ilgili konular iken, helal turizm terimi veri setinde sadece 8 kez yer almaktadır. Ebscohost verilerinden elde edilen merkezi endeks terimi 'helal gıda endüstrisi' ve helal turizm ile ilgili terimler, dini ve İslami turizmdir.

Yağmur, Ehtiyar ve Aksu (2019) yapmış oldukları “*Evaluation of halal tourism in terms of bibliometric characteristics (Helal turizmin bibliyometrik özellikler açısından değerlendirilmesi)*” adlı çalışmada 1975 ile 2019 yılları arasında helal turizm ile ilgili uluslararası literatürde yayınlanan çalışmalarını bibliyometrik özellikler açısından incelemeyi ve bu yayınların eğilimlerini ve eğilimlerini belirli parametreler çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda helal turizm ile ilgili çalışmaların 2011 yılında başladığı ve son üç yılda yayın sayısında önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir. Araştırma alanına göre helal turizm ile ilgili en fazla yayın “sosyal bilimler” ve “işletme ekonomisi” alanlarında olmuştur. Ayrıca çalışma alanı bağlamında helal turizm ile ilgili en fazla yayın “konaklama, eğlence, spor ve turizm” ile “yönetim” ve “işletme” dallarında yapılmıştır. Araştırma verilerinin toplandığı (incelenen) ülke bağlamında, Malezya ve Endonezya başı çekerken, onu İngiltere ve Türkiye izlemiştir.

Olca, Karaçil ve Sürme (2018) yapmış oldukları “*Helal Turizm Alanının Bibliyometrik Profili*” adlı çalışmada helal turizm konusunda ulusal ve uluslararası alanlarda yayınlanmış çalışmalarını analiz etmek genel eğilimleri ortaya koymayı amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda helal turizm alanında yazılmış ulusal ve uluslararası 50 çalışma olduğu tespit edilmiş bunların 4’ü makale, 5’i bildiri ve 4’ü de tezdirdir. Yapılan çalışmaların büyük kısmının kuramsal çalışmalar olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmalarını betimsel çalışmalar izlemektedir. Yapılan çalışmalar yöntemine göre incelendiğinde büyük bir kısmının derleme çalışma olduğu, bunu sırasıyla nicel yöntem, karma yöntemler ile nitel yöntemle yazılan çalışmalar izlediği tespit edilmiştir.

Battour ve İsmail (2016) yapmış oldukları “*Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future (Helal turizm: Kavramlar, uygulamalar, zorluklar ve gelecek)*” adlı çalışmada turizm sektörünü oluşturan bileşenlerle birlikte helal turizm kavramını araştırmakta ayrıca helal turizmin geliştirilmesi ve pazarlanmasındaki fırsatları ve zorlukları da tartışmaktadır. Araştırmanın sonucunda ilk olarak müslüman turistler için destinasyonlarda helal gıdaya ulaşabilmeyi kolaylaştırmak ve yaygınlaştırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca helal gıda sağlanmayan otellerde veya destinasyonlarda en azından ayrılmış bölümlerle müslümanlara hizmet verecek müslüman dostu oteller bulunmasının gerekliliği belirtilmiştir. Son olarak, müslümanların hassasiyetlerine uygun pazarlama tanıtım araçlarının havalimanlarında veya destinasyonlarda kullanılması helal turizm için bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.

El-Gohary (2016) yapmış olduğu “*Halal tourism, is it really Halal? (Helal turizm gerçekten helal mi?)*” adlı çalışmada helal turizm kavramını, köklerini, ilkelerini incelemekte ve en önemlisi şu soruları yanıtlamaktadır: *Helal turizm gerçekten Helal midir? *Helal turizm sadece İslami Şeriat kurallarına uyan Müslüman aileler için mi? *Helal turizm mi yoksa İslami turizm mi olmalı? *Helal turizm sadece İslam ülkeleri için mi yoksa diğer ülkeler için de önemli mi? *Helal ilkelere uyulmamasının otellerin (ve diğer turizm kuruluşlarının) performansı üzerindeki etkileri nelerdir? Yapılan araştırma sonucunda helal turizmin sadece müslüman turistler için kullanılan bir kavram olmasının yanlış olabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca oteller ve diğer turizm işletmeleri tarafından Müslüman turistlere yönelik helal turizm kapsamındaki ihtiyaçların göz ardı edilmesi, performans üzerinde düşük gelir, düşük kar seviyeleri, düşük müşteri memnuniyet seviyeleri, düşük müşteri sadakati, düşük rekabet seviyeleri, rekabet avantajını kaybetme ve kötü destinasyon imajı gibi büyük bir olumsuz etkiye yol açabilir.

Mohsin ve Arkadaşları (2016) yapmış oldukları “*Halal tourism: Emerging opportunities (Helal turizm; Ortaya çıkan fırsatlar)*” adlı çalışmanın amacı büyüyen helal turizm pazarı hakkında farkındalık oluşturmak ve bu pazarın temel ihtiyaçlarını belirlemektir. Araştırmada; *Helal turizm nedir? *Helal turizm hakkında bilgi veren kaynaklar nelerdir? *Helal turizmin potansiyeli nedir? *Bu potansiyel segmentini nasıl çekebiliriz? gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Makale ayrıca, helal turizm uygulayıcıları için çıkarımları olan bazı önerilerde de bulunmaktadır. İslam hukukuna göre hem erkek hem de kadınların örtünmeleri belirli kurallar dâhilinde gerçekleşmektedir. Helal turizmi teşvik etmek isteyen oteller için, personel kıyafetleri için benzer bir kıyafet yönetmeliği benimsenmeli ve misafirlerin görünümüyle benzerlik olmalıdır. Helal turizm uyumlu otellerin lobilerinde veya ayrı katlarda mescitleri olması gereklidir. Otellerde alkollü içecekler olmamalı ve Allah adına kesilen helal gıdaları sunmaları gerekiyor. Ayrıca bu otellerde Kuran ve seccade bulundurulmalı ve her odada kible yönü belirtilmelidir. Müslüman misafirlerin otel seçerken ihtiyaçlarını daha iyi anlamak için çeşitli kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen çeşitli anketlerden elde edilen verilere göre helal gıdanın müslüman misafirleri çekmek için ana faktör olduğu vurgulanmaktadır. Müslüman misafirlerin rahat etmesinde önemli rol oynayan diğer faktörler arasında çalışanların üniforması gibi otel ortamı, eğlence için kısıtlı caddeler (gece kulüpleri ve barlar) ve bu oteller tarafından İslami bayramların ve tatil dönemlerinin tanınması sayılabilir. Helal Turizmin küresel alanda önemli bir alan olduğu ve büyümesinin yakın gelecekte artmasının beklendiği düşünülmektedir. Müslüman turist nüfusunun büyümesinden finansal olarak yararlanmak isteyen birçok küresel konaklama işletmesi müslüman dostu otel ortamı, yemek ve misafirperverliği gibi faktörlerini işletmelerinde uygulamaya başlamışlardır.

Henderson (2016) yapmış olduğu “*Halal food, certification and halal tourism: Insights from Malaysia and Singapore (Helal gıda, sertifikasyon ve helal turizm: Malezya ve Singapur'dan Referanslar)*” adlı çalışmada helal gıda kavramını ve helal turizmdeki rolünü, sırasıyla çoğunluk ve azınlık müslüman nüfusa sahip Malezya ve Singapur'a özel referansla tartışmaktadır. Araştırma sonucunda çoğunluğu müslüman olan Malezya'nın azınlığı müslüman olan Singapur'a nispeten sağlam ve güvenilir sertifikasyon programlarında helal gıda konusunda rekabet avantajına sahip olduğunu göstermektedir. Razzaq ve Arkadaşları (2016) yapmış oldukları “*The capacity of New Zealand to accommodate the halal tourism market - Or not (Yeni Zelanda'nın helal turizm pazarını karşılama ya da karşılama kapasitesi)*” adlı çalışmada Asya ve Orta Doğu'da giderek daha fazla helal dostu bir destinasyon konuma gelmek isteyen bir ülke olan Yeni Zelanda'nın iki önemli turizm merkezi olan Auckland ve Rotorua'daki konaklama işletmelerinin helal turizm kapsamında bir dizi potansiyel özelliğini belirleyebilmek için web

sitelerinin içerik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda helal konaklamanın bir dizi farklı özelliği belirlendi. Auckland ve Rotorua'daki konaklama işletmelerinin web sitelerini analiz etmek için içerik analizi yöntemi uygulandı. Analiz edilen 367 web sitesinden sadece 3'ü helal turizm kapsamında değerlendirildi ve bunlardan sadece bir tanesinin helal turizm sertifikası vardır. Helal turizme yeterli ölçüde yanıt verebilmek için sadece helal turizm bilgisinin müfredatın bir parçası haline gelmesi için eğitim ve öğretimde değişiklikler değil, aynı zamanda iletişim ve tanıtım dâhil konaklama işletmelerinde uzun vadede tasarımda değişiklikler gerektirecektir.

Yöntem

Araştırmada kullanılan veriler, Kasım 2021'de Web of Science veri tabanından alınmıştır. Bu veri tabanı dünyada önde gelen sosyal bilimler, fen bilimleri, sağlık bilimleri gibi yayınların bulunduğu bir veri tabanıdır. Bu veri tabanının seçilmesindeki en büyük etken bilimsel literatürde en yaygın kullanılan veri tabanı olmasıdır (Bozdemir ve Çivi, 2019). Araştırmada Web of Science veri tabanında başlık şeklinde "halal tourism" kelimesi taratılarak veriler elde edilmiştir. Çalışmada sadece helal turizmle ilgili çalışmalara ulaşabilmek için başlığında "halal tourism" yazan çalışmalar aratılmıştır. Bu sayede istenilen verilere ve sonuca etkin bir biçimde ulaşılmıştır. Araştırmada 2016-2021 yılları arasındaki Web of Science veri tabanında yayınlanan 76 çalışma (52 makale, 8 derleme, 12 bildiri, 4 kitap bölümü) analiz edilmiştir. Bu araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında bulunan helal turizmle ilgili çalışmalar; ülkeler, yazarlar, yapılan atıflar, kaynaklar, dokümanlar ve terimler arasındaki ilişkileri görselleştirmek ve analizini yapabilmek için VOSviewer yazılımı kullanılmıştır.

VOSviewer, ağ verilerine dayalı haritalar oluşturmak ve bu haritaları görselleştirmek ve keşfetmek için bir yazılım aracıdır. VOSviewer'in işlevselliği şu şekilde özetlenebilir: Ağ verilerine dayalı haritalar oluşturma. Hâlihazırda mevcut olan bir ağa dayalı olarak bir harita oluşturulabilir. VOSviewer, bilimsel yayınlar, bilimsel dergiler, araştırmacılar, araştırma kuruluşları, ülkeler, anahtar kelimeler veya terimlerden oluşan ağlar oluşturmak için kullanılabilir. Bu ağlardaki öğeler ortak yazarlık, birlikte bulunma, alıntı, bibliyografik bağlantı veya ortak alıntı bağlantıları ile bağlanabilir. Bir ağ oluşturmak için, bibliyografik veritabanı dosyaları (yani, Web of Science, Scopus, Dimensions, Lens ve PubMed dosyaları) ve referans yöneticisi dosyaları (yani, RIS, EndNote ve RefWorks dosyaları) VOSviewer'a girdi olarak sağlanabilir. VOSviewer bir haritanın üç görselleştirmesini sağlar: Ağ görselleştirmesi, katman görselleştirmesi ve yoğunluk görselleştirmesi. VOSviewer öncelikle bibliyometrik ağları analiz etmek için tasarlanmış olsa da, aslında her tür ağ verisine dayalı haritalar oluşturmak, görselleştirmek ve keşfetmek için kullanılabilir (Van Eck ve Waltman, 2021).

VOSviewer kılavuzuna göre, her bağlantının pozitif sayısal bir değerle temsil edilen bir gücü vardır. Bu değer ne kadar yüksek olursa, bağlantı o kadar güçlü olur. Toplam bağlantı gücü, iki anahtar kelimenin birlikte geçtiği yayınların sayısını gösterir (Guo ve Diğerleri, 2019). Ayrıca dairelerin büyüklüğü yayın sayısını ve yazarlar arasındaki çizgiler ise işbirliğini temsil etmektedir. Renkler ise, işbirliği kümelerini temsil etmektedir (Bozdemir ve Çivi, 2019).

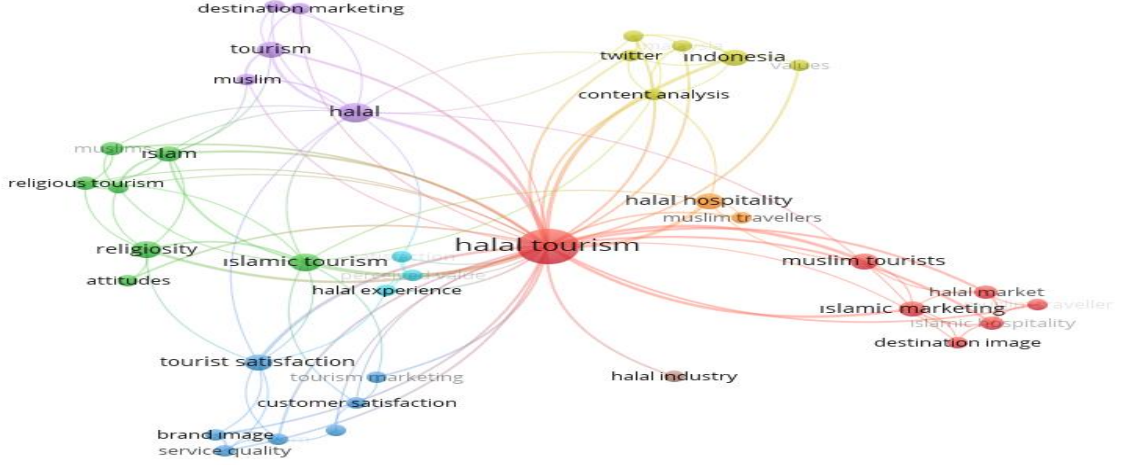
Bu araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır;

1. Helal turizm alanında en fazla çalışma yapan; disiplinler, ülkeler, üniversiteler ve yazarlar hangileridir?
2. Helal turizm alanında ortak çalışma yapan; yazarlar, ülkeler ve üniversiteler hangileridir?
3. Helal turizm alanındaki çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimeler nelerdir?
4. Helal turizm ile ilgili çalışmalarda en çok atıf yapılan; dokümanlar, kaynaklar, yazarlar, üniversiteler ve ülkeler hangileridir?
5. Helal turizm ile ilgili çalışmalarda en çok bibliyografik eşleştirme yapılan; dokümanlar, kaynaklar, yazarlar, üniversiteler ve ülkeler hangileridir?
6. Helal turizm ile ilgili çalışmalarda en çok ortak atıf yapılan; referanslar, kaynaklar ve yazarlar hangileridir?

Bulgular

Helal turizm ile ilgili Web of Science veri tabanında 2016-2021 yılı içerisinde yayınlanmış olan uluslararası çalışmalar VOSviewer programında en çok çalışma yapılan disiplinler, ülkeler, üniversiteler ve yazarlar, ortak yazarlık, birlikte bulunabilirlik, bibliyografik eşleştirme, atıf, ortak atıf bağı güçlü yazarlar, üniversiteler, kaynaklar, dokümanlar ve ülkeler belirlenerek analiz edilmiştir.

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili çalışmalarda en fazla hangi anahtar kelimenin geçtiği analiz edilmiştir. Bu kapsamda minimum değer 2 olarak seçilmiş 216 dokümanın 38'i eşik değeri karşılamaktadır. Helal turizm ile ilgili araştırmalarda kullanılan anahtar kelimelere göre dağılımının bibliyometrik ağ analizi Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Helal Turizm ile İlgili Araştırmalarda Kullanılan Anahtar Kelimelere Göre Dağılımının Bibliyometrik Ağ Analizi

Şekil 1'e göre helal turizmle ilgili çalışmaların anahtar kelimelerinin analizi sonucunda en fazla bağlantı gücüne sahip kelimenin “halal tourism” olduğu görülmektedir. Bu anahtar kelimenin en yoğun bağlantısı olduğu anahtar kelimeler “muslim tourists” ve “halal hospitality” anahtar kelimeleri olmuştur. “Indonesia” anahtar kelimesinin bağlantı gücü bu anahtar kelimelerinden sonraki en fazla bağlantı gücüne sahip anahtar kelime olmuştur. Bunun nedeni helal turizm ile ilgili çalışmaların en fazla yapıldığı ülke olmasından dolayı olabilir. Helal turizm ile ilgili araştırmalarda kullanılan anahtar kelimelere göre dağılımının bibliyometrik ağ analizi görseline göre öne çıkan ilk beş kelime halal tourism (helal turizm), halal(helal), islamic tourism (islami turizm), İslam, religioisty(dindarlık) olarak belirlenmiştir.

Web of Science veri tabanında “halal tourism” başlıklı çalışmaların hangi disiplinlerde çalışıldığı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Helal Turizmin En Çok Çalışıldığı Disiplinler

No	Kategori	Katkı Sayısı	Toplam Katkı Yüzdesi (%)
1	Otelcilik, Eğlence ve Spor Turizmi	36	47.368%
2	İş	25	32.895%
3	Yönetim	16	21.053%
4	Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi	6	7.895%
5	İktisat	5	6.579%
6	Sosyal Bilimler Disiplinlerarası	5	6.579%
7	Çevre Bilimleri	3	3.947%
8	Çevre Çalışmaları	3	3.947%
9	Din	3	3.947%
10	Alan Çalışmaları	2	2.632%
11	Asya Çalışmaları	2	2.632%

12	Coğrafya	2	2.632%
13	Bölgesel Şehir Planlaması	2	2.632%
14	Sosyal Konular	2	2.632%

Helal Turizm alanında en çok çalışmaların yapıldığı disiplinler sırasıyla; otelcilik, eğlence ve spor turizmi, iş ve yönetim alanlarında yapıldığı görülmektedir. Araştırmaya en az iki çalışma yapılan disiplinler dâhil edilmiştir. Web of Science veri tabanındaki helal turizm ile ilgili çalışmalar incelendiğinde literatüre en fazla katkı yapan disiplinlerin sırasıyla; %47.3 ile birinci sırada “otelcilik, eğlence ve spor turizmi”, %32.8 ile ikinci en yüksek katkıyı yapan disiplin” iş”, %21 ile en yüksek üçüncü katkıyı yapan disiplinin ise “yönetim” olduğu görülmektedir.

Web of Science veri tabanında “halal tourism” başlıklı yayın yapan araştırmacılar incelendiğinde; Abror Abror 5 yayın sayısı ile birinci sırada, Yunia Wardi 4 yayın sayısı ile ikinci sırada Mohamed Battour 3 yayın sayısı üçüncü sırada yer almıştır. Araştırmada en çok yayın yapan yazarların belirlenmesi helal turizm alanında en az üç yayın yapan yazarlar seçilmiştir. Tablo 2’de bu alanda en çok yayın yapan yazarlarla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2: Helal Turizm Alanında En Fazla Yayın Yapan Yazarlar

No	Yazar Adı-Soyadı	Ülke	Yayın Sayısı	Toplam Katkı Oranı %
1	Abror Abror	Endonez	5	6.579%
2	Yunia Wardi	Endonez	4	5.263%
3	Mohamed Battour	Malezya	3	3.947%
4	İsmail Mohd Nazari	Malezya	3	3.947%
5	Muhammed Sindhu Danu Saputro	Endonez	3	3.947%
6	Nono Wibisono	Endonez	3	3.947%
7	Khairul Akmaliah Adham	Malezya	2	2.439%
8	Hendy Mustiko Aji	Endonez	2	2.439%
9	Akın Aksu	Türkiye	2	2.439%
10	Erhan Boğan	Türkiye	2	2.439%

Web of Science veri tabanında helal turizm alanında en çok yayın yapan yazara ilişkin Tablo 2 incelendiğinde en çok yayını yapan yazar sırasıyla; Endonezya’dan 5 yayın ile Abror Abror ilk sırada, Endonezya’dan 4 yayın ile Yunia Wardi ikinci sırada ve Malezya’dan 3 yayın ile Mohamed Battour 3 yayın ile üçüncü sırada yer almaktadır. Ülkemizden Aksu ve Boğan 2 adet çalışma ile bu alanda en çok çalışma yapan ilk on yazar içerisinde yer almaktadır.

Tablo 2’de literatüre en fazla katkı yapan yazarlar incelendiğinde sırasıyla; Abror, A. (%6.579) ile ilk sırada, Wardi, Y. (%5.263) ile ikinci sırada ve Battour, M. (%3.947) ile üçüncü sırada yer almıştır. Toplam bağlantı güçleri incelendiğinde; Abror, A. (211) ile ilk sırada, Wardi, Y. (204) ile ikinci sırada ve Battour, M. (55) ile üçüncü sırada yer almıştır.

Helal turizm alanında yayın yapan yazarların işbirliği (ortak yazarlık) VOSviewer yazılımı ile analiz edilmiştir. İş birliği ağında en fazla yayın yapan üç yazar dâhil edilmiştir. Helal turizm alanında en fazla yayın yapan yazarların işbirliği ağının sonucu Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Yazarların İşbirliği Ağı

Şekil 2’de yazarların işbirliği ağında helal turizm alanında en fazla yayın yapan yazarların işbirliği ağı gösterilmiştir. Analiz sonucunda bu ağdaki araştırmacılar; Abror, Wardi ve Battour olarak belirlenmiştir. Şekil 2’ye göre Wardi’nin en fazla bağlantıda olduğu yazarlar Abror ve Battour’dur. Abror’un en fazla bağlantıda olduğu yazarlar Wardi ve Battour’dur. Battour’un en fazla bağlantıda olduğu yazarlar ise Wardi ve Abror’dur. Ayrıca şekilde görüldüğü üzere Wardi ile Abror arasındaki bağlantı Battour ile olan bağlantılarından daha güçlü olduğu görülmektedir. Bunun nedeni bu iki yazarın daha fazla ortak çalışma yapmış olması veya daha çok aynı yazarlarla çalışmış olmaları bu bağı güçlendirmiş olabilir.

Web Of Science veri tabanında “Halal Tourism” başlığı ile ilişkili en fazla yayın yapan dergiler incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 3’ de gösterilmektedir.

Tablo 3: Helal Turizm Alanında En Fazla Yayın Yapılan Dergiler

No	Derginin Adı	Yayın Sayısı	Atıflar	Toplam Bağlantı Gücü
1	Journal of Islamic Marketing	16	121	1929
2	Tourism Management Perspectives	9	512	913
3	Tourism Review	3	38	645
4	Asia Pacific Journal Of Tourism Research	3	86	638
5	Sustainability	3	4	479
6	Tourism Recreation Research	2	14	416
7	Routledge Handbook on Tourism in The Middle East and North Africa	2	0	348
8	Tourism	2	17	309
9	Education Excellence and Innovation Management A 2025 Vision To Sustain Economic Development During Global Challenges	2	0	297
10	Current Issues in Tourism	2	4	157
11	1st International Conference on South East Asia Studies Iseas 2016	2	8	131
12	Journal of Asian Finance Economics and Business	2	4	98

Tablo 3’e göre helal turizm alanında en çok çalışmanın yapıldığı dergiler sırasıyla; 16 yayın ile ilk sırada “Journal of Islamic Marketing” dergisi, 9 yayın ile ikinci sırada ”Tourism Management Perspectives” dergisi ve 3 yayın ile “Tourism Review”, “Asia Pacific Journal of Tourism Research” ve “Sustainability” dergileri üçüncü sırada yer almaktadır. Analiz sonucuna göre en fazla atıf yapılan üç dergi sırasıyla, Tourism Management Perspectives (512), Journal of Islamic Marketing (121) ve Asia Pacific Journal of Tourism Research (86) dergileridir. Analiz sonuçlarına göre toplam bağlantı gücü en yüksek olan dergiler sırasıyla, Journal of Islamic Marketing (1929), Tourism Management Perspectives (913) ve Tourism Review (645) dergileridir.

Ülkelere Göre Yayınların Dağılımı

Web of Science veri tabanında “Halal Tourism” başlıklı yayınlar incelendiğinde en çok yayın yapılan ülkeler sırasıyla; Endonezya (28), Malezya (16) ve Türkiye (9), Yeni Zelanda (8) ve Mısır (4) şeklinde sıralanmaktadır. Analiz sonuçlarına bakıldığı zaman helal turizm ile ilgili çalışmalarda Müslüman ülkeler bu konuda öncülük etmektedirler. Bu alanda yayın yapan ilk 10 ülke Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Helal Turizm Alanında Yayın Yapan İlk 10 Ülke

No	Ülke	Kayıt Sayısı	Katkı Oranı
1	Endonezya	28	36.842%
2	Malezya	16	21.053%

3	Türkiye	9	11.842%
4	Yeni Zelanda	8	10.526%
5	Mısır	4	5.263%
6	İspanya	3	3.947%
7	Avustralya	2	2.632%
8	İtalya	2	2.632%
9	Kuveyt	2	2.632%
10	Çin Halk Cumhuriyeti	2	2.632%

Web of Science veri tabanında “Halal Tourism” alanında yayın çıkaran üniversiteler incelendiğinde sırasıyla Endonezya’dan Negeri Padang Üniversitesi (6) ilk sırada, Malezya’dan Malaya Üniversitesi (5) ikinci sırada ve Mısır’dan Knowledge Bank Ekb (4) üçüncü sırada yer almaktadır. Literatüre en fazla katkıyı yapan ve bu alanda öncü olan üniversite Endonezya’dan Negeri Padang Üniversitesi (%7.895)’dir. Tablo 5’te helal turizm alanında en çok çalışma yapan 10 üniversite yer almaktadır.

Tablo 5: *Helal Turizm Alanında En Çok Yayın Yapan 10 Üniversite*

N0	Üniversiteler	Kayıt Sayısı	Toplam Katkı Oranı %
1	Universitas Negeri Padang	6	7.895%
2	Universiti Malaya	5	6.579%
3	Egyptian Knowledge Bank Ekb	4	5.263%
4	Gadjah Mada University	4	5.263%
5	Universitas Islam Indonesia	4	5.263%
6	Universiti Sains Islam Malaysia	4	5.263%
7	Bandung State Polytechnic	3	3.947%
8	Sakarya University	3	3.947%
9	Tanta University	3	3.947%
10	Universiti Putra Malaysia	3	3.947%

Web of Science veri tabanında “Halal Tourism” alanında en çok atıf alan ilk 10 yayın Tablo 6’da gösterilmiştir.

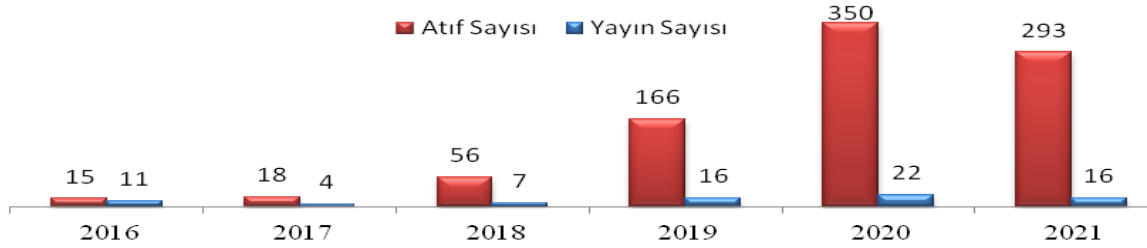
Tablo 6: *Helal Turizm Konusunda En Çok Atıf Alan Yazarlar ve Atıf Sayısı*

Yazar	Makale Adı	Yayın Yılı	Toplam Atıf Sayısı
*Battour, Mohamed **İsmail, Mohd Nazari	Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future	2016	125
*El-Gohary, Hatem	Halal tourism, is it really Halal?	2016	83
*Mohsin, Asad **Ramli, Noriah ***Alkhulayfi, Bader Abdulaziz	Halal tourism: Emerging opportunities	2016	78
*Henderson, Joan C.	Halal food, certification and halal tourism: Insights from Malaysia and Singapore	2016	64
*Razzaq, Serrin **Hall, C. Michael ***Prayag, Girish	The capacity of New Zealand to accommodate the halal tourism market - Or not	2016	52
*Ryan, Chris	Halal tourism	2016	44
*Wardi, Yunia **Abror, Abror ***Trinanda, Okki	Halal tourism: antecedent of tourist's satisfaction and word of mouth (WOM)	2018	42
*Samori, Zakiah **Salleh, Nor Zafir	Current trends on Halal tourism: Cases on selected Asian countries	2016	40

***Khalid, Mohammad Mahyuddin	
*Abror, Abror	The impact of Halal tourism, 2019 34
**Wardi, Yunia	customer engagement on
***Trinanda, Okki	satisfaction: moderating effect of
****Patrisia, Dina	religiosity
*Bogan, Erhan	Halal tourism: conceptual and 2019 29
**Sariisik, Mehmet	practical challenges

Helal turizm alanında en fazla atıf alan çalışmalar sırasıyla, 125 atıf sayısı ile Battour ve İsmail (2016)'in "Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future" isimli çalışma birinci sırada, 83 atıf sayısı ile El-Gohary (2016)'in "Halal tourism, is it really Halal?" isimli çalışması ikinci sırada ve Mohsin ve Arkadaşları (2016)'in "Halal tourism: Emerging opportunities" isimli çalışması üçüncü sırada yer almıştır.

Helal turizmle ilgili 2016–2021 yılları arası toplam yayınların yıl bazında atıf sayıları Grafik 1'de gösterilmektedir.

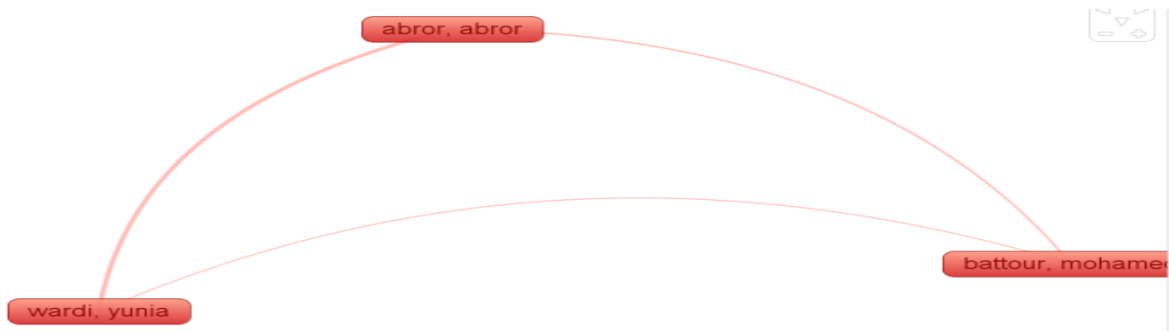

Grafik 1: Helal Turizm ile İlgili Toplam Yayınların Yayın Yılları ve Atıf Sayıları

Grafik 1 incelendiğinde helal turizm alanında yapılan çalışmaların 2016 yılında başladığı görülmektedir. 2017 yılında yayın sayısının düşmesine rağmen atıf sayısının arttığı 2018 ile 2020 yılları arasında önemli oranda hem yayın sayısının hem de atıf sayısının arttığı görülmektedir. 2021 yılının 2020 yılına oranla yayın sayısında ve atıf sayısında düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun nedeni 2021 yılının tamamlanmadan bu araştırmanın yapılması olabilir. İlerleyen aylarda bu alanda araştırmalar yapılabilir ve atıf sayısı artabilir.

Bilimsel konularda yazarlar bilgi ve deneyimlerini paylaşarak daha özgün ve kaliteli bir çalışma yapmak için bilgi alışverişinde bulunabilirler hatta ortak bir şekilde çalışmalar yapabilirler. Yazarlar kendi alanlarıyla ilgili bir çalışmada farklı alanlarda uzmanlaşmış olan yazarların bilgi ve birikiminden yararlanabilmek için birlikte ortak yayın çıkarabilirler. Çalışmanın bu bölümünde helal turizmle ilgili çalışma yapan yazarların ortak yazarlık analizi yapılmıştır.

VOSviewer programında helal turizmle ilgili çalışma yapan yazarların çalışma sayısı minimum 3 seçilerek 198 yazarın 3'ü eşik değeri karşılamaktadırlar. Yazarların atıf bağlantı ağı Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3: Ortak Yazarlık Bağlantı Ağı

Şekil 3'te helal turizm alanında en fazla yayın yapan yazarların atıf bağlantı ağı görseli gösterilmiştir. Analiz sonucunda bu ağdaki araştırmacılar; Abror, Wardi ve Battour olarak belirlenmiştir. Şekil 3'e göre Wardi'nin en fazla bağlantıda olduğu yazarlar Abror ve Battour'dur. Abror'un en fazla bağlantıda olduğu yazarlar Wardi ve Battour'dur. Battour'un en fazla bağlantıda olduğu yazarlar ise Wardi ve Abror'dur. Ayrıca şekilde görüldüğü üzere Wardi ile Abror arasındaki bağlantı Battour ile olan bağlantılarından daha güçlü olduğu görülmektedir. Analize göre Wardi ile Abror yaptıkları çalışmalarda bir birlerinin çalışmalarına daha fazla atıf yaptıklarını söyleyebiliriz. Battour ve diğer iki yazar arasındaki atıf bağlantı gücü itibarıyla daha düşüktür. Battour, yaptığı çalışmalarda Wardi ve Abror'a kıyasla diğer yazara daha az atıf yaptığını söylememiz mümkündür.

VOSviewer programında helal turizmle ilgili çalışma yapan organizasyonlar çalışma sayısı minimum 4 seçilerek 104 organizasyonun 9'u eşik değeri karşılamaktadırlar. Organizasyonların atıf bağlantı ağı görseli Şekil 4'te gösterilmektedir.

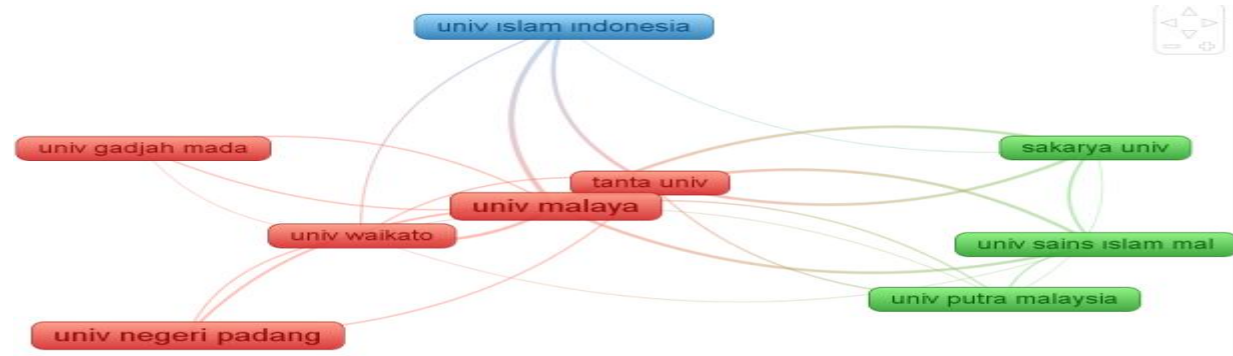
Şekil 4'te yer alan organizasyonların atıf bağlantı ağı görseline bakıldığında Tanta Üniversitesi, Malaya Üniversitesi, Wakiato Üniversitesi, Negeri Padang Üniversitesi, Gadjah Mada Üniversitesi arasında kırmızı renk itibarıyla yoğun bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca Sakarya Üniversitesi, Malezya Sains İslam Üniversitesi ve Malezya Putra Üniversitesi arasında yeşil renk itibarıyla atıf bağlantısının olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak Endonezya İslam üniversitesinin diğer üniversitelerle atıf bağlantısının çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Şekil 4'teki analizin görseline göre en fazla atıf bağlantı ağı olan üniversiteler Tanta Üniversitesi ve Malezya Üniversitesi olarak görülmektedir. Bu analiz iki üniversitenin yapmış oldukları çalışmalarda en fazla bir birlerinin çalışmalarına atıf yapmış olduklarını göstermektedir. Bunun nedeni bu iki üniversitedeki akademisyenlerin ortak çalışma yapmaları olabilir.

VOSviewer programında helal turizmle ilgili çalışma yapan ülkeler çalışma sayısı minimum 3 seçilerek 31 ülkenin 6'sı eşik değeri karşılamaktadırlar. Ülkelerin atıf bağlantı ağı görseli Şekil 5'te gösterilmektedir.

Şekil 4: Ortak Organizasyonların Bağlantı Ağı

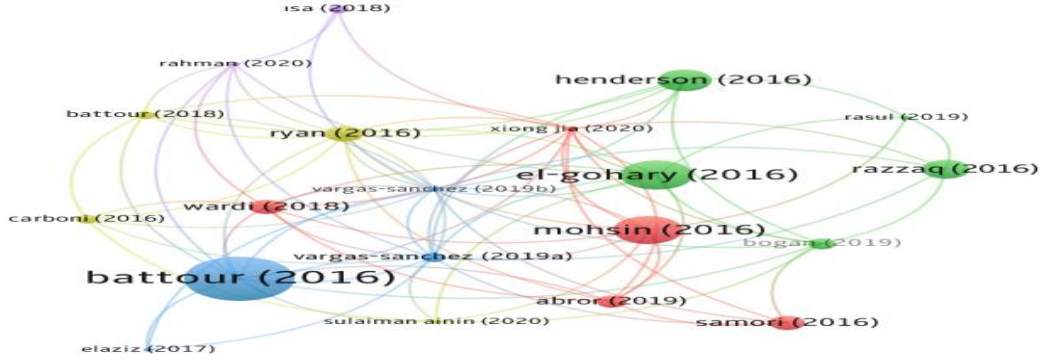
Şekil 5' teki ülkelerin atıf bağlantı ağı incelendiğinde ülkelerin hepsinin arasında yoğun bir bağlantı olduğu görülmektedir. Ülkeler arasında en fazla bağlantısı olan ülkelerin Endonezya ve Malezya olduğu belirlenmiştir. Bu bağlantının gücü bu ülkelerin helal turizm alanında en çok çalışma yapan öncü ülkeler olduğu için veya bu alanda ülkelerdeki yazarların yapmış oldukları ortak çalışmaların katkısı vardır.

Şekil 5: Ülkelerin Ortak Yazarlık Açısından Atıf Bağlantı Ağı

Atıf bağlantı gücü olmasına rağmen bu bağlantının yoğunluğunun en düşük olduğu ülkeler İspanya ve Mısır'dır. Bu durum Mısır ile İspanya'nın helal turizm alanında yaptıkları çalışmalarda birbirlerinin çalışmalarına yapmış oldukları atıfın düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili yazarların en az 11 atıf alan dokümanlar seçilerek 76 dokümanın 20'si eşik değeri karşılamaktadır. Yazarların atıf aldığı dokümanlarının bağlantı ağı görseli Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6: Yazarların Atıf Aldığı Dokümanların Bağlantı Ağı

Yazarların atıf aldığı dokümanlarının bağlantı ağı görseli analizi sonucunda en fazla atıf alan yazarların dokümanları sırasıyla, Battour (2016), El-Gohary (2016) ve Mohsin (2016) ve olduğunu söylememiz mümkündür.

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili atıf yapılan kaynak sayısı minimum 3 seçilerek 38 kaynağın 5'i eşik değeri karşılamaktadır. Kaynakların bağlantı ağı görseli Şekil 7'de gösterilmektedir.

Şekil 7: Kaynaklar Açısından Atıf Bağlantı Ağı

Şekil 7'deki atıf bağlantı ağı analizine göre en fazla atıf bağlantısı olan kaynaklar sırasıyla, "Tourism Managment Perspectives", "Journal of Islamic Marketing" ve "Asia Pacific Journal Of Tourism Research" kaynaklarıdır. Ayrıca helal turizmle ilgili en fazla dokümana sahip kaynaklar sırasıyla; "Journal of Islamic Marketing", Tourism Mangment Perspectives", "Asia Pacific Journal Of Tourism Research", "Tourism Review" ve "Sustainability" kaynaklarıdır.

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili çalışma yapan organizasyonlardan çalışma sayısı en az 3 seçilerek 104 organizasyon 9'u eşik değeri karşılamaktadır. En fazla atıf alan organizasyonların atıf bağlantı ağı görseli Şekil 8'de gösterilmektedir.

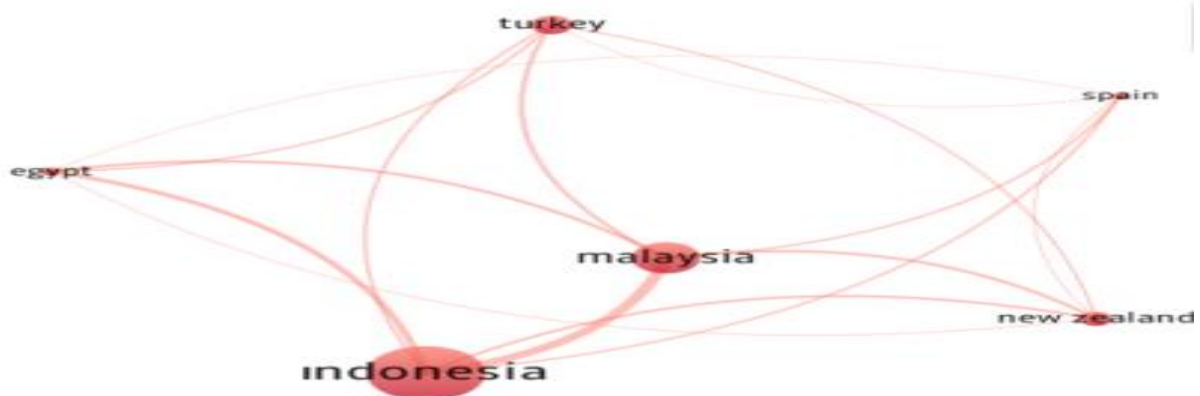

Şekil 8: Organizasyonlar Açısından Atıf Bağlantı Gücü

Şekil 8’deki analiz sonucuna göre helal turizm alanında en fazla atıf yapılan üniversiteler sırasıyla; Malaya Üniversitesi, Tanta Üniversitesi ve Wakiato Üniversitesi şeklinde sıralanmıştır. Tanta Üniversitesi, Malaya Üniversitesi, Wakiato Üniversitesi, Negeri Padang Üniversitesi, Gadjah Mada Üniversitesi arasında yoğun bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca Endonezya İslam üniversitesinin diğer üniversitelerle atıf bağlantısının çok düşük olduğu tespit edilmiştir.

Ülkeler

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili çalışma yapan ülkelere çalışma sayısı en az 3 seçilerek 31 ülkenin 6’sı eşik değeri karşılamaktadırlar. Ülkelerin atıf bağlantı ağı görseli Şekil 9 ‘da gösterilmektedir.

Şekil 9: Ülkeler Açısından Atıf Bağlantı Ağı

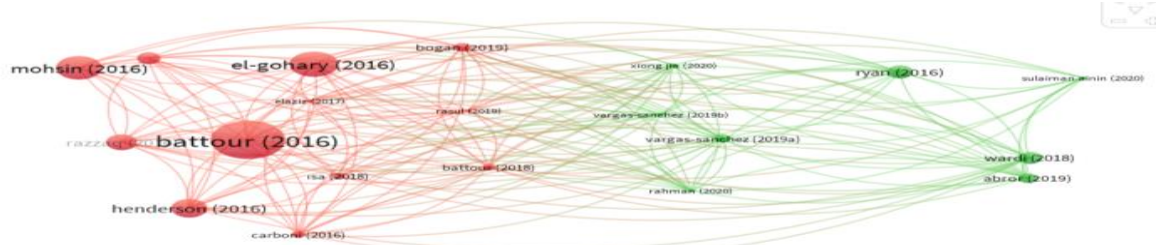
Şekil 9’deki analiz sonucuna göre helal turizm alanında en fazla atıf alan ülke Malezya olmuştur. Malezya’yı daha sonra Mısır ve Yeni Zelanda izlemektedir. Ülkemiz en fazla atıf alan ülkeler sıralamasında 79 atıf ile 5.sırada yer almıştır. Endonezya ve Malezya arasında atıf bağlantı gücü açısından yoğun bir ilişki vardır. Bu durumun sebebi ülkelerin coğrafi yakınlıkları ve ülkelerin arasındaki işbirlikleri sonucunda ortaya çıkan ortak çalışmalar olabilir. Analize göre görseldeki ülkeler arasında atıf bağlantısının olduğu ancak bu bağlantıların yoğunluğunun farklılık gösterdiği görülmektedir. Atıf bağlantı gücünü ağı görseline göre en fazla bağlantıya sahip olan ülkeler Endonezya ve Malezya’dır.

Bibliyografik Eşleştirme

Atıf analizi yapılırken çeşitli teknikler kullanılabilir. Bibliyografik eşleştirme ve ortak atıf analizi bu tekniklerin en yaygın kullanıldığı alanlardır. Bibliyografik eşleştirme, farklı iki kaynağın aynı yayına atıf yapması olarak tanımlanırken, ortak atıf ise bir kaynaktan ayrı iki yayına atıf yapılması olarak tanımlanmaktadır (Al ve Tonta, 2004).

Dokümanlar

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili dokümanların bibliyografik eşleştirme analizini yapmak için program tarafından en az 11 atıf alan dokümanlar seçilmiş 76 dokümanın 20'si eşik değeri karşılamaktadır. Yazarların atıf aldığı dokümanların bibliyografik eşleştirmesi için bağlantı ağı görseli Şekil 10'da gösterilmiştir.

Şekil 10: Bibliyografik Eşleştirme İçin Dokümanların Atıf Bağlantı Ağı

Şekil 10'daki bibliyografik eşleştirme analiz sonucuna göre helal turizm alanında yazarların en fazla atıf aldıkları dokümanları sırasıyla, Battour (2016), El-Gohary (2016) ve Mohsin (2016) olduğunu görülmektedir. Bu üç yazarın en fazla bağlantıda oldukları yazarlar, Battour (2016), Razzaq (2016) ile El-Gohary (2016), El-Aziz (2017) ile Mohsin (2016), Samori (2016) ile yakın ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Bu durum yazarların en çok atıf aldığı dokümanların hangi yazarların dokümanlarına daha çok atıf yaptığını göstermektedir.

Kaynaklar

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili kaynakların bibliyografik eşleştirme analizini yapmak için program tarafından en az 1 atıf alan kaynaklar seçilerek 38 kaynağın 38'i eşik değeri karşılamaktadır. Yazarların atıf aldığı kaynakların bibliyografik eşleştirmesi için bağlantı ağı görseli Şekil 11'de gösterilmiştir.

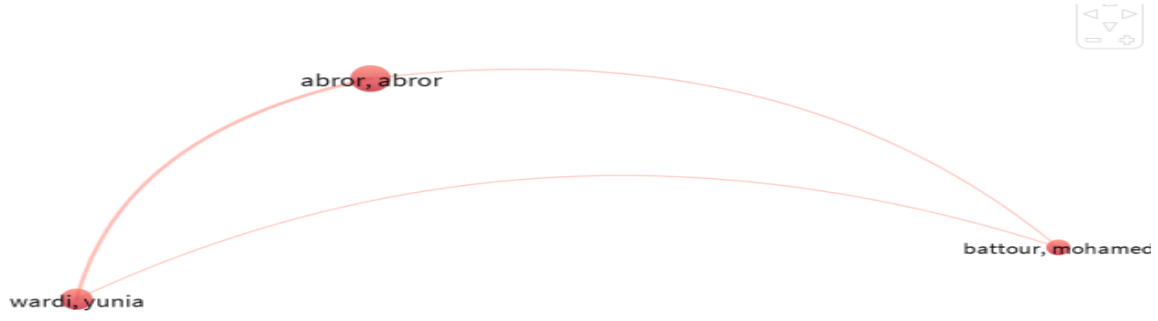

Şekil 11: Bibliyografik Eşleştirme İçin Kaynakların Atıf Bağlantı Ağı

Şekil 11'deki bibliyografik eşleştirme analizine göre kaynakların atıf bağlantı ağı görseli gösterilmektedir. Kaynakların bibliyografik eşleştirme toplam bağlantı gücü en fazla olan kaynaklar sırasıyla, "Journal of Islamic Marketing", "Tourism Mangment Perspectives" ve "Tourism Review" kaynaklarıdır.

Yazarlar

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili yazarların bibliyografik eşleştirme analizini yapmak için program tarafından en az 3 atıf alan yazarlar seçilerek 198 yazarın 3'ü eşik değeri karşılamaktadır. En fazla atıf alan yazarların bibliyografik eşleştirmesi için bağlantı ağı görseli Şekil 12'de gösterilmiştir.

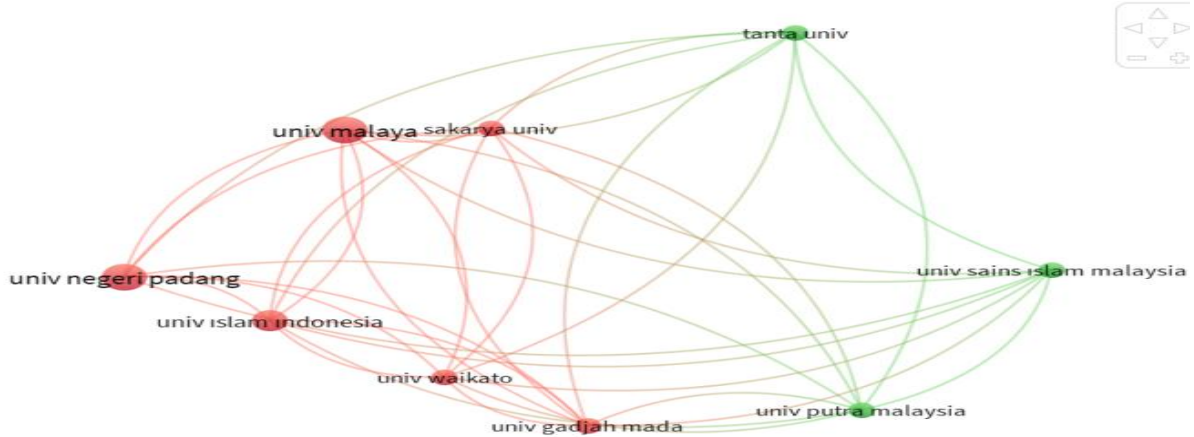

Şekil 12: Bibliyografik Analiz İçin Yazarların Atıf Bağlantı Ağı

Şekil 12'deki bibliyografik eşleştirme analizine göre yazarların atıf gücü ve yoğunluk görseli gösterilmektedir. Yazarların bibliyografik eşleştirme toplam bağlantı gücü en fazla olanları sırasıyla, Abror, Wardi ve Battour'dur. Abror ile Wardi yazarları arasındaki bibliyografik eşleştirme toplam bağlantı gücü, Battour ile olan toplam bağlantı gücüne göre daha fazladır.

Organizasyonlar

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili organizasyonların bibliyografik eşleştirme analizini yapmak için program tarafından en az 3 atıf alan organizasyonlar seçilerek 104 organizasyonun 9'u eşik değeri karşılamaktadır. En fazla atıf alan organizasyonların bibliyografik eşleştirmesi için bağlantı ağı görseli Şekil 13'te gösterilmiştir.

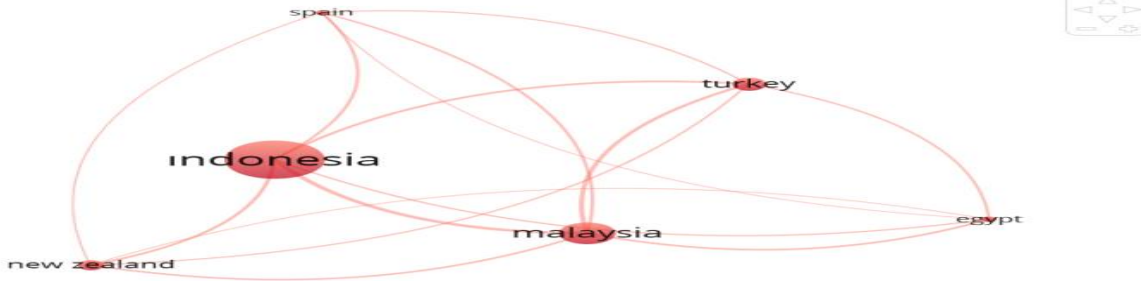

Şekil 13: Bibliyografik Analiz İçin Organizasyonların Atıf Bağlantı Ağı

Şekil 13'teki bibliyografik eşleştirme analizine göre organizasyonların atıf ağı gösterilmektedir. Organizasyonların bibliyografik eşleştirme toplam bağlantı gücü en fazla olanları sırasıyla, Malaya Üniversitesi, Tanta Üniversitesi, Malezya Sains İslam Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'dir. Malaya Üniversitesi ile Sakarya Üniversitesi arasındaki bibliyografik eşleştirme bağlantı gücü, diğer üniversiteler arasındaki bağlantı gücüne oranla daha fazladır. Bu durum bu iki üniversitenin yazarlarının diğer üniversitelere oranla bibliyografik eşleştirme açısından birbirlerinin çalışmalarına daha fazla atıf yaptıklarını göstermektedir.

Ülkeler

VOSviewer programında helal turizm ile ilgili ülkelerin bibliyografik eşleştirme analizini yapmak için program tarafından en az 3 atıf alan ülkeler seçilerek 31 ülkenin 6'sı eşik değeri karşılamaktadır. En fazla atıf alan ülkelerin bibliyografik eşleştirmesi için bağlantı ağı görseli Şekil 14'te gösterilmiştir.

Şekil 14: Bibliyografik Analiz İçin Ülkelerin Atıf Bağlantı Ağı

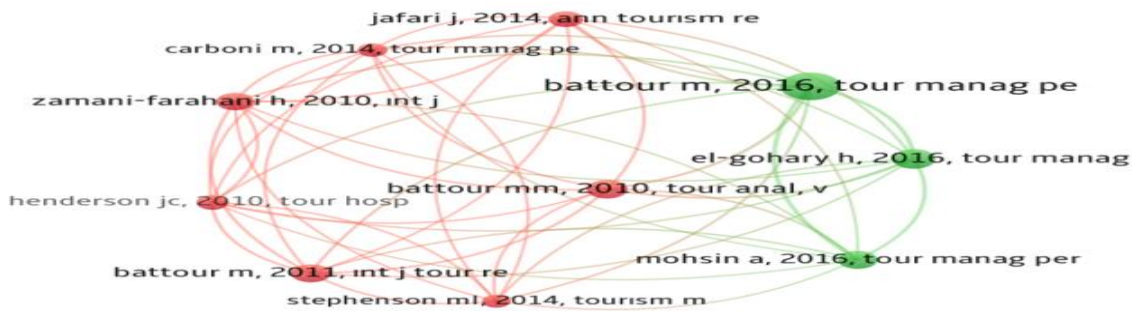
Şekil 14'teki bibliyografik eşleştirme analizine göre ülkelerin atıf bağlantı ağı gösterilmektedir. Bibliyografik eşleştirme analizine göre toplam bağlantı gücü en fazla olan ülkeler sırasıyla, Malezya, Endonezya ve Türkiye'dir. Malezya ile Endonezya arasındaki bibliyografik eşleştirme toplam bağlantı gücü, diğer ülkelere göre daha fazladır. Bu durum bu iki ülke yazarlarının diğer ülke yazarlarına oranla bibliyografik eşleştirme açısından birbirlerinin çalışmalarına daha fazla atıf yaptıklarını göstermektedir. Malezya ve Endonezya ülkelerinin coğrafi yakınlıkları ve ülkeler arasındaki yakın ilişkiler ve ülkelerin üniversiteleri arasında yapılan ortak çalışmalar bu sonucun nedenlerinden olabilir.

Ortak Atıf Analizi

Atıf analizi yapılırken çeşitli teknikler kullanılabilir. Bibliyografik eşleştirme ve ortak atıf analizi bu tekniklerin en yaygın kullanıldığı alanlardır. Bibliyografik eşleştirme, farklı iki kaynağın aynı yayına atıf yapması olarak tanımlanırken, ortak atıf ise bir kaynaktan ayrı iki yayına atıf yapılması olarak tanımlanmaktadır (Al ve Tonta, 2004).

Atıf Yapılan Referanslar

Atıfta bulunan referansların sayısı minimum 20 seçilerek 2477 atıfta bulunan referansın 10 tanesi eşik değeri karşılamaktadır. Atıfta bulunan referansların atıf bağlantı ağı görseli Şekil 15'te gösterilmiştir.

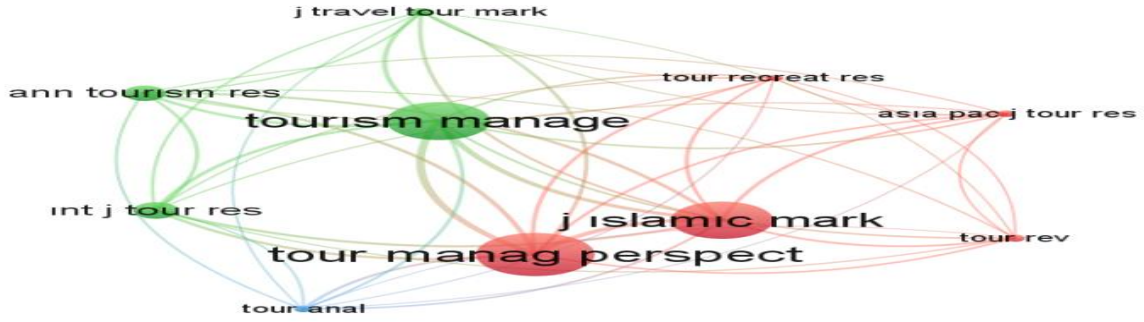

Şekil 15: Ortak Atıf Analizi Açısından Atıf Yapılan Referansların Bağlantı Ağı Görseli

Şekil 15'teki helal turizm ile ilgili çalışmalarda en fazla ortak atıf yapılan referanslar sırasıyla; Battour (2016), El-Gohary (2016) ve Battour (2010) olmuştur. En fazla atıf yapılan bu üç referans arasında Battour (2016) ile El-Gohary (2016) arasındaki bağlantı gücü Battour (2010) ile arasındaki ilişkiden daha güçlüdür. Şekil 15'te görüldüğü üzere sadece bu çalışmalarda değil diğer çalışmalarda da bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Atıf Yapılan Kaynaklar

Atıfta bulunulan kaynakların sayısı minimum 33 seçilerek 1514 atıfta bulunulan kaynağın 10 tanesi eşik değeri karşılamaktadır. Atıfta bulunulan kaynakların atıf bağlantı ağı görseli Şekil 16’da gösterilmiştir.

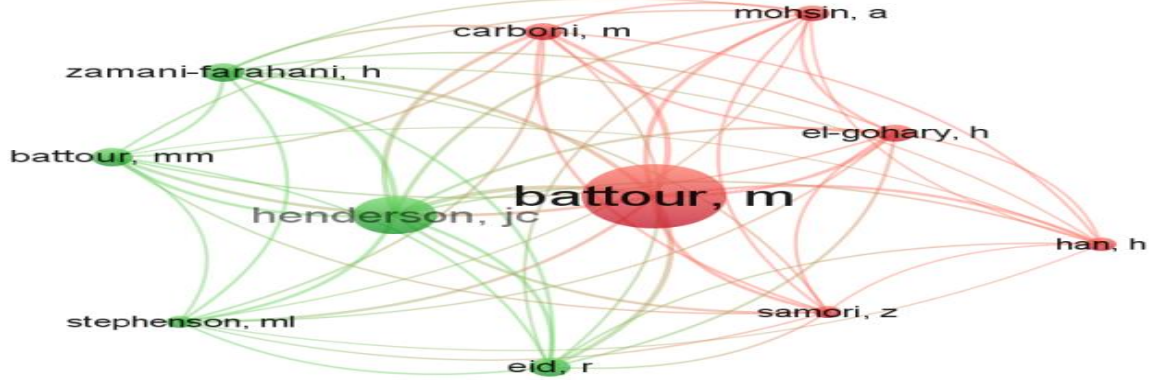

Şekil 16: Ortak Atıf Analizi Açısından Atıf Yapılan Kaynakların Bağlantı Ağı

Şekil 16’deki helal turizm ile ilgili çalışmalarda en fazla ortak atıf yapılan kaynaklar toplam bağlantı gücü açısından incelendiğinde en fazla toplam bağlantı gücü sırasıyla, Tourism Managment Perspectives, Journal Islamic Marketing ve Tourism Managment olmuştur. En fazla atıf yapılan bu üç kaynak arasında Tourism Managment Perspectives ile Journal Islamic Marketing arasındaki bağlantı gücü Tourism Managment kaynağına göre daha yüksektir. Bu durum bu iki kaynak arasında diğer kaynaklara nazaran daha fazla atıf yapıldığını göstermektedir.

Atıf Yapılan Yazarlar

Atıf yapılan yazarların atıf sayısı en az 26 seçilerek 1923 yazarın 11 tanesi eşik değeri karşılamaktadır. Atıfta bulunulan yazarların atıf bağlantı ağı görseli Şekil 17’de gösterilmiştir.

Şekil 17: Ortak Atıf Analizi Açısından Atıf Yapılan Yazarların Bağlantı Ağı

Şekil 17’deki helal turizm ile ilgili çalışmalarda ortak atıf analizi açısından en fazla ortak atıf yapılan yazarlar sırasıyla, Battour, Henderson, Zamani-Farahi ve Eid olmuştur. Ayrıca ortak atıf analizi açısından en fazla atıf yapılan yazarların toplam bağlantı gücü incelendiğinde; Battour, Henderson ve Carboni şeklinde sıralanmaktadır. Şekil 17’deki analize göre Battour ile Henderson arasındaki bağlantı gücü diğer yazarlara nazaran daha güçlü olduğunu söylememiz mümkündür. Bu durum bu iki yazarın bir birlerinin çalışmalarına daha fazla atıf yaptıklarını göstermektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Helal turizm ile ilgili Web of Science veri tabanında bulunan uluslararası çalışmaların analizi yapılırken VOSviewer programı kullanılmıştır. Bu program sayesinde helal turizm alanındaki uluslararası çalışmaların; en çok çalışma yapılan (disiplinler, ülkeler, üniversiteler, yazarlar) ortak yazarlık, eş dizimlilik, atıf analizi, bibliyografik eşleştirme, ortak atıf analizi yapılmıştır.

Araştırmaya konu olan çalışmalardan 52'si makale, 8'i derleme, 12'si bildiri ve 4'ü kitap bölümüdür. Helal turizm kapsamında ele alınan çalışmaların helal turizm, helal, islami turizm, İslam ve dindarlık, helal konaklama, islami pazarlama, müslüman turistler, helal deneyim kavramları kapsamında ele alındığı görülmüştür.

Helal turizm ile ilgili yapılan araştırmalarda değinilen önemli unsurlar helal gıdaya ulaşımın kolaylaştırılması, dini hassasiyetleri olan turistlere göre dizayn edilmiş konaklama işletmeleri, otel çalışanlarının kılık kıyafetlerinin islami hassasiyetlere uygun olması, pazarlama araçlarının dini hassasiyetlere uygun olması, otellerin helal gıda sertifikasına sahip olması, konaklama işletmelerinde alkollü içkilerin bulunmaması, otellerde seccade, kuranı kerim ve kible yönün belirlenmiş olması, vb unsurlardır. Ayrıca çalışmalarda oteller ve diğer turizm işletmeleri tarafından Müslüman turistlere yönelik helal turizm kapsamındaki ihtiyaçların göz ardı edilmesi, performans üzerinde düşük gelir, düşük kar seviyeleri, düşük müşteri memnuniyet seviyeleri, düşük müşteri sadakati, düşük rekabet seviyeleri, rekabet avantajını kaybetme ve kötü destinasyon imajı gibi büyük bir olumsuz etkiye yol açabileceğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Helal turizm sadece Müslüman turistler için düşünülmemelidir aynı zamanda dini hassasiyetleri olan farklı dine mensup turistlerde helal turizm için potansiyel turist konumunda oldukları dikkate alınmalıdır. (Battour ve İsmail,2016; El-Gohary, 2016; Mohsin ve Arkadaşları, 2016; Henderson, 2016; Razzaq ve Arkadaşları, 2016).

Helal turizm konusunun uluslararası literatürde 2016–2021 yılları arasında 76 çalışmaya konu olduğu; bunlardan 54 çalışmanın son üç yılda (2019–2021) yapıldığı; helal turizm alanında araştırma yapan araştırmalar son yıllarda dindarlık, müslüman turistler ve turist memnuniyeti konularına ağırlık verdikleri belirlenmiştir. Uluslararası literatürde helal turizm konusu helal endüstri, helal konaklama, helal deneyimden helal pazarlamaya kadar geniş çapta ele alınmıştır. Helal turizm ile ilgili çalışmaların sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde ele alınmış olmasıyla birlikte bu alanda en fazla çalışma Otelcilik, eğlence ve spor turizmi disiplininde yapılmıştır. Ayrıca en fazla çalışma yapılan dergi Journal of Islamic Marketing dergisi olmuştur. Yazarlara ait bağlantı ağı görseli incelendiğinde toplam bağlantı gücüne göre yazarlar Endonezya'dan Abror, Endonezya'dan Wardi ve Malezya'dan Battour şeklinde sıralanmaktadır. Organizasyonlara göre toplam bağlantı güçleri dikkate alındığında ise Endonezya'dan Negeri Padang Üniversitesi'nin öncü olduğunu söylememiz mümkündür. Helal turizm alanında en çok yayın yapan ülkelere bakıldığında ilk sırada Endonezya ikinci sırada Malezya yer almaktadır. Türkiye ise 9 çalışma ile üçüncü sırada yer alırken en çok atıf alan ülkeler açısından listede üçüncü sırada yer almaktadır. Helal turizm alanında en fazla atıf alan yazar 125 atıf ile Mohamed Battour'dur. Türkiye'den Aksu ve Boğan 2'şer çalışma ile bu alanda en çok çalışma yapan yazarlar arasında ilk 10 içerisinde yer almaktadır. Helal turizm alanında en fazla atıf yapılan ülkeler Malezya, Mısır ve Yeni Zelanda şeklinde sıralanmaktadır. Türkiye ise atıf alan ülkeler sıralamasında 79 atıf ile 5.sırada yer almıştır. Helal turizm alanında en fazla atıf yapılan üniversiteler ise sırasıyla; Malaya Üniversitesi, Tanta Üniversitesi, Wakiato Üniversitesi ve Sakarya Üniversite'sidir.

Araştırmada ortak yazarlık analizi yapılmış en çok ortak çalışma yapan yazarlar; Abror, Wardi ve Battour, en çok ortak çalışma yapılan ülkeler, Endonezya ve Malezya, en çok ortak çalışma yapılan üniversiteler, Tanta Üniversitesi, Malaya Üniversitesi ve Wakiato Üniversitesi olmuştur. Ayrıca Türkiye'den Sakarya Üniversitesi ise en çok ortak çalışma yapan 5. üniversite konumundadır. Araştırma kapsamında yapılan bibliyografik eşleştirme analiz sonucuna göre yazarların en fazla atıf aldıkları dokümanları sırasıyla, Battour (2016), El-Gohary (2016) ve Mohsin (2016) olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bibliyografik eşleştirme toplam bağlantı gücü en fazla olan kaynak, Journal of Islamic Marketing, bibliyografik eşleştirme bağlantı gücü en fazla olan yazar Abror, organizasyonların

bibliyografik eşleştirme toplam bağlantı gücü en fazla olan organizasyon; Malaya Üniversitesi, bibliyografik eşleştirme analizine göre toplam bağlantı gücü en fazla olan ülke ise Malezya'dır.

Helal turizmle ilgili Web of Science veri tanında bulunan çalışmaların bibliyometrik analizi sonucunda helal turizm alanında en çok çalışmanın Endonezya, Malezya ve Türkiye'de yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum helal turizm alanına daha çok halkının büyük çoğunluğu müslüman olan ülkelerdeki araştırmacıların yoğunlaştığı görülmektedir. Helal turizm bir turizm anlayışı olarak son yıllarda önemsenen bir olgu haline gelmeye başlaması turizm araştırmacılarının bu alana yönelmesine neden olmuştur. Araştırmada helal turizm ile ilgili çalışmaların çoğunluğunun Otelcilik, Eğlence ve Spor disiplinde yapılmış olması bu duruma bir kanıt olarak gösterilebilir.

Helal turizm ile ilgili dünyada en fazla yayın yapan ülkeler, yazarlar ve üniversitelerde Endonezya birinci sıradadır. Bu durum Endonezya'daki müslüman nüfusunun çoğunluğundan ve Endonezya'daki yazarların bu alana daha fazla ilgi duymalarından kaynaklanıyor olabilir. Helal turizm ile ilgili dünyada en çok ortak çalışmayı Endonezya ve Malezya'nın yaptığı tespit edilmiştir. Bu durum ülkelerin arasındaki ikili ilişkilerin sağlam olmasından veya coğrafi olarak aynı bölgede yer almalarından dolayı ortak çalışma yapabilme kolaylığı sağlamasından kaynaklanıyor olabilir. Türkiye helal turizm alanında en çok yayın yapan üçüncü ülke konumunda yer almaktadır. Türkiye'de helal turizm alanıyla ilgili en fazla çalışma yapan üniversite Sakarya Üniversitesi'dir. Ayrıca Sakarya Üniversitesi en çok ortak çalışma yapan üniversiteler listesinde 5. sıradadır. Bu durumda helal turizm alanında Sakarya Üniversitesi'nin öncü olduğunu söylememiz mümkündür.

Yapılan çalışmanın bazı kısıtları vardır. Yapılan araştırma sadece Web of Science veri tabanındaki çalışmaları kapsamaktadır. Diğer veri tabanlarını kapsamadığı için bu çalışmanın sonuçları Web of Science veri tabanındaki çalışmalara göre yorumlanabilir. Gelecek yıllardaki çalışmalarda veri tabanları artırılarak daha fazla veri tabanı üzerinden daha fazla çalışma analiz edilebilir. Araştırmada helal turizme ilişkin yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda islami turizm, helal konaklama, helal pazarlama, helal endüstri, dini turizm gibi konularda yapılan çalışmalar analiz edilerek çalışma daha spesifik hale getirilebilir.

Helal turizm sadece Müslüman turistler için değil aynı zamandan diğer dinlere mensup olup dini hassasiyetleri olan insanlar içinde fırsatlar sunduğu için çok sayıda potansiyel turiste hitap edebilen bir anlayıştır. Bu kapsamda işletmeler helal turizm kavramına önem vermelidir. Turistlerin hassasiyetleri dikkate alınarak oteller dizayn edilmeli, pazarlama ve tanıtım çalışmaları yapılmalı, personel bu konuda eğitilmeli ve helal turizm bilincinin oluşması sağlanmalıdır. Ayrıca devletler helal turizm anlayışını yaygınlaştırmak için işletmelere teşvikler verebilir. Turistlerin helal gıdaya kolaylıkla ulaşabilmesi için işletmeler ve politika yapımcılar bazında gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Dini inançlarına uygun olarak tatil yapmak isteyen insanlar helal turizm açısından büyük bir potansiyele sahiptir ve bu potansiyel turist sayısı artmaya devam edecektir. Helal turizm alanında faaliyet gösterecek işletmelerin öncelikle turistlerinin hassasiyetlerini iyi bir biçimde analiz etmeleri önem arz etmektedir. Eğer işletmeler bu hassasiyetlere dikkat etmezse turistlerin bir daha o işletmeyi tercih etmeyeceği anlamına gelir. Çünkü turistler işletme hakkında görüşleri ne kadar iyi olursa olsun hassasiyetlerini her zaman birinci sırada yer alacaktır. Ayrıca bu alanla ilgili akademik çalışmaların sayısının artması helal turizm anlayışındaki sektör ve halk bazında farkındalık düzeyinin artmasına neden olabilir.

Olçay, Karaçil ve Sürme (2018), Yağmur, Ehtiyar ve Aksu (2019), Rusydiana ve diğerleri (2021) ve Hidayat, Rafiki ve Nasution (2021)'un yapmış oldukları çalışmalar bu araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir.

Kaynakça

- Al, U. ve Tonta, Y. (2004). Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5 (1), 19–47.
- Anjuma, S. and Ranjeet Kumar, C.(2021). Bibliometric Analysis of Mlisc Dissertation Submitted to Cliss in Dibrugarh University. *Library Philosophy and Practice*, 5097.
- Battour, M. M., İsmail, M. N., & Battor, M. (2010). Toward a Halal Tourism Market. *Tourism Analysis*, 15(4), 461–470.
- Battour, M., & İsmail, M. N. (2016). Halal Tourism: Concepts, Practises, Challenges and Future. *Tourism Management Perspectives*, 19, 150–154.
- Bozdemir, E., & Çivi, F. (2019). Standart Maliyet Yönteminin Görsel Haritalama Tekniğine Göre Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 59–84.
- Chandra, G. R. (2014). Halal Tourism; A New Goldmine For Tourism. *International Journal of Business Management & Research*, 4(6), 45–62.
- Demirdağ, Ş. A., Aydın, İ., & Özdemir, H. Ö. (2020). Relationship Between Burnout and Intention to Leave in Hotel Establishments The Case of Kırşehir Turkey Hotels. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(1), 417–431.
- El-Gohary, H. (2016). Halal Tourism, Is it Really Halal? *Tourism Management Perspectives*, 19, 124–130.
- Erdem, M. (1997), İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helâl ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 37 (1), 151–173.
- Eren, M. , Ayaz, N. & Kaçar, F. (2017). Helal Turizm ve Rehberlik Hizmetleri. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 1 (2), 64–77.
- Eryılmaz, B. (2011). Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Samsun’da Kongre Turizmi Olanaklarının Değerlendirilmesi. [Online] Erişim Tarihi: 06.05.2022.
- Guo, Y. M., Huang, Z. L., Guo, J., Li, H., Guo, X. R., & Nkeli, M. J. (2019). Bibliometric Analysis on Smart Cities Research. *Sustainability*, 11(13), 3606.
- Henderson, J. C. (2016). Halal Food, Certification and Halal Tourism: Insights from Malaysia and Singapore. *Tourism Management Perspectives*, 19, 160–164.
- Hidayat, S. E., Rafiki, A., & Nasution, M. D. T. P. (2021). Bibliometric Analysis and Review of Halal Tourism. *Signifikan: Jurnal Ilmu Ekonomi*, 10(2), 177–194.
- İsmail, M. N., Muslim, I. A., Roslina, O., Ismail, M. S.(2019) Halal Tourism Research Bibliometric Analysis in Scopus, Proquest and Ebscohost. International Halal Conference, 22nd -23rd April, Osaka, Japan.
- İstanbulu Dinçer, F. F., & Erkol Bayram, G. (2017). İslami Bakış Açısıyla Helâl Turizm. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2, 26–42.
- Mohsin, A., Ramli, N., & Alkhulayfi, B. A. (2016). Halal tourism: Emerging opportunities. *Tourism Management Perspectives*, 19, 137–143.

- Mokhlis, S. (2009). Relevancy and Measurement of Religiosity in Consumer Behavior Research. *International Business Research*, 2(3), 75–84.
- Olçay, A., Karaçıl, G., & Sürme, M. (2018). Helal Turizm Alanının Bibliyometrik Profili. *Iğdır University Journal of Social Sciences*, (15), 389–408.
- Pamukçu, H. (2017). Konaklama İşletmelerinde Helal Turizm Standardizasyonu Önerisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Pamukçu, H., Saraç, Ö. ve Batman, O. (2020), Helala Duyarlı Turistlerde Sürdürülebilir Turizm Gelişmesine Yönelik Algı Araştırması. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2600 – 2610.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of documentation*, 25(4), 348–349.
- Razzaq, S., Hall, C. M., & Prayag, G. (2016). The Capacity of New Zealand to Accommodate the Halal Tourism Market—Or not. *Tourism Management Perspectives*, 18, 92–97.
- Rusydiana, A. S., Aswad, M., Pratomo, W. A., Hendrayanti, E., & Sanrego, Y. D. (2021). Halal Tourism Indicators: A Bibliometric Study. *Library Philosophy and Practice* (e-journal), 5738.
- Satriana, E. D., & Faridah, H. D. (2018). Halal Tourism: Development, Chance and Challenge. *Journal of halal product and research (JPHR)*, 1(2), 32–43.
- Soybalı, H. H., Boyraz, M. ve Dikmen, H. (2017). Helâl Konseptli Konaklama İşletmeleri Kriter ve Uygulamalarının Karşılaştırılması. 1. Uluslararası Helal Turizm Kongresi. Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi. 7-9 Eylül 2017. Alanya Kastamonu. ss–259–275.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2019). Büyük Türkçe Sözlük. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5da07f3e400a82.61485397, [Erişim Tarihi: 30.10.2021].
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) (2021). İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/helal#1>, [Erişim Tarihi: 30.10.2021].
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2021). Vosviewer Manual. Leiden: Univeriteit Leiden, 1(1), 1–53.
- Yağmur, Y., Ehtiyar, R., & Aksu, A. (2019). Evaluation of Halal Tourism in Terms of Bibliometric Characteristics. *Journal of Islamic Marketing*, 11(6), 1601–1617.